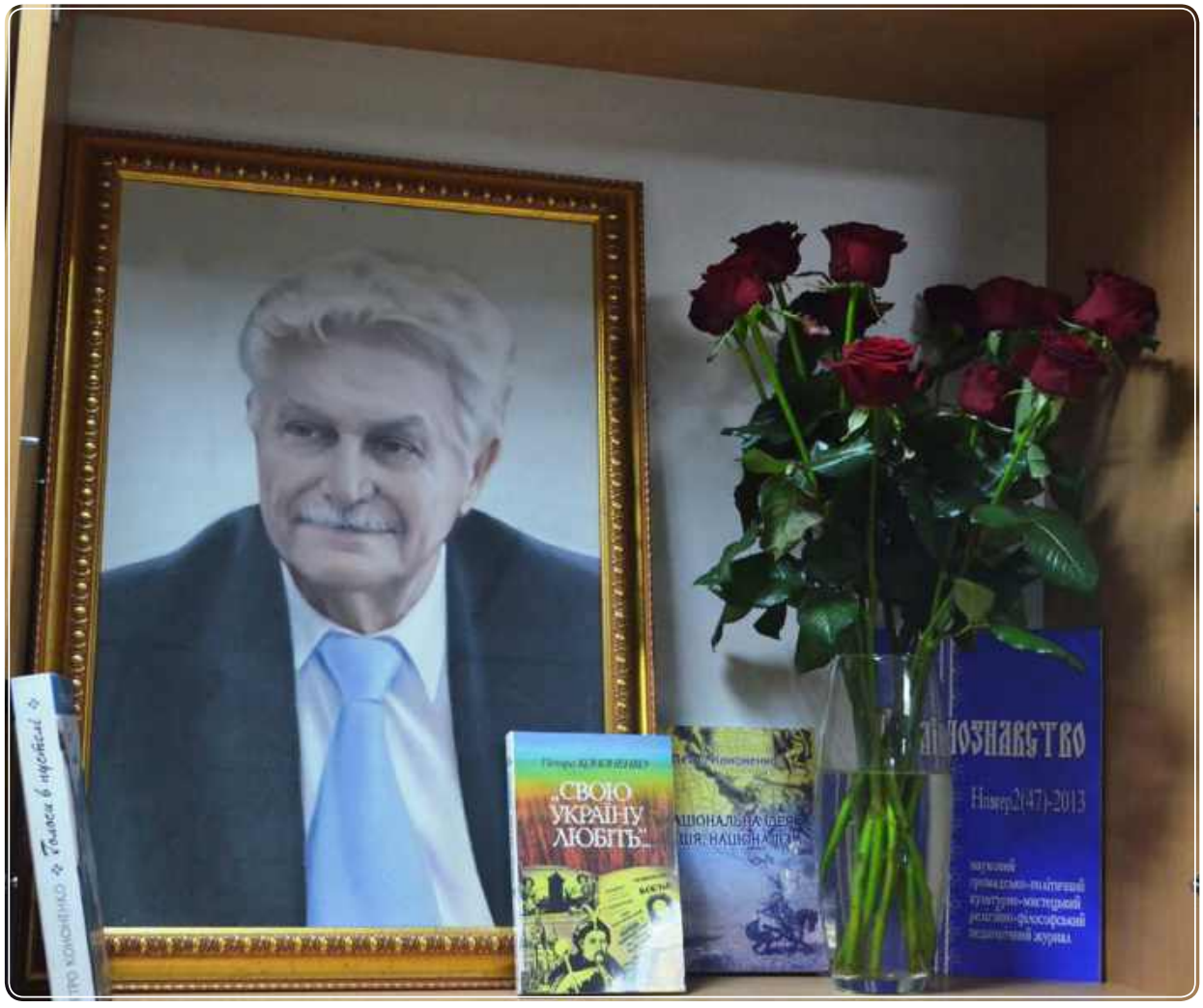
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Науково-дослідний інститут українознавства
Відділ етнології та історії України
Відділ української філології та освітніх технологій

VI ВСЕУКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ «СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

Тернопіль
Джура
2026

УДК 908 (478)
ББК 63,5 (4 УКР)
Ш 26

Рекомендовано Вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 8 від 24 вересня 2026 р.)

Рецензенти:
Власюк Ігор Миколайович (м. Житомир), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.
Телегуз Андрій Володимирович (м. Київ), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

Ш 26 VI Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!». (04.06.2026 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). *Збірник матеріалів.* Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Тернопіль: «Джура», 2026. 296 с.

Збірник Матеріалів укладено на основі виступів учасників VI Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», які відбулися 04.06.2026 р. у м. Київ, у приміщенні Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка), вул. Євгенії Мірошниченко, 5.

Проведення VI Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» та їх результати здійснені у контексті виконання фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт, які виконувалися науковими співробітниками НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка у 2026 р.: 1. «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» (керівник фундаментальної науково-дослідної роботи (2025–2027) – Фігурний Ю.С.); 2. «Сучасна українська мілітарна література: типологія, проблематика, жанри, впровадження в навчальний процес» (керівник фундаментальної НДР (2025–2027) – Васьків М.С); 3. «Матеріальні й духовні втрати населення українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання» (керівник прикладної НДР (2025–2027) – Трачук О.В.); 4. «Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства» (керівник прикладної НДР (2025–2027) – Газізова О.О.). 5. «Північне Причорномор'я – контактна зона Запорізької Січі та Кримського ханства: протистояння і консолідація (XV-XVII ст.)» (керівник фундаментальної НДР (2026–2028) – Гаврилюк Н.О.). 6. «Створення цифрового архіву українознавчих студій» (керівник прикладної НДР (2026–2028) – Додонов Р.О.). 7. «Роль М. Грушевського у розвої українознавства» (керівник ініціативної НДР (2026) – Настояща К.В.). 8. «Деконструкція російських імперських наративів в українському сакральному просторі» (керівник ініціативної НДР (2026) – Кагамлик С.Р.).

Збірник Матеріалів розрахований на вчителів, студентів, викладачів, аспірантів, науковців і всіх, хто цікавиться життям і буттям українського народу у світовому цивілізаційному процесі та у жорстокій реальності повномасштабної російсько-української війни.

Матеріали авторів Збірника друкуються в авторській редакції.

© НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2026
© Фігурний Ю. С., 2026
© Шинкарик Ю. В., 2026
© Автори матеріалів, 2026
© Видавництво «Джура», оригінал-макет, 2026

ISBN 978–966–185–232–6

ЗМІСТ

Розділ 1. Матеріали досліджень учасників VI Всеукраїнських наукових читань 5
Додонов Р. Повідомлення про поховання Патріарха Йосифа Сліпого з архівного фонду Теодосія Онуферка 5
Бабійчук Т. Художні світи прози Василя Шкляра, або Окремі зауваги щодо формування української ідентичности 10
Бевз Т. Національна ідентичність молоді: виклики та завдання національно-патріотичного виховання 22
Богданович Г. «Паризький архів» Нестора Махна: джерелознавча характеристика розділу «Мемуари, щоденники, нотатники» 30
Вертій О. Ми – українці! 33
Волков А. Джерела до історії Кам'янської Січі: від архівних документів до наративних свідчень 34
Гаврилюк Н. Населення Дніпровського Правобережжя у XV–XVII ст.: історіографія та джерела 38
Газізова О. Українознавча концепція Петра Кононенка у вимірах сучасної освіти 41
Гетьман В. Про виникнення східнослов'янської (української) державности 46
Гордієнко М. Імперські міфологеми кремля як інструмент атрофії національної свідомості українців 48
Дзігора К. Мережа пам'яті: історична пам'ять крізь призму акторно-мережевої теорії 55
Заболотна Л. Містечко Рашків у контексті молдавсько-українського династичного союзу XVII ст.: проблема шлюбного дару (джерелознавчий підхід) 58
Залізняк Л. Біля витоків ранньосередньовічної концепції походження українців 61
Калакура Я. Українознавство в епіцентрі деміфологізації історичної пам'яті українства 69
Краснодемська І. Середньовічне минуле Криму у контексті спростування імперських міфів 70
Краснодемська І. Від фронтиру до контактної зони: методологічні підходи до дослідження Північного Причорномор'я XV–XVII ст. 73
Крисаченко В. Україна і Османська імперія в XV–XVII ст.: домовленості та дії 76
Лєбєдєва Ю. Криза та оновлення методології української історичної науки: пострадянський вимір 90
Лозко Г. Історія наруги над парковою скульптурою Святовита у Києві як доказ нищення історико-культурної пам'яті 95
Матвійчук А. Етнокультурні аспекти формування громадянської нації в сучасній Україні 103
Медвідь Ф. Стратегія національних інтересів України в релігійно-духовній сфері: конституційні засади (До 30-річчя прийняття Конституції України) 105
Мискевка В. «Росія на Дунаї»: історіографічні оцінки в контексті анексії Південої України та Бессарабії в дослідженнях Л. А. Кассо зі Східного питання 113
Паздрій В. Роль і місце історичної архетипіки в деконструкції російських імперських наративів 127
Петровський А. Підтримка українською діаспорою Канади збірної України під час виступів на Invictus Games 130
Покропивна І. Вишиванка в освітньому просторі України: збереження традицій і формування ідентичності 134
Пономарьов О. Російська імперія проти самостійного обрання кошового отамана Запорозької Січі (Йосип Ситенський vs Петро Калнишевський) 137
Пономарьов О. Неоприлюднені документи про Мельхіседека Значко-Яворського часів Коліївщини 143
Поштаренку Д. Національно-визвольний рух українців 1917 року та його відлуння в Бессарабії 150

Рихлік В. Етнокультурний вимір суспільної згуртованості України в умовах воєнного стану 156
Ротару Л. Між Молдавською РСР та Українською РСР: перший проєкт Івана Мещерюка щодо болгарсько-гагаузької автономії на півдні Бессарабії 157
Сащук Г. Етнокультурна стійкість українського суспільства в умовах російсько-української війни 167
Сухобокова О. Видатні діаспорні вчені – дослідники Північного Причорномор'я 169
Тимченко В. Кадіаскерські дефтери Бахчисарая як джерело для історії України XVII ст. .. 173
Томулець В. Торгівля як механізм господарської інтеграції Бессарабії в економічний простір українських губерній Російської імперії (1812–1868 рр.) 176
Трачук О., Шидловський П., Винниченко І., Отрошко Л. Комплексна краєзнавча експедиція «Полісся 2026 – Житомирщина» 193
Фігурний Ю. Українознавство vs «русский мир»: моделювання протидії російським міфам і фальсифікаціям історії України 197
Фігурний Ю. Російсько-українська війна: сутність, основні етапи, тренди й виклики 205
Хилько Микола Деколонізація культурного простору України як складова сучасного етнокультурного розвитку 215
Хилько Максим Трансформація української культурної ідентичності в умовах європейської інтеграції 217
Шакула В. Поетизація образу хліба у творчості Ліни Костенко, Івана Драча та Дмитра Павличка 218
Шакурова О. Особистий фонд В. Барана як важливе джерело краєзнавчих студій 221
Шевченко Р. Еволюція органів державної та партійної влади у МАРСР 223
Шинкарик Ю. Мотив втрати в українській дитячій мілітарній літературі (2024–2025 рр.) 232
Якубова Т. Північне Причорномор'я в джерелах, матеріалах фонду польськомовної літератури Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського 235
Ятченко В. Соціальна травма в системі травмоутворюючих факторів в життєдіяльності особистості 247
Bercu I. G. (Берку І. Г.) Chilia şi Cetatea Albă ca zone de frontieră între Imperiul Otoman, Hanatul Crimeii şi Secea Zaporojană (sec. XVI–XVII) (Кілія та Четатя Алба як прикордонні території між Османською імперією, Кримським ханатом та Вольностями Війска Запорозького (XVI–XVII ст.)) 248
Czamańska I. (Чаманська І.) Problem Pokucia w stosunkach polsko-mołdawskich (Проблема Покуття у польсько-молдовських відносинах) 249
Eremia I. A. (Єремія І. А.) Colonizarea românească în Ucraina în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Probleme de terminologie (Румунська колонізація в Україні у другій половині XVIII століття. Проблеми термінології) 250

Розділ 2. Підготовка, перебіг і підсумки наукового форуму 256
Фігурний Ю., Шинкарик Ю. Українознавство – дієвий чинник українського державотворення та націєтворення під час російсько-української війни 256

Розділ 3. Відображення поважного українознавчого заходу у світлинах 262

Розділ 4. Програма VI Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» 273

Розділ 5. Рецензії 288
Фігурний Ю. Осягнення смислового наповнення кирилиці 288

Інформація про авторів Збірника 291

Розділ 1
Матеріали досліджень учасників VI Всеукраїнських наукових читань

Повідомлення про поховання Патріарха Йосифа Сліпого з архівного фонду Теодосія Онуферка

ДОДОНОВ Роман, м. Київ, Україна

Ім'я Теодосія Онуферка добре відомо українознавцям, у першу чергу, у зв'язку з бібліотекою НДІУ, ядром книжкової колекції якої є дар о. Теодосія з Філадельфії. Згідно з заповітом відомого діяча зарубіжного українського руху, державного секретаря Уряду в екзилі Української Народної Республіки, доктора філософії, священика Теодосія Володимира Онуферка, вся його паперова спадщина мала перейти до Науково-дослідного інституту українознавства в Києві. Майже 20 тис. одиниць: багатотомних видань, енциклопедій, монографій, повних зібрань творів переважно української класики та сучасників, довідників, словників, рідкісних періодичних видань тощо були передані Фондом Анастасії, Лідії та Теодосія Онуферків.

Перемови про передачу відбувалися за безпосередньою участю директора НДІУ П. П. Кононенка. Після смерті Т. В. Онуферка його дружина Анастасія зі студентською громадою організували доставку морем контейнера з книжками в Україну. «І хоча складний був шлях бібліотеки Онуферків через Атлантичний океан до нашого південного порту Іллічівська, – згадував І. П. Пасемко у своїй статті «Книгозбірня Онуферків працює на українознавство у престольному місті Києві» (2002), – вибивання всіх дозволів як в урядових і митних установ, так і в санітарних служб, котрі, звичайно, змушені були виконувати всі конче потрібні приписи, що діють у нашій державі, бо ж кожна країна у наш екологічно складний час змушена захищати і боронити себе од усяких епідемій, пошестей тощо. Через певний час після митарств-переїздів з вулиці Артема на бульвар Тараса Шевченка, а згодом – на вулицю Зої Гайдай, що на Оболоні. Тож останній переїзд – до приміщення ЗОСШ № 252, де бібліотека таки віднайшла свій обжитий прихисток, де ось уже третій рік почуває себе затишно у двох пристойно обладнаних приміщеннях» [1, с. 261]. І. П. Пасемко пригадував, що Анастасія Онуферко щороку відвідувала Інститут українознавства в Києві, вболювала за бібліотеку, спонсорувала друк програм та інших довідкових матеріалів. Також Іван Петрович писав про рукописну складову колекції д-ра Т. Онуферка, матеріали якої могли б значно збагатити Науковий архів НДІУ.

Втім, місцезнаходження згаданих рукописів залишалося невідомим автору даного повідомлення. Ні завідувачка бібліотеки Олена Мітяй, ані завідувачі наукових відділів НДІУ, ані Тарас Петрович Кононенко не могли нічого розповісти про долю американських архівів. Здавалось, що рукописна спадщина Онуферків зникла назавжди.

На слід рукописів навів випадок. Коли Ю. С. Фігурний побачив документи з хімічними пошкодженими аркушами з фонду Леоніда Кириловича Токаря, він згадав, що папери Онуферка зберігалися в металевих діжках, в яких ймовірно раніше були якісь хімікати. З-під кришок діжок йшов специфічний запах. В інститутському приміщенні на вул. Зої Гайдай тільки Л. Токар міг працювати з такими документами.

Свідчення Юрія Фігурного, по-перше, підтвердили існування рукописної складової колекції Т. Онуферка, по-друге, пов'язали її з фондами Л. Токаря. Саме там, серед паперів Л. Токаря у відділі етнології та історії України НДІУ, Ю. С. Фігурний, фактично «на нюх», виявив значну частину паперів Онуферків.

Внаслідок сортування папок з документами було сформовано Фонд № 9 Наукового архіву Інституту українознавства з такими справами: «Наукові праці Теодосія Онуферка», «Інформаційні матеріали Уряду в екзилі Української Народної Республіки», «Український вільний університет в Мюнхені», «Мазепінсько-Могилянська академія», «Український студентський рух», «Проза і поезія Віталія Волкова», «Володимир Шаян», «Олег Кандиба (Ольжич)», «Пам'ятники. Музеї – зберігання», «Історія української церкві», «Копії українознавчих праць», «Особові документи Теодосія Онуферка», «Справа Лідії Онуферко» тощо. Назви справ дають загальне уявлення про зміст документів, що в них зберігаються.

«Усе життя своє присвятив Теодосій Онуферко збору джерельних справді надзвичайної вагомості праць, присвячених Україні, українству, його історичному розвитку...» [1, с. 262]. Як державний секретар Уряду УНР в екзилі, він поєднував функції міністра закордонних справ і урядового секретаря. Коло його обов'язків обіймало підготовку інформаційних бюлетенів українського уряду у вигнанні. Наявні в архіві документи дозволяють реконструювати техніку їх випуску.

У розпорядженні д-ра Т. Онуферка, ймовірно, був копір на кшталт ксерокса. За його допомогою він роздрукував велику кількість бланків з Тризубом і типовими назвами роздаткових матеріалів: «Уряд Української Народної Республіки в Екзилі. Керівник зовнішньої інформації», «Українська Народня Республіка. Державний секретар», "Herald of the Department for Information of the Government in Exile of the Ukrainian National Republic", «Вісник відділу зовнішньої інформації Уряду в екзилі Української Народної Республіки» та ін. На друкарській машинці він готував повідомлення, які вирізав ножицями, вклеював на бланки, а потім копіював результат у потрібній кількості. Вочевидь, вироблені у такий спосіб примірники малотиражних видань розповсюджувалися серед членів Уряду та українського активу в діаспорі.

Для ілюстрації вишуканої інформаційної культури д-ра Т. Онуферка звернемося до урядового повідомлення про поховання Патріарха УКЦ Йосифа Сліпого.

Насамперед звертає на себе увагу чорна жалобна шкіряна сумка-конверт для збереження документів. Усередині сумки – така саме чорна папка з паперами, присвяченими жалобній процедурі. Серед них, зокрема, – повідомлення без адресату та підпису:

«Упокоївся в Бозі Блаженнішій Владика
Йосиф Сліпий

Дня 7-го вересня упокоївся в Бозі у Римі, на 92 році свого страдницького життя бл. п. Кардинал Римської Церкви Блаженніший Йосиф Сліпий, Архиєпископ Львівський, Митрополит Галицької провінції Української Католицької Церкви, який очолював понад 20 років рух за заснування Українського Католицького Патріярхату. Численні прихильники Покійного Владики-Мученика, який понад 17 літ терпів у мос-

ковських таборах знущання за відданість своїй Церкві і побожному українському народові, обдарували Його титулом патріярха.

Похорон покійного Первоієрарха відбувся у Римі в четвер 13 вересня. В тойже день Панахиду за душу покійного Кир Йосифа відправив у Церкві-Пам'ятнику Блажен. Митрополит Мстислав. Репрезентувати на похороні УАПЦ і себе персонально Владика Митрополит доручив Пресвящ. Єпископу Лондонському Володимирові, якого супроводжував довголітній адміністратор нашої Церкви в Зах. Європі протопресвітер Палладій Дубицький.

Вічна пам'ять спочилому Владиці-Мученикові!»

Потім йде вже офіційне звернення Уряду УНР:

«Умре муж велий...»
Уряд Української Народньої Республіки Пам'яті ПАТРІЯРХА.

З волі Всевишнього відійшов у вічність «Муж велий» – перший Патріярх Української Католицької Церкви, незламний Борець за волю й кращу долю української Нації, визначний Творець непроминальних вартостей українського Духа, далекозорий Подвижник української культури й науки – славної пам'яті Кардинал Кир Йосиф Сліпий.

Не Святоюрські дзвони у городі Льва й не Святософійські дзвони у золотоверхому Києві проводять у далеку путь вірного Сина української землі. У країні, де «ничить трава жалощами, а древо з тугою к землі преклонилось» замовкли жалобні дзвони так, як мовкнуть у Великий Страсний Четвер перед світлим днем Воскресіння.

Низько склоняючи голови перед маєстатом смерти одного з найвидатніших Владик новітньої історії України, Уряд Української Народньої Республіки висловлює глибоке співчуття Ієрархії й Вірянам помісної Української Католицької Церкви в катакомбах в Україні й на поселеннях у Вільному світі.

Вічна й славна пам'ять Патріярхові Йосифові Сліпому!

За Уряд УНРеспубліки
Яр. Рудницький, Голова

Дано в місяці постою
7 вересня 1984».

Детально про вересневі 1984 року події в Римі розповідає стаття в найстарішій українській газеті Америки – «Свобода», примірник якої знаходиться в папці серед англомовних газет. «В четвер, 13-го вересня, – пише репортер В. Маркусь, – закінчилися однотижневі проводи і похоронні обряди світлої пам'яті Глави і Батька Української Католицької Церкви, Патріярха Йосифа Сліпого, що спочив у Бозі 7-го вересня тут, у Вічному Місті. Його тлінні останки складено після чотиригодинних відправ архиєрейського похорону у крипті собору Св. Софії, ним же збудованого і відкритого в 1969 році» [2, с. 1].

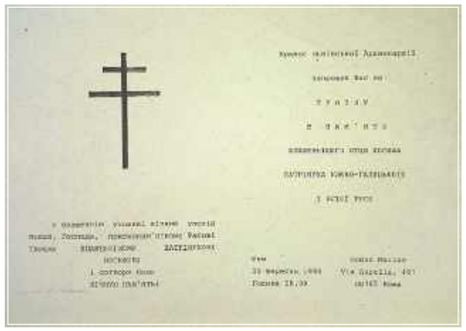
В репортажі повідомляється, що напередодні, 12 вересня 1984 року, відбувся головний обряд архиєрийського погребення за участю багатьох владик, священників та вірних УКЦ. З членів української католицької ієрархії були присутні обидва митрополити – Максим Германюк з Канади та Стефан Суслик з Філадельфії, єпископи Ізидор Борецький (Торонто), Іван Прашко (Мельбурн), Платон Корниляк (Мюнхен), Августин Горняк (Лондон), Андрій Сапеляк (Буенос Айрес), Єфрем Кривий (Курітіба), Іннокентій Лотоцький (Чикаго), Михайло Гринчишин (Париж), Роберт Михайло Москаль (Клівленд), Славомир Мікльовш (Загреб). «Український архиєпископ, секретар Східньої Конгрегації, Мирослав Марусін, приєднався до Владик, що служили чин погребення свого Первоієрарха, а очолив цю жалобну відправу до-

теперішній Владика – Коадьютор, Блаженніший Мирослав Любачевський. Співслужили понад 50 священників, а співали студенти теології та дяки під проводом о. д-ра Івана Музички. Похоронні співи українською мовою були дуже зворушливі, а видано ці тексти зусиллями самого Спочилого. Під кінець відправи один з церемоніяльмайстрів Кардинальської колегії виголосив італійською мовою офіційну «похвалу» і Життєпис Покійного Кардинала Йосифа Сліпого, що було підписано всіми служищими єпископами і вкладено в домовину. Крім архиєрейського жезла, в домовину ще вкладено грудки української землі» [2, с. 1].

Римський Папа Іван Павло II попрощався з тілом українського кардинала 8 вересня. Напередодні запланованого візиту до Канади, він гелікоптером приземлився на площі перед собором Св. Софії. «Папа вийнятково зворушливо виявив цей жест для Української Католицької Церкви і цілого народу. На прощання він поцілував чоло і правицю Ісповідника Віри» [2, с. 3].

У день похоронів віддати шану Мученику зібрались представники інших церков, у тому числі 13 кардиналів Римської Церкви. «Український світ був широко заступлений своїми найвищими політичними, суспільними, культурними та науковими діячами. З різних країн Европи, Північної і Південної Америки та Австралії прибуло понад 600 прочан, щоб прощати свого Патріярха, не враховуючи членів української римської колонії» [2, с. 3]. Щодо присутності на церемонії Теодосія Онуферка, то прямого письмового підтвердження цього факту поки не виявлено, але є всі підстави стверджувати, що він таки був у складі урядової делегації: в архіві зберігається запрошення та конверт із вкладеними листками лавру й кипарису.

«Вся богомольна громада, – читаємо далі газетний репортаж, – оточила на подвір'ї собору домовину, на якій виднів патріярший хрест. По боках катафальку та під стінами собору було виставлено понад 30 вінців. Серед жалобних богомольців можна було пізнати багатьох відомих патріярхальних діячів дослівно з цілої діяспори, що прийшли віддати останню прислугу своєму Патріярхові. Було видно молодших і старших людей, дітей, декого у народних строях, в більшості в поважному траурному вбранні, були в однострояхта з своїми прапорами пластуни і сумівці. Майже у всіх на грудях виднілася жалобна стрічка, видана референтурою Патріяршого фонду Чикаґської епархії» [2, с. 3].

Кульмінацією обряду стало оголошення о. архимадритом Іваном Хмарою заповіту Йосифа Сліпого. Його слухали стоячи, зі сльозами на очах. «Приймаємо завіщання спочилого Патріярха Йосифа, – йшлося у спільній заяві мирян, – як зобов'язання для себе і наступних поколінь, як наше кредо і закон» [3, с. 3].

Домовина з тілом Патріярха була занесена в підземелля собору Св. Софії, де священники відслужили ще одну Панахиду. «Ще довго до незамурованої ніші в крипті приходили на протязі дня богомольці, щоб тут попрощатися ще хоч із дорогою домовиною, що скрила тіло Патріярха. Довго не хотіли розходитися люди з подвір'я собору, немов ще за чимось шукаючи, ніби когось тут забули чи залишили, з ким так важко розлучитися» [2, с. 4].

Похорон Патріярха став приводом для демонстрації життєздатності українського руху за кордоном. Окрім суто церковних зібрань в Римі пройшла череда світських з'їздів, нарад, зустрічей, аудієнцій. В документах архіву згадуються імені відомих діячів української діаспори, які виступали на таких заходах: о. Любомир Гузар, о. Іван Хома, о. Маріян Бутринський, Ярослав Стецько (ОУН), Мирослав Прокоп (УГВР), Леонід Філь (ПУН), Петро Саварин (СКВУ), Павло Юзик (УНС), Володимир Янів (УВУ), Омельян Прицак (УНІГУ), Юрій Старосольський (Пласт), Євген Гановський (СУМ), Богдана Крушельницька (СФУЖО). Президент УНР в екзилі Микола Лівицький «як наддніпрянець і православний» висловив підтримку ідеї українського католицького патріархату. Важливо, що на півроку раніше, 17 квітня 1984 року, д-р Теодосій В. Онуферко як державний секретар Уряду УНР в екзилі урочисто вручив Йосифу Сліпому офіційну «Заяву про Патріархати», про що свідчить «Вісник відділу зовнішньої інформації...» № 6417.

«Покидали паломники Рим з непевною думкою й питанням, чи ще будуть такі події і люди в цьому Вічному Місті, що зуміють змобілізувати українську громаду та притягати прочан з усіх-усюдів до цього українського духовного центру. Хотілося би щиро, щоб і в майбутньому дороги багатьох українців вели до українського Риму» [2, с. 4].

Присвячена похованню Йосифа Сліпого архівна справа з фонду Теодосія Онуферка вирізняється від інших документів. Відчувається, що непересічна подія, котра описується в матеріалах справи, залишили глибокий слід в серці автора. Цікава деталь: після підготовки інформаційного бюлетеня Т. Онуферко зібрав нарізані папірці, запакував їх у прозорий пластиковий пакет і вклав, начебто поховав, до чорної папки. До такого символізму в оформленні документів він вдався ще лише одного разу – коли готував інформацію про загибель в автокатастрофі своєї доньки Лідії...

Підводячи підсумки сказаному, зазначимо, що Фонд № 9 Теодосія Онуферка є цінним джерелом знань про життя української діаспори та функціонуванні Уряду УНР за кордоном. Впевнений, що детальне вивчення змісту наведеної документації призведе до нових відкриттів у фіксації драматичної історії світового українства.

Література

1. Пасемко І. Книгозбірня Онуферків працює на українознавство у престольному місті Києві. *Українознавство.* 2002. № 4. С. 260–265.

2. В Римі поховали Патріярха Йосифа. Свобода. *Український щоденник.* Джерзі Сіті і Ню Йорк. 1984, 21 вересня. С. 1, 3, 4.

3. Заява. *Свобода. Український щоденник.* Джерзі Сіті і Ню Йорк. 1984, 21 вересня. С. 3.

Художні світи прози Василя Шкляра, або Окремі зауваги щодо формування української ідентичності

БАБІЙЧУК Тамара, м. Бердичів, Житомирська область, Україна

Сьогодні, коли п'ятий рік після повномасштабного вторгнення московського терориста на українську землю українці продовжують звитяжну, виснажливу боротьбу за незалежність, сьогодні, коли йде наступ тотальної і руйнівної глобалізації, коли у світі зухвало ігнорується християнська мораль, коли рузкій мір шаленими темпами окуповує голови наших дітей і нашого юнацтва, *питання формування, збереження і розвитку української ідентичности* є особливо важливим для нашої держави. Це питання є питанням життя чи смерти України.

На нашу думку, нам – як державі – слід негайно зробити багато із майже неймовірного – нарешті *забезпечити становлення національно свідомої особистости,* для якої Україна – це не тільки комфортне місце проживання, навчання, праці, відпочинку, це місце, де ця особистість відчуває духовну єдність з іншими, єдність, яка в основі має спільну історію, мову, культуру, мистецтво.

Ми вважаємо, що слід активніше *творити якісний і цікавий українськоцентричний інформаційний простір* – власне, маємо побудувати таку систему простору, поза якою не міг би перебувати жоден прошарок сучасного суспільства, жодна людина, насамперед молода.

І не треба боятися чиїхось (зовнішніх чи внутрішніх) засторог, посилань на порушення чиїхось прав, на якісь європейські цінності (чи є вони насправді, чи потрібні вони для нас і наскільки вони ялові?), на висновки сумнівних ґрантових комісій, навіть на стурбованість / занепокоєність ООН чи ЄС.

Якщо хочемо зберегти Українську державу – будь-яка зброя є виправданою.

Ми ж пропонуємо надійну і випробувану зброю – художнє слово Василя Шкляра – одного із видатних і улюблених українських письменників.

Василь Шкляр – прозаїк, перекладач, журналіст, редактор, політичний і громадський діяч. Його називають *батьком українського бестселера.* Письменник має багато українських і міжнародних нагород. Однак улюблена (жартівлива) відзнака Василя Шкляра – «автор, чиїх книжок найбільше вкрали з магазинів».

Художні світи прози Василя Шкляра – це світи минулого, сучасного і майбутнього, це світи дійсного і містичного, це світи природи, науки, філософії, релігії, політики, це світи війни і миру, буднів і свят, праці і відпочинку, це світи людини – героя і циніка, творця і вбивці, трудівника і грабіжника, воїна і нарциса, лицаря і зрадника, націоналіста і космополіта.

Зараз важливо виокремити *світи людини* у творчости Шкляра з метою активного формування у такій людині ідентичности українця – мудреця, стоїка і переможця.

Слово Василя Шкляра зазвичай приходить до читача в роки отроцтва та ранньої юности. Хочеться, щоб потреба в спілкуванні з письменником залишилася в молодого покоління на все життя. Саме тому викладач української літератури повинен запропонувати цікаве і корисне для тіла і для духу знайомство з повістями і романами письменника.

І хоча формування української ідентичности – це питання, яке Василь Шкляр не втомлювався порушувати у кожному своєму творі (зокрема в детективах і трилерах «Ключ», «Кров кажана», «Елементал»), у своїй публікації будемо говорити про такі бестселери, як «Чорний ворон», «Маруся», «Троща», «Рік Шершня».

Ці твори («Чорний ворон», «Маруся», «Троща», «Рік Шершня») сурмлять до кожного: час *позбуватися комплексів меншовартости,* неповноцінности, відсутности власної гідности; час виходити зі стану рабства, прогинання, запобігання перед чужим, час припиняти культивування терплячости, покірности, безглуздого самобичування, зневаги до свого.

Найнебезпечнішим, на наш погляд, є *нехтування своїм,* глузування зі свого, недовіра, заздрість до свого, бажання шпигувати за своїм, доносити на свого, навіть морально і фізично знищувати свого.

Чому це є найнебезпечнішим? Бо виникає найчастіше в побуті, не сприймається одразу як щось загрозливе, навпаки – сприймається як смілива і чесна, принципова позиція такого собі одинака-правдоборця...

А насправді – це те, що руйнує нас, українців, зсередини, руйнує нашими власними руками. На жаль, адекватна реакція на поєдинок свій – свого може бути фатально запізнілою.

Василь Шкляр не втомлюється проповідувати *національну ідею,* яка єднає всіх українців – мертвих, живих і ненароджених – ідею соборної незалежної України. Він не боїться звинувачень від українофобів у нацизмі, шовінізмі, екстремізмі, ксенофобії, у розколюванні суспільства, у неначасі...

Письменник говорить про наші перемоги і наші поразки у боротьбі за свою державу, а звідси (цілком закономірно) – про *джерела нашої сили і причини наших трагедій.* Джерела сили – це наша історична пам'ять, наша земля і родина, наша мужність, стійкість, згуртованість, наш мілітаризм, наша віра, культура, наші традиції; причини трагедій (за Юрієм Шевельовим) – москва (як друг, брат, помічник, учитель, захисник, вождь), український провінціялізм (меншовартість) і комплекс кочубеївщини (зрада).

Пропонуємо окремі методичні зауваги до знайомства юнацтва (ранній юнацький вік) з чотирма романами Василя Шкляра.

Пропозиції методичного характеру до роботи романом «Залишенець. Чорний Ворон» (2009)

З романом «Залишенець. Чорний Ворон» знайомимося на занятті *з позакласного читання.* Текст твору студенти можуть легко знайти (це може бути як паперова, так і електронна книга).

Твір побудований на документальній основі, зокрема багато матеріалів / документів письменник брав із державного архіву СБУ (накази, донесення чекістів, їхні інструкції, інформаційні зведення, оголошення, пояснювальні записки, звіти, рапорти).

Роман «Залишенець. Чорний Ворон» – це твір про Холодноярську республіку, про її боротьбу проти сатанинського більшовизму, принесеного на штиках з дикої московщини, це твір про одну з найдраматичніших і найбільш замовчуваних сторінок української історії.

Варто запропонувати окремим студентам *індивідуальні завдання.*

1.Озвучити перед роботою над романом мініВиступи А. Холодний Яр в історії України (гайдамаччина; національно-визвольні змагання 1917-1920). Б. Коротке представлення книги «Холодний Яр» Юрія Горліса-Горського. В. Розповідь про Історичний клуб «Холодний Яр» (очільник Роман Коваль).

2.Озвучити в кінці заняття мініВиступи А. Історія присудження Василеві Шкляру за роман «Залишенець. Чорний Ворон» Національної премії ім. Тараса Шевченка. Б. Значення перекладів роману іноземними мовами. В. Пісні Тараса Силенка і Тараса Компаніченка про визвольну боротьбу українського народу в різні епохи. Г. Враження від фільму «Чорний Ворон» (2019, режисер Олег Туранський).

З метою обов'язкового вислухання всіх повідомлень рекомендуємо записати їх у відеоформаті і розмістити в соцмережах. Це засвідчить повагу до студента, який витрачав час і зусилля на підготовку індивідуального завдання.

Заслуговує на увагу та частина заняття, де студенти *розповідають про епізоди, які найдужче вразили,* і пояснюють, чим саме схвилювали відповідні місця *(Додаток 1).*

На занятті слід читати знакові уривки з твору, зокрема початок роману, а також місця, де йдеться про відсутність компетентного військового керівництва УНР і виваженого стратегічного плану перемоги, про непродуману хаотичну пропагандистську роботу, яка замість правдивої інформації заколисувала людей, передусім повстанців, солодкою брехнею.

Як правило, студенти одразу після прочитання уривка *коментують* почуте.

Звертаємо увагу на думки Василя Шкляра (зачитуємо відповідні місця) про зраду союзників, на яких покладали надію повстанці, про занепад духу серед постійно обманутих партизанів, про небажання народу зазирнути в завтрашній день і побачити, як внуки і правнуки кластимуть свої голови, бо діди і прадіди їхні не захотіли більше воювати (стомилися і пішли додому господарювати).

В уста Чорного Ворона письменник вкладає роздуми про більшовицького агітатора птіцина, який, прийшовши в загін, зумів переконати багатьох повстанців прийти з повинною до совєцької влади. Так, Чорний Ворон прямо каже, що треба одразу і категорично присікати будь-які агітації ворога в будь-якій формі. Мимоволі задумуєшся: а в нас, під час війни, ворожа агітація суне лавиною не тільки із соціальних мереж, не тільки через ворогом створені фільми і пісні, а й через наших агресивних ждунів, серед яких – навіть підлітки...

Василь Шкляр чесно ставить питання про моральне вигоряння людини на війні. А в нас сьогодні є воїни, які впродовж чотирьох років на війні і їх ніхто не думає міняти. А міняти є на кого...

У романі багато сторінок, на яких змальовані садистські розправи більшовиків над мирним населенням за найменший непослух совєцькій владі чи за підозру в неблагонадійности до неї. Бажано такі сторінки не пропускати, а також прочитати Листівку Чорного Ворона після плюндрування більшовицькими ординцями Мотронинського монастиря: Як бачимо, пройшло 100 років, а незмінними залишилися московські дикі методи знищення України і всього живого в Україні.

Студентам подобаються *інсценізації* за романом *(Додаток 2, 3).*

Одна із студентських реплік після інсценізації: Безперечно, можна врятувати себе і думати, що краще жити для України, а не вмирати. Можна і з-за кордону допомагати Україні. Можна. Але перемогти московську нечисть маємо в Україні. І перемагатимуть її українці, які залишилися зі своєю країною... Українці, які готові покласти життя за Вітчизну.

Окрасою заняття повинні стати виступи студентів, які готують *тези* до наукової конференції. Важливо заохотити до наукової праці присутніх, а промовцям подякувати за дослідницький пошук. Українська наука має розвиватися і ставати самодостатньою *(Додаток 4, 5).*

Пропозиції методичного характеру до роботи з романом «Маруся» (2014)

З романом «Маруся» теж знайомимося на занятті з позакласного читання. Знайти текст твору не є проблемою.

Орієнтовні домашні *індивідуальні завдання.*

1. Життя і боротьба Олександри Соколовської (отаманші Марусі). 2. Пісні УНР (є аудіоальбом «Пісні української революції – спільний проєкт Українського інституту національної пам'яті, Тараса Компаніченка та гурту «Хорея Козацька»; доречно послухати пісню «За Україну» – слова Миколи Вороного, музика Ярослава Ярославенка). 3. Письменники Житомирщини – автори творів про Олександру Соколовську (Клим Поліщук – повість «Отаманша Соколовська», Валерій Хмелівський – роман «Планида»).

Коротке *вступне слово* викладача *(Додаток 6)* закінчується *піснею* «Буде нам з тобою що згадати» (слова Юрія Буряківця), далі – *розповідь студента про Марусю* (це повідомлення може бути представлене або через прийоми сторітелінгу та скрайбінгу, або через прийом інтерв'ю).

Безперечно, основа заняття – це *читання і коментування* знакових місць роману, які дозволять говорити про менталітет українців; наприклад, про далекоглядність Марусі, її неперевершені організаторські здібності, натхненне ораторське мистецтво. Такі уривки пропонують самі студенти.

«... вона переконувала всіх, хто носить штани, йти в повстанці. "Знов кров проливать?" – загув хтось у натовпі, на що Саша сказала, що так, не всі голови уцілiють, але втрати у боротьбі завжди будуть меншими за ті, яких ми зазнаємо в покорі. "Проклянімо смиренність тих, хто, сидячи на печі, вигріває рабську сподіванку, що біда обійде його стороною", – сказало це жовтороте пташеня. ...вона сказала, шо страхопуд може висиджувати яйця в теплі, як та квочка, але хай пеняє на себе, коли червоний півень клюне його в «подушку» [1, с. 38].

Студенти можуть *інсценізувати* кілька уривків з роману «Маруся», які дозволять, по-перше, дати повну характеристику цієї героїні (прийом гронування), по-друге, відповісти на проблемне питання (чому на Марусинім шлику було написано гасло: «Смерть ворогам України!», прийом мікофон).

Як завжди, важлива *рефлексія* заняття (*Додаток 7*). З-поміж домашніх завдань виокремлюємо *створення буктрейлера (Додаток 8).*

Пропозиції методичного характеру до роботи з романом «Троща» (2017)

Роман «Троща» розповідає про героїчну боротьбу вояків УПА проти більшовиків (основні події відбуваються 1947-го на Тернопільщині). Це також один із найпотужніших творів у нашій літературі про зраду.

Викладачеві варто сказати, як Василь Шкляр пояснював назву роману «Троща», а також як автор говорив про зраду в лавах Української Повстанської Армії:

«Оточення відбулося через зраду. Диявольська чекістська машина мала великий досвід боротьби з нашими партизанами, вміла вкорінювати в наше середовище свою аґентуру. Та й людина не залізна. Навіть найсильніші і незламні люди зламуються. Таких людей було достатньо, тому лейтмотивом моєї книжки є такі слова: "Зраду не можна виправдати ніколи, але іноді її можна зрозуміти"» [5].

Доцільно цей доволі об'ємний роман запропонувати для обговорення в *літературному клубі.*

З метою зацікавити юного читача важливим романом пропонуємо вдома познайомитися з короткою *відеолекцією (Додаток 9).*

Перш ніж перейти до *диспуту* (хто з героїв зрадив, чому, наслідки зради, розплата за зраду тощо), варто *зачитати окремі місця з роману* (викладач напередодні зазначає сторінки), прокоментувати їх (наприклад, розмови Стодолі з Міським, роздуми Місяця під час допитів дівчат – Волошки і Веселки, історія чотового Черпака, Юрка Паєвського, головного героя Місяця).

Диспут, як правило, цікавий, хоча до однозначних висновків студенти не приходять (репліки з диспуту – у *Додатку 10*). Це абсолютно нормально. Вагомим результатом заняття є бажання самому прочитати повністю твір і прорекламувати його в середовищі однолітків, рідних і близьких. *Рефлексія – у Додатку 11).*

Пропозиції методичного характеру до роботи з романом «Рік Шершня» (2025)

З романом «Рік Шершня» знайомимося на занятті *літературного клубу.*

Оскільки роман для аналізу в юнацькій аудиторії завеликий (майже 500 сторінок), окрім того, важкодоступний для читання (відсутній в електронному варіанті),

пропонуємо окремі листи (уривки з твору) – для самостійного читання і виконання завдань.

Радимо охочим студентам створити кілька словесних портретів героїв роману (Кир'як, Халимон, Чугайстер, Цюня). Для якісного виконання завдання слід вказати сторінки, які має прочитати студент. У такий спосіб, по-перше, економимо час на підготовку виступу, по-друге, робимо виступ предметним, цікавим, по-третє, заохочуємо в майбутньому, зокрема найближчому, прочитати весь твір самостійно.

Бажано це заняття провести разом з учасниками *історичного клубу*. Так, студенти-історики знайдуть (викладачеві варто теж вказати відповідні сторінки роману) матеріал для повідомлень, наприклад, про партизанські антибільшовицькі селянські загони, колективізацію, голодомори 1932-1933 і 1946-1947, німецьку окупацію, післявоєнні репресії в есесесер.

Першим на занятті клубу має бути коротке вступне слово викладача *(Додаток 12)*. Після цього варто дати слово студентам-історикам (Додаток 13), далі – представлення словесних портретів героїв роману *(Додаток 14),* робота з листами (уривки з твору, *Додаток 15, 16, 17),* групова робота зі створення трейлера (відеоролика), тобто представлення найсильніших місць роману в уявному фільмі, рефлексія *(Додаток 18).*

Додаток 1. Епізоди, які вразили (роман «Чорний ворон. Залишенець»)

Один із найсильніших образів роману – Вовкулака. Отаман Гризло розповідає Чорному Ворону: «*Я часто питаюся у новачків: чого ти до мене прийшов? І чую: в того москалі хату спалили, того пограбували, у того дівчину зґвалтували... У нас завсігди так було – поки заброда не заллє сала за шкуру, ми нічичирк. А цей мені каже: прочитав "Кобзаря". Ти таке чув коли-небудь? Щоб чоловік прочитав Шевченка і став "бандитом"? От де сила! Це я до того, аби ти знав, що треба часом почитати козакам уголос. Краще за всяку муштру*» [4, с. 44].Так, слово Тараса Шевченка мало і має сьогодні велику силу – творити націю свідомих непереможних воїнів. Слово Шевченка було і на барикадах Революції Гідності, і в зоні АТО, і в ЗСУ під час повномасштабного вторгнення московії в Україну...

Головний черкаський «бебех» Яша Гальперович потрапляє в полон до лісових хлопців. Рятуючи своє жалюгідне, мерзенне життя, він миттєво пропонує Чорному Ворону свої послуги як сексота, на знак вірности новому хазяїну (як він думає) стинає шаблею голови своїм підлеглим, а потім з псячою відданістю й почуттям виконаного обов'язку дивиться на отамана. «*Він упав на коліна, благав його вислухати, щось белькотів про "сєкрєтноє сотруднічєство", а потім загріб п'ятірнею жменю землі, змішаної з кров'ю і мозком його "таваріщей", запхав до рота й почав жувати. – Нє вєрітє? Клянусь вам... Я готов зємлю гризть! – Вона не твоя, – сказав Вовкулака*» [4, с. 27-28]. Безперечно, це гидка сцена. Але я весь час думаю, чому на нашій землі ходять чужинці, керують нами і знищують нас?

Мене вразив особливо секретний припис більшовиків щодо амністії повстанців. Доля цих людей була заздалегідь вирішена: вони до останку змушені будуть «дякувати» за своє життя своїм ворогам... «*Поддавшихся на амнистию бандитов националистической окраски поначалу ни в коем случае не расстреливать и не брать под стражу, а наоборот, после тщательной проверки привлекать к работе в соворганах, в частности в милиции, использовать в качестве агентов, секретных сотрудников, информаторов для оперативного выявления оставшихся в лесу банд и подполья. Амнистированных главарей немедленно отправлять в Харьков якобы для дальнейшего осведомления и только там после допросов уничтожать*» [4, с. 30].

Надзвичайне враження від прочитання – епізод збереження останніми холодноярівцями бойового прапора полку гайдамаків Холодного Яру. Цей прапор залишен-

ці ховали за пазухою, переховували в дуплах дерев, у лисячих норах, у старих воронячих гніздах. А коли їх зосталося троє, вирішили закопати, помістивши в стару гарматну гільзу. «*Ворон розгорнув полотнину. На ній було вигаптувано срібною заполочю герб-тризуб у терновому вінку. І головний холодноярський девіз – "Воля України або смерть". Із другого боку полотнища над тризубом у вінку яскравіло Тарасове пророцтво. Як заклик: "І повіє новий огонь з Холодного Яру"* [4, с. 334].

Додаток 2. Інсценізація уривка з роману «Чорний ворон. Залишенець»

Чорний Ворон: Наша боротьба програна. І рано чи пізно...

Тіна: Нічого ще не пізно. Ми можемо завіятися, де нас ніхто не знайде. Навіть вибратися за кордон. Я чула, що можна перейти Збруч.

Чорний Ворон: Що за тим кордоном робити?

Тіна: Там багато наших, там наш уряд.

Чорний Ворон: Нашого там уже нічого немає.

Тіна: Ми могли б там влаштувати своє життя.

Чорний Ворон: Могли б. Тільки це не для мене.

Тіна: Чому?

Чорний Ворон: Тому, що на моєму прапорі не було напису «Воля України або закордон».

Тіна: А якщо на волю надії немає? Сам кажеш: боротьба програна. Кому потрібна ще одна смерть? Ще одна безіменна, зрівняна із землею могила?

Чорний Ворон: Саме на таких могилах і проростає мета [4, с. 151-152].

Додаток 3. Інсценізація уривка з роману «Чорний ворон. Залишенець»

Чекіст: Стало бить, ви нє аступілісь, а сознатєльно баролісь протів совєцкой власті?

Отаман Туз: А хіба ще як можна?

Чекіст: Ідєйно баролісь?

Отаман Туз: Аякже! Я боровся за самостійну Україну і за свій народ.

Чекіст: За етот народ, что сідіт в залє? А ви у нєво спрасілі, у етава народа, нужна лі єму ваша защіта?

Отаман Туз: Я згоден, що є багацько людей, які не здатні і думати про кращу долю. Тому я кладу своє життя за ідею [4, с. 228].

Додаток 4. Тези до виступу на конференції

«Жіночі образи в романі «Чорний ворон. Залишенець» Василя Шкляра»

Дося Апілат змальована Василем Шкляром як справжня козачка, яка в бою проти ворогів України воює пліч-о-пліч з чоловіками. «*У бою, казали хлопці, це була сатана, вона рубала з обох рук, ординські голови сипалися, як кавуни, і в найгустішій ворожій лаві за нею залишалася кривава просіка. Ворон мало йняв тому віри, бо яка могла бути диявольська сила в тендітному тілі дівчини, хай і гінкому та пружному, але все-таки дівочому тілі, ліпленому не для того*» [4, с. 19]. Саме Дося розпізнає в новоприбулій з московії черниці Ользі досвідчену озброєну сексотку і в нерівному двобою ліквідовує останню. Дося закохана в Чорного Ворона, вона завжди приходить йому на допомогу, ніби читає його думки. Власне, Дося і вирятовує Чорного Ворона, коли отаман був звідусіль оточений ворогами (ховає в не відомих нікому підземних ходах печери). На все життя ця жінка зберегла вірність тим ідеалам, за які воювала в юності.

Епізодичний образ юної Улі – секретар-друкарки Чорного Ворона, однак дівчина запам'ятовується надовго. Уля спустилася до таємного погреба, куди випадково забрів більшовицький агітатор Птіцин, і зрозуміла, шо перед нею вибір: або стати зрадницею, врятувавши життя, або ж загинути. Уля вибирає смерть. Від вибуху гранати гине і кат її народу – моральний садист з московії.

Василь Шкляр з любов'ю виписує образ Ганнусі – молоденької дружини отамана Веремії. Цю вагітну жінку постійно тероризують чекісти. Бажаючи припинити муки, збожеволіла Ганнуся кидається в прірву разом із щойно народженим сином. Миттєвим було щастя Ганнусі з коханим: посунула московія – і став на захист рідної землі харизматичний чоловік, прибравши псевдо Веремій... Побратими Веремія врятували маленького хлопчика.

На сторінках роману діє Ціля Борух – жорстока чекістка, яку боялися навіть свої. «*Коли вона проїздила бруківкою центральної вулиці на білому в чорних латках жеребцеві, люди крадькома хрестилися і відверталися, бо вже всі знали про її мордовню. У підвалі бакалійної лавки Ліхтера, де тепер містився штаб самооборони, Ціля особисто проводила допити своїх ворогів, переважно заручників, чиї родичі пішли до лісу. Викликала батька, матір чи сестру й питання ставила прямо: якщо ваш син (чи брат) не з'явиться тоді-то й тоді до нас на розмову, вас буде розстріляно. Не з'являвся – розстрілювали заручників у піщаному кар'єрі біля Тікича. З'являвся – розстрілювали також, тільки вже разом із сином чи братом*» [4, с. 95]. Українці мають знати ворога в обличчя і по імени і ніколи не вірити окупантам і забродам, а бути готовими до збройних поєдинків з ними.

Додаток 5. Тези до виступу на конференції

«Питання зради в романі «Чорний ворон. Залишенець» Василя Шкляра»

Власне, це питання, яке Василь Шкляр піднімає в усіх історичних романах.

Письменник показує зраду, яка є як на найвищих рівнях влади, так і серед вояків, акцентує увагу на причинах яничарства, на вчасному розпізнанні зради і зрадників, на обов'язковому покаранні перевертнів.

Головний герой вважає зрадниками уряд УНР, який не тільки нічого не зробив для захисту України від комуно-більшовицьких банд, а, по суті, заважав повстанцям об'єднуватися і виробляти власний план боротьби. Трагічна доля Панаса Калюжного – тому приклад. Цей офіцер прийшов до армії УНР з бажанням воювати за незалежність, однак став свідком брудних закулісних ігор високопосадовців, зокрема Петлюри, який наказав тортурувати, а потім розстріляти полковника Петра Болбочана – того, хто розчистив від московії пів України і Крим. Панас Калюжний зрозумів, шо такій державі, як УНР, з такими поводирями – кінець. Разом з Калюжним до червоної армії перейшло тоді багато повстанців...

Зрадниками є колишні командири армії УНР – сотник на псевдо Завірюха і полковник на псевдо Гамалія. Ці покручі зуміли під прикриттям чекістів організувати спецоперацію «Заповіт», у результаті чого були ув'язнені в Лук'янівській в'язниці шестеро отаманів... Завірюху у болоті втопив Чорний Ворон, а Гамалія загинув від рук енкаведе. Собаці собача смерть.

Неможливо повірити, але перевертнем став навіть відданий отаману Веремії його ад'ютант (псевдо Чорт). Цей Чорт, отримавши від совєцької влади завдання виловлювати повстанців, справно знищував вчорашніх товаришів... Чорний Ворон ліквідував Чорта, як і загін отамана Дерези, шо добровільно перейшов на службу до чека.

...Важко було Вовкулаці, коли зрозумів, шо зрадником у загоні є його улюблений молодший брат Куземко. Не хотів повстанець убивати рідного брата, але мусив це зробити, адже Кузьма регулярно повідомляв більшовиків про місцеперебування партизанів, а ті знищували одного побратима за іншим.

Додаток 6. Вступне слово викладача (роман «Маруся»)

Василь Шкляр так розповідав про мотиви, які спонукали до створення роману:

«*Мій роман "Маруся" був задуманий як книжка про отамана Марусю (Олександру Соколовську). Усі думають, що це була кремезна жінка, а насправді то була тендітна дівчина, 16-річна гімназистка, яка 1919 року втратила трьох братів-отаманів*

– Василя, Олексу та Дмитра Соколовських. Усі вони загинули через зраду. Коли не стало третього брата, отаманську шаблю підхопило це дівча. Довго не міг уявити, як вона могла очолити тисячний загін козаків – 300 кінних і 700 піших. Вона повела на Київ своє військо, а в цей час на столицю йшла Українська Галицька Армія. Зустріч двох армій була наче зустріч двох братів, які не бачили ніколи один одного. Вони вперше побачилися – і це окрилило їх настільки, що вони пішли вперед і почали займати важливі стратегічні вузли – Жмеринку, Бердичів...» [5].

Додаток 7. Рефлексія (роман «Маруся»)

Мене вразило саме це місце з роману «Маруся»:

«*Козак Микита Шульга був добрий, він і москалів раніше любив, казав, що вони люди непогані, тільки їх роздрочили німці, посваривши з нами, ось вони, братушки, прийдуть – і ми заживемо з ними в мирі. Та коли ці братушки прийшли й забрали в Микити те, що він любив найдужче, Микита оскаженів, бо найдужче він любив, як пахне його хлів і загорода з худобою. Нема тепер того добра у Микити, є тільки шабля, шо хрякає об макітри братушок, яких добрий і лагідний Микита десь у глибині душі досі жаліє і любить*» [1, с. 63].

До яких пір ми, українці, будемо любити московитів? Що ще треба, щоб ми, нарешті, виборсалися з липкої майже чотирьохсотлітньої облуди: вони нас обкрадають, грабують, оббріхують, ґвалтують і убивають, вони нищать наші духовні і матеріальні скарби, а ми їх виправдовуємо, надіємося, що вони зрозуміють свої негідні вчинки і теж полюблять нас? Та не полюблять. І не треба нам їхньої любови. І немає харошіх рузкіх. Усі вони – наші вороги.

Додаток 8. Орієнтовні матеріали для буктрейлера (роман «Маруся»)

Мирон: Чому ви, юна дівчина, пішли на війну?

Маруся: У мене не було вибору.

Мирон: Чому?

Маруся: Моїх трьох братів убили. ...усі троє загинули через зраду...

Мирон: Чому ви назвалися Марусею?

Маруся: Це найупертіше жіноче ім'я [1, с.75-76, 88-89].

Данило Бізанц: Золотоверхий Київ не годиться обстрілювати з гармат. Не можна руйнувати храм, навіть якщо там ховається ворог.

Маруся: Ні, ви помиляєтесь.

Данило Бізанц: У чому?

Маруся: Ворога треба нищити скрізь. Руїни храму іноді святіші за його первісну досконалість [1, с.35].

Додаток 9. Матеріал для відеолекції (роман «Троща»)

70-і роки XX століття. Герой роману «Троща» (50-літній чоловік, колишній повстанець на псевдо Місяць, що повернувся після 25-річного ув'язнення в совєцьких концтаборах у місто Дніпро) зустрічається з двома людьми біля пам'ятника своєму другові (псевдо Броз).

Друг, виявляється, зовсім не загинув далекого 1947го, як вважав Місяць, а помер своєю смертю нещодавно, помер як бойовий офіцер совєцької армії, офіцер, нагороджений орденами і медалями.

Перша людина – молодий військовий у формі капітана, що розмовляв московською мовою, – Влодко, колишній маленький брат повстанця на псевдо Стодоля, хлопчик, що його, ризикуючи власним життям, врятував Місяць від Броза. Врятував, щоб той через чверть століття (так мало часу!) забув і рідну мову, і рідний край, і боротьбу за незалежність... Влодко не стане упівцем з псевдо Пімста, навпаки, він полюбить свого ворога, шо знищив його братів, сестру і маму...

Другою була Михася – жінка невимовної краси – велике невимовлене кохання

Місяця, яка колись віддала перевагу повстанцеві Стодолі. А її ж, подругу на псевдо Волошка, як повідомив Місяцеві той-таки Броз, розстріляли есбісти як члена родини зрадника Стодолі – як і його матір, як і його сестру Марійку (псевдо Веселка), 9-річного брата Владка... А Михася, отже, жива і одружилася з катом Брозом – тим, хто на її очах убивав свекруху, зовицю і дівера, а її пожалів...

Нічого таємного в цьому світі немає. Так повстанець Місяць розгадав найпідлішу в його житті зраду – довгий час авторитетним агентом емгебе був Броз – один із керівників-есбістів (есбіст – людина служби безпеки УПА). І цей Броз був другом Місяцю. І знав Броз багато. А на руках Броза – десятки (сотні? тисячі?) повстанців, членів їхніх родин, а ще – енкаведистські диверсії, спрямовані на дискредитацію УПА...

Чому зрадив Броз? А Стодоля? Чому зрадив Клим? Скільки їх, зрадників? Чи покарали ми їх? Чи хоча б знаємо їхні імена? Чи можна пробачити зраду?

Запамятаймо: прототипом головного героя Місяця став повстанець Мирослав Симчич. Про долю цього нескореного героя – у проєкті «Ген українців» Ірини Фаріон https://www.youtube.com/watch?v=E6yh_oMaX_U

Додаток 10. Репліки з диспуту (роман «Троща»)

Я вважаю, що взятий у полон Василь Мандзюк (псевдо Стодоля) не став би зрадником, якби був упевненим, що служба безпеки УПА йому повірить. А так випадковий полон став смертельною пасткою і для хлопця, і для побратимів (повстанця захопили, коли стояв по горло в болоті і не зміг себе вбити).

Я не вважаю Стодолю зрадником. Він насправді вів самостійну небезпечну подвійну гру – і з совєцькою, і з упівською службою безпеки.

Волошка і Веселка (наречена і сестра Стодолі), безперечно, повинні були повідомити своїх про зраду, однак не зробили цього, бо рідна кров взяла гору над святим обов'язком. Але чому таке жорстоке покарання – розстріл, адже ці дівчата стільки допомогли повстанцям.

Час був жорстокий. Непокарана зрада забрала б не одне життя... Тому зрадників знищували. Цю правду про УПА, певно, не хотіли б чути. Але так було... І Василь Шкляр сміливо сказав про це.

Зрадив чотовий Черпак, який, відсидівши 25 років, погодився на повторному (?!) суді назвати себе і своїх хлопців головорізами, яким немає прощення. Про суд над Черпаком зняли документальний фільм, який поширили на Заході, а самого Черпака розстріляли, бо яке ж помилування головорізові?

Черпак думав про остаточну амністію від совєцької влади, а отримав смерть. Можливо, це і справедливо, адже він зрадив і мертвих побратимів, і свою боротьбу проти совєцьких окупантів, зрадив ідею...

Додаток 11. Рефлексія (роман «Троща»)

Надовго запам'ятаю Юрка Паєвського (псевдо Жучок), який, пройшовши сталінські табори, не заламався. Цей чоловік знав імена всіх своїх катів, щоб судити цих окупантів у вільній Україні. Паєвський дожив до 1991-го, однак суду над совєцькими блюстителями правопорядку так і не дочекався. Україна відмовилася від люстрації. Можливо, тому в нас сьогодні війна, що залишилося стільки багато захисників есесесер... Юрко знайшов зрадника, який видав не тільки маму (псевдо Орися), а й десятки інших. Цей зрадник почувався незле в незалежній Україні. Юрко зумів записати розповіді зрадника Клима на касети, тільки ж кому ті зізнання потрібні, якщо при владі в нас стільки ворогів...

Додаток 12. Вступне слово викладача (роман «Рік Шершня»)

«Рік Шершня» – це роман про національно-визвольні змагання українського народу у 1917-1922. Автор розповідає про боротьбу загону Якова Яковенка проти більшовиків, які окупували Україну.

Василь Шкляр: «*... боротьба повстанського загону отамана Якова не має прямих відображень чи бодай згадок в архівних джерелах. Ці свідчення передав повстанець Ялисей Литвиненко своєму онукові Олександрові Баклаю в сімдесятих роках минулого сторіччя*» [2, с. 476].

«Рік Шершня» – це роман про те, як через сто років на боротьбу проти московії встали постарілі внуки і молоді правнуки тих, хто виборював незалежність України у 1917-1922... Ялисей Литвиненко наприкінці життя замислювався:

«*А чи не марною була наша боротьба? І кажу собі: ні. Бо воювали ми не за гроші, не за нагороди й не за славу. Воювали за своїх людей. Щоб їм жилося по-людському*». Наше завдання на занятті – довести слушність слів героя національно-визвольних змагань 20-х років ХХ ст. і спроєктувати ці слова на московсько-українську війну.

Додаток 13. Тези з повідомлення студента-історика

про добровольчі партизанські загони на Сумщині, які працювали з першого дні повномасштабного вторгнення московії.

Спочатку воювали молотками, тобто коктейлями молотова, потім з'явилися автомати – по одному на трьох...

Ось так автор описує перший бій, коли колона бронетехніки сунулася від Ромен на Лохвицю. Чугайстер повинен був кинути першу пляшку, коли другий танк порівняється з ним. 62-річний недужий чоловік лежав на мерзлій землі під купою хмизу і чекав. Чугайстер кинув дві пляшки – одну за себе, другу – за умираючого Жабського, а потім почав відходити, бо автомата йому ще не видали, зі зброї мав тільки мисливського ножа.

«*Чугайстер дивувався, що на таку могутню машинерію достатньо склянки бензину, стільки ж мазуту та жменю пінопласту, щоб вона спалахнула, як газета...* [2, с. 245].

Добровольці воювали добре, палили техніку, нищили окупантів, як щурів. «Працювали» на блокпостах. У полон не брали і самі не здавалися.

Близько біля сіл не робили ніяких операцій, бо кацапи мстилися на мирних жителях... Ті ж самі, що й сто років тому, заручники, ответчікі...

Додаток 14. Тези з повідомлення студента-філолога

<u>«Словесний портрет Кир'яка»</u>

Безперечно, саме вчинки найкраще характеризують людину. Ялисей Литвиненко (псевдо Кир'як), колишній хорунжий армії УНР, карає колгоспного бригадира Гопкала за те, шо останній відібрав у Прісі Сокуренко затірку, яку бідна жінка сама не з'їла, а сховала, щоб віднести ту бовтанку умираючому синочку. Бригадир грозився віддати під суд за розкрадання (?) соціалістичного майна вдову, у якої чоловік не повернувся з війни. Хлопчик помер, а мати збожеволіла. Дізнавшись про жахливу подію, Кир'як (а був він чоловік-велетень) з усієї сили посадив Гопкала на ніжку перевернутого ослона, перед цим повідомивши більшовицькому лакузі, за що таке покарання. Ялисей свідомо вчинив самосуд, бо вірив:

«*...не треба сподіватися на Божий суд: зло мусить бути покаране тут, на землі, інакше воно розростеться й на небі. І якщо там, угорі, є вищий розум, який карає зло, то він не мусить гніватися за те, що хтось зробив за нього чорну роботу* [2, с. 384].

Додаток 15. Листок 1 (роман «Рік Шершня»)

<u>На сторінках роману діють надзвичайні герої, найбільш повно автор описує отамана Якова – мету, тактику його боротьби, навчання бійців, поведінку в боях. Створіть образ Якова Яковенка (прийом гронування).</u>

Яків мав свій погляд на партизанську тактику: не треба ставати табором. Краще після виступів бути в селі, щоб люди бачили тебе часто і всюди.

«*А будемо вкупі великим числом – довго не вдержимося, рано чи пізно нас виб'ють.*

Та й де там у нас те велике число супроти такої навали? Тому воювати мусимо вмінням [2, с. 101].

Яків повчав своїх повстанців: «*Спокій – ваш надійний товариш, паніка – найбільший ворог, вона сестра смерті*» [2, с. 214].

Як пояснює Яків розпуск загону 1922-го? Які дає настанови своїм хлопцям? Чи дотримуватимуться порад Якова його бійці? Хто може аргументувати свою відповідь?

«*На кожен наш збройний виступ червоні відповідали дедалі жорстокіше, згонили злість на невинних селянах. Коло замкнулося, і не було з нього виходу: що більше наших нальотів, то більше жертв. Ближче до зими Яків сказав, що розпускає загін: якщо людям ми вже не так на радість, як на біду, то мусимо розійтися. Раніше селяни покладали на нас усі надії, тепер же ми стали для них загрозою. Екзекуції, заручники, розстріли...*

Виходьте, хлопці, "на хазяйство"... Хай кожен із вас живе власним розумом у стосунках з владою. Порахунків з більшовиками в нас іще багато, але відкрито лізти на рожен не будемо. Ідіть, хто може, в комсомол, у партію, в міліцію, в чека, там тепер більше користі буде від вас, якщо діяти з розумом. Прилаштовуйся хто як може, та завжди тримайтесь один одного, бо настануть такі часи, коли без самопомочі пропадете [2, с. 233].

Додаток 16. Листок 2 (роман «Рік Шершня»)

Про створення на Сумщині партизанського загону «Лісові чоти» в перші дні повномасштабного вторгнення московії в Україну.

«*Чоловіки, яких на початку війни не взяли до війська через вік, інвалідність, хворобу абощо, об'єдналися в партизанський загін «Лісові чорти». Це були переважно колишні лісники, мисливці, єгері, тобто люди, котрі вміли поводитися зі зброєю*» [2, с. 70].

Позивні взяли з «Лісової пісні» Лесі Українки. За командира був Лев, були Лукаш, Перелесник, Водяник, Мавкун, а ше Чугайстер, Басаврюк, Смертюк, Жердка, Розстрига, Пека, Жига, Цюня.

Навіщо командир Лев пропонує кожному взяти псевдо? Чи справді добровольців після закінчення війни можуть назвати бандитами? Аргументуйте, посилаючись на відомі вам факти. Чи згодні ви з думками Лева, чому світ не хоче визнати бандерівців справжніми захисниками нації? Поясніть ці думки і доповніть їх своїми.

«*А ще Лев на самому початку сказав, мов, хлопці, придумайте кожен собі псевдо, чи, по-теперішньому, позивний, бо може настати така пора, шо нас іще й винними зроблять.*

Ви ж бачите, що не тільки москалі, а й найближчі союзники досі не хочуть визнати тих-таки бандерівців правдивими захисниками своєї нації. Винними робили мазепинців, петлюрівців, бандерівців, усіх, хто виборював право на самостійне життя українців. Зайшлих катів вигороджували, а нас звинувачували в усіх мислимих і немислимих гріхах. А чому?

Тут кожен міг би йому відповісти, що сильна українська держава нікому з чужоземців не потрібна в центрі Європи, однак Лев мав окрему думку: є така прихована, а може, й підсвідома штука, як колективна заздрість. Нас багато хто не любить за унікальну здатність до самоорганізації. Здатність, якої немає більше ні в кого. Хіба ж це не чудо, що колоніальна Україна, яку століттями шматували й ділили між собою загребущі сусіди, раптом, здобувши незалежність, виявилася чисельно й територіально найбільшою країною в Європі? Нечуване з'явище. Незбагненне, непояснимe. Та вже одного цього факту достатньо, щоб дехто з «неситим оком» удавився від заздрощів.

Тому я не здивуюся, сказав Лев, якщо по закінченню й цієї війни почнуть шукати винних серед українців. Щоб вигородити агресора й принизити, обгидити, обплювати цей нікому не зрозумілий народ.

І тоді прийдуть до нас. Тобто по нас. Прийдуть свої ж і скажуть: незаконне військове формування. Банда. Колись таких, як ми, обзивали бандитами, «гайдамакі нє воіни, разбойнікі, вори», а тепер вигадали культурніше назвисько – протизаконне формування. Нічого ж не змінилося. Той самий ворог, ті самі звинувачення, шельмування [2, с. 238-240].

Додаток 17. Листок 3 (роман «Рік Шершня»)

Про роботу партизанського загону «Лісові чорти». Які характерні риси москвита підкреслює письменник? Чи потрібно знати менталітет ворога?

«*Тоді вони працювали по ворожих блокпостах... москалі, як перепинять нашу цивільну машину (любили полювати на біженців), стають незрячими. Воно вже не дивиться по боках, тільки стромляє голову в багажник, шукаючи, чим поживитися. А там і каністра з бензином, і харч, і все припадає йому до смаку, гребе одяг, білизну, крупу, як і колись тут гребло все без розбору, осліпнувши від такого щастячка й підставляючи гусячу шию під шаблю.*

Нічого ж не змінюється, ворог той самий. Усе тече й змінюється, тільки ця тварюка незмінна з її хапальними інстинктами. Ти йому ніж у спину, а він падає мертвий, не випускаючи електрочайника з рук [2, с. 249].

Чи відомі вам приклади подвигів простих людей під час московсько-української війни? Розкажіть про героїв.

«*Старий, невиліковно хворий і майже лежачий Микола Жабський... дивувався, чому не організовують загін камікадзе з тяжко хворих дідів. Обв'язалися гранатами – і під танк чи куди там. Яка, мов, різниця, протягне шкарбун ще місяць чи рік? Хіба так не ліпше вмерти, ніж у засцяних памперсах?*» [2, с. 237-238].

Василь Шкляр про гідність, самоповагу як одну із характерних рис українців. Поясніть хід думок письменника. Чи згодні ви з автором? Чи не заперечуєте його поглядів? Чи хочете доповнити його роздуми?

«*Чугайстер узагалі вважав, шо ґонор, чи назвіть його м'якше – гідність, визначальна риса українців, саме національний ґонор рухав усіма нашими революціями. Вони (оці хлопці, ці «лісові чорти») хотіли тільки справедливости, більше нічого, бо коли все буде по правді, вони самі дадуть собі раду, без Європи й Америки... І тепер, дивлячись на «лісових чортів», Чугайстер був певен, шо вони піднялися з першого дня війни не через патріотизм, до патріотизму їм немає діла, їх підняв ґонор, найприродніше почуття для людини, яка себе поважає* [2, с. 331].

Додаток 18. Рефлесія (роман «Рік Шершня»)

У романі «Рік Шершня» небагато сказано про молодшого брата Ялисея – Марка, але образ цього героя закарбувався, певно, у моїй пам'яті назавжди.

Марко Литвиненко, якого шукали чекісти, не захотів виїхати на Донбас, рятуючись від переслідувань совєцької влади («*я ні на шахті, ні в копальні, ніде жодного дня не робитиму на більшовиків. Ані дня*»). Марко був останцем. Він залишався на рідній землі до кінця воювати з московським окупантом. Чоловік не вийшов з підпілля, вибрав смерть у печері, а не життя в совєцькому концтаборі. Місце останнього спочинку Марка випадково знайшов підліток Сашко Баклай і розповів про це Ялисею. І з того часу поклявся Сашко, шо жоден герой не має бути в нас безіменним.

А скільки сьогодні безіменних героїв, шо життя (часто юне) поклали, ставши грудьми на захист України у війні проти московії. А матері ждуть своїх синів...

Нещодавно ми прощалися з Олексієм Юковим, який понад 25 років займався по-

шуком загиблих у війнах. Він повертав із фронту тіла десятків тисяч загиблих військових і цивільних, допомагаючи їхнім родинам поховати близьких.

Це неймовірно важка і водночас неймовірно потрібна робота...

Це робота справжніх чоловіків...

Література

1. Василь Шкляр. Маруся: роман. Харків Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2014. 320 с.

2. Василь Шкляр. Рік Шершня: роман. Харків Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2025. 496 с.

3. Василь Шкляр. Троща: роман. Харків Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2017. 416 с.

4. Василь Шкляр. Чорний Ворон. Залишенець: роман. Харків Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2009. 384 с.

5. Василь Шкляр представив у ТДМУ новий твір – «Троща». URL: https://www.tdmu.edu.ua/medychna-akademia

Національна ідентичність молоді: виклики та завдання національно-патріотичного виховання

БЕВЗ Тетяна, м. Київ, Україна

У сучасному науковому дискурсі поняття «ідентичність» розглядається не як статична характеристика особистості, а як складний і динамічний процес самовизначення та співвіднесення себе з іншими. Ідентичність формується на перетині особистісного досвіду, соціальних взаємодій і належності до різних спільнот. Особливої значущості цей процес набуває в молодіжному віці, коли відбувається активне формування системи цінностей, соціальних ролей та уявлень про власне місце у суспільстві.

Важливим виміром формування ідентичності є потреба людини у визнанні. Ф. Фукуяма пов'язує сучасну політику ідентичності з прагненням людини до визнання власної гідності та соціальної значущості, використовуючи для характеристики цього прагнення поняття «тимосу» [1, с. 23]. Для молоді потреба у визнанні може бути особливо значущою, оскільки саме в цей період відбувається активне визначення власного місця у соціальному світі.

Водночас прагнення до визнання може мати як інтегративний, так і фрагментуючий потенціал. За умов, коли належність до певної групи стає основним способом самоствердження, політика ідентичності може посилювати соціальну поляризацію та протиставлення окремих груп [2, с. 1248–1271]. Тому одним із викликів національно-патріотичного виховання є створення такого простору належності, у якому потреба молодої людини у визнанні поєднується не з виключенням інших, а із солідарністю та усвідомленням спільної відповідальності.

У цьому контексті важливою є концепція автентичності Ч. Тейлора, відповідно до якої самореалізація особистості передбачає можливість бути вірною власній ідентичності та водночас визнавати значущість інших [3, с. 90–108]. Для національно-патріотичного виховання це означає необхідність формування позитивного ставлення до власної культури, історії та спільноти без перетворення національної ідентичності на інструмент негативного протиставлення. Такий підхід узгоджується з критикою есенціалістського розуміння ідентичності та увагою до процесів її конструювання і переозначення [4, с. 28–63; 5, с. 1–198].

М. Брюер та В. Гарднер (M. Brewer і W. Gardner) розмежовують міжособистісні та колективні рівні ідентичності, підкреслюючи, що самосприйняття людини формується як через безпосередні соціальні зв'язки, так і через належність до ширших соціальних груп [6, с. 83]. Відповідно, молода людина одночасно може реалізовувати декілька взаємопов'язаних ідентичностей, які актуалізуються залежно від соціального контексту. Такий підхід узгоджується з концепцією Р. Брубейкера (R. Brubaker), який застерігав від розуміння ідентичності як сталої та однорідної властивості групи, наголошуючи на її ситуативному й процесуальному характері [4, с. 28–63]. *У такій системі множинних ідентичностей національна належність становить один із ключових рівнів самоідентифікації, що поєднує індивідуальне самовизначення з відчуттям належності до ширшої спільноти.*

Національна ідентичність, своєю чергою, пов'язує індивідуальне самовизначення з належністю до історичної, культурної та соціальної спільноти. Е. Сміт розглядав її як комплексне явище, пов'язане зі спільною територією, історичною пам'яттю, культурою, міфами, символами та відчуттям солідарності між членами спільноти [7, с. 149–150]. Водночас її формування не означає відмови від множинності особистісних ідентичностей, а передбачає їх поєднання у ширшому просторі спільної належності.

Національна ідентичність не є виключно результатом індивідуального вибору. Вона формується у взаємодії особистого досвіду, соціального оточення, культурних практик, історичної пам'яті, освіти, медіа та інституційного середовища. Самовизначення особистості водночас пов'язане з процесами соціального визнання та взаємодії з іншими [8, с. 3]. Тому формування національної ідентичності молоді доцільно розглядати як багатосуб'єктний процес, у якому взаємодіють особистість, родина, освітні та культурні інституції, громадянське суспільство, медіа та держава.

Держава є одним із найбільш ресурсно спроможних суб'єктів цього процесу, оскільки через освітню та культурну політику, політику пам'яті, публічні комунікації й діяльність інституцій створює умови для поширення та інституційного закріплення певних ціннісних орієнтирів і наративів. Водночас національна ідентичність не може бути сформована виключно механізмами впливу «згори – вниз». Її стійкість залежить від того, наскільки запропоновані суспільні смисли приймаються, переосмислюються та включаються у повсякденний досвід громадян [9, с. 783–836]. Серед усіх соціальних груп найважливішим суб'єктом такого переосмислення та засвоєння цінностей виступає молодь, оскільки вона перебуває на етапі активного формування власного світогляду.

Поняття «молодь» використовується у державній політиці, соціологічних та педагогічних дослідженнях для позначення особливої соціально-демографічної групи, яка характеризується специфічним поєднанням вікових, соціальних, психологічних і культурних характеристик. Відповідно до Закону України «Про основні засади молодіжної політики», до молоді належать особи віком від 14 до 35 років включно [10]. Саме національно-патріотичне виховання є тим системним інструментом, який дозволяє державі ефективно взаємодіяти з цією демографічною групою. Воно виступає сполучною ланкою між загальнонаціональними наративами та індивідуальним світоглядом молодої людини. Ефективна система виховання враховує специфічні вікові та психологічні характеристики молоді, пропонуючи такі формати залучення, які перетворюють пасивне засвоєння інформації на активну громадянську позицію та дієвий патріотизм.

Молодіжний вік є періодом активного особистісного та соціального самовизначення, формування ціннісних орієнтацій і набуття нових соціальних ролей. Тому молодь є не лише об'єктом державної та освітньої політики, а й важливим суб'єктом відтворення та трансформації суспільних цінностей і моделей громадянської пове-

дінки. Ідентичність молодої людини формується як багаторівневий і динамічний процес, у якому взаємодіють особистісні, соціальні та колективні виміри.

Російсько-українська війна стала потужним чинником актуалізації та трансформації національної ідентичності молоді. Вона посилила її громадянський вимір, пов'язаний із цінностями свободи, солідарності, відповідальності, волонтерства та усвідомленням спільного майбутнього. Саме тому, національна ідентичність дедалі більше визначається не лише культурно-етнічною належністю, а й усвідомленою громадянською належністю до України. Ця тенденція виявляється і в соціологічних даних. Зокрема, представники різних вікових груп молоді демонструють високі показники використання української мови, споживання українського контенту та орієнтації на життя в Україні, хоча рівень цих показників відрізняється залежно від віку (табл. 1). Водночас готовність до безпосередньої участі в захисті держави є значно нижчою, що засвідчує складність і багатовимірність переходу від усвідомлення належності до конкретних моделей громадянської дії [11].

Таблиця 1.
Окремі маркери національно-громадянської ідентичності та громадянських орієнтацій молоді, %

Показник	*14–19 років*	*20–24 роки*	*25–29 років*	*30–34 роки*
Спілкуються українською мовою на роботі / у школі, університеті	76	64	74	69
Розмовляють українською мовою вдома	54	54	64	57
Хочуть жити в Україні	59	57	79	69
Стали більше споживати українського контенту	68	64	71	73
Готові захищати державу зі зброєю в руках	22	17	24	30

Джерело: Українці пишаються своєю державою: результати всеукраїнського дослідження про ідентичність. 17.10.2025. https://mms.gov.ua/news/ukraintsi-pyshaiutsia-svoieiu-derzhavoiu-rezultaty-vseukrainskoho-doslidzhennia-pro-identychnist

Наведені дані дають підстави розглядати сучасну українську молодь не лише як покоління, що адаптується до умов війни, а як активного учасника переосмислення національної належності, цінностей і моделей громадянської поведінки. Для молоді питання такої належності набуває особливого значення, оскільки процес самовизначення відбувається в умовах швидких соціальних, культурних та інформаційних змін. Національна ідентичність у цьому контексті може виконувати інтегративну функцію, поєднуючи особистісне самовизначення з усвідомленням належності до національної та громадянської спільноти. Її значення виявляється не у формуванні уніфікованої моделі поведінки, а у створенні ціннісного підґрунтя для солідарності, громадянської участі та відповідальності. Саме тому національно-патріотичне виховання має бути спрямоване на поєднання усвідомленої належності до української спільноти з розвитком ціннісної стійкості, громадянської суб'єктності та готовності до відповідальної суспільної дії.

Формування державної політики у сфері утвердження ідентичності охоплює широкий спектр завдань: від розробки міцної нормативної основи та підтримки громадських ініціатив до розбудови осередків, що сприяють формуванню у молоді відчуття належності, відповідальності та єдності з Україною. За результатами реалізації Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» було успішно завершено етап

впровадження профільного законодавства та затверджено «Державну цільову соціальну програму з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року». Це забезпечило надійну інституційну основу для послідовної та безперервної роботи як на центральному, так і на місцевому рівнях.

Фінансове забезпечення цього напряму було збільшено на 24%, що дозволило суттєво масштабувати підтримку інститутів громадянського суспільства. Окрему увагу приділено розвитку пластового та скаутського рухів, на фінансування яких державою передбачено понад 60 млн грн [12]. Поряд із цим сформовано потужну експертну мережу: понад 160 фахівців об'єдналися на базі платформи IDEM для напрацювання ефективних державних політик і практичних рішень [12]. За підсумками їхньої спільної роботи вже підготовлено проєкт Зеленої книги, офіційна презентація якої запланована на осінь 2026 року.

Важливим напрямом національно-патріотичного виховання молоді в умовах російсько-української війни стає формування інформаційної та громадянської стійкості. У цьому контексті Міністерством освіти і науки України розроблено посібник «Як говорити про російсько-українську війну в школі? Уроки стійкості, боротьби та перемог» [13], спрямований, зокрема, на формування громадянської позиції здобувачів освіти, розвиток умінь розрізняти факти й фейки, протистояти маніпуляціям та розпізнавати ворожу пропаганду. Такий підхід розширює зміст національно-патріотичного виховання, поєднуючи ціннісне становлення особистості з розвитком критичного мислення та здатності свідомо орієнтуватися в інформаційному просторі.

В умовах війни це набуває особливого значення для формування національно-громадянської ідентичності молоді, оскільки належність до української нації виявляється не лише через емоційне ототожнення з Україною, а й через здатність критично осмислювати інформацію, розрізняти факти й маніпулятивні наративи, усвідомлювати власну громадянську відповідальність та протистояти інформаційним впливам, спрямованим на послаблення суспільної єдності.

Сучасне національно-патріотичне виховання має розглядатися не лише як засіб трансляції визначених державою цінностей, а як простір, у якому молода людина набуває власного досвіду належності, взаємодії та громадянської відповідальності. Це актуалізує питання про конкретні інституційні практики, здатні поєднати ціннісний, когнітивний і діяльнісний виміри національної ідентичності. *Для аналізу сучасних практик у цій сфері використано «Аналітичний звіт за результатами моніторингу сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності. Моніторинг виконання операційного плану заходів з реалізації у 2023–2025 роках Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року»* [14], *який дає змогу простежити основні напрями реалізації відповідної державної політики та форми її інституційного забезпечення.* Особливого значення набувають ті форми роботи з молоддю, у яких усвідомлення належності до української спільноти доповнюється реальною участю, командною взаємодією, набуттям громадянських і безпекових компетентностей та відповідальним прийняттям рішень.

Одним із показових прикладів такого поєднання ціннісного та діяльнісного компонентів є Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), яка «проводиться з метою формування у дітей та молоді патріотичної та оборонної свідомості, громадянської стійкості, виховання громадян України як високоморальних особистостей, які плекають духовно-культурні цінності Українського народу, володіють відповідними компетентностями та здатні реалізувати свій потенціал у сучасних умовах» [15]. Її особливість полягає в тому, що національно-патріотичне виховання реалізується не лише через засвоєння історичних знань і ціннісних орієнтирів, а й через безпосередню участь молоді у спільній діяльності, командній взає-

модії, практичній підготовці та виконанні завдань, пов'язаних із безпекою і відповідальністю [15]. У цьому сенсі «Джура» може розглядатися як інституційна практика, у якій національна ідентичність набуває діяльнісного виміру.

Масштаб проведення гри засвідчує її системний характер. У 2022 / 2023 навчальному році в межах трьох етапів було проведено 279 масових заходів, до яких долучилося понад 100 тис. учасників [14]. У 2024 році, з урахуванням безпекових умов, всеукраїнські етапи гри у трьох вікових категоріях відбулися на базі Центрального табору туристського активу учнів України в Закарпатській області за участю 490 дітей [14]. Отже, «Джура» функціонує не як окремий виховний захід, а як організована система залучення молоді до практик громадянської участі, колективної взаємодії та осмислення власної належності до української нації.

Ціннісні орієнтації в межах цієї моделі безпосередньо поєднуються з практичною діяльністю. Учасники гри набувають компетентностей, пов'язаних із безпекою, взаємодопомогою, командною роботою, дисципліною та відповідальним прийняттям рішень. Проведення вишколів «Впоряд», «Рятівник», «Стрільба», «Таборування», а також спеціалізованих напрямів «Джура-оборонець», «Джура-прикордонник», «Джура-гвардієць», «Джура-поліцейський» та інших створює умови для набуття молоддю практичного досвіду, який пов'язує усвідомлення цінності державної незалежності з готовністю до відповідальної дії [15]. У такому підході національна ідентичність набуває діяльнісного виміру: вона виявляється не лише в усвідомленні належності до української нації та прийнятті її цінностей, а й у здатності реалізовувати їх через конкретні практики громадянської відповідальності, взаємодії та суспільної участі.

Компетентнісний потенціал гри реалізується через систему вишколів, практичних занять, майстер-класів і змагань. Зокрема, учасники мають можливість опановувати основи тактичної підготовки, домедичної допомоги, виживання, топографії, зв'язку, інженерної справи, цивільного захисту та інших напрямів. До цієї діяльності залучаються фахівці Національної гвардії України, Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної прикордонної служби України та інших інституцій сектору безпеки й оборони [14]. Така взаємодія створює умови для безпосереднього набуття молоддю досвіду, який пов'язує патріотичні цінності з конкретними практиками громадянської відповідальності.

Показовим є також залучення учасників бойових дій до проведення «Уроків звитяги» та інших форм військово-патріотичного виховання [14]. Безпосередня комунікація молоді з носіями особистого досвіду захисту України сприяє персоніфікації історичних подій і сучасної війни, посилює емоційне осмислення цінності державності, свободи та відповідальності за майбутнє країни. У такий спосіб знання про війну та захист держави переходить із площини абстрактної інформації у площину особистісно значущого досвіду.

Водночас діяльність у межах гри охоплює не лише військово-прикладну підготовку. Залучення Національної гвардії, ДСНС, прикордонної служби, поліції та інших державних інституцій сприяє формуванню ширшого комплексу компетентностей – командної роботи, взаємодії, дисциплінованості, відповідального прийняття рішень, навичок безпечної поведінки та готовності діяти в кризових ситуаціях [14]. Отже, національно-патріотичне виховання набуває діяльнісного характеру, а патріотизм постає не лише як емоційна прихильність до держави, а як готовність діяти відповідально в інтересах суспільства та держави.

Сучасний компетентнісний підхід до національно-патріотичного виховання передбачає перехід від моделі «знати й цінувати» до моделі «знати, цінувати й діяти». Саме здатність реалізовувати прийняті цінності у практичній діяльності є важливою ознакою сформованої національно-громадянської ідентичності. У цьому вимірі «Джура» виступає не лише засобом патріотичного виховання, а й середовищем набуття молоддю досвіду громадянської суб'єктності, відповідальності та солідарної дії.

Особливого значення набуває поєднання практичного та інтелектуального компонентів. Участь Українського інституту національної пам'яті в організації всеукраїнських етапів гри, діяльність школи вихователів джур та розроблення інтелектуальної складової підсумкових етапів засвідчують інтеграцію військово-патріотичної підготовки з історико-культурним та меморіальним компонентами [15]. Це дає підстави розглядати «Джуру» як комплексну освітньо-виховну практику, у якій фізична підготовка, безпекові навички, історична пам'ять, громадянські цінності та командна діяльність взаємодіють у процесі формування національної ідентичності молоді.

Важливим компонентом діяльності «Джури» є інтеграція національно-патріотичного виховання з історичною пам'яттю. Тематичні заходи, присвячені ключовим подіям та постатям української історії, сприяють формуванню цілісного уявлення молоді про тяглість боротьби за державність, свободу та соборність України. Показовою у цьому контексті є тематична гра-вікторина «Відун», присвячена Дню Соборності України та Дню пам'яті Героїв Крут, у якій із використанням цифрової навчальної платформи Classtime взяли участь 2404 учасники [14].

Поєднання історичного знання, комеморативних практик і сучасних цифрових форматів створює умови для актуалізації історичної пам'яті молоді та її включення в сучасний досвід громадянської ідентичності. У цьому контексті пам'ять виконує не лише пізнавальну, а й інтегративну функцію: сприяє усвідомленню спільності історичного досвіду, значущості соборності та відповідальності сучасного покоління за збереження державності. Історична пам'ять стає одним із механізмів поєднання минулого, сучасного і майбутнього у структурі національної ідентичності.

Системність сучасного національно-патріотичного виховання виявляється також у розширенні міжінституційної взаємодії. Реалізація окремих напрямів гри «Джура» здійснюється за участю Міністерства освіти і науки України, Міністерства молоді та спорту України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України, органів місцевого самоврядування, закладів освіти та інших партнерських інституцій [14]. Зокрема, у 2024–2025 роках проведено всеукраїнські вишколи «Джура-поліцейський», «Джура-прикордонник» та «Гвардієць», орієнтовані на набуття молоддю спеціальних знань і практичних компетентностей [14].

Важливим є і поширення цієї взаємодії на безпосереднє освітнє середовище. Так, фахівці Національної гвардії України спільно з представниками медичної, інженерної, кінологічної служб та служби радіаційного, хімічного і біологічного захисту проводили відповідні заняття для школярів [14]. Така модель демонструє перехід від фрагментарних виховних практик до комплексної системи формування громадянської та національної стійкості, у якій школа взаємодіє з інституціями безпеки, державного управління та громадянського суспільства.

Водночас масштаб інституційної активності сам собою не може розглядатися як достатній показник результативності національно-патріотичного виховання. Кількість проведених заходів, їх учасників або охоплення цільової аудиторії характеризує передусім масштаби реалізації політики, але не дає безпосередньої відповіді на питання про зміни у ціннісних орієнтаціях, громадянській суб'єктності та моделях поведінки молоді. Тому оцінювання таких практик потребує переходу від показників охоплення до показників освітнього та соціального результату – від «скільки проведено» до «що змінилося в учасниках».

Позитивна динаміка реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності потребує критичного осмислен-

ня. «Аналітичний звіт за результатами моніторингу реалізації Стратегії у 2023–2025 роках...» демонструє значний масштаб проведених заходів та високі показники виконання запланованих завдань. Зокрема, за звітний період відповідальними виконавцями реалізовано близько 16,2 тис. заходів та ініціатив із залученням близько 0,7 млн учасників та охопленням близько 10,9 млн осіб [14].

Однак кількісні показники реалізації державної політики не можуть безпосередньо ототожнюватися з результативністю процесу формування національної ідентичності. Методологія моніторингу переважно ґрунтується на співвідношенні фактичних показників виконання заходів із плановими індикаторами, що дає змогу оцінити рівень виконання операційного плану, але не повною мірою відображає глибину та сталість особистісних змін у цінностях, установках і поведінкових практиках молоді.

Ця обставина має принципове значення для оцінювання національно-патріотичного виховання. Проведення заходу, участь у ньому або навіть значне інформаційне охоплення ще не свідчать про сформованість стійкої національно-громадянської ідентичності. Між педагогічним впливом та ідентифікаційним результатом існує складний і тривалий процес засвоєння цінностей, їх особистісного осмислення та трансформації у практики громадянської поведінки.

Показовим є співвідношення даних про масштаби охоплення населення відповідними заходами та результатів соціологічного дослідження 2025 року, використаного у звіті. У звіті зазначається, що орієнтовна частка громадян, охоплених заходами з утвердження української національної та громадянської ідентичності, становила близько 81%, тоді як 92% опитаних заявили, що пишаються українським походженням та громадянством [14]. Автори звіту інтерпретують це як позитивну тенденцію становлення національної ідентичності. Водночас наведені дані самі собою не дають підстав встановлювати причинно-наслідковий зв'язок між масштабом державних заходів і рівнем ідентичності населення, оскільки на формування ідентичності одночасно впливають війна, сімейне та соціальне середовище, особистий досвід, медіа, волонтерство, військова служба, переміщення населення та інші чинники.

Особливо важливим для молоді є розрізнення *декларованої ідентичності та практичної громадянської суб'єктності.* Усвідомлення себе українцем, гордість за українське походження чи громадянство є важливими компонентами ідентичності, однак вони не вичерпують її змісту. Стійка національно-громадянська ідентичність передбачає також готовність брати участь у суспільному житті, дотримуватися демократичних і правових норм, відчувати відповідальність за спільноту, критично оцінювати інформацію, протидіяти маніпуляціям та бути здатним переводити прийняті цінності у повсякденну поведінку.

Тому перспективним напрямом удосконалення державної політики є перехід від переважно *індикаторного моніторингу виконаних заходів до моніторингу їхнього освітнього та суспільного ефекту*. Оцінювання має включати не лише кількість заходів, учасників та охоплених осіб, а й показники сформованості ціннісних орієнтацій, громадянських компетентностей, критичного мислення, соціальної активності, готовності до відповідальної участі та стійкості національно-громадянської ідентичності.

У цьому контексті національно-патріотичне виховання доцільно розглядати не як сукупність проведених заходів, а як довготривалий процес формування особистості, результатом якого має бути не лише *усвідомлення належності до української нації, а й готовність діяти відповідно до цінностей цієї належності.*

Сучасні практики національно-патріотичного виховання засвідчують поступовий перехід від переважно інформаційно-просвітницької моделі до діяльнісної моделі формування національної ідентичності. Її визначальними характеристиками є поєднання історичної пам'яті та сучасного громадянського досвіду, засвоєння цінностей із практичною діяльністю, розвиток безпекових і соціальних компетентностей, цифрова взаємодія та міжінституційне партнерство. У такому підході національна ідентичність молоді формується як динамічний конструкт, що поєднує усвідомлення належності до української політичної нації, прийняття її цінностей, готовність до громадянської участі та відповідальність за збереження і розвиток держави.

Завдання національно-патріотичного виховання полягає не в уніфікації ідентичності та не в нівелюванні особистісної автономії молодої людини, а у створенні умов для поєднання особистісного самовизначення з усвідомленням належності до національної та громадянської спільноти. Саме тому сучасне виховання має орієнтуватися не лише на засвоєння знань про історію та культуру, а й на формування ціннісного ставлення до спільноти та готовності брати участь у її розвитку.

Проведений аналіз дає підстави розглядати національну ідентичність молоді як динамічний, багаторівневий конструкт, що формується у взаємодії особистісного досвіду, соціального середовища, культурних практик, історичної пам'яті та інституційних впливів. Її стійкість визначається не лише усвідомленням належності до певної спільноти, а й характером цінностей, які поділяє особистість, способами їх інтерпретації та готовністю втілювати їх у повсякденній поведінці.

Російсько-українська війна істотно актуалізувала національну ідентичність молоді та посилила її національно-громадянський вимір. Поряд із культурною та історичною належністю дедалі більшого значення набувають свобода, солідарність, відповідальність, громадянська участь, волонтерство та усвідомлення спільного майбутнього. Водночас соціологічні дані засвідчують певну дистанцію між декларованою належністю до української спільноти та готовністю до окремих форм громадянської дії. Це свідчить про необхідність розглядати національну ідентичність не лише як систему переконань і самоідентифікацій, а і як основу громадянської суб'єктності.

За таких умов національно-патріотичне виховання має виходити за межі трансляції готових історичних наративів і ціннісних установок. Його завданням є створення освітнього та соціального середовища, у якому молода людина може осмислювати власну належність, критично взаємодіяти з інформацією, співпрацювати з іншими, набувати досвіду відповідальної участі та самостійно співвідносити загальнонаціональні цінності з власним життєвим досвідом. У цьому контексті особливого значення набуває діяльнісний вимір виховання, оскільки стійка ідентичність формується не лише через знання та переконання, а й через практику.

Розглянуті інституційні практики, зокрема Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), демонструють можливість поєднання ціннісного, громадянського та компетентнісного компонентів виховання. Залучення молоді до командної взаємодії, практичної підготовки, взаємодопомоги, безпекових і громадянських практик створює умови для переходу від усвідомлення належності до реального досвіду відповідальної дії. Водночас сам факт масштабного проведення таких заходів не може автоматично свідчити про сформованість національної ідентичності. Оцінювання результативності потребує співвіднесення показників охоплення з якісними змінами у ціннісних орієнтаціях, громадянській суб'єктності, критичному мисленні, соціальній участі та моделях поведінки молоді.

Отже, ключовим завданням сучасного національно-патріотичного виховання є не уніфікація ідентичності молоді, а створення умов для її усвідомленого, відкритого та відповідального розвитку. Йдеться про формування такого типу національно-громадянської ідентичності, який поєднує відчуття належності до України з повагою до множинності особистих і групових ідентичностей, готовністю до солідарної дії, відповідальністю за спільне майбутнє та здатністю критично осмислювати суспільні процеси. Саме в такому поєднанні ідентичність стає не лише результатом виховання, а ресурсом громадянської стійкості, суспільної консолідації та розвитку українського суспільства.

Література

1. Fukuyama F. Identity: contemporary identity politics and the struggle for recognition. London: Profile Books LTD, 2019. 240 p.

2. Yancey G. Identity politics, political ideology, and well–being: is identity politics good for our well–being? *Sociological Forum***,** Vol. 38, no. 4, 2023. P. 1248–1271.

3. Тейлор Ч. Етика автентичності. *Дух і літера* № 7–8, 2001. С. 90–108.

4. Brubaker R. "Beyond 'identity.'" *Ethnicity without groups***.** Harvard University Press, 2004. P. 28–63.

5. Laclau E., Mouffe C. Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics. Verso, Second edition, 2001. 198 p.

6. Brewer M. B., Gardner W. Who is this "We"? Levels of collective identity and self representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71(1), 1996. P. 83–93.

7. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. Петро Таращук. Київ: Основи, 1994. 224 с.

8. Butler J. Giving an account of oneself. New York: Fordham University Press, 2005. 149 p.

9. Almagro M., Andrés-Cerezo D. The construction of national identities. *Theoretical Economics* 15, 2020. P. 783–836.

10. Закон України «Про основні засади молодіжної політики». № 1414-IX від 27 квітня 2021 року.URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text

11. Українці пишаються своєю державою: результати всеукраїнського дослідження про ідентичність. 17.10.2025. URL: https://mms.gov.ua/news/ukraintsi-pyshaiutsia-svoieiu-derzhavoiu-rezultaty-vseukrainskoho-doslidzhennia-pro-identychnist

12. Міністерство молоді та спорту України. 10.09.2026. URL: https://www.facebook.com/minmolodsport/?locale=uk_UA

13. Як говорити про війну росії проти України в школі: основне про посібник для освітян. 22.12.2023. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2023/12/22/yak-hovoryty-pro-viynu-18-11-2024.pdf

14. Аналітичний звіт за результатами моніторингу сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності. Моніторинг виконання операційного плану заходів з реалізації у 2023–2025 роках стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року. URL:https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Patriotychne_vyhovannia/Soc_doslidzhennia/2026/analiticnii-zvit-monitoring.pdf

15. Постанова Верховної Ради України «Про підтримку Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри "Сокіл" ("Джура")». № 4516-IX. 19 червня 2025 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4516-20#Text

«Паризький архів» Нестора Махна: джерелознавча характеристика розділу «Мемуари, щоденники, нотатники»

БОГДАНОВИЧ Ганна, м. Київ, Україна

Постать Нестора Махна залишається дискусійною та міфологізованою в історії Української революції 1917–1921 років. Джерельна база махновознавства донедавна була суттєво обмеженою: більшість публікацій спиралася на заангажовані радянські матеріали, підготовлені для заочного судового процесу, тоді як автентичних документів самого Махна в них майже не було. За таких умов особливого значення набуває залучення до наукового обігу так званого «Паризького архіву» Нестора Махна – унікального зібрання мемуарів про події Української революції та повстанського протистояння 1917–1921 рр., щоденників, чернеток статей, особистих паперів та епістолярної спадщини за період його еміграції (1922–1934 рр.) [1].

Повний фактичний опис «Паризького архіву» містить 348 одиниць. Документи зберігаються у чотирьох сучасних портфелях, упорядковані в окремі кольорові картонні папки та паперові конверти. Для потреб тематично-видової класифікації та упорядкування цифрової версії «Паризького архіву» Нестора Махна масив документів розподілений за вісьмома розділами:

I. Мемуари, щоденники, нотатники.

II. Теоретичні та публіцистичні праці.

III. Єврейське питання та антипогромна діяльність.

IV. Епістолярна спадщина.

V. Особисті та адміністративні документи.

VI. Фотоматеріали.

VII. Друковані та картографічні матеріали.

VIII. Документи родини Харламових і сучасні матеріали.

Кожній одиниці опису присвоєно пошуковий шифр у форматі «П[номер портфеля]/[номер папки].[номер документа]», що відповідає топографічному розміщенню матеріалів у фондах Наукової бібліотеки імені М. Максимовича.

Серед восьми тематичних розділів особистого архіву Нестора Махна, найбільшим за обсягом є комплекс его-документів – мемуарних нарисів, щоденникових записів і особистих нотатників, який налічує понад тридцять одиниць зберігання. На відміну від опублікованих спогадів та мемуарів Махна, які пройшли редакторську й видавничу підготовку за життя автора або посмертно, наявні матеріали «Паризького архіву» є первинними, чернетковими, часто незавершеними й фрагментарними, з рукописними авторськими правками та виправленнями. Специфіка комплексу полягає в його неоднорідності: переважна частина текстів написана безпосередньо Нестором Махном, однак частина документів зафіксована іншими особами. Детальний аналіз цих матеріалів та їх порівняння з опублікованими працями дають змогу простежити оригінальний авторський стиль, а також відтворити сюжетні лінії й деталі, вилучені самим Махном або редакторами його видань.

Автобіографічні мемуари. Основу підрозділу становить машинопис першої частини спогадів Нестора Махна з авторськими примітками та серія рукописних зошитів («Мемуары Махно», чернетки «Из жизни в «Вольном Данциге»», «Из Данцигской жизни»), що в сукупності охоплюють три хронологічні блоки. Найраніший із них – детальні спогади про дитинство та юність – узгоджується з опублікованою книгою «Мятежная юность» (1888–1917), виданою в Парижі у 1925 р. і перевиданою у 2006 р. в упорядкуванні А. Скірди 2006 р. [6]. Другий масив, присвячений махновському рухові доби Української революції 1917–1921 рр., співвідноситься з тритомними «Воспоминаниями», що вийшли окремими книгами в Парижі у 1929, 1936 і 1937 рр. [3-5]. Третій сюжет – чернетка спогадів про перебування в Данцигу, яка документує обставини данцизького ув'язнення 1923–1924 рр., – за наявними бібліографічними відомостями, окремо не друкувалася і залишається неопублікованим фрагментом мемуарного спадку.

Мемуарно-публіцистичні нариси про повстанський і анархістський рух. Суміжний масив зошитів і чернеток («Азбука анархиста-революционера», «О Петлюровщине», «Революция, украинские крестьяне и анархисты», цикл «Повстанцы-махновцы и их идеалы», нарис «Движение Махновщины и анархизм», стаття «Ленин, его партия и недомыслие вокруг них», поема «Моя Одиссея») поєднує мемуарний виклад подій 1917–1921 рр. із публіцистичним осмисленням анархістської ідеології. У цьому блоці також простежується вибірковість офіційно опублікованих робіт: «Азбука анархиста-революционера» відповідає однойменному тексту, включеному до збірки «Азбука анархиста» [2], а низка близьких за тематикою полемічних статей спів-

відноситься зі змістом паризької збірки «На чужбине 1923–1934: записки и статьи» [7]. Натомість решта праць цього циклу («О Петлюровщине», «Революция, украинские крестьяне и анархисты», серія «Повстанцы-махновцы», поема «Моя Одиссея»), за наявними бібліографічними відомостями, окремо не публікувалися. Вони зберігають статус неопублікованих рукописів, що суттєво підвищує їхню джерельну вагу для реконструкції загального авторського задуму.

Особисті щоденники. Найцінніший сегмент розділу становлять власне щоденникові записи Н. Махна, які охоплюють період життя Нестора Махна від перебування в Польщі 1922 р. через окремі етапи 1925 і 1926 рр. аж до останнього збереженого запису – 5 листопада 1927 р. Ця майже безперервна послідовність, що налічує понад чотириста аркушів рукописного тексту, є рідкісним для джерелознавства матеріалом. Вона уможливлює помісячну, а подекуди й поденну реконструкцію емігрантського побуту, кола спілкування, матеріального становища та стану здоров'я Махна протягом 1920-х років, виходячи далеко за межі сюжетів, уже відомих із опублікованих мемуарів.

Щоденник Галини Кузьменко. Окремої дослідницької уваги заслуговує фрагмент щоденникових записів дружини Нестора Махна, Галини Кузьменко, за квітень–червень 1922 р. Це рідкісний для всього архівного комплексу зразок джерела «жіночого голосу», що дає змогу доповнити й переосмислити закордонне повсякдення родини крізь призму особистого сприйняття дружини лідера повстанського руху – перспективу, практично не представлену ані в інших матеріалах архіву, ані в опублікованій мемуаристиці.

Особисті нотатники змішаного змісту. Завершує розділ група блокнотів, у яких мемуарні й політичні фрагменти переплітаються із побутовими записами: адресами, фінансовими розрахунками, мовними вправами. Ці нотатники виконують функцію неформальної «адресної книги» й мають високий потенціал для реконструкції кола спілкування Махна та матеріально-побутових умов його родини в еміграції. Один із блокнотів містить записи про особисті стосунки в найближчому оточенні діяча, зроблені третьою особою (ймовірно, Василем Зайцевим).

Особливістю первинного архіву Нестора Махна є наявність вкладених документів різного походження і призначення: особистого листування, друкованих та рукописних квитанцій, газетних вирізок, чернеток статей та окремих аркушів із робочими нотатками, які супроводжували щоденникові зошити та блокноти, але за змістом та авторством виходили за межі власне щоденникового тексту. Під час формування й упорядкування цифрової версії «Паризького архіву» такі вкладення було виокремлено з основного фізичного документа та каталогізовано як самостійні підрозділи в межах відповідних одиниць зберігання в інших тематичних підрозділах (епістолярна спадщина, особисті й адміністративні документи тощо). За своїм змістом ці матеріали суттєво розширюють джерельну базу дослідження: вони фіксують коло особистого й політичного листування Махна (зокрема з однодумцями в Європі й Північній Америці), його побутові та фінансові справи в еміграції, а також висвітлення його діяльності в анархістській періодиці.

Висновок. Розглянутий комплекс розділу I «Паризького архіву» Нестора Махна містить як автобіографічні й мемуарні тексти, що лягли в основу загальновідомих прижиттєвих і посмертних видань спогадів лідера повстанського руху, так і рукописи, які досі не залучалися до наукового обігу.

У складі архівних матеріалів представлені чернеткові, незавершені тексти, досі не опубліковані й практично невідомі дослідникам. Це стосується насамперед данцизького мемуарного фрагмента та низки мемуарно-публіцистичних нарисів та унікальних щоденникових записів Галини Кузьменко – усі вони істотно розширюють джерельну базу вивчення махновського руху поза межами усталених наративів.

Щоденникові записи Н. Махна, датовані з точністю до дня, у період еміграції

1925–1927 рр., дають змогу відтворити еміграційний побут родини Махна на рівні деталізації, недосяжному для опублікованих мемуарних текстів. Вкладені в щоденники та нотатники документи – листування, квитанції, газетні вирізки, чернеткові уривки – попри допоміжний за походженням статус, самостійно документують коло спілкування, матеріальне становище та стан здоров'я Махна в останнє десятиліття його життя. Залучення цього масиву джерел до наукового обігу дає змогу деідеологізувати й деталізувати образ Махна-емігранта та відкриває нові перспективи для історіографічних і біографічних досліджень.

Література

1. Додонов Р. О., Кононенко Т. П. У пошуках архіву Нестора Махна. Українознавство. 2026. Вип. 1 (98). С. 182–196. DOI: https://doi.org/10.17721/2413-7065.1(98).2026.356140.

2. Махно Н. И. Азбука анархиста / Н. И. Махно ; [сост. В. Г. Черкасов-Георгиевский]. Москва : Вагриус, 2005. 572 с. (Мой XX век).

3. Махно Н. И. Воспоминания. Кн. 1. Русская революция на Украине (от марта 1917 г. по апрель 1918 г.). Париж, 1929. 211 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001474.

4. Махно Н. И. Воспоминания. Кн. 2. Под ударами контрреволюции (апрель – июнь 1918 г.). Париж, 1936. URL: https://resource.history.org.ua/item/0007848.

5. Махно Н. И. Воспоминания. Кн. 3. Украинская революция (июль – декабрь 1918 г.). Париж, 1937. URL: https://resource.history.org.ua/item/0007849.

6. Махно Н. И. Мятежная юность (1888–1917) / Нестор Иванович Махно ; предисл. Александра Скирды. Париж: Громада, 2006. 104 с. – URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000027497.

7. Махно Н. И. На чужбине 1923–1934 гг. Записки и статьи.[подборка и предисл. А. Скирды]. – Париж : Громада, 2004. 226 с. : ил. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000025307

Ми – українці!

ВЕРТІЙ Олексій, м. Суми, Україна

У 1912 році 22-річний незрячий хлопець сам сів у потяг до Лондона. Без смартфона. Без GPS. Без перекладача. Без людини, яка мала б вести його за руку. Він просто вирушив у світ. Звали його Василь Єрошенко.

У чотири роки хлопчик захворів на кір і втратив зір. Тоді для незрячої дитини це часто означало одне: життя в ізоляції, залежність від інших і дуже вузький світ, обмежений кількома знайомими місцями. Але Василь не погодився на такий сценарій.

У дев'ять років він вступив до Московської школи для незрячих дітей. Там навчився грати на скрипці, гітарі, балалайці та фісгармонії, опанував ремесла й після закінчення навчання став скрипалем оркестру незрячих.

Саме там він познайомився з есперанто — мовою, яка мала допомогти людям із різних країн розуміти одне одного. Для когось це була просто мова. Для Єрошенка — ключ від світу.

У 1912 році він поїхав до Англії, щоб навчатися в Королівському коледжі для незрячих у Норвуді. Подорожував самостійно, без супроводу, хоча в ті часи навіть великі міста майже не були пристосовані для людей із порушеннями зору.

А потім у його планах з'явилася Японія. Єрошенко почув, що там незрячі люди можуть самостійно заробляти на життя, працюючи масажистами. Він почав вивчати японську й у 1914 році вирушив на інший край світу. У Токійській школі для незрячих Василь опановував масаж амма, японську мову, літературу, музику та техні-

ки лікування голкою. Він грав для студентів на різних інструментах і проводив заняття з есперанто.

А потім сталося неймовірне. Незрячий іноземець почав писати художні твори японською мовою. Не кілька завчених фраз. Не побутові записки. Казки, оповідання, п'єси та вірші. Його твори друкували японські журнали. У 1921 році в Токіо вийшли збірки «Пісня перед світанком» і «Останній стогін». Пізніше — книжка «Заради людства».

Єрошенко став частиною японського культурного життя. Він спілкувався з письменниками, художниками, театральними діячами та журналістами. Його навіть малювали відомі японські художники.

А ще він залишив по собі слід в історії знаменитого ресторану «Накамурая». Засновниця ресторану прихистила Єрошенка, допомагала йому з житлом і харчуванням. У відповідь він передав японцям рецепт борщу. Через кілька років борщ з'явився в меню «Накамурая», а згодом там почали продавати й пиріжки. Так українсько-російський борщ опинився в центрі Токіо — завдяки незрячому мандрівникові, який не боявся починати життя спочатку.

Та Японія була лише частиною його маршруту. У 1916–1919 роках Єрошенко жив у Сіамі, Бірмі та Індії. Працював із незрячими людьми, викладав, намагався організовувати навчання для дітей і вивчав мови та культуру країн, у яких опинявся. Після повернення до Японії його заарештували через участь у соціалістичних заходах і підозри в поширенні «небезпечних ідей».

У 1921 році країна вислала його. Єрошенко прибув до Китаю — спочатку до Шанхаю, потім до Пекіна. Там на нього чекав ще один історичний поворот. Василь познайомився з Лу Сінем — одним із найвідоміших китайських письменників XX століття. Лу Сінь зацікавився його казками й перекладав їх китайською. Твори Єрошенка видавалися в Китаї, а сам він викладав есперанто в Пекінському університеті, читав лекції та організовував культурні заходи. Для китайської інтелігенції він став не просто письменником. Він був живим доказом того, що людина може переступати кордони — мовні, фізичні, державні та суспільні.

Повернувшись до Радянського Союзу, Єрошенко не залишив роботу з незрячими. У 1935 році поблизу міста Кушка, у Туркменістані, він створив дитячий будинок-інтернат для незрячих дітей. Там учні не лише вчилися читати шрифтом Брайля. Вони займалися музикою, ремеслами, працювали в саду, доглядали тварин, вчилися бути самостійними й забезпечувати себе в дорослому житті. Єрошенко також розробив брайлівську абетку для туркменської мови та допоміг підготувати підручники для незрячих учнів. Він умів плавати, грав у шахи та шашки, знав багато мов і міг долати великі відстані без супроводу.

Василь Єрошенко помер 23 грудня 1952 року в рідній Обухівці. За життя він писав японською та есперанто, подорожував Азією, дружив із Лу Сінем, навчав дітей і видавав книжки мовами, якими не розмовляв у дитинстві. Його називали незрячим поетом. Але, можливо, точніше було б назвати його людиною, яка відмовилася жити в межах, визначених чужими уявленнями. Він не бачив дороги. Зате знав, куди йде.

Джерела до історії Кам'янської Січі: від архівних документів до наративних свідчень

ВОЛКОВ Анатолій, м. Запоріжжя, Україна

Кам'янська Січ стоїть осібно серед запорозьких укріплень – і не тому, що була особливо великою чи знаменитою. Навпаки: вона існувала двічі і обидва рази недовго. Спочатку в 1709–1711 рр., тоді – в 1728–1734 рр. Розташована при впадінні річки Кам'янки у Дніпро, поблизу нинішнього села Республіканець на Херсонщині, вона, на відміну від більшості попередніх Січей, уникла затоплення Каховським водосховищем і сьогодні доступна для польових досліджень. Це і є головна причина, чому її джерельна база заслуговує окремої уваги.

Та попри фізичну доступність пам'ятки,у науковій літературі досі немає систематичного огляду джерел, пов'язаних із Кам'янською Січчю. Мета цієї статті – таку прогалину заповнити. Виклад спирається виключно на конкретні документи й свідчення, без некритичного перетворення вторинних узагальнень на «факти».

Найраніше офіційне свідчення – «Записка в память потомную», складена за наказом кошового отамана у 1734 р. Це внутрішньосічовий документ: він фіксує офіційну версію переміщень Запорозької Січі так, як її бачила козацька старшина. За «Запискою», після руйнування Чортомлицької Січі 1709 р. козаки осіли в Олешках, де пробули дев'ятнадцять років, у 1728 р. повернулися на Чортомлик, а в 1730 р. перейшли на р. Кам'янку [8]. Тобто два «кам'янські» епізоди з різних причин, з різними датами – і обидва задокументовані від першої особи.

Зовсім інакше виглядає картина у праці інженер-підпоручика С. І. Мишецького «История о козаках запорожских», написаній у 1740-х рр. під час служби на Запоріжжі та вперше опублікованій 1846 р. [3, с. 130]. Мишецький стверджує, що після руйнування Чортомлицької Січі козаки під проводом кошового Гордієнка перебралися на Кам'янку, але вже 1711 р. їх вигнали звідти росіяни: «*поселились при рекѢ КаменкѢ, гдѢ паки Россіяне с войски пошли и изогнали их из онаго мѢста, Каменки*» [3, с. 10]. Жодного повернення на Кам'янку після Олешок С. І. Мишецький не знає. Одна версія чи одна Січ – питання, яке залишилося відкритим на понад два століття.

О. О. Скальковський – одеський історик, який у 1830-х рр. виявив і впорядкував залишки Архіву Коша Нової Запорозької Січі – приймає версію Мишецького і також не фіксує «другого» кам'янського епізоду [4]. Це або означає, що відповідних документів у нього не було, або що він свідомо обирав одну версію. Водночас «История Новой Сечи» (Одеса, 1841) містить твердження, що місце поховання і дата смерті кошового Костя Гордієнка невідомі – твердження, яке за кілька років було спростоване написом на надгробку.

Найповніший синтез дав Д. І. Яворницький в «Історії запорозьких козаків» (т. 1–3, 1892–1897) [5]. Він описав топографію Кам'янської Січі, її фортифікації, планування, матеріальні залишки на момент написання. Але у першому виданні Яворницький так і не наважився підтримати жодну зі суперечливих версій щодо хронології – ні С.І. Мишецького, ні «Записки». Залишив питання відкритим. Показово, що він посилався на Вертильяка і визнавав значення надгробних написів – про що нижче.

Окремо слід виділити свідчення письменника-етнографа О. С. Афанасьєва-Чужбинського, який відвідав Кам'янську Січ у 1858 р. під час подорожі Подніпров'ям. Він зафіксував занедбаність пам'ятки й «зневажливе та байдуже ставлення господарів маєтку» до неї [1, с. 248–249]. Ці нотатки – не наукова праця, але саме вони передають стан об'єкта до масштабного господарського освоєння земель у другій половині XIX ст., тобто тоді, коли ще можна було щось побачити.

Найбільший і найнадійніший документальний масив – матеріали Архіву Коша Нової Запорозької Січі, що зберігається у Центральному державному історичному

архіві України в Києві. Значну частину опубліковано у виданні «Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775» [6].

Перший том містить численні згадки Кам'янської паланки. Конкретні документи промовисті: лист Коша до паланок, зокрема Кам'янської, від 24 грудня 1770 р.; лист кошового отамана, написаний власне з Кам'янської, датований 6 вересня 1773 р.; документ 1742 р. про склад постоялого двору Кам'янської паланки [7, с. 141 (№ 73), 151 (№ 93), 393 (№ 314)]. Ці документи фіксують Кам'янську паланку як діючу адміністративну одиницю після 1734 р. – що, своєю чергою, вписується в логіку «другого кам'янського епізоду».

М. І. Вертильяк – автор публікації у «Записках Одеського товариства історії і старожитностей» (1844) – зафіксував надгробні написи з кладовища Кам'янської Січі [2, с. 607]. Він повідомив: ще близько 15 років до написання статті (тобто приблизно на початку 1830-х) кладовище рясніло хрестами і надгробками, а фортечні вали ще зберігали облицювання з тесаного каменю. На момент публікації залишилося лише чотири хрести – з яких два читабельні.

Перший напис – дата смерті кошового Костi Гордієнка: «*Преставися раб Божий войска Запорозького кошевой атаман Константин Гордієнко 1733 году мая 4 числа*» [2, с. 607]. Єдине задокументоване свідчення про час і місце смерті Гордієнка – і пряме спростування Скальковського, який стверджував, що ці обставини невідомі.

Другий напис – на надгробку Василя Єрофієва – вивів до наукового обігу ім'я кошового отамана, яке до цього ніде не фігурувало. Обидва тексти Вертильяк навів повністю, «слово в слово», – що дозволяє трактувати їх як першоджерела. Розкопки 1913 р. підтвердили автентичність зафіксованих написів, коли один із досліджених надгробків збігся з текстом Вертильяка.

Картографічна група лишається найменш задіяною у дослідженнях – і даремно. Карти XVIII ст., складені в 1740-х рр., позначають два різних об'єкти: «Стара Кам'янська Січ» (1709–1711) і «Нова Кам'янська Січ» (1730–1733) [10]. Їх координати розрізняються: 46°59'18.456" N, 33°38'55.464" E для першої і 47°00'04.80" N, 33°65'32.07" E для другої. Картографічні дані таким чином є незалежним підтвердженням двох окремих локалізацій – і водночас ставлять під сумнів версію Скальковського, який знав лише одну Кам'янську Січ.

Систематичні розкопки розпочав у 1913 р. В. І. Гошкевич – засновник Музею старожитностей Херсонського краю. Вони виявили культурний шар XVIII ст.: рештки цегляних і кам'яних стін, поховання з надгробками, металеві вироби, кераміку. Планувальна структура відповідала куренній системі, характерній для запорозьких Січей.

У 1939 і 1953 рр. розкопки продовжили Ф. Б. Копилов за участю О. М. Апанович. Але після створення Каховського водосховища (1956–1959) і наступної берегової ерозії вся південна та східна частини пам'ятки до 1970 р. були знищені. Те, що залишилося, – результат щасливого збігу обставин, а не охоронних зусиль.

Джерела з історії Кам'янської Січі не просто доповнюють одне одного – вони нерідко суперечать. «Записка в память потомную» фіксує два «кам'янські» епізоди з проміжним Олешківським і Чортомлицьким. С. І. Мишецький знає лише один – 1709–1711 рр. О. О. Скальковський підтримав Мишецького. Д. І. Яворницький 1892 р. від однозначного висновку відмовився.

Новітні дослідження на основі картографічних матеріалів зафіксували дві різні локалізації – «Стара» і «Нова» Кам'янська – і поставили під сумнів традиційну одно-

лінійну схему. Це питання залишається відкритим і є одним із ключових дискусійних вузлів в історіографії Кам'янської Січі.

Висновки. Джерельна база з історії Кам'янської Січі складається з п'яти нерівномірних, але взаємодоповнюючих груп.

По-перше, наративні свідчення XVIII–XX ст. – «Записка в память потомную» (1734), праця С. І. Мишецького (1740-і рр.), «История Новой Сечи» О. О. Скальковського (1841), «Історія запорозьких козаків» Д.Я. Яворницького (1892) – широкі за охопленням, але суперечливі у хронології.

По-друге, актові документи Архіву Коша Нової Запорозької Січі – найнадійніша база для конкретних адміністративних і військових реалій Кам'янської паланки.

По-третє, епіграфічні пам'ятки – публікація М. І. Вертильяка (1844) – зберегли унікальні відомості про персональний склад кошових отаманів, недоступні з жодного іншого джерела.

По-четверте, картографічні джерела XVIII ст. дають незалежне підтвердження двох локалізацій і є необхідним корективом до письмових матеріалів.

По-п'яте, матеріали археологічних досліджень від 1913 р. до сучасних експедицій забезпечують речові свідчення про матеріальну культуру та планування Січі, підтверджуючи документальну базу там, де ті мовчать.

Разом ці п'ять груп утворюють репрезентативну, хоча й нерівномірну і почасти суперечливу джерельну базу. Ключовою невирішеною проблемою залишається хронологія: скільки разів і де саме існувала Кам'янська Січ. Відповідь потребує порівняльного аналізу всіх наявних матеріалів – і головне подальших археологічних досліджень.

Література

1. Афанасьєв-Чужбинський О. С. Подорож у Південну Росію. Ч. 1: Нариси Дніпра . *Поездка в Южную Россию. Ч. 1: Очерки Днепра.* СПб.: тип. Мор. м-ва, 1861. 466 с.

2. Вертильяк М. І. Імена кошових Гордієнка і Єрофієва. *Записки Одеського товариства історії і старожитностей.* Т. І. Одеса, 1844. с. 607.

3. Мышецкий С. *История о козаках запорожских, как оные издревле зачалися*. Одесса, 1852. 130 с.

4. Скальковский А. А. *История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского*. Одесса, 1841.

5. Яворницький Д. І. *Історія запорозьких козаків: у 3 т*. Т. 1. Київ. 1990. 596 с.

6. *Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734–1775.* Т. 1. Київ, 1998.

7. *Архів Коша Нової Запорозької Січі.* Т. 1. С. 141 (№ 73), 151 (№ 93), 393 (№ 314).

8. *Записка в память потомную (1734).* Цит. за: Україна Incognita. URL: https://ukrainaincognita.com/mista/respublikanets-kam-ianska-sich

9. Кам'янська Січ. *Українська радянська енциклопедія*. 2-е вид. Т. 4. Київ. 1979. С. 432.

10. *Україна Incognita. Республіканець. Кам'янська Січ*. URL: https://ukrainaincognita.com/mista/respublikanets-kam-ianska-sich

Населення Дніпровського Правобережжя у XV–XVII ст.: історіографія та джерела[1]

ГАВРИЛЮК Надія, м. Київ, Україна

Завдання дослідження визначити не тільки ключових авторів та представити їхні праці з вивчення історії населення Дніпровського Правобережжя у XV-XVII ст., але й розглянути концепції та підходи науковців різних наукових шкіл, які вивчали події, що відбувалися у цей час у зазначеному регіоні. Важливо прослідкувати як формувалися та змінювалися уявлення щодо формування Війська Запорізького, але й те, як впливали на цей процес Річ Посполита та Кримське ханство.

Основна *мета* роботи – виявити спірні, або недостатньо вивчені моменти у працях попередників та зазначити «білі плями» у *історіографії*, що вимагають більш докладного дослідження. Визначити коло *письмових та археологічних* джерел, що можуть використовуватися для розкриття проблеми. Узгодити методику їх використання цих джерельних груп для розкриття зазначеної проблеми дослідження.

Для реалізації мети дослідження передбачається вирішення таких завдань:

- На основі максимально повної історіографічної характеристики вивчення історичного розвитку зазначеного регіону визначити, на які теорії та гіпотези варто спиратися у висвітленні матеріалів;
- Показати етапи формування корпусу письмових джерел з історії Дніпровського Правобережжя та спробувати виокремити з них інформацію соціально-економічного характеру;
- На основі вивчення археологічних джерел представити матеріальну культуру регіону, аналізуючи деякі з цих джерел з точки зору сучасних методик.
- Особливістю дослідження має бути українознавча спрямованість вивчення історії регіону та виокремлення в історичному процесі його розвитку тих моментів, які впливали на формування української самоідентифікації та стійкості.

І. Історіографія питання. Аналіз історіографії проблеми Північного Причорномор'я у цілому та в аспекті існування та взаємодії з сильними та не завжди приязно налаштованими сусідами дозволить виявити напрями досліджень, які ще не отримали висвітлення у сучасній науковій літературі.

Існують три історіографічні групи: з вже розроблені проблеми (повністю розкриті); розкриті частково; потребують дослідження.

Розкриті досить повно:

- Політична історія та війни Кримського ханства та Війська Запорізького;
- Дипломатична історія держав регіону та роль у цьому Війська Запорозького;
- Соціальний розподіл (шляхетні та дворянські роди Речі Посполитої, Війська Запорозького; Кримського ханства);
- Релігійне протистояння – під час селянських війн і у міжвоєнні періоди.

Частково досліджені:

- Поява Запорозьких січей у Низовому Дніпрі;
- Соціальний розподіл у Війську Запорозькому і серед «посполитих»;
- Економіка Кримського ханства (перехід до осілості основної маси населення; грабіжництво, ногайці;.
- Матеріальна культура низового козаків, методика її вивчення на основі письмових та археологічних джерел;

[1] Робота виконується за рахунок науково-дослідної теми № 26БФ79-1 Північне Причорномор'я – контактна зона Запорозької Січі та Кримського ханства: протистояння і консолідація (XV–XVIIст.)

- Матеріальна культура Кримського ханства та присутність українців у Криму.

Не досліджені:

- Економіка Низового Дніпра (контрибуції, грабунки для козаків і для їх кримських сусідів –грабіжницька економіка?);
- Адміністративна система Кримського ханства, Речі Посполитої та Війська Запорозького;
- Територія Військ Запорозького та її зміни впродовж XV–XVII ст.;
- Найманство у Європі та роль у ньому Запорозького реєстрового козацтва;
- Особливості зародження та розвитку самоідентифікації та стійкості Запорозького козацтва.

ІІ. Джерела письмові. Необхідно показати формування корпусу письмових джерел з історії Дніпровського Правобережжя. Акцент у цих дослідженнях раніше робився на описі воєнних сутичок, нападів і протистоянь проти зовнішніх ворогів. В них домінувало уявлення про постійну конфронтацію, де татари сприймалися як агресори, а козаки – як захисники християнської цивілізації. Такий підхід встановлював певну двоїстість і зводив багатогранність контактів лише до воєнного конфлікту, водночас економічні зв'язки, торгівля, взаємний культурний обмін, дипломатичні переговори чи навіть окремі періоди ситуативного союзництва – залишалися майже на маргінесі наукових праць. У цьому плані слід знову звернутися до перших публікацій матеріалів з історії Півдня України, котрі оцінюються істориками останнім часом як «суто імперськими».

Але якщо згадати «українців у Москві», уроджені в українських помістях. До прикладу, згадаємо п'ятитомну студію М. А. Маркевича "История Малороссии" [9], в якій три томи інші – документи, матеріали, примітки, покажчик імен, тощо. У 1848 р. він підготував підготував і розвідку "О козаках", яка увійшла у це видання. Значний вклад у формування корпусу письмових джерел зробили батько і син Бантиш-Каменські. Микола Бантиш-Каменський здійснив опис та упорядкування архівних справ Києво-Печерської Лаври. Дмитро Миколайович є автором фундаментальної праці «Источники малороссийской истории», виданої О. М. Бодянським у Москві у «Чтениях в Императорском Обществе истории и древностей Российских при Московском Университете» (1858, кн. I, и 1859, кн. I). Ця збірка документів залишається класичним джерелом з історії України (Малоросії) часів Гетьманщини та доступне в електронних бібліотеках [3]. О. М. Лазаревський у 1880-х рр. розпочав друкувати низку робіт під загальною назвою "Описание Старой Малороссии: Материалы для истории заселения, землевладения и управления». Він зібрав значну колекцію рукописів (близько 20 тис. документів), котрі є основою Лазаревського фонду у Російській державній бібліотеці (РДБ) та НБУ Вернадського [8].

Перші спроби оцінки письмових джерел з історії низового козацтва був. В. Б. Антонович, який хоч і формувалася під впливом імперської ідеології та концепції «татарсько-турецької загрози», що зумовлювало критичну оцінку ролі запорозьких козаків у процесі зміцненні позицій імперій на теренах Північного Причорномор'я, однак роль В. Б. Антоновича у публікації письмових джерел з історії України не оцінена у повній мірі. У 1863–1880 роках під його редакцією вийшло вісім томів «Архіву Південно-Західної Росії». Фактично комісія видала низку архівних документів, що заперечували твердження поляків і росіян про споконвічну належність українських земель до цих імперій. Результатом роботи В. Б. Антоновича стали його грунтовні роботи, що супроводжують томи видання, присвячені проблемі формування українського козацтва. Рівень інформації у згаданому виданні вражає обсягами та якістю

матеріалів, що дозволяє застосовувати сучасні методи дослідження для та узагальнення відомостей, що там містяться.

*III. Археологічні джерела***.** За старою методикою польових археологічних досліджень всі знахідки, що датуються пізніше XV–XVII ст. не вважалися цікавими з точки зору археології. Лише останнім часом з`явилися дослідження деяких груп матеріальної культури зазначеного періоду з території полкових міст лісостепової зони Північного Причорномор'я (роботи Л.І. Виногродської по кахлям [5, с. 130–138], І. Р. Гусач по кераміці з Ізніка та Кутах'ї [7, с. 476–481], Л. Чміль по кераміці Київщини [11]. Виключеннями можна назвати лише дослідження С. Біляєвої, яка проводила розкопки Очакова і Аккерменя, результати яких ввійшли у її монографію [4] та монографію Павла Нечитайло, присвячене розкопкам Кам'янець-подільської фортеці [10].

Пам'ятки степової зони, козацькі та кочівницькі, залишаються поза зоною інтересів українських дослідників. Більшість цих пам'яток розташована у басейні Дніпра і постраждала спочатку через ерозію берегів Каховського водосховища, а пізніше –через його знищення. Повідомлення про козацькі пам'ятки степової зони Північного Причорномор'я базуються на письмових джерелах. Але відомості про матеріальну культури, економіку та організацію господарства можуть дати археологічні джерела, які на сьогоднішній день з величезними труднощами вилучаються із досліджень новобудовних експедицій. Крім того, у зв'язку з руйнацією хвилею водосховища стратиграфія більшості пам'яток Наддніпрянщини була порушена і більшість артефактів збираються на поверхні, без глибинних прив'язок [6, с. 174–177].

Висновки:

На основі максимально повної історіографічної характеристики вивчення історичного розвитку зазначеного регіону визначено проблеми та питання які потребують вирішення у ході виконання теми. на які теорії та гіпотези варто спиратися у висвітленні матеріалів;

- Показано етапи формування історіографії щодо вивчення Дніпровського Правобережжя.
- При оцінці археологічних джерел, які дозволяють представити матеріальну культуру регіону та особливості його економічного розвитку.
- Підкреслено, що доцільно аналізувати деякі з означених джерел із застосуванням сучасних методик.
- Особливістю дослідження є українознавча спрямованість вивчення історії регіону та виокремлення в історичному процесі його розвитку тих моментів, які впливали на формування української самоідентифікації та стійкості.

Література

1. Антонович В. *Исследование о козачестве по актам 1500–1648* гг. Киев. 1863.
2. Антонович В. *Последние времена козачества 1679–1716 гг.* Киев.1868. 725 с.
3. Бантыш-Каменский Д. Н. *Источники малороссийской истории* / Изданные О. Бодянским. ч. 1–2. Москва. 1858-1859. Университетская типография. 520 с.
4. Біляєва С. О. *Слов'янські та тюркські світи в Україні (з історії взаємин у XII–XVIII ст.).* Київ: 2012. Університет «Україна». 524 с.
5. Виногродська Л. І. 1997. До історії керамічного і скляного виробництва на Україні у 14– 18 ст. *Археологія,* 1997, № 2, С. 130–138.
6. Гаврилюк Н. О. Археологічні джерела до вивчення історії Козаччини. «Українознавчі рефлексії сучасний соціо-культурних процесів». *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка 24 жовтня 2024 м.* Київ 2024, С. 174–177. URL: /https://ndiu.knu.ua/images/2024/tezy_24.pdf
7. Гусач И. Р. Турецкие полуфаянсы XVIII в. из Азова. *Бочаров С. Г., Мыц В. Л. (ред). Поливная керамика Средиземноморья и Причерноморья. X–XVII* вв. Киев. 2005: Стилос, С. 476– 481.
8. Лазаревский А. *Описание старой Малороссии*. Т. 1: Полк Стародубский. Киев, 1888. – 522с. URL: https://resource.history.org.ua/item/0013418/
9. Маркевич М. А. *История Малороссии*.Москва1842: Типография Августа Семена, при Императорской Медико-хирургической Академии, 1842. 383 с. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/510#?c=0&m=0&s=0&cv=0
10. Нечитайло П. *Османська кав'ярня в Кам'янці-Подільському*. Том. І. Київ–Кам'янець-Подільський. 2022. 296 с.
11. Чміль Л. В. *Керамічний посуд XVI–XVIII ст. Середньої Наддніпрянщини (за матеріалами Києва і Київщини).*Київ: 2024. ІА НАНУ. 632 с.

Українознавча концепція Петра Кононенка у вимірах сучасної освіти

ГАЗІЗОВА Олена, м. Київ, Україна

Російсько-українська війна актуалізувала питання збереження національної ідентичності, суспільної єдності, історичної пам'яті та культурної самобутності українського народу. В умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України боротьба відбувається не лише за територіальну цілісність і державний суверенітет, а й за право українців на власну історію, мову, культуру, систему цінностей та самостійний цивілізаційний розвиток. За таких обставин особливого значення набуває переосмислення потенціалу українознавства як інтегративної галузі знань і важливої складової сучасної освіти.

Актуальність звернення до українознавчої концепції Петра Кононенка зумовлена тим, що запропоноване ним розуміння українознавства ґрунтується на принципі цілісності та взаємозв'язку основних складових українського буття – народу, історії, мови, культури, держави, природи, ментальності та історичної долі. Такий підхід відповідає сучасній потребі формування цілісного світогляду молодого покоління, здатного усвідомлювати себе частиною української нації, зберігати культурну спадкоємність та брати активну участь у розвитку держави.

Особливого значення набуває освітній вимір концепції П. Кононенка. Упродовж десятиліть українознавство розвивалося не лише як науковий напрям, а й як методологічна основа національної освіти та виховання. Практичне втілення цих ідей у сучасному освітньому просторі простежується, зокрема, у викладанні курсу «Українознавство», сучасних українознавчих практиках, дослідницькій діяльності учнівської молоді, методичних розробках педагогів, міжнародних освітніх проєктах та діяльності українських освітніх осередків за кордоном.

Мета статті – проаналізувати актуальність українознавчої концепції Петра Кононенка у сучасному освітньому просторі та визначити потенціал українознавчих практик у формуванні національної ідентичності молоді, збереженні культурної пам'яті й утвердженні суспільної єдності в умовах війни.

Фундатор сучасного українознавства академік Петро Кононенко є яскравим уо-

собленням пасіонарної частини українців, завдяки яким український етнос не розчинився серед інших народів, не зник у бурхливому історичному вирі подій, а поступово трансформується в українську політичну націю, згуртовуючи навколо себе представників різноманітних етнічних спільнот, які наразі мешкають в Україні [5, с. 200]. Погоджуємось з думкою Юрія Фігурного, що життєвий шлях, визначні здобутки Петра Кононенка в освітній, науковій, мистецькій та просвітницькій сферах загалом й на ниві українознавства зокрема є вагомою складовою українського гуманітарного простору й важливою частиною національно-патріотичного виховання громадян Української держави, тому під час повномасштабної рашистської агресії досліджувана проблематика осягнення особистості фундатора сучасного українознавства й засновника НДІУ потребує подальшого комплексного й всебічного опрацювання [5, с. 201].

Розглядаючи науковий доробок П. Кононенка необхідно, насамперед, виділити його вагомі українознавчі дослідження такі як: «Освіта XXI століття: філософія родинності» (2001 р.), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Український етнос: ґенеза і перспективи» (2003), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Українознавство Конспект лекцій» (2005), (у співавторстві з А. Пономаренко); «Національна ідея, нація, націоналізм» (2005); «Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів» (2006); «Українська освіта у світовому часопросторі» (2007), (у співавторстві з Т. Кононенком); «Українська національна ідея: проблема методології» (2008); «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» (2008), (у співавторстві з Т. Кононенком).

Відродження суверенної держави України в 90-х роках XX ст. зумовило й відродження науково-освітнього українознавства. Чільну позицію у цьому процесі посів, створений в 1992 р., Інститут українознавства Київського університету імена Тараса Шевченка (з червня 2000 року – Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і науки України), засновником і директором якого став доктор філологічних наук, професор П. Кононенко. Під його керівництвом Інститутом українознавства було розроблено концепції з українознавства як цілісної науки, як окремої навчальної дисципліни і як методології розвитку національної освіти. Зокрема, методологічним аспектам українознавства як засобу формування дієвого патріотизму молоді присвячені праці П. Кононенка, Т. Кононенка, А. Пономаренко, Я. Калакури, Л. Токаря, В. Крисаченка, А. Ціпка, С. Наливайка, В. Сніжка та ін.; методичні аспекти українознавства як навчальної дисципліни розглядаються в працях А. Богуш, Л. Касян, Т. Усатенко, Т. Присяжної, С. Бойко, Л. Мартинець та ін. Українознавство як система виховання й освіти стало основою навчально-виховних програм тисяч дитячих садків і шкіл, понад 150 вищих навчальних закладів України та багатьох центрів країн зарубіжжя. Вченими Науково-дослідного інституту українознавства з часу свого заснування і до сьогодення було розроблено чимало програм з українознавства, які впроваджуються в освітній простір не лише України, а й за кордоном [1, с. 23].

Важливим напрямом практичної реалізації українознавчої концепції у роботі з молоддю стало проведення з 2007 р. «Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів». За 19 років в освітньому проєкті було представлено близько семи тисяч науково-пошукових учнівських досліджень. Аналіз матеріалів конкурсу протягом 2022–2026 рр. дає можливість простежити кілька тенденцій: актуалізація воєнної тематики та вшанування героїв; поєднання особистої та колективної пам'яті (родинні історії в контексті загальнонаціональної боротьби); зростання міждисциплінарності – використання методів соціології, культурології, журналістики; інтеграція сучасних цифрових технологій (створення мультимедійних проєктів, відеоінтерв'ю, віртуальних екскурсій) [2, с. 296].

Особливої уваги заслуговує той факт, що конкурс 2026 року став рекордним за кількістю робіт призерів – 507 досліджень, представлених учнями з усіх областей України та закордоння. Такий показник засвідчує масштабність проєкту та його значення для залучення молоді до науково-пошукової українознавчої діяльності.

Тематична структура досліджень демонструє поєднання історичних, культурних, мовних, громадянських і безпекових аспектів, що формують цілісне бачення української ідентичності в умовах війни та державотворчих змін.

Найбільшу кількість робіт переможців було присвячено українській культурі, традиціям, мистецьким практикам, а також внеску українців у світову культуру – 151 робота (29,7 %). Це свідчить про стійкий інтерес молоді до культурної спадщини, народних традицій, сучасного мистецтва та ролі України у світовому цивілізаційному просторі. Учні розглядають культуру як важливий чинник збереження національної самобутності та духовної єдності суспільства.

Показовим є дослідження Лади Бородіної, учениці 8 класу Ірпінської гімназії «Освіта» Ірпінської міської ради Бучанського району Київської області, «Український бронежилет» або захисне значення орнаментів українських вишиванок, їх оберегова функція від минулого до сучасності». У роботі авторка звертається до локальної традиції вишивання, діяльності майстринь Ірпеня та проблеми передачі культурного досвіду молодому поколінню.

Зокрема, учениця зазначає, що в Ірпені сформувалася своєрідна школа вишивальницької справи, представниками якої є Ганна Корженівська та вишивальниця-дослідниця Євгенія Шудря. Важливу просвітницьку роботу здійснює також Світлана Кушнір, яка відкрила приватний музей українознавства, де експонує автентичні сорочки своєї свекрухи. Передача знань і навичок молодому поколінню через безпосередню комунікацію з носіями традиції є прикладом локальної українознавчої практики.

У ході роботи дослідниця провела опитування шляхом голосування, охопивши близько 500 осіб – учителів та учнів – у кількох навчальних закладах Ірпеня. За результатами дослідження, більшість опитаних одягають вишиванку як вияв настрою, патріотизму та національної ідентичності під час державних свят, знають та відзначають День вишиванки (70 %). Водночас лише 14 % опитаних не мають вишиванки.

В умовах війни українознавство набуває значення не лише академічної дисципліни, а й важливого інструменту формування національної стійкості та суспільної єдності. Особливу роль у цьому процесі відіграють педагоги, які через освітню та виховну діяльність сприяють формуванню й утвердженню національної ідентичності учнівської молоді. Зокрема, V Міжнародний конкурс для вчителів «Українознавчі пріоритети освітнього процесу», який проводився у січні-березні 2026 р., продемонстрував високий рівень методичних розробок сучасного вчительства, спрямованих на впровадження українознавчої складової освітнього процесу як цілісної системи утвердження національної ідентичності учнівської молоді. Тематика конкурсних робіт свідчить про високий рівень інтеграції українознавства в освітній процес, міждисциплінарний характер викладання та орієнтацію на формування цілісної особистості учня – носія національних цінностей, культурної пам'яті та активної громадянської позиції, що є одним із чинників формування підстав для забезпечення національної безпеки та розвитку української державності.

Цьогоріч перемогу здобули більше 600 педагогів з різних регіонів України та з-за кордону. Конкурс продемонстрував широку регіональну представленість: серед переможців – педагоги з Донецької, Харківської, Полтавської, Сумської, Івано-Франківської, Львівської, Черкаської, Вінницької, Хмельницької, Рівненської, Во-

линської, Дніпропетровської та інших областей України. До участі долучилися також учителі українських освітніх осередків за кордоном, зокрема української школи у місті Манчестер (Велика Британія), української філії школи «Herojus» (Героюс) (Литовська Республіка). Це засвідчує можливості конкурсу як платформи професійного діалогу та взаємодії українського освітнього простору в Україні й за кордоном.

Стійкий інтерес педагогів до збереження нематеріальної культурної спадщини та її передавання молодому поколінню відображено у розробках уроків, пов'язаних із традиційною культурою українців, обрядами, символами, народним мистецтвом і побутом. Зокрема, представлені теми «Світ української вишивки», «Український рушник – вічна пам'ять народу», «Обрядова їжа українців», «Святкова зима в українців», «Колядує Україна», «Українська весільна обрядовість...». Окремий тематичний блок становлять уроки, безпосередньо зорієнтовані на осмислення української ідентичності, цінностей і самопізнання: «Українська ідентичність: хто ми, звідки і куди йдемо?», «Код нації: чому українцем бути круто?», «Щоб у серці жила Україна», «Я люблю Україну», «З Україною в серці».

Серед конкурсних авторських розробок виховних українознавчих заходів найбільш представленою є тематична група «Етнокультура і традиції як жива форма пам'яті». Широко представлені заходи, присвячені народним святам, ремеслам, обрядовості, символіці вишивки, писанкарству, українському традиційному строю. Такі практики сприяють формуванню в молоді усвідомлення міжпоколіннєвої спадкоємності та належності до безперервної української культурної традиції. Приклади таких виховних заходів: «Вишиванка – духовна броня українців», «Вишивка – мій генетичний код», «День української хустки», «Українська світлиця», «Бабусина скриня» та ін.

Вагомим прикладом системного підходу до формування дослідницьких компетентностей є робота Валентини Загорулько, вчительки української мови та літератури Школи українознавства ім. Т. Шевченка (м. Манчестер, Велика Британія). Авторкою представлено навчальну програму «Українознавство в дії», спрямовану на підготовку здобувачів освіти до науково-дослідної діяльності в умовах суботніх і недільних шкіл за кордоном. Практико-орієнтований підхід до навчання репрезентує робота Тетяни Шокало, учительки історії української філії школи «Herojus» (Героюс) (Литовська Республіка). Розроблений нею робочий зошит з історії України для учнів 7 класу спрямований на поєднання теоретичного матеріалу з практичною діяльністю учнів, розвиток ключових і предметних компетентностей, а також формування стійкого інтересу до історичного минулого України.

Таким чином, Міжнародний конкурс для вчителів закладів загальної середньої освіти України та освітніх установ української діаспори «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» став важливою платформою для професійного діалогу освітян, обміну досвідом, впровадження інноваційних методичних практик та утвердження єдиного українознавчого простору, що поєднує українців у різних регіонах України та за її межами. Активна участь педагогів у конкурсі є свідченням зацікавленості українознавством як окремим навчальним курсом і як важливою складовою різних освітніх галузей.

Аналіз тематики конкурсних робіт V Міжнародного конкурсу «Українознавчі пріоритети освітнього процесу» засвідчує комплексний, багатовимірний характер представлених матеріалів та їх відповідність сучасним освітнім і суспільним викликам. Особливої актуальності набувають теми, пов'язані із сучасними подіями в Україні, зокрема героїкою сьогодення, волонтерським рухом, духовною незламністю українського народу в умовах російсько-української війни. Це свідчить про активну

інтеграцію українознавчого компонента в контекст сучасних суспільно-політичних процесів та формування в учнів активної громадянської позиції [3, с. 36].

Водночас українознавчі практики набувають інноваційного характеру завдяки активному використанню вебквестів, брейн-ринґів, інтерактивних студій, цифрових презентацій, мультимедійних проєктів і соціальних мереж. Це свідчить про адаптацію українознавства до запитів цифрового покоління та підвищення його комунікативної ефективності. Загалом характерними рисами сучасних українознавчих практик є символізація культурних кодів (вишиванка, хустка, писанка як знаки духовної сили та стійкості); осмислення травматичного воєнного досвіду як ресурсу морального зростання; посилення міждисциплінарності через інтеграцію українознавчих підходів у різні освітні галузі [3, с. 36].

В умовах війни рф проти України українознавча концепція Петра Кононенка набуває особливої актуальності. Вчений зазначав, що цілісною системою є й народ (нація), що складається з безлічі підсистем, котрі тяжіють як до гармонії, так і до дисгармонії. Порушена єдність деформує чи й знищує як світ, так і народ і людину. З огляду на це чисельні нападники на Україну найперше дбали про зруйнування її внутрішньої структури: гармонії між небом і землею, природою та людиною, народом і мовою та культурою, між містом і селом, між поколіннями, між їх «матерією» (історичним буттям) і духом (вірою, філософією, етнопсихологією й життєтворчістю), між правами й обов'язками, свободою всього народу й самодостатністю кожного громадянина, між національними й загальнолюдськими інтересами [4, с. 7]. Саме тому в основу концепції українознавства як цілісної системи інтегративної науки, що, як і народ, розвивається в цілісній часопросторовій перспективі, й було покладено архітектоніку органічної взаємозалежної єдності і таких складових: українознавство як історія, теорія, методологія, еволюції української етнонації, природи, мови, культури, держави, української ментальності і долі, історичної ролі українства як феномена всепланетарного та його історичної місії [4, с. 7].

У цьому контексті сучасна освіта може розглядатися як простір практичної реалізації інтегративної концепції українознавства. Її завданням є не лише передача сукупності знань про Україну, а й формування здатності молодої людини пов'язувати історичний досвід із сучасністю, осмислювати культурну спадщину, розуміти взаємозв'язок мови, культури, держави та суспільства, а також усвідомлювати власну відповідальність за збереження й розвиток української державності.

Отже, українознавча концепція Петра Кононенка має значний потенціал для осмислення сучасних освітніх завдань в умовах російсько-української війни. Її принципова особливість полягає у цілісному розгляді українського буття та взаємозв'язку його основних складових – історії, мови, культури, держави, народу, природи, ментальності та історичної долі.

Аналіз матеріалів міжнародних конкурсів з українознавства для учнів і педагогів засвідчує, що ця концепція має практичне продовження у сучасному освітньому процесі. Учнівські дослідження та педагогічні розробки демонструють актуалізацію історичної пам'яті, культурної спадщини, національної ідентичності, героїки, волонтерського руху, традицій та сучасного досвіду українського суспільства.

Сучасні українознавчі практики характеризуються дослідницькою спрямованістю, міждисциплінарністю, практико-орієнтованістю та використанням цифрових технологій. Водночас важливою їхньою рисою є поєднання локального й загальнонаціонального вимірів: вивчення родинної історії, традицій конкретної громади чи регіону актуалізує усвідомлення приналежності до ширшої української культурної та історичної спільноти.

В умовах війни актуалізація українознавчої складової освіти має відбуватися як через вивчення окремого курсу «Українознавство», так і через інтеграцію українознавчого змісту в різні освітні галузі та залучення учнів до пошукової й дослідницької діяльності. Такий підхід відповідає інтегративній концепції П. Кононенка та створює передумови для формування молодого покоління, яке усвідомлює власну національну ідентичність, цінує культурну спадщину, розуміє історичний досвід України та готове до відповідальної участі у збереженні й розвитку української державності.

Література

1. Газізова Олена. Виховання громадянина-патріота в українознавчій концепції Петра Кононенка. *ІІІ Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (29.06.2023 р., м. Київ, НДІУ). Збірник Матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О. В. Київ: НДІУ, 2024. *С. 20–26.*

2. Газізова О., Безсмертна Н. Українознавство в освітньому просторі воєнного часу як чинник формування національної ідентичності молоді та суспільної єдності. *Українознавство.* 2026. № 2. С. 291–309.

3. Газізова О., Безсмертна Н. Українознавчі пріоритети сучасної освіти як чинник формування національної ідентичності учнівської молоді. *Українознавчий альманах.* Випуск 38. С. 30–37.

4. Кононенко П. П. Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів. Київ, 2005. 680 с.

5. Фігурний Ю. Життєвий шлях та досягнення фундатора сучасного українознавства Петра Кононенка. *Українознавство.* 2024. № 4 (93). С. 188–209.

Про виникнення східнослов'янської (української) державності

ГЕТЬМАН Володимир, м. Київ, Україна

Багато дослідників вважають VIII-IX ст. переддержавним періодом в історії східних слов'ян. У цей час виникають племінні слов'янські союзи, які візантійські джерела називають Славоніями. Панівним суспільним устроєм була військова демократія.

Виходячи із сучасних археологічних джерел, які фіксують окремі великі культурні ареали, що характеризуються спільними етнографічними рисами, і відтак, як вважає В. Баран, відображають великі етнополітичні об'єднання цілих груп літописних племен – своєрідні напівдержавні структури. Це стосується, зокрема, райковецької культури, де, за літописом, жили дуліби-бужани-волиняни, деревляни, хорвати, тиверці, уличі і частина полян. Вони разом із сіверянами становили одну етнокультурну, мовну і політичну групу [3, с. 80-81].

Правобережжя сучасної України, до верхів'їв Вісли, у VIII-X ст., на думку того ж В. Барана, було охоплене пам'ятками єдиної райковецької культури – держави Валінана. Племінні ознаки в її межах простежуються дуже слабо. Це об'єднання не досягло державної завершеності і розпалося під ударами русів та аварів. Його, хоч і коротке, існування вказує на зародження у південних східнослов'янських групах державотворчих процесів, які поновлюються дещо пізніше у Середньому Подніпров'ї [2, с. 248].

У союзів літописних племен держави Валінана існували племінні центри, де було зосереджене громадське та господарське життя значної округи (городища Зимно, Григорівка, Пастирське, Хотомель, Гродеськ). До цього часу відноситься і виникнення давнього Київського городища. Вони відрізняються від аграрних поселень не

тільки наявністю укріплень, а й численними слідами виробництва заліза, знахідками різних залізних знарядь. Ймовірно, городища Зимно, Пастирське і Хотомель були і центрами дислокації військової дружини союзів-вождівств держави Валіняна, що підтверджується знахідками зброї і прикрас, у тому числі частин престижних військових поясних наборів.

Отже, археологічні матеріали літописних племен райковецької культури на території лісостепового Дніпро-Дністровського межиріччя засвідчують утворення та існування напівдержавного утворення «Валінана» під зверхництвом Маджака – союзу літописних племен, яке було зруйноване аварами. Згодом, на противагу імперській Русі під зверхництвом варягів з династії Рюриковичів, літописні племна уличів та тиверців у південних районах теперішньої України об'єднуються у державу Бродинію [1, с. 551].

Нам не відомо достеменно, як довго і на яких землях існувала держава Валіняна під проводом дулібів-волинян, але цілком імовірно, що вона проявилася в ідентичності та єдності райковецької археологічної культури, зафіксованої на величезній території Східної Європи. Вірогідно, що характерна для слов'янських племен незалежність і автономність племінних союзів древлян, хорватів, уличів, тиверців та інших не дозволила створити державний апарат і його матеріальне забезпечення на тривалий час. Ібрагім ібн Йа'куб про причини розпаду держави Валіняна пише: «Потім порушилося їх взаєморозуміння (єдність), і припинився їх [державний] порядок, племена їх стали [окремими] групами, і запанував в кожному з племені свій цар». Аналогічну думку записав про долю держави Валіняна араб Масуді: «У наслідку ж пішли між їхніми племенами розбрати, порядок їх був порушений, вони розділилися на окремі коліна (роди) і кожне плем'я обрало собі царя...» [5, с. 298].

Отже, як ми вже зазначали і будемо ще говорити – наяву прояв русько-слов'янського, та й українського, менталітету. Кожний князь у часи Давньої (Київської) Русі хотів бути багатшим, величнішим за сусіднього (навіть рідного брата). Від того й починалися міжусобні, криваві війни (за землю, терени). Відтак – роздробленість, якою, зокрема, скористалися татаро-монголи під час навали у XIII ст. А що сьогодні?: де два українці, там три гетьмани. Кожний хоче (кажу про освічених, дипломованих людей) бути розумнішим, знаючим більше за іншого (таким не можливо доказати істинне, таких батько називав «мудригелами»). Тому і єдності немає. Про те мовив іще гетьман Іван Мазепа словами, що стали народною піснею «Всі Покою щиро прагнуть».

На основі малих племен у переддержавні давньоруські часи створювалися більшменш великі об'єднання – союзи. Постійні союзи племен переросли в племінні князіння полян, древлян та інших груп слов'ян. Вони відомі по «Повісті минулих літ». На чолі їх стояли вожді, з приходом варягів – князі, які, на думку В. Сєдова, близькі до тих зверхників – рексів, про які писали візантійські історики. Однак літописи повідомляють, зокрема, що не князь, а народ вирішував насущні питання з життя племені (наприклад, чи платити полянам данину Хозарському каганату) [5, с. 247].

Верховна влада у слов'ян VI-VIII ст. належала племінним зборам. Прокопій Кесарійський повідомляє: «Ці племена, слов'яни і анти, які не управляються однією людиною, але здавна живуть у народовладді (демократії), і тому у них щастя і нещастя в житті вважається спільною справою» (Прокопій з Кесарії, с. 297). У руських літописах міститься інформація про племінні збори, які називались вічами.

Військові вожді племінних об'єднань разом зі своїми дружинниками, як зазначалося, жили в укріплених центрах (городищах), які досліджені археологами в Києві, Чернігові, Зимному, Полоцьку та ін. Князі величезного утворення союзу літописних племен: держави Валіняна – Мезамир та Маджак управляли десятками союзів племен, на основі прадавнього міжплемінного звичаєвого права, де основні рішення приймало Віче.

Племінні «вождівства» (славонії) ворогували як між собою, так і з неслов'янами-сусідами. Край цій (традиційній для слов'ян) ворожнечі вдалося покласти завдяки формуванню навколо Києва сильного племінного об'єднання на чолі з полянами.

Відтак, Київ став важливим притягальним центром ще до утворення Давньої (Київської) Русі. А полянська земля ще з VI ст. стала геополітичним центром «Руської землі» [4].

Відносно слов'ян, загалом, треба сказати, що не тільки такі давні слов'янські області як верхів'я Дніпра, Дністра, Західного і Південного Бугу, долини Вісли і Сяну, але й Балканський півострів і великі простори європейського лісостепу на південному сході і північному сході заповнені слов'янськими пам'ятками матеріальної культури, які, в цілому для періоду VI-VIII ст., відрізняються дивною одноманітністю на всій території свого поширення, засвідчуючи про єдність слов'янської культури цього періоду, про тісні зв'язки між слов'янами різних областей [6].

Отож, засвідчені писемними пам'ятками джерела української державотворчої традиції сягають IV ст. або антських часів. Слідом за королівством антів у творах давніх авторів згадуються політичні союзи дулібів та волинян, об'єднання хорватів (Велика Хорватія), Славія, Куявія та Артанія. Проте лише Русь стала по-справжньому відомою у середньовічному світі – на арабському Сході, у Візантії й у Західній Європі.

Треба завершити формування концепції історії української державності, створення якої розпочалося з перших років незалежності. Для цього маємо використати наукову спадщину наших попередників, насамперед історика і першого українського президента Михайла Грушевського, який свого часу гідно виконав «справу свого покоління» і в умовах колоніального становища українських земель довів усьому світові існування українців як окремого народу, що має власну історію та державотворчу традицію.

Література

1. Брайчевський, Михайло Юліанович. Вибране : в 2 т. Фундація ім. О. Ольжича. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги. 2009. Т. 1 : Суспільно-політичні рухи в Київській Русі. Історична думка в Київській Русі / упоряд., ред., авт. передм., та імен. покажч. Ю. Кухарчук. 2009. 720 с.

2. Давні слов'яни. Ахеологія та історія: навч. посіб. Київ : Стародавній світ. 2012. 366 с. : 417 рис.

3. Давня історія України : В 3 т. / Редколегія : П. П. Толочко (голова), В. Д. Баран, С.М. Бібіков та ін. // НАН України. Інститут археології. Т. 3 : Слов'яно-руська доба. Київ : Наукова думка. 2000. 695 с.

4. Залізняк Л. Л. Стародавня історія України. 2-ге вид. доповн. Київ : Темпора. 2019. 640 с.

5. Седов В. В. Славяне в древности. Москва. 1994. 344 с.

6. Федоров Г. Б. Население Прутско-Днестровского междуречья в I тыс. н.э. МИА. I960. № 89. С. 178.

Імперські міфологеми кремля як інструмент атрофії національної свідомості українців

ГОРДІЄНКО Михайло, м. Яготин, Україна

Поступ української державності новітньої доби досяг кульмінаційного етапу. Екзистенційна перспектива України напряму корелюється з її визволенням від імперської інвазії кремля. Не підлягає сумніву твердження про те, що *в колоніальному середовищі московського імперіалізму відсутній простір для суверенного буття національної державності*. Імперія тримається на тому, що здійснює тотальне придушення титульної нації, ініціатив громадянського суспільства, людських прав та свобод, ідейного плюралізму, політичної суб'єктності тощо. Пропаганда фальшивих міфологем, перманентна експансія і приростання територіями – це живильний субстрат існування імперій. Міфологема величі російської держави визначає політику її домінування над іншими етносами на теренах пострадянського простору і є головним джерелом легітимації деспотичного правління й мілітарної експансії кремля щодо України. В системі міфологічних догматів путінської ідеології ставиться під сумнів сам факт буття нашої держави. Відтак українці можуть існувати лише в лоні російського імперіалізму або піддаватися геноцидному терору.

Метою нашого дослідження є з'ясування впливу базових міфологем кремлівської деспотії на архетипи національної свідомості наших громадян, що є визначальним фактором гібридної війни московитів проти України.

Головними атрибутами просування імперської політики путінського режиму є фальшива пропаганда, етатизована православна церква, догматизовані наративи російської величі, демонізація загроз демократичного світу тощо. При цьому *російський етнос постає не як національна категорія, а як політична міфологема, що має виконувати функцію гегемоністського месіанізму й політичного експансіонізму.* Інстинкти загарбництва московитів П. Штепа пояснює тим, що «московщина потребувала грошей на зброю, бо сусідні держави росли культурно і економічно, отже і військово. Збільшувати податки уряд не міг, бо не залишалося вже нічого ще не оподаткованого. Залишалося грабувати сусідів. Московський народ за наказом свого царя радо йшов підбивати, поневолювати, визискувати, обкрадати сусідні народи. Замість працювати і віддавати панові доробок, надходила золота нагода самому стати паном, забирати все у підбитого народу... У кожному підбитому краї він почувається паном, бо має владу наказувати і право на силу грабувати. Отже, московське загарбництво постало і живиться не з примхи чи жадоби самих московських царів, урядів, а також вдачею та світоглядом самого московського народу» [10, с. 161]. За цією логікою сучасна війна московитів детермінована не стільки параноїдальною волею путіна, скільки загарбницькими архетипами більшості російського населення.

На генетичному рівні московити успадкували й затямили імперський догмат про те, що захоплення чужих територій має відбуватися синхронно з підкоренням волі народу, що їх населяє. Для цього, насамперед, потрібно зламати національну свідомість підкорених спільнот. *Конгломерат людей без історичної пам'яті й національної свідомості стає інертною масою зомбованого населення*, яким легко маніпулювати, нав'язувати свою волю й прошивати мізки імперськими міфологемами. Феномен національної свідомості постає як тонка і вразлива субстанція, оскільки виступає як синтез об'єктивних і суб'єктивних ознак нації. На цьому наголошує Г. Касьянов. Вчений зауважує, що «по-перше, формування національної свідомості (як і націогенези взагалі), її становлення – це тривалий і суперечливий процес, а не подія. По-друге, даний процес не був фатально детермінований «історичною необхідністю» виникнення української нації, він складався з серії закономірностей і випадковостей... По-третє, процес становлення національної свідомості не був безперервним і розвивався не лише по «висхідній» лінії: у ньому спостерігалися паузи, провали, періоди зворотного розвитку. По-четверте, варто розглядати його у взаємозв'язку та взаємодії з відповідними процесами в нації-сусідів... Національна свідомість (ідентичність) – це насамперед уявлення про себе, як про національну спільноту, про націю. Коли особистість вважає себе частиною такої спільноти й усвідомлює особливі відмінні риси даної спільноти, можна стверджувати факт існування національної свідомості (іден-

тичності)» [3, с. 283–284]. Можна переконливо стверджувати, що політична зрілість соціальної спільноти вимірюється рівнем національної свідомості.

Не випадково об'єктом системних інформаційно-пропагандистських атак ворога є екзистенційна вісь свідомості українців. *Руйнуючи крихку субстанцію національної свідомості московська імперія створює сприятливі умови для колонізації українського етносу.* Для адекватного розуміння якогось соціального явища чи процесу, потрібна чітка його дефініція. Сучасний український вчений В. Кремінь вважає, що поняття «національна свідомість» – одне із найпоширеніших у сучасному вітчизняному науковому дискурсі. Воно постійно перебуває у сфері соціально-філософського аналізу. На основі визначення його природи та властивостей можна розрізняти не тільки світоглядні напрями й школи, а й соціально-політичні орієнтації. Від результату аналізу концепту «національна свідомість» залежить розуміння і вирішення проблем державотворення як в економічному, так і в культурно-цивілізаційному аспекті. Досліджуючи ґенезу української ідеї В. Креміня стверджує: «Національна свідомість – це складний соціально-культурний, духовний феномен, який становить основу єднання нації для найефективнішої реалізації завдань розбудови українського суспільства. У національній свідомості синтезуються поняття граничних підстав (народження, життя, смерть і безсмертя), пов'язані в єдину світоглядну *формулу ствердження життя* в усіх його вимірах; світоглядні коди, тобто перетворені в системах культури соціалізовані базисні життєві функції підтримки життя; рівні світовідношення – предметно-практичний, духовно-практичний та теоретичний; усвідомлення культурного поступу як структуризації та інституалізації суспільства внаслідок соціального розвитку базових життєвих функцій людини; соціально-культурний і духовний досвід. Усе це становить особливий об'єктивний шар реальності в суспільній свідомості, який, щоправда, має смислове значення лише для членів нації як певної соціально-культурної спільноти. Національна свідомість «пронизує» всі сфери життєдіяльності суспільства, є визначенням його буття в системі всіх відносин. Вона виводить людину з пізнавальних оман, визначає загальні принципи розуміння соціально-економічних, культурно-політичних утворень як похідних від їхнього генерального джерела – нації як основи самовизначення людини в суспільстві. Це – одна з найголовніших проблем для людини, суб'єкта свідомої діяльності в суспільстві» [4, с. 232–233]. Саме архетипи національної свідомості визначають консолідований характер буття суспільства.

Необхідно враховувати, що, починаючи з періоду після більшовицького перевороту 1917 року, російська пропагандистська машина має понад столітній досвід формування поглядів пересічних росіян. За радянських часів держава не лише контролювала всі ЗМІ, радіо і телебачення, а й систему освіти та сферу культури, щоб здійснювати тотальний контроль над суспільством. *Система ідейно-політичних координат радянського союзу спиралася на архетипи тоталітарної свідомості.* Відомий дослідник комунікативних технологій Г. Почепцов вважає, що «тоталітарна свідомість – це принципово риторична структура, під якою ми розумітимемо ментальність, що формується не під впливом реальних подій, а з погляду їхнього вербального висвітлення. Особливістю такого формування була не лише наявність готових рішень у випадку відомих об'єктів, а легкість підведення під відоме і нових фактів. Цим пояснюється довге життя подібної колективної ментальності. Одним з основоположних архетипів колективної свідомості стала категорія жертовності. Саме християнство надало стражданням позитивного відтінку. За тією ж моделлю вже радянський народ постійно чимось жертвував в ім'я «світлого майбутнього»... Жертовністю виправдовуються будь-які умови життя, оскільки провину за них перенесено в інший час або простір» [8, с. 100–101]. Якщо в соціальному просторі радянської імперії свідомість людей конструювалася державними інституціями і мала тотальний характер, то в умовах демократії вона визначається плюралістичними ідеями, що забезпечує реалізацію свободи індивіда.

Національно свідомий індивід є важливим суб'єктом державотворення. Критична маса таких індивідів є драйвером розвитку суспільства. Вони не лише *прагнуть удосконалення соціального простору буття, а готові його захищати. Тому* плекання національної свідомості має стати ключовим трендом державної політики й засадничим підґрунтям суверенного буття. Треба зважати, що «національна свідомість -- різновид свідомості соціальної спільноти, групи, що ґрунтується на уявленнях про соціальні вартості, норми, визначальні для віднесення особистості до тієї чи ін. нації, тобто до спільноти національної... Оскільки національна свідомість є свідомістю спільноти, члена спільноти за ознакою «нація», то з останньою пов'язане її виникнення і зміст. Можна припустити, що ґрунтом була свідомість етнічна приналежності на підставі уявлень (міфів) про спільне походження і спільну кров... Зміст етнічної свідомості як компонент національної свідомості має багатовікову традицію і до нього слід також долучити уявлення про спільну територію мешкання (рідна земля), спільну мову (рідна мова), спільність психічного складу і особливі риси характеру... Національній свідомості притаманні емоційне тло, супровід психіко-моральними переживаннями, зокрема, почуття патріотизму, гордості своєю приналежністю до спільноти, гніву, осуду, обурення щодо ворогів, зрадників. Вона, крім зазначеного, пов'язана з системою ідеологічних і політичних цінностей, для неї центральною є ідея національної держави (реальної чи постульованої).. Відтепер приналежність до національної спільноти (вітчизни ідеологічної) визначається не стільки спільним походженням і кров'ю, скільки через автентичну включеність до громадсько-політичної спільнот у структурі національної держави» [6, с. 104]. Упродовж всієї історії українцям бракує власних атрибутів державності для вибору національно свідомого алгоритму буття й інституалізації своєї політичної суб'єктності.

Національно свідомого українця московити бояться більше, ніж найсучаснішої зброї. Це пов'язано з тим, що національно свідома людина спроможна до рефлексії над собою й чуттєво-емоційної синергії зі своєю нацією, що виступає ключовою референтною групою її соціального буття. Ця когорта людей здатна усвідомлювати ціннісні орієнтації, які виступають регулятором поведінки індивіда, що *знає своє історичне минуле, розуміє фальшиві імперські наративи, системно піклується про національні інтереси власного народу і налаштована жертовно боронити свою землю.* Життя динамічне за своєю сутністю, але національно свідома людина здатна здолати усі спокуси і виклики буремного світу й не зрадити базовим цінностям свого народу.

Починаючи війну проти України московські стратеги не врахували український дух і національну свідомість нашого народу. Українську націю не знищили ні чисельні репресії, ні війни, ні голодомори. *Наші громадяни спроможні рішуче протиставитися утискам національних почуттів, брутальному обмеженню рідної мови, насадженню «руського миру».* Недооцінка та ігнорування цих факторів змусило московитів вести війну на виснаження. «Одна з трагедій сучасної війни полягає в тому, що держави мають певні сильні сторони – лад, промисловість, науку, ресурси – і саме вони перетворюють їх на вкрай ефективні машини вбивства. Нині країни здатні воювати дуже довго – не кілька днів, а місяцями чи й роками і вбивати супротивника тисячами» [5, с. 107]. Якщо війну веде конаюча імперія московитів, то фактор часу чи біологічні втрати для неї не мають особливого значення.

Одними мілітарними потугами московитам не під силу здолати Україну. Тому вони намагається *прошити українську свідомість фальшивими міфами й одіозними стереотипами.* Насамперед кремлівська пропаганда нав'язує спотворений образ минулого, брутально тлумачить історію на свою користь. «Міф про ситуативність території Української держави в сучасних кордонах є ключовим пропагандистським

інструментом Росії, спрямованим як на українського споживача, так і на світ. В обох випадках мета полягає у тому, щоб посіяти зневіру в українській перспективі. Зі світогляду українців намагаються витіснити переконання про захист територіальної цілісності держави як найважливіше завдання кожного її громадянина. Без такої складової на психологічному рівні втрачається здатність протистояти зовнішнім загрозам: збройному вторгненню, економічній, політичній, культурній експансії. Водночас формується підґрунтя для інфантильного сприйняття у світі спроб розмити суверенітет України та зазіхнути на її територіальну цілісність [1, с. 7–8]. Московити прагнуть навіяти міф про те, що Україна – штучне політичне утворення, зіткане з різних історично непов'язаних між собою земель які лише волею обставин у ХХ ст. опинилися під спільним державним простором.

В ієрархії пріоритетних міфологем кремля активно фігурує *фальшивий наратив про те, що всі слов'янські народи складають єдину російську націю, але їх штучно роз'єднали*, щоб послабити чи зруйнувати московську імперію. Тому потрібно збирати «питомо російські землі» і відновлювати могутність московії. Однак ще на початку ХХ ст. цей міф компетентно спростовує М. Грушевський. Базуючись на історичних фактах вчений доводить, що ніякої кореляції в конструкції «Русь – Велике князівство Володимирське – Князівство Московське – Російська імперія» не існує. Це вигадка російської псевдоісторичної спільноти. За Грушевським Київську державу формує українсько-російський етнонім, а Володимиро-Суздальське і Московські князівства – угро-фінський. Отже, якщо не існує історичних фактів спільності слов'янських народів, то не можна вести мову про їх возз'єднання в єдиній московській імперії.

Московський імперіалізм живиться міфом про те, існує не Україна, а Малоросія як органічна складова російського світу. З того факту, що в Гетьманщині широко вживали поняття «Мала Русь», «Мала Росія», «Малоросія», «малоросійський народ», московити роблять спекулятивний висновок про начебто усвідомлення українцями самих себе як частини російського світу. «Концепція, котру умовно можна окреслити як «Гетьманщина – це Мала Русь сьогодні», наголошувала, що втілена наразі в Гетьманщині українська державницька традиція давніша за московську. Це дозволило інтелектуально спростувати московські претензії на «київську спадщину». Щонайпізніше з літа 1651 р. згадану концепцію було впроваджено до дипломатичного обігу... Використання поняття «Мала Русь» / «Мала Росія» мало показати, що Гетьманщина є спадкоємницею Київської Русі, мислиться в українських етнічних кордонах» [1, с. 47]. Однак *московити вперто заперечують суб'єктність України* й тлумачать її назву для позначення окраїн російських земель.

Інша ідеологічна мантра кремля твердить, що Україна – органічна частина «русского міра», а не європейського світу. Відтак природне місце українського суспільства, простір його комфортного буття може бути лише в російському світі. Утім, аргументи, які спростовують міфи, цілком очевидні. *Українське та російське суспільства належать до різних цивілізаційних орбіт.* «Порівняно з Україною, московія виглядає цілком іншою планетою. Коріння цього занурені в саму природу московського світу, сформованого під величезним впливом деспотичної Золотої Орди. Суспільство московії не мало типового для Європи «лицарського» закроєння й було запрограмоване на формування самодержавства з холопством перед государем усього без винятку населення. І хоча цар здебільшого лише на позір був всевладним, а насправді головні важелі найчастіше перебували в руках олігархії, це справу не змінювало. Московії було невідоме те, що становило основу українського суспільства – лицарський етикет та гідність, у підмурівку яких лежала недоторканість вислуженої власності. Тому-то московські бояри, не кажучи вже про дворян, чулися холопами царя й не знали гербової традиції, цієї візитної картки сповнених гонору українських князів, панів та шляхти» [1, с. 39]. Вищезгадана *імперська міфологія кремля спрямована на імплантацію в українське суспільство комплексу меншовартості,* поширення маргінальності українського етносу. Сьогодні антиукраїнські та європофобські наративи московитів активно просуває путінський режим.

Цивілізаційний поступ людства стрімко розвивається в парадигмі демократії і свободи. *Ця парадигма суперечить московській деспотії, яка тотально заангажована імперським мисленням.* Це «специфічна форма мислення, притаманна вкрай авторитарним, тоталітарним державам, де практично відсутні демократія і права людини... Відомий політолог Х. Арендт переконливо довела, що тоталітаризм принципово відрізняється за своєю природою і особливостями від усіх інших форм державницького насилля – диктатури, деспотії, тиранії тощо, оскільки має принципово іншу, особливу духовну основу – поєднання сліпої віри з крайнім цинізмом. На її думку, перетворення особистості в ідеальний об'єкт тоталітарного ладу розпочинається з розпаду моральної свідомості (людина починає засвоювати, що покарання має бути не за те, що вона вчинила, а за те, ким вона себе вважає), потім вона втрачає відчуття межі між добром і злом і, врешті, від голоду, знущань різного характеру, людина гине фізично. Як і багато фахівців різних галузей знань Х. Арендт визначала чотири основних елементи (складові), характерні для тоталітарного суспільства: 1) всесильна ідеологія, що апелює не до логіки людини, а до її рефлексів; 2) містичний вождь (лідер), якого і обожнюють, і ненавидять майже одночасно; 3) квазіпартія (політико-партійна корпорація, що функцінує як єдине ціле з механізмом постійних внутрішніх змін і маніпуляцій); 4) машина безперервного масового політичного, морального, фізичного терору... Така структура могла бути життєздатною лише в умовах тотального приниження і остраху, війни, політичного матеріального дефіциту в тісному поєднанні саме з масовим політичним терором» [2, с. 342]. З цих аргументів витікає, що терор, насилля, війна є органічною практикою московського тоталітаризму.

У контексті нашого дослідження важливою є думка про те, що «імперське мислення так чи інакше, але невідривне від імперської свідомості, як цілісного, об'ємного комплексу різнорідних ідей, концепцій, відчуттів, що в сумі створюють відповідну уяву про місце своєї країни у світі, історії, з-поміж інших народів. Така свідомість є продуктом тривалого історичного процесу (нерідко кілька століть). Орієнтовно, на думку вчених, до імперської свідомості входять: елементи зовнішньополітичних доктрин, за допомогою яких імперська влада (уряди) час від часу оновлюють імперську політику... Свідомість імперська більш життєздатна навіть, ніж сама імперія. Вважають, що російська модель імперського мислення склалася у XVIII–XIX ст. як принцип INELUENCE LEGITIME, який пояснювався не інакше, як законне, «невід'ємне право росії робити упереджувальні дії, включаючи завоювання інших земель і народів саме для «власної безпеки». Така політика велася, починаючи з правління Петра І., а пізніше до неї додалася і політика так званого «обмеженого суверенітету» для сусідів росії, колишнього СРСР. Цю політику часто називали політикою «законного втручання», пояснюючи навіть тим, що колись, мовляв, на ці землі першою ступила нога слов'янина. Звідси брала початок і політика висхідних «російських переваг», у тому числі і над іншими слов'янськими народами. Зрозуміло, що для окремих росіян важким є усвідомлення того, що українці – це окремий народ з власною державністю та ін. Історично, століттями відбувався процес «збирання» «одвічно російських земель», який до того ж супроводжувався великою пропагандою добровільних мотивів такого об'єднання. Будь-які спроби (навіть, бажання) добровільного виходу зі складу імперії, поціновувалися імперським мисленням не інакше як «крайній», «буржуазний» та інший націоналізм, «злодійство», тобто зрада ідеалам імперії, її владі» [2, с. 342–343]. Без приростання територіями й експансіонізму не існує перспективи імперії.

Політичні дії й соціальну поведінку путінського режиму треба розглядати як *продовження імперського минулого.* Кремлівська пропаганда зомбує росіян тим, що ві-

йна з Україною в інтересах всього російського народу. Оскільки має повернути росії колишній статус наддержави та вплив на розв'язування глобальних світових проблем. «Специфіку російської моделі імперської свідомості, а відтак й імперське мислення пов'язують із: особливостями історичного розвитку Росії (деспотизм, репресивна система царської влади, рабський менталітет народу, максимальний утиск духу свободи тощо); особливостями історичного розвитку Росії (тяжка боротьба з народами іншої віри, «об'єднання російських земель навколо Москви» постійні імперські завойовні війни); вірою в особливу роль Росії у світ тощо... Дехто вважає, що російське імперське мислення – це російська національна свідомість, і – навпаки. Так, Е. Анісімов стверджує, що росіяни раніше, ніж усвідомили себе нацією, усвідомили себе імперією» [2, с. 343]. *Комплекс імперської величі московитів має патологічний характер*. Ми переконані, що лише з розпадом російського монстра відбудеться трансформація імперської свідомості його населення.

Гібридна війна в системі координат московського імперіалізму є інструментом нищення світоглядних основ українського суспільства. «Гібридна війна – це одночасно війна за розум і за душі людей. Це яскраво засвідчує сучасна агресія яку здійснює росія проти України. Адже в її основі лежить наступ на світоглядні основи українського суспільства і це стало головним трендом сучасного політичного дискурсу рф і має різні рівні репрезентації. У політичних, наукових і громадських колах росії системно обговорюються ідеї фіктивності української нації, відсутності української історії, штучності української мови. З чого робиться висновок про нелегітимність української держави. Потрібно зазначити, що такий підхід до українців та України не став винаходом путіна та його оточення, а був започаткований ще в імперські часи. Але саме президент росії вирішив закрити це питання раз і назавжди розпочавши війну проти України, яка є найбільшою з часів Другої світової війни» [7, с. 61–62]. Ключовим компонентом гібридної війни є її когнітивний вимір, що охоплює широкий спектр духовно-культурних, ідеологічних, семантичних, психологічних аспектів. *Когнітивна війна кремлівської деспотії покликана насамперед налаштувати світоглядну оптику українців в лояльний до імперської політики лад.* Крім того вона активно просуває в масштабах міжнародної спільноти імідж добрих росіян, які несуть для світу духовні й культурні цінності, прагнуть добра і справедливості. Насправді путінська пропаганда вміло маніпулює свідомістю як власного населення, в якого вчинок замінений на рефлекс підкорення, так і зомбує думки іноземних громадян бацилами шовінізму.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, треба зауважити, що нинішня московська інвазія в Україну потребує мобілізації не лише бойових підрозділів, а й синергію волі та жертовності національно свідомих громадян. У своїх планах щодо захоплення України кремлівські стратеги аналізували наші воєнні потуги, економічний потенціал, технологічні можливості тощо. Але ворог зігнорував головний ресурс нашого суспільства – національно свідомих громадян. У кремлі сподівались на те, що їх *фейкові імперські міфологеми зомбували українців до рівня абсолютних прихильників «русского миру»*. Стратегічна помилка московитів у тому, що «національна свідомість кристалізується виразно сама собою тільки у часи зовнішньої небезпеки, масового патріотичного напруження і піднесення. Після цього національне життя має тенденцію повертати назад до стану стихії з прикметними їй забуреннями, пасивним буттям, безвільним триванням» [9, с. 158]. Саме національно свідомі громадяни дали гідну відсіч сильнішому агресору і продовжують героїчно тримати фронт донині. При цьому слід врахувати такий важливий компонент національно свідомих українців, як їх зверненість у майбутнє. А свідомість московитів застрягла у минулому. Путін називає українців «нацистами» за спротив «руському миру», прагнення говорити рідною мовою, шанувати свою культуру, національні традиції. Тепер для всіх зрозуміло – ми дуже далеко від «рашки» світоглядно і ціннісно.

Міфотворчість російської пропаганди стала пріоритетним чинником політики путінського режиму. Його терористична армія не здатна перемогти українців на полі бою, тому вдаються до бридких міфологем. Фальшива інформаційна єресь кремля оперативно і настирливо поширює наративи українофобії, заклики до геноциду українського народу та міфічні ідеї месіанської вищості росіян. Гібридна війна кремля точиться і за історичну спадщину України-Русі, яку путін намагається привласнити, шляхом загарбання української державності. Тоді можна стерти з історичної пам'яті той факт, що Київ вже існував багато століть до того, як серед боліт і лісів з'явився хутір під назвою москва. Росіяни завжди силою хочуть захопити те, що їм не належить. Завойовницькі війни й міфологізація російської величі допомагає диктатору тримати своїх підданих в покорі. *Ключове завдання імперської міфології – придушення волі українців до спротиву.* Але за останні роки повністю розбито міф, який побудований на хибному уявлені про силу і могутність Росії. ЗСУ руйнують міфологеми кремля про «другу армію світу», про міфічну ядерну загрозу, про «сучасне озброєння», «відвагу» московських солдатів. Саме зрілістю національної свідомості, гідністю, волею, пасіонарністю, технологіями, стійкістю ми уже долаємо москалів. Драйв національної свідомості – це стратегічний ресурс українців.

Література

1. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ, 2017, 280 с.

2. Етнократологічний словник: Енцикл. довід. слов. / За ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. К.: МАУП, 2007. 576 с.

3. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму: Монографія. К.: Либідь, 1999. 352 с.

4. Кремень В. Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум. К.: Грамота, 2010. 576 с.

5. Макміллан М. Війна. Як конфлікти формували нас / пер. з англ. Назар Старовойт. К.: Лабораторія, 2024. 304 с.

6. Мала енциклопедія етнодержавознавства. НАН України. Інст держави і права ім. В.М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.. К.: Довіра: Ґенеза, 1996. 942 с.

7. Поліщук Ю. М., Гурківська А. І. Війна Росії проти України очима західних та української епістемічних спільнот: ціннісні та ідеологічні аспекти. Монографія. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2025. 208 с.

8. Почепцов Г. Тоталітарна людина. Нариси тоталітарного символізму ф міфології // Пер. Ксенії Нечипуренко. / К. ДУХ І ЛІТЕРА, 2024. 176 с.

9. Ребет Л. Теорія нації. Львів: «Всеукраїнський політичний журнал «Державність», 1997. 192 с.

10. Штепа П. Московство: його походження, зміст, форми й історична тяглість: Видання шосте. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2007. 409 с.

Мережа пам'яті: історична пам'ять крізь призму акторкно-мережевої теорії

ДЗІГОРА Кирило, м. Київ, Україна

Стрімка трансформація меморативного простору сучасної України, яка відбувається в умовах повномасштабної війни та масштабних процесів деколонізації, актуалізує потребу українознавства в оновленні свого методологічного інструментарію за

рахунок новітніх теорій. Звертаючись до вивчення колективної пам'яті українців ми традиційно вивчаємо її матеріальні носії – пам'ятники, меморіальні комплекси чи елементи міського ландшафту – як пасивні об'єкти або своєрідні екрани для репрезентації панівних ідеологій. Натомість залучення потенціалу акторно-мережевої теорії (далі – АМТ), обґрунтованої у працях Б. Латура [1] та Дж. Лоу [2], дозволяє подолати цей дуалізм матеріального та неатеріального (ментального). З огляду на це, у межах АМТ комеморативні об'єкти доцільно інтерпретувати не просто як символічні знаки, а як активних нелюдських агентів (актантів). Вони здатні динамічно збирати та утримувати навколо себе гетерогенні мережі, що об'єднують офіційні інституції, суспільні практики, індивідуальні спогади та людські емоції.

Звернення до акторно-мережевого підходу є надзвичайно актуальним саме в теперішньому контексті, оскільки воно дає можливість дослідити процеси десовєтизації та реконфігурації радянського воєнного міфу не як абстрактні зміни у суспільній свідомості, а як цілком практичний, мережевий процес переналаштування зв'язків. У такій оптиці фізична зміна або демонтаж навіть одного матеріального елемента ламає колишню архітектуру зв'язків, запускаючи незворотну трансформацію всієї системи пам'яті.

Акторно-мережева теорія – це важлива методологічна база дослідження мережевого суспільства. Адже вона дозволяє побачити, як саме взаємодіє велика кількість акторів різного походження. За її допомогою ми можемо простежити, як матеріальні та нематеріальні актори комунікують між собою, і до чого ця взаємодія призводить. Як зазначає Джон Лоу, соціум – це «гетерогенна мережа», що охоплює неймовірну кількість об'єктів, а результатом її дії є наявний соціальний порядок. Існування соціуму взагалі визначається дією системи загалом [2]. Важливо зазначити, що у цьому випадку поняття «мережа» використовується в ширшому контексті. Мережа в АМТ – це, радше, граф, тобто множина вузлів (акторів) та множина зв'язків між ними. Таке загальне визначення дозволяє максимально широко розуміти те, як може виглядати та що може вміщувати в себе така мережа.

Ключовою частиною АМТ є агентність нелюдських об'єктів (актантів), які безпосередньо впливають на стан та життєдіяльність усієї мережі. На практиці вилучення навіть одного такого елемента призводить до перебудови або дестабілізації системи. Яскравим прикладом цього є дослідження Amnesty International [3] нещодавніх подій в Ірані, де відключення Інтернету стало основним важелем придушення протестів і дозволило приховати масові вбивства активістів. У цьому контексті Інтернет виступає критично важливим вузлом, крізь який проходять ключові зв'язки. Якщо цей об'єкт вилучити, руйнування архітектури взаємодій миттєво позначається на всіх інших акторах. Цей кейс демонструє, що агентами можуть поставати складні структури, які самі по собі є окремими мережами (у випадку інтернету – це сукупність сайтів, застосунків, протоколів зв'язку тощо). Фіксація та унаочнення мережевої архітектури найчіткіше відбуваються саме в моменти її дисфункції, тобто під час розриву звичних зв'язків. Коли раптово зникає Інтернет, блокується банківський термінал чи ламається потяг, прихована до того система взаємодій стає видимою, і ми чітко фіксуємо всіх задіяних у процесі акторів, пов'язаних із нами на поточному рівні.

Представлення історичної пам'яті як мережі або графа відкриває нові способи розуміння цього складного феномену. Оскільки ми не маємо до історичної пам'яті прямого фізичного доступу, її аналіз завжди опосередкований через матеріальні та нематеріальні прояви. На існуванні цих двох вимірів наголошують провідні дослідники: М. Голька виділяє матеріальні й нематеріальні модуси пам'яті [4]; А. Ассман розділяє її на функціональну та накопичувальну через аналогічні прояви [5]; П. Нора включає матеріальне й нематеріальне до структури «місць пам'яті».

Проте, якщо у класичних підходах ці прояви розглядаються відокремлено, як пасивні носії людських смислів, то АМТ дозволяє концептуалізувати їх як єдину систему. З погляду АМТ, ці гетерогенні елементи (і людські уявлення, і матеріальні об'єкти) перебувають у постійній взаємодії. Саме їхнє жорстке мережеве зчеплення і конструює те, що ми називаємо «соціальним» та «меморативним простором» соціуму.

Використовуючи цей підхід, можна розглянути історичну пам'ять як гетерогенну мережу об'єктів матеріальної та нематеріальної природи. У такому разі мережа історичної пам'яті могла б показати, яким чином спільнота або індивід сприймає своє минуле. Те, які зв'язки утворюються між історичними подіями або персоналіями, а також яким чином людина структурує ці зв'язки, може багато сказати про неї та про її цінності. Наприклад, якщо дати однаковий набір історичних постатей різним поколінням, то ми могли б наочно побачити розрив у розумінні минулого, про який писав Гальбвакс.

Коли ми говоримо про історичну пам'ять, варто зауважити, що її мережа містить не тільки уявлення, отримані з підручників чи фільмів, а й уроки, пам'ятники, назви вулиць, музеї, бібліотеки, музеї, розмови, ритуали та комеморативні практики. Усе це створює велику мережу, де існування кожного актанта формує відчуття «історичності» та власного місця в історичному процесі. Тобто історична пам'ять виступає результатом багатьох взаємозв'язків.

Для ілюстрації цього підходу доцільно розглянути кейс заміни дат на монументах, присвячених Другій світовій війні. Така модифікація безпосередньо призводить до реконфігурації та перерозподілу зв'язків у мережі пам'яті. Адже радянські дати «1941–1945» фіксували звужений хронологічний проміжок і фактично затирали події, що відбувалися до 1941 року, хоча період 1939–1940 років є невід'ємною частиною загального історичного процесу. Внаслідок заміни маркерів місце пам'яті перебудовується на очах, перетворюючись на складнішу дискусію навколо причин та відповідальності за розв'язання війни. Відтепер навіть людина, яка не має глибоких історичних знань, зчитує інформацію через призму реальних часових меж війни, а не крізь тоталітарний міф про «Велику Вітчизняну».

Цей процес можна зобразити схематично (див. рис. 1): монумент утворює навколо себе комеморативну мережу, а зміна часових меж (що є фактичною зміною наративу) радикально змінює конфіграцію її зв'язків. Якщо на початковому етапі пам'ятник виступав лише пасивним об'єктом, який механічно підкріплював ідеологічну схему, то після нанесення нових дат він перетворюється на активного нелюдського агента (актанта). Тепер цей матеріальний елемент не просто транслює готовий історичний наратив, а бере безпосередню участь у формуванні та стабілізації нових когнітивних зв'язків.

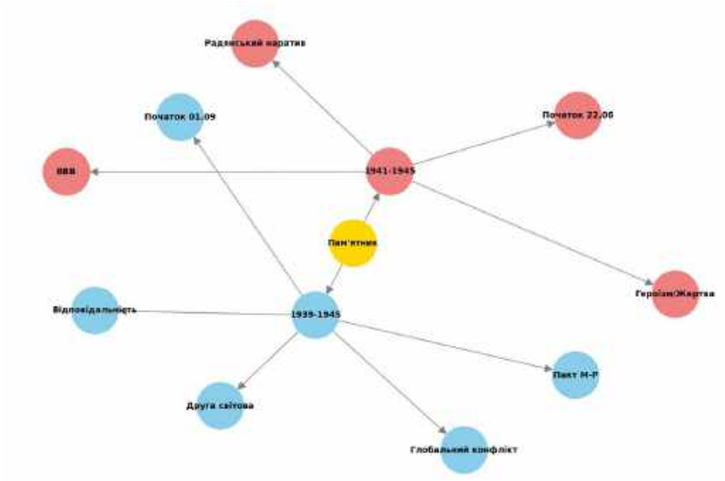

Рис. 1 Візуальне представлення процесу заміни дат на монументах, присвячених Другій світовій війні.

Отже, АМТ має значний потенціал у міждисциплінарних дослідженнях трансформації історичної пам'яті, оскільки дозволяє формалізувати репрезентацію меморативних практик як складної, динамічної мережі. Наведений у роботі кейс заміни дат на монументах наочно демонструє, що матеріальні об'єкти виступають не пасивними носіями інформації, а активними актантами, здатними змінювати всю конфігурацію суспільного сприйняття. Такий підхід дає змогу чітко визначати центральні елементи мережі та простежувати складні взаємозв'язки між уявленнями різних поколінь про історичні події. Потенційно мережеве моделювання меморативних просторів надає українознавству дієві практичні інструменти для захисту власного національного наративу від деструктивних зовнішніх впливів, допомагаючи вчасно виявляти та нейтралізувати застарілі тоталітарні міфи.

Література

1. Latour, B. (1996). On actor-network theory: A few clarifications. *Soziale Welt***,** 47(4), 369–381. URL: http://www.jstor.org/stable/40878163

2. Law, J. (1992). Notes on the theory of the actor-network: Ordering, strategy, and heterogeneity. *Systems Practice* 5, 379–393. URL: https://doi.org/10.1007/BF01059830

3. Iran: Internet shutdown hides violations in escalating deadly crackdown on protesters (2026, January 9). *Amnesty International***.** URL: https://www.amnesty.org/en/latest/news/2026/01/internet-shutdown-in-iran-hides-violations-in-escalating-protests/

4. Голька, М. (2022). Суспільна пам'ять та її імпланти (В. Саган, А. Киридон, С.Троян). Ніка-Центр.

5. Ассман, А. (2012). *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті* (К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін, пер.). Ніка-Центр.

6. Hoskins, A. (2009). Digital Network Memory. In A. Erll & A. Rigney (Ed.), Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory. Berlin, New York: De Gruyter, pp. 91-108. URL: https://doi.org/10.1515/9783110217384.1.91

Містечко Рашків у контексті молдавсько-українського династичного союзу XVII ст.: проблема шлюбного дару (джерелознавчий підхід)[2].

ЗАБОЛОТНА Лілія, м. Кишинів, Республіка Молдова

Історія містечка Рашків[3] посідає особливе місце в дослідженнях політичної та соціальної історії молдовсько-українського прикордоння XVII ст., вирізняючись складною джерельною традицією, різними історіографічними підходами та наявністю дискусійних інтерпретацій. Однією з ключових проблем залишається питання політико-правового статусу поселення в період формування молдовсько-козацького союзу середини XVII ст. Зокрема, дискусійним є з'ясування того, чи перебував Рашків у сфері влади гетьмана Богдана Хмельницького та чи міг він входити до складу *шлюбного дару***,** піднесеного Розанді Лупул під час укладення династичного союзу з Тимошем Хмельницьким у 1652 році.

Вказана проблема потребує переосмислення в контексті дипломатичної практики, династичної політики та символіки матримоніальних союзів Східної Європи

[2] Дослідження було реалізоване в рамках програми «Музейна історико-археологічна спадщина: систематизація та використання в науці і культурі» (код проєкту: 180101), що здійснюється Національним музеєм історії Молдови.

[3] Історія містечка Рашків знайшла своє розгорнуте й детальне відображення у праці професорки Хелени Красовської. Докладніше див.: Helena Krasowska. Polacy w Naddniestrzu. Świadectwo zanikającego dziedzictwa, Studia 23, Bibliotheca Europae Orientalis. Warszawa, 2024, 473 с., зокрема с. 47–50.

Ранньомодерного часу. Це питання залишається предметом наукової дискусії, що зумовлено неоднозначністю джерельної бази та наявними розбіжностями в історіографічних інтерпретаціях. Водночас документально засвідчено, що у 1642 р. місто Рашків входило до складу володінь, які становили посаг Жоанни Барбари Замойської. Укладення нею (11 вересня 1642 р.) шлюбу із сандомирським воєводою Александром Конецпольским спричинило включення рашківських земель до майнового комплексу роду Конецпольських, що відображало характерні для аристократичної практики Речі Посполитої механізми трансферу земельної власності через шлюбно-династичні союзи [1, с. 227–237; 2, s. 47–50].

Подальші політичні події, насамперед козацькі війни середини XVII ст., справили суттєвий вплив на історичний розвиток Рашкова. Особливу увагу дослідників привертає питання статусу міста та достовірності відомостей про його можливу приналежність у зазначений нами період Богдану Хмельницькому, а згодом – Розанді, доньці молдавського господаря Василя Лупула. В історіографії ця проблема інтерпретується неоднозначно: дотепер відсутня єдина позиція щодо правового статусу Рашкова, тоді як у науковій літературі представлено різні трактування, зумовлені специфікою джерельної бази та відмінностями методологічних підходів дослідників.

Для обґрунтування висунутої гіпотези доцільно звернутися до джерел тогочасної епохи. Зокрема, відомо, що після укладення шлюбу з Тимошем Хмельницьким (1 вересня 1652 р.) Роксанда Лупу залишила Молдавію та прибула до Рашкова. Саме Рашків у цей період виступав як прихисток для Василя Лупула в ході його боротьби за молдавський престол із Георгієм Штефаном. Це положення підтверджується також свідченням сучасника подій – Павла Алеппського, який зазначав: «Василь Лупул вирушив до козаків і зупинився в першому місті їхньої країни, яке називалося Рашків, і повідомив Богдана Хмельницького, свого зятя, про те, що з ним сталося» [3, p. 95]. Додатковим підтвердженням слугує лист, датований 24 жовтня 1653 р., у якому, перебуваючи в Рашкові, Василь Лупул звертався до Георгія Штефана з вимогою повернути йому дружину та сина, яких утримували як заручників [3, p.158; 4, p. 270-271]. (З Рашкова Василь Лупу згодом відправився до Володижина). Зазначені події також відображені в літописі Мирона Костіна, який писав: «Штефаниця... не хотів залишати свою сестру в Рашкові, місті, яке дав їй Хмель після смерті сина» [5, p.244].

Дана точка зору знаходить підтримку і в працях Михайла Грушевського, який у своєму багатотомному дослідженні «*Історія України-Руси*» зазначав, що Рашків був одним із важливих козацьких центрів регіону, а також наводив відомості про його можливу передачу Роксанді [6, с. 599-601].

Спираючись на повідомлення Мірона Костіна, Грушевський описує події, пов'язані з перебуванням Роксанди у 1658 р., таким чином: «Бачили її в Рашкові... її брат Штефаниця[4], який став молдавським воєводою після Георгія Штефана, хотів силою забрати її з Рашкова, який подарував їй старий Хмельницький після смерті Тимоша, і де вона продовжувала жити. Штефаниця організував похід на Рашків, однак не досяг успіху, що стало причиною нового походу на Молдавію» [6, с. 600; 5, p. 244].

Документами патримоніально-правового характеру ми не володіємо, у зв'язку з чим достовірно встановити, у чиєму володінні перебував Рашків у розглядуваний період, не видається можливим. Водночас існує ще одне письмове свідчення епохи, яке становить значний джерелознавчий інтерес.

Йдеться про лист Роксанди до російського царя Олексія Михайловича з проханням про видачу їй «хрисовула» (грамоти) на вічне володіння трьома маєтностями, пожалуваними їй гетьманом Богданом Хмельницьким. У тексті звернення зазначено: «Прошу я, раба твоя, велику твою державність про ті три маєтності, що подару-

[4] Штефаниця Лупу, молдавський господар у 1659–1661 рр.

вав нам гетьман Богдан Хмельницький довіку мого життя... 1660 р., 1 січня. Раба твого великого царства Домна Роксанда Тимошівна Хмельницька» [6, с. 600]. Лист було надіслано через її «служебника» Георгія Каріазі [6, с. 600].

Та чи отримала Роксанда «хрисовул» залишається невідомим, однак у 1664 р. вона, ймовірно, все ще перебувала в Рашкові. Це підтверджується її черговим листом до російського царя з проханням про «батьківське милосердя у великому царстві» та прийняття під «міцну руку» його держави. Наприкінці документа зазначено: «Дата: Рашків, березня 10 дня 1664 року. Домна Роксанда Хмельницька» [6, с. 600–601].

Важливим і надзвичайно значущим за своєю історичною інформативністю джерелом є свідчення очевидця подій Самійла Величка, автора «*Літописи*» [7], що охоплює період історії України 1648–1659 рр. У своєму творі він також порушує розглядувану проблематику, подаючи відомості про подальшу долю Роксанди Лупу. Зокрема, Самійло Величко зазначає, що у 1660-х рр. домна Роксанда проживала в Рашкові, де, за його характеристикою, виступала у статусі «багатої пані-вдови і господарювала там аж до самої смерті...» [7,с.35] та здійснювала фактичне господарське управління даним поселенням до кінця свого життя. Водночас літописець вказує на трагічний фінал її долі, повідомляючи, що Роксанда була вбита «якоюсь козацькою ватагою» [7, с.35], що свідчить про нестабільність політичної та соціальної ситуації в регіоні у другій половині XVII ст., а також про високий рівень воєнної конфліктності прикордонних територій. Узагальнюючи повідомлення Самійла Величка, слід підкреслити, що воно має важливе джерелознавче значення, оскільки не лише фіксує факт перебування Роксанди в Рашкові, але й дозволяє реконструювати її соціальний статус та обставини загибелі в контексті політичних трансформацій епохи.

Однак на тлі численних свідчень про те, що Рашків належав Роксанді як дар Богдана Хмельницького, у польській історіографії висловлюються й інші інтерпретації цього питання. В узагальнюючому виданні «*Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich*» зазначається, що Рашків був переданий Александром Конецпольським домні Роксанді, вдові Тимоша Хмельницького, у заставу за 60 000 злотих [8, s. 533].

У наступні роки землі Рашкова перейшли під владу молдавського господаря Георгія Дуки[5]. У контексті політичних змін у регіоні, зумовлених укладенням російсько-турецького мирного договору 1681 р., саме Георгію Дуці було фактично доручено функцію контролю та «охорони» [8, s.533] нових територій, розташованих у межиріччі Дністра і Дніпра[6]. Дана ситуація відображала характерну для цього періоду практику перерозподілу сфер впливу між Османською імперією та залежними від неї політичними утвореннями у Східній Європі. З 1681 р. Георгій Дука почав використовувати титулатуру, в якій іменував себе «господарем Молдавії та України» [9, с. 264–272; 10, p. 20–29], що свідчить про спроби розширення його політичної легітимації та символічного закріплення претензій на управління прикордонними територіями. Подібна титулатура віддзеркалювала складний характер політико-адміністративної ситуації в регіоні, де реальні межі влади часто мали конфліктний і нестабільний характер.

Георгій Дука зберігав контроль над даним регіоном до 1683 р. Саме в цей період зазначені землі, насамперед Лівобережжя Дністра, активно освоювалися молдавським населенням, відбувалося заснування нових поселень, а також відновлення населених пунктів, що постраждали в ході російсько-турецької війни 1674–1678 рр.

[5] Георгій Дука (грек за походженням), правив в Молдові: листопад 1665–травень 1666; грудень 1668–грудень 1671; січень–серпень 1672; грудень 1678–листопад 1683.

[6] За Бахчисарайським договором 1681 року Росія визнавала протекторат Османської імперії над територією між Дністром та Дніпром. До того ці землі були поступлені Туреччині Польщею відповідно до міжнародних угод 1672–1676 років.

[11, p. 193]. Ці процеси відображали загальну тенденцію поступової реорганізації прикордонного простору та його господарського освоєння в умовах відносної стабілізації політичної ситуації.

Після поразки Османської імперії під Віднем у 1683 р. політичне становище в регіоні знову змінилося: ставленик Георгія Дуки – Єне Дрегініч (Іван Драгинич) був витіснений гетьманом Стефаном Куницьким, що спричинило чергову трансформацію влади на цих територіях [12, с. 322]. Таким чином, доля Рашкова та прилеглих земель виявилася включеною до широкого контексту постійних воєнно-політичних змін кінця XVII ст., які характеризувалися нестабільністю та зміною контролюючих сил.

Однак детальний розгляд цих процесів виходить за межі даного дослідження і може становити предмет окремого спеціального аналізу.

Література

1. Заболотная Л. Страницы истории Рашкова в XVI–XVIII веках. *Analecta Catholica***.** 2006. Nr. II. С. 227–237.

2. Krasowska Helena. Polacy w Naddniestrzu. Świadectwo zanikającego dziedzictwa. Studia 23. *Bibliotheca Europae Orientalis.* Warszawa, 2024. 473 s.

3. Călători străini despre Ţările Române. vol.VI. Bucureşti: Editura ştiinţifică şi enciclopedică. 820 p.

4. Veress Andrei. Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti, vol. X. Bucureşti: Tipografia «Cartea Românească», 1937. aprox. XVI + 620 p.

5. Costin Miron. *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron-vodă încoace (1595–1675*)**.** Letopiseţul Ţării Moldovei. Chişinău: Hyperion, 1990. 480 p.

6. Грушевський Михайло. Історія України-Руси, том IX-1, Роки 1650–1654. Київ: Наукова думка, 1996. 880 с.

7. Самійло Величко. Літопис / Переклав з книжної української мови Валерій Шевчук. Т. 1, Київ: Дніпро, 1991. 371 с.

8. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i Innych Krajów Słowiańskich, Pod red. Bronisława Chlebowskiego, Tom IX. Warszawa, 1888. 960 s.

9. Чухліб Тарас. Гетьмани України: військо, політика, держава. Київ: Арій, 2023. 352 с.

10. Eremia Ion. Hătmănia domnilor Moldovei la est de Nistru (1681–1703). *Revista de Istorie a Moldovei*. 1994. nr.1. p. 20–29.

11. Domnii Ţării Moldovei. Galeria voievozilor. Studii. /Volum editat de Demir Dragnev. Chişinău: Civitas, 2005. 320 p.

12. Чухліб Тарас. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. Київ: «Видавничий дім Києво-Могилянська академія», 2010. 446 с.

Біля витоків ранньосередньовічної концепції походження українців

ЗАЛІЗНЯК Леонід, м. Київ, Україна

Протягом перших десятиліть Незалежності в Україні точилася так звана «тридцятирічна війна» між прибічниками чотирьох різних версій україногенези: трипільської, ранньосередньовічної, києворуської та пізньосередньовічної. Переможцями в тривалій дискусії стали прихильники ранньосередньовічної концепції україногенези, головним будівничим якої сучасна українська історіографія визнає М. Грушевського. Не заперечуючи пріоритети «батька української історії» зазначу, що коріння концепції сягають першої половини XIX ст. – епохи романтизму та «спору южан и

северян» за історичну спадщину княжого Києва середини XIX ст. Наприкінці останнього М. Грушевський узагальнив і розвинув ідеї попередників – фундаторів української народницької історичної школи М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича та ін. У своїх відомих працях «Анти» та «Історія України-Руси», т. І, М. Грушевський проголосив антів раннього середньовіччя «предками українських племен».

Ідеї романтизму, на ґрунті яких формувалася українська народницька історична школа, проникли у царську Росію з Європи на межі XVIII-XIX ст. Романтизм – це альтернативний до європейського просвітництва та класицизму філософський напрямок в мистецтві та світосприйнятті. Романтикам була властива загострена увага до мальовничої природи, на лоні якої мешкають не зіпсуті цивілізацією вільні люди. Поширився культ романтичного героя з сильним характером, благородного «дикуна», що живе природним життям. Романтизм пробудив інтерес до життя простого народу, що на початку XIX ст. вилився в численні етнографічні дослідження народів Європи, зокрема й українців, білорусів та росіян.

За короткий час побачила світ велика кількість публікацій, присвячених фольклору та етнографії східних слов'ян, які переконливо показали суттєву різницю між українською та російською етнокультурами. Окремішність українського народу від російського стала очевидною попри панування у тогочасній великодержавній історіографії ідей І. Гізеля та М. Карамзіна про єдиний православний «русский» народ. Популярне серед інтелігенції Малоросії та Петербургу українофільство на той час не мало політичного, тим більше сепаратистського забарвлення, а обмежувалося ідеалізацією народного побуту та замилуванням українським фольклором та етнографією.

У першій половині XIX ст. в Малоросії досліджувалися не лише етнографічні особливості української традиційної культури, але й історія їхнього формування. Вивчення українського фольклору та етнографії швидко набувало ухилу в бік історичних досліджень. Історіософія романтизму концентрувала увагу дослідників на вивченні історії народів, а не держав та династій, що традиційно властиво великодержавній російській історіографії, починаючи принаймні з М. Карамзіна. На думку адептів романтизму, історію роблять не правителі, а народи, що мають право на національну державу, яка є альтернативою багатонаціональних, деспотичних імперій минулого.

Українська народницька історична школа
про етногенез українців

Провідну роль у становленні української історичної науки відіграли Харківський університет ім. В. Каразіна та Київський університет ім. св. Володимира, засновані у 1805 та 1834 роках відповідно. Саме в них, на думку О. Пріцака [22], під впливом ідей романтизму та результатів етнографічних досліджень визріла концепція окремішності українського народу від великоросійського, а також почала формуватися українська народницька історична школа. Підґрунтям цих важливих культурно-історичних зрушень був початок формування модерної української нації, формальною ознакою якої було затвердження нового етноніму – українці.

Протягом другої половини XIX ст. в Україні остаточно склалася національна історична школа народницько-позитивістського спрямування, біля витоків якої стояли М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович і яку на межі століть очолив учень В. Антоновича М. Грушевський. Ідеологом зазначеної когорти українських істориків, значною мірою, був В. Антонович – фундатор так званої «київської історичної школи», визначальними особливостями якої був позитивістський документалізм та українознавча спрямованість досліджень. Зі школи В. Антоновича вийшли його численні учні та послідовники – Д. Багалій, М. Дашкевич, М. Довнар-Запольський, М. Грушевський, П. Голубовський, І. Лінниченко, В. Данилевич, В. Базилевич, В. Ляскоронський, О. Оглоблін, О. Єфименко, В. Полонська-Василенко та ін. Послідовники В. Антоновича «створили наукові підвалини для синтезу українського середньовіччя – історії княжої України, – і без них була б неможлива ні наукова схема історії, створена Михайлом Грушевським, ні його капітальна «Історія України-Руси», – писав з еміграції його учень О. Оглоблін [17, с. 207]. На думку іншого діаспорного дослідника О. Пріцака київську історичну школу, яку фактично задумав М. Максимович, а остаточно оформив В. Антонович, варто називати «українська документальна історична школа» [21, с. 100].

Дослідники української народницької історичної школи, яку з кінця XIX ст. очолив М. Грушевський, концентрували свою увагу на історії українського народу у всіх її проявах, тоді як офіційні російські історики імперського спрямування всю свою увагу приділяли вивченню історії своєї держави та родоводів російських правителів. Народницьке спрямування історичних досліджень школи М. Грушевського, як зазначалося, пояснюється впливом історіософії романтизму на початковий етап її формування.

Певною мірою альтернативою народницькій історичній школі була державницька історична школа найбільш помітним представником якої був відомий діяч Центральної Ради Д.Дорошенко. Попри критику історичної схеми М. Грушевського, Д. Дорошенко витоки українського народу також вбачав у слов'янських племенах раннього середньовіччя. Дослідник писав про слов'ян VI ст. як «безпосередніх предків українського народу», які «одідичили Наддністрянщину й Наддніпрянщину безпосередньо після готів, які вимандрували на південь і південний захід» [6, с. 36, 40]. Після відходу готів з півдня України, вже в другій половині V ст. історичні та археологічні джерела фіксують в лісостепах України перші достовірно слов'янські племена антів та склавинів. Тож Д. Дорошенко, слідом за М. Грушевським, виводив українців від антів раннього середньовіччя.

Погляди на походження українського народу істориків-народників XIX ст. узагальнив і розвинув М. Грушевський зі своїми численними послідовниками та учнями, які на початку XX ст. протистояли російській імперській історіографії, що постійно модернізувала старі та продукувала нові версії імперського бачення походження та історії східних слов'ян.

Філологія про україногенез

Важливим напрямком досліджень українських істориків-народників була проблема етногенези східних слов'ян, вивчаючи яку вони регулярно торкалися питань глотогенези української мови. Ця філологічна проблематика була ключовою для українських істориків другої половини XIX ст., які переймалися проблемою походження українського народу.

М. Максимович стояв біля витоків східнослов'янського мовознавства. Тому його етноісторичні висновки, значною мірою, базуються на власних лінгвістичних спостереженнях. Зокрема М. Максимович дійшов висновку, що українська мова не є наріччям російської, зіпсутої польськими впливами, як стверджували адепти імперської історіографії, а окремою, суттєво відмінною від російської, самостійною мовою [15, с. 275]. Дослідник стверджував, що формування південноруської (української) мови сталося у X-XII ст., а її зародження ще раніше – у доісторичні часи, тобто задовго до приходу татар на Русь [13; 15, с. 189-190, 275].

Українські історики народницького спрямування XIX ст., починаючи з М. Максимовича, визнавали існування давньоукраїнської мови на Русі в княжі часи, а її зародження відносили до епохи, що передувала постанню держави Русь, тобто до раннього середньовіччя. Відповідно у цей же час, на їхню думку, почалося формування носіїв цієї мови – русинів-українців.

Таким чином, філологічні дослідження були важливою складовою вивчення

україногенези. Крім істориків-народників XIX ст. значну роль в розробці та утвердженні ранньосередньовічної концепції україногенези відіграли українські лінгвісти XIX-початку XX ст. – О.Потебня, П.Житецький, В. Ягич, О. Колесса, А. Кримський, С. Смаль-Стоцький та ін.

Український філолог О. Потебня заклав основи діалектології східних слов'ян. Дослідник окреслив межі поширення діалектних проявів української мови. О. Потебня виділив і систематизував характерні особливості української мови, що відрізняють її від інших слов'янських мов. Він першим звернув увагу і дослідив важливий феномен переходу о, е в і у текстах Південної Русі. Професор О. Потебня вважав, що українська мова існувала ще в княжі часи. [20].

П. Житецький показав, що в княжому Києві та в Галичині «панував звуковий тип одного й того ж наріччя», оскільки в київських текстах X-XIII ст. наявні мовні особливості, властиві писемним пам'яткам княжого Галича. «...До другої половини XII ст. київське наріччя не відрізнялося суттєво від того наріччя, яким розмовляли в Галичі, тобто, до цього часу в Києві жило те саме плем'я, що жило і в Галичі» [7, 8, с. 287-300].

Ретельне дослідження Київського та Галицько-Волинського літописів за Іпатіївським списком та світської літератури XI–XIII ст., розпочате А. Кримським і продовжене сучасними лінгвістами, відкрило в них виразний пласт української лексики. Ось лише деякі приклади: вабить, великдень, парубок, виникнути, водохрещі, віз, схопитися, окріп, глум, вежа, батіг, виринути, недбальство, віття, гілля, колода, жито, стегно, свита, сивий, сопілка, сорочка, сумний, лаяти, лічба, сякий, кицька, коли, ніколи, тулитися, трясця, коло, яруга, кожух, оболонь, гай, полонина, гребля, рілля, глей, глечик, багаття, криниця, збіжжя, лазня та багато інших.

А. Кримський – український лінгвіст кримсько-татарського походження, зробив великий внесок у вивчення народної мови Південної Русі. Дослідивши давньоруські тексти, писані староболгарською мовою в XI-XIII ст. в містах Середнього Подніпров'я, Волині, Галичини вчений звернув увагу на численні відхилення від староболгарського канону в бік української мови. Ретельне дослідження Київського та Галицько-Волинського літописів за Іпатіївським списком та світської літератури XI–XIII ст. А. Кримським відкрило в них виразний пласт питомо української лексики: *вабить, великдень, парубок, виникнути, водохрещі, віз, окріп, глум, вежа, батіг, виринути, недбальство, віття, гілля, колода, жито, стегно, свита, сивий, сопілка, сорочка, сумний, лаяти, лічба, сякий, кицька, коли, ніколи, тулитися, трясця, коло, яруга, кожух, оболонь, гай, полонина, гребля, рілля, глей, глечик, багаття, криниця, збіжжя, лазня та багато інших.*

Помічені А. Кримським у південно-руських літописах, художніх творах, церковних та світських документах українізми стосувалися не лише питомо української лексики, але й фонетики, характерних мовних зворотів тощо. Найбільш виразними серед них є дієслівні форми на – ти (жити, нести), – мо (маємо, віруємо); клична форма іменника (брате, дружино, Петре); іменники чоловічого роду в давальному відмінку на -ові, -еві (коневі, Петрові, князеві); м'яке фрикативне «г»; злиття «ы» та «і» в середнє «и», і особливо вживання «і» там, де білоруси та росіяни вживають «о», «е» (наприклад, літо, сніг, сіно, віче, діло, гріх, ліс, діти тощо) [9, с. 24-31].

Лінгвісти пояснюють ці особливості формуванням української мови на основі південнослов'янських говірок уличів, тиверців, волинян, деревлян, білих хорватів, полян, а російської та білоруської – північнослов'янських діалектів дреговичів, радимичів, кривичів. Як зазначає Ю. Шевельов [27, с. 199]: «В основі української мови лежать галицько-подільські говірки в синтезі з південною частиною києво-поліських...».

Тож, на думку А. Кримського, уже з XI ст. «мова Наддніпрянщини та Червоної

Русі (Галичини) – це цілком рельєфна, певно означена, яскраво індивідуальна одиниця. І в ній надто легко і виразно можна пізнати прямого предка сучасної української мови, бо вона ж має в собі величезну частину сьогочасних українських особливостей» [9, с. 31; 10, с. 107].

Базовим положенням імперської ідеології російського самодержавства була ідея «триединого русского народа», який уявлявся як монолітна етноконфесійна єдність, в якій малороси та білоруси мали статус не окремих народів, а гілок великоруського народу. Українські філологи XIX-початку XX ст. зробили значний внесок у боротьбі з цією імперською ідеологемою, переконливо показавши окремішність української мови від російської та принципову мовну різницю між ними.

Однак на початку XX ст. концепція «триєдиного російського народу» російських великодержавників отримала нове дихання завдяки гіпотезі О.Шахматова [24] про існування у Київській Русі спільної для східних слов'ян давньоруської мови, на основі якої нібито сформувалися російська, українська та білоруські мови.

С. Смаль-Стоцький категорично заперечив висунуту О. Шахматовим ідею існування спільної для східних слов'ян єдиної давньоруської мови [28]. Він виводив українську мову безпосередньо з праслов'янської: «...українська мова являє собою тільки добуток дальшого розвитку праслов'янської.., являє собою тільки переформування перетворення праслов'янської мови (її говору) на спеціальний український лад» [23, с. 98]. Дослідник звернув увагу, що головні особливості української мови, які відрізняють її від російської, присутні вже в найдавніших текстах Південної Русі XI ст.

Аргументи українських філологів були переконливими і батько ідеї єдиної для Русі давньоруської мови О. Шахматов у своїх пізніх працях відмовився від свого дітища і дійшов висновку, що якщо єдина мова східних слов'ян колись існувала, то лише в доісторичні часи, тобто до постання держави Русь зі столицею у Києві [25, с. 14]. Однак С. Смаль-Стоцький заперечив можливість існування єдиної давньоруської мови не лише у Київській княжій державі, але й у додержавний період.

У наш час концепцію спільноруської мови О. Шахматова «майже всі зарубіжні славісти вважають фікцією», – писав Г. Півторак [18, с. 28]. «...Фактів зібрано стільки, що серйозні російські вчені вже не можуть обстоювати міф єдиної «общерусской», давньоруської мови», - писав видатний український філолог-славіст Ю. Шевельов [27, с. 204]. Дослідник вважав боротьбу з імперською ідеологемою «общерусского языка» головною справою свого життя.

Тож українські історики та філологи другої половини XIX ст. заклали підвалини ранньосередньовічної версії походження українців, переконливо показавши, що:

1. Українська мова окремішня від російської і польської лінгвістична одиниця [13, 14, с. 27; 15; 16, с. 179-190; 11].
2. Княжий Київ і вся Південна Русь в XI-XIII ст. говорили давньоукраїнськими діалектами [13; 15, с. 189, 190, 275; 11; 12, с.19-21; 1; 10; 9, с. 31; 7; 8, с. 287-300].
3. Українська мова почала формуватися до постання держави Русь [13; 15, с. 189-190, 275], безпосередньо з часів розпаду праслов'янської мови у V-VII ст. [23, с. 98].
4. Зародження українського етносу сталося на початку середньовіччя і пов'язане з праукраїнськими племенами антів [2, с. 11; 5, с. 5, 45, 177].
5. Зародження московсько-російського етносу сталося не раніше XII ст. на Верхній Волзі [1; 3].

Отже, органічною складовою вивчення проблеми походження українців з XIX ст. були філологічні дослідження на ниві глотогенези української мови.

«Спор южан и северян» за історичну спадщину княжого Києва

Своєрідним стимулом формування ранньосередньовічної версії україногенези стала тривала дискусія щодо походження східнослов'янських народів, яка відома під

назвою «спор южан и северян» за історичну спадщину княжого Києва. Її спровокувала стаття російського історика і публіциста М.Погодіна [19], в якій він стверджував, що у княжому Києві в дотатарські часи мешкали великороси. «В Киеве жили до татар не малороссияне, а великороссияне» [19]. За М. Погодіним, росіяни спочатку нібито мешкали у Середньому Подніпров'ї, і лише після татарської навали були змушені переселитися на Верхню Волгу, а на їхнє місце з Волині та Прикарпаття не раніше XVI ст. прийшли українці. Тобто фундаторами княжого Києва та держави Русь, на думку М. Погодіна, нібито були великороси, що легітимізувало історичне право Москви на державний контроль над територією Малоросії, як колишньою батьківщиною великоросів.

Своєю статтею М. Погодін спровокував 50-річний «спор южан и северян» за історичну спадщину княжого Києва. У цій тривалій дискусії брали участь провідні великодержавні історики та лінгвісти з російського боку, та нова українська інтелектуальна генерація XIX ст.

Сумнівні твердження «северян» про творення княжого Києва та його держави «великороссами» зазнали гострої критики «южан» – нової української інтелігенції, яка почала формуватися спочатку в стінах заснованого у 1805 р. В. Каразіним Харківського університету, а з 30-х років XIX ст. у щойно відкритому після чергового польського повстання 1830-1831 р. для «русификации Юго-Западного края» Київському університеті ім. Святого Володимира. Саме в боротьбі з погодінською теорією фундатори української народницької історичної школи М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович та інші заклали концептуальні основи ранньосередньовічної версії україногенези, яка в наші дні після XX сторіччя гонінь з боку імперської Москви відроджується в незалежній Україні.

Тож першим критиком концепції М. Погодіна став ректор Київського університету, видатний український вчений-енциклопедист М. Максимович. Саме він стояв біля витоків ранньосередньовічної версії україногенези. Спираючись на власні глибокі мовні та історичні дослідження Київської Русі, дослідник заперечив твердження М. Погодіна про запустіння Київського Подніпров'я після монгольського погрому в XIII-XIV ст. [16, с. 179-190]. Перший ректор Київського університету переконливо показав окремішність українського народу від росіян та автохтонність українців у Подніпров'ї. Він наголошував на неперервності розвитку на Київщині з княжих часів до козацької України XVII-XVIII ст. Саме М. Максимович звернув увагу на першу літописну згадку про Україну 1187 р. [14, с. 72]. Разом зі своїми учнями В. Антоновичем і М. Драгомановим та однодумцем М. Костомаровим він заснував українську народницьку історичну школу, традиції якої продовжили Д. Багалій, М. Грушевський та десятки інших українських істориків.

Особливо різкої критики побудови М. Погодіна зазнали з боку засновника «Кирило-Мефодіївського братства» М. Костомарова. Свої погляди на історію, зокрема етногенез східних слов'ян дослідник виклав у своїй відомій праці 1861 р. «Дві руські народності». Близько знайомий з М. Максимовичем М. Костомаров розвивав його погляди на україногенез. Він один із перших розглядав українців як окремий слов'янський етнос. Дослідник переконливо показав прямий зв'язок українців з княжим Києвом і Галичем та їх окремішність від росіян. М. Костомаров заперечував етнічну єдність Київської Русі і вважав, що ще у княжі часи на основі літописних племен на Русі утворилося шість народностей: південноруська та сіверська (яка тяжіла до південноруської), а також великоруська, білоруська, псковська та новгородська. Вони різнилися між собою традиційною культурою та мовою [12, с. 19-21]. У південноруській народності дослідник вбачав прообраз майбутнього українського етносу: «розуміємо її у тому вигляді, який був прообразом сучасного» [11]. Дослідник

наголошував на суттєвій різниці між культурою, традиціями, ментальністю південноруської та північноруської народностей. М. Костомаров писав, що представники останньої, назвавшись «русскими», фактично вкрали в українців їхнє ім'я.

Учень М. Максимовича В. Антонович переконливо показав безпідставність претензій великоросів на княжий Київ, висунутих М. Погодіним у своїх побудовах 1856 р., а також польських дослідників, які стверджували, що Середнє Подніпров'я ще у дотатарські часи було колонізоване поляками. Дослідник розглядав Київську Русь як державу русинів-українців, які з XIV ст. продовжили свій історичний шлях в складі Великого князівства Литовського. Московити-великороси у пізньому середньовіччі пішли власним, окремим від українського півдня історичним шляхом, започаткувавши у XIV ст. на Верхній Волзі Московську державу [1].

Наприкінці XIX ст. з критикою імперських претензій на княжий Київ та його державу М. Погодіна виступали не лише численні українські історики та лінгвісти, але й відомі російські дослідники. На бік «южан» в дискусії за княжий Київ перейшли знані «северяне» В. Ключевський та О. Шахматов.

М. Грушевський про походження русинів-українців

Підсумував тривалу суперечку «южан» з «северянами» про початок історії східних слов'ян М. Грушевський у своїй програмній статті 1904 р. Дослідник переконливо показав, що «Київська держава, право, культура були утвором однієї народності, українсько-руської; Володимиро-московська – другої, великоруської. Сю різницю хотіла була затерти Погодінська теорія, населивши Подніпров'я X-XII вв. великоросами й казавши їм потім, у XIII- XIV вв., відси виемігрувати, але я сумніваюсь, що хто-небудь схоче боронити стару історичну схему сею ризикованою, всіма майже полишеною теорією. Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV-XVII вв. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своєму корені...». Ніби передчуваючи майбутню з'яву на світ неоімперської конструкції давньоруської народності, батько української історії писав: «Общеруської історії не може бути, як немає общеруської народності» [3].

Спираючись на напрацювання М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича М. Грушевський декларував ранньосередньовічну версію походження українців, коли у своїй праці «Анти» 1898 р. проголосив антські племена раннього середньовіччя пращурами українців, а Середнє Подніпров'я – «правітчизною нашого народу». «Все промовляє за сим ототожнення Антів з предками нашого народу і надає йому правдоподібність, що граничить з певністю... Можна сказати певним, що в Антах маємо предків українських племен» [2, с. 11; 5, с. 5, 45, 177]. Прямими нащадками антів, на думку М. Грушевського, були поляни, пізніше відомі під іменем «Русь». До «українських племен» дослідник також відносив літописних сіверян, деревлян, волинян, бужан, тиверців, уличів [5, с. 200]. Пращурами білорусів дослідник вважав полоцьких та смоленських кривичів, а також радимичів басейну р. Сож. Великоросів М. Грушевський розглядав у якості продукту слов'янської колонізації кривичами та ільменськими словенами Верхнього Надволжя, споконвіку заселеному фінськими племенами [5, с. 184, 185].

М. Грушевським вважав Київську Русь державою українського народу, а землі між княжим Галичем на заході та Черніговом і Переяславом на сході прямо називав Україною. Всупереч твердженню імперських істориків М. Карамзіна, М. Погодіна та їхніх послідовників, які проголошували Москву прямим спадкоємцем княжого Києва, М. Грушевський вважав, що після батийового погрому історичний спадок Київської Русі перейшов не до Москви, а до Галицько-Волинського князівства [3]. «Батько української історії» стверджував, що до XVIII ст. Україна була тісно пов'язана іс-

торично, культурно, соціально-економічно з Європою, від якої Україну насильно відірвала Московія [4, с. 9].

Висновки. У своїй наративній статті 1904 р. та у фундаментальній «Історії України-Руси» М. Грушевський намітив головні віхи не лише історії, а й етногенези та націогенези українців до XVIII ст. Вчений переконливо показав тяглість і спадковість етноісторичного розвитку русинів-українців від «предків українських племен антів» раннього середньовіччя до їхніх нащадків літописних племен VIII-X ст., і далі до Київської Русі та Галицько-Волинської держави, через Литовсько-Польський період пізнього середньовіччя і до козацької України модерного часу.

В основу побудов дослідника лягли ідеї фундаторів української народницької історичної школи М. Максимовича, М. Костомарова, В. Антоновича та ін., а також відомих українських мовознавців XIX – початку XX ст.

Література

1. Антонович В. Б. Монографии по истории западной и юго-западной России. Т. 1. К., 1885, 351 с.
2. Грушевський М. С. Анти. Записки НТШ. Львів, 1898. Т. XXI. Кн. 1.
3. Грушевський М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. Статьи по славяноведению. СПб, 1904.
4. Грушевський М. С. На порозі нової України. К., 1918.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 1. К., 1991.
6. Дорошенко Д. І. Нариси історії України. Львів, 1991, 574 с.
7. Житецький П. Вибрані праці. Філологія. К., 1987, с. 287-300.
8. Житецький П. Очерк звуковой истории малорусского наречия. К., 1876, 376 с.
9. Кримський А. Ю. Українська мова, звідки вона взялася і як розвивалася. Історія української мови. К., 1996. С. 16-37.
10. Кримський А., Шахматов А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників писменської тароукраїнщини XI-XVIII в.в. К., 1922
11. Костомаров Н. И. Две русские народности. Основа. СПб., 1861. №3.
12. Костомаров Н. И. Исторические монографии и исследования. Т. 1, СПб, 1872.
13. Максимович М. А. Филологические письма. Русская беседа, 1856, Кн. 3.
14. Максимович М. А. Откуда идет Русская земля по сказанию Несторовой летописи и по другим старинным писаниям русским. Сбор. Соч.: В 3-х томах. К.: Типогр. Фрица, 1876, Т. I.
15. Максимович М. А. Собрание сочинений в 3-х томах. К., 1880, с. 189–190, 275.
16. Максимович М. А. О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ее новопришлым народом. «Киев явился градом великим». К.: Либідь, 1994, с. 179–190.
17. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа. Студії з історії України. Нью-Йорк–Київ–Торонто, 1995, с. 201–218.
18. Півторак Г. П. Давньоруська народність: реальність чи міф. Вісник міжнародної асоціації україністів. 1991, №2, с. 28–36.
19. Погодин М. П. Записки о древнем русском языке [Письмо к И. И. Срезневскому]. Известия Отделения русского языка и словесности Академии наук. Спб., 1856. Вып. 2. Т. 5. С. 70–91.
20. Потебня О. К истории звуков русского языка. Ворнеж, 1876, 242 с.
21. Пріцак О. Гарвардський центр українських студій і школа Грушевського. Чому катедри українознавства в Гарварді? Кембрідж–Нью-Йорк, 1973, с. 90–102.
22. Пріцак О. Історіософія Михайла Грушевського. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. К.: Наук. думка, 1991. Т. 1. С. XL.

23. Смаль-Стоцький С. Й. Розвиток поглядів на сім'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення. Історія української мови. К., 1996.
24. Шахматов А. А. Очерки древнейшего периода истории русского языка. Птб., 1915.
25. Шахматов А. А. Введение в курс истории русского языка. Птб., 1916.
26. Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI-XIII вв. 1924, 208 с.
27. Шевельов Ю. В. Чому общерусский язик, а не вібчоруська мова. Історія української мови. К., 1996. С. 191-205.
28. Smal-Stockyi und Theodor Gariner. Gramatik der ruthenischen [ukrainischen] Sprache. Відень, НТШ, 1913.

Українознавство в епіцентрі деміфологізації історичної пам`яті українства

КАЛАКУРА Ярослав, м. Київ, Україна

«Завдяки історичній пам'яті людина стає особистістю, народ – нацією, країна – державою»
Михайло Грушевський

Історична пам'ять – це соціокультурний феномен кожного народу, нації включаючи й українську, а також людства загалом, що представляє сукупність образів, уявлень та знань, які зберігають, транслюють і відтворюють спільний культурно-історичний досвід відповідної спільноти. Сучасна гуманітаристика трактує історичну пам'ять не як простий набір зафіксованих відомостей про минуле, а як складну й динамічну систему знань і досвіду, котра функціонує на перехресті історії, філософії, політології, права, соціології, культурології, психології, фольклористики та інших її галузей, виконуючи роль «соціального клею» для консолідації суспільства, інструменту його єднання, самозбереження і виживання. Історична пам'ять не просто перетинається з українознавством як міждисциплінарною системою наукових знань про Україну та українство, а перебуває в епіцентрі його концентру «Україна – історія», виступаючи найповнішим носієм синтезу колективної пам'яті про спільне минуле українців, її захисником від маніпуляцій та міфів [1, с. 52–53].

Безпрецедентним викликом для історичної пам'яті українців стала геноцидно-окупаційна війна Російської Федерації (далі – РФ) проти України, яка перетворила її на зброю, інспірувала справжню «війну пам'ятей», критично загострила боротьбу за свідомість та ідентичність.

Один із найбільш знаних фундаторів новітнього українознавства академік Петро Кононенко зазначав, що московити упродовж століть не тільки підступно загарбували українські землі, нищили національну інтелігенцію і політичну еліту, але й «закували в кайдани рабства національно-державницьку свідомість, розгорнули *тотальний наступ на історичну пам'ять* і гідність народу, його мову, душу та інтелект» [2, с. 5] (виділено – *Я. К*).

То що ж розуміє сучасне українознавство під *деміфологізацією історичної пам'яті?* Розглядається вона як процес науково-критичного переосмислення знакових подій, фактів та постатей українського минулого і сьогодення з метою очищення їх від ідеологічних нашарувань, брехні, викривлень, квазінаукових міфів та свідомих фальсифікацій. Йдеться також про заміну спрощених, героїзованих або спотво-

рених образів історії на об'єктивні знання, що ґрунтуються на документальних джерелах, фактах та наукових дослідженнях.

У чому прерогатива українознавчого погляду на історичну пам'ять та її деміфологізацію ? В порівнянні з галузевими науками – історією, етнологією, політологією, культурологією та іншими українознавчий підхід не лише орієнтує на цілісне, системне, комплексне і всебічне вивчення сутності, причин і методів міфологізації історичної пам'яті, але й дає можливість шляхом критичного аналізу очистити її від імперських, радянських, російських, польських, угорських та інших міфів через призму наукової об'єктивності та з урахуванням національних інтересів. Кінцевим наслідком такої процедури має стати звільнення історичної пам'яті від ворожих стереотипів, викривлених уявлень, що формувалися для дискритінації або приниження української нації, і відновлення історичної правди на основі джерельних свідчень та доведених фактів.

Висновки. Отже, українознавство як міждисциплінарна система наукових знань про Україну та українство перебуває в епіцентрі деміфологізації історичної пам'яті українства, активно спростовує російські міфи й фальсифікації історії України, які продукує пропаганда РФ та наближає перемогу українців у російсько-українській війні.

Література

1. Калакура Я. С. Історична пам'ять. *Науковий інструментарій українознавця*. Київ: ННДІУВІ, 2012. С. 52–53.

2. Кононенко П. П. Українознавство. Підручник. Київ: Міленіум, 2006. 870 с.

Середньовічне минуле Криму у контексті спростування імперських міфів

КРАСНОДЕМСЬКА Ірина, м. Київ, Україна

Імперські історичні міфи є важливим інструментом конструювання уявлень про минуле, за допомогою якого політична влада вибірково інтерпретує історичні події, території та взаємини між народами для обґрунтування власних претензій на спадкоємність і легітимність. Одним із таких наративів є міфологема «Крим — наш», що формує уявлення про нібито природну, історично безперервну й незаперечну належність Криму Росії. Її конструювання ґрунтується на вибірковому виокремленні окремих періодів російської присутності на півострові та їхньому проєктуванні на всю попередню історію Криму, тоді як політична, етнокультурна й цивілізаційна багатошаровість його минулого відсувається на другий план. Наукове спростування цієї міфологеми передбачає не заміну одного однолінійного наративу іншим, а реконструкцію реальної історичної динаміки Криму з урахуванням зміни політичних утворень, взаємодії різних спільнот і його тривалого функціонування як простору міжнародних контактів.

У XIII–XV ст. Кримський півострів став важливим осередком взаємодії кочових, європейських і місцевих осілих спільнот. Після встановлення влади Золотої Орди кримські міста були включені до системи міжнародних торговельних зв'язків. Особливу роль у цьому процесі відігравали італійські торгові республіки – Венеція та Генуя. Після Четвертого хрестового походу 1204 р. у Криму закріпилися венеціанці, які створили факторію в Солдайї (Судаку). Із другої половини XIII ст. до торговельного суперництва долучилися генуезці, заснувавши Кафу (Феодосію), яка згодом стала найбільшим містом і одним із провідних торговельних центрів Криму [1, с. 31–32].

У першій половині XIV ст. Крим опинився на перетині важливих морських і сухопутних торговельних шляхів між Європою та Азією. Генуезькі та венеційські осередки функціонували в межах політичної системи Золотої Орди: земля формально належала ханові, а італійські купці й колоністи сплачували данину, водночас користуючись власними правовими порядками. Через кримські порти здійснювався активний обмін місцевою продукцією – хлібом, пшеницею, сіллю, шкірами, залізом, льоном та іншими товарами – із продукцією, що надходила із Західної Європи, Передньої Азії та інших регіонів, зокрема шовком і дорогоцінним камінням. Кафа була одним із найбільш розвинених у торговельному плані міст Криму та важливим центром цієї торговельної системи [1, с. 33].

У цей період на півострові співіснували й взаємодіяли різні цивілізаційні середовища – православне греко-готське (Херсонес і Феодоро), католицьке італо-вірменське (Кафа) та ісламське половецько-монгольське (Солхат). У другій половині XIV ст. торговельне значення окремих центрів зазнавало змін під впливом політичної нестабільності та трансформації міжнародних маршрутів. Завершення генуезької присутності в Криму відбулося 1475 р., коли османські війська захопили генуезькі володіння та князівство Феодоро. Частина італійського населення зберегла християнську віру та мову, тоді як інша частина прийняла іслам і поступово інтегрувалася в кримськотатарське середовище [1, с. 33–34].

Генуезька присутність не обмежувалася Кримом. Упродовж XIII–XV ст. генуезці створили мережу торговельних осередків у Чорноморському регіоні та на півдні Східної Європи, пов'язану з Кафою та Танаю в нижній течії Дону, а також із портами в гирлах Дунаю, Дністра і Дніпра. Ці центри забезпечували рух товарів між Середземномор'ям, Причорномор'ям та внутрішніми районами Східної Європи. Діяльність генуезців охоплювала не лише торгівлю, а й дипломатичні та місіонерські контакти між Візантією, Золотою Ордою та іншими політичними центрами регіону [3, с. 10–13; 2, с. 107–108].

Показовим прикладом генуезького осередку в нижньодунайському регіоні є Кілія–Лікостомо. Ідентичність цих двох назв залишається предметом дискусії: одні дослідники вважають їх назвами одного населеного пункту, інші розглядають Кілію та Лікостомо як два окремі портові центри. Водночас аналіз нотаріальних актів та інших джерел дав О. Джанову підстави характеризувати Кілію–Лікостомо як повноцінну генуезьку колонію, якою управляли консули, призначені адміністрацією Генуї [3, с. 17–19].

Характер функціонування цього осередку засвідчує розвинену торговельну та адміністративну інфраструктуру. Тут діяли дерев'яні пристані, приміщення для стягнення мита, міська рада, генуезька лоджія, банківські контори, склади зерна й вина та інші торговельно-ремісничі заклади. Через Кілію проходила торгівля причорноморським зерном і татарами, захопленими в рабство, тоді як у зворотному напрямку надходили дорогі італійські та східні тканини. З 1358 р. генуезькі купці здійснювали тут операції з імпорту зерна; джерела також фіксують діяльність консула, массарія, перекладача та інших посадових осіб, а населення було організоване в торговельне співтовариство, яким керувала рада купців [3, с. 20–21].

Упродовж XIV ст. співвідношення між нижньодунайськими торговельними центрами змінювалося відповідно до політичної ситуації та переміщення торговельних маршрутів. Поступове ослаблення Вічини супроводжувалося посиленням ролі Кілії–Лікостомо, а згодом дедалі більшого значення набував Монкастро (Білгород).

Особливе місце в цій системі посідав Монкастро – середньовічний торговельно-портовий центр у гирлі Дністра. У джерелах зафіксовано присутність тут генуезьких купців і значного генуезького торговельного осередку. Водночас, на відміну від Кілії–Лікостомо, генуезька колонія в Монкастро, за висновком О. Джанова, так і не була оформлена адміністративно, юридично чи територіально. У середині XV ст.

Монкастро став одним із важливих торговельних партнерів Кафи та перевалочною базою для торгівлі кафійських купців із містами Західної України і Південної Польщі; через нього також проходили дипломатичні маршрути [3, с. 25–27].

Іншим осередком генуезької присутності був Ілліче в гирлі Південного Бугу. Джерела фіксують тут діяльність генуезьких консулів і торговців, а також співіснування генуезької адміністрації з місцевою владою. Торговельні операції пов'язували Ілліче з Кілією та Кафою, зокрема у сфері постачання солі та зерна [3, с. 28–31]. Загалом присутність генуезців у нижній течії Дунаю, Дністра і Дніпра засвідчує їхні комерційні інтереси не лише в Молдові, а й на територіях Великого князівства Литовського та Польського королівства. Важливим напрямом цих зв'язків були торговельні контакти зі Львовом, де з XIV ст. з'являлися вихідці з Кафи та генуезькі купці [3, с. 31–35].

У генуезький період історії Криму (XIII–XV ст.) у Чорноморсько-Азовському регіоні сформувалася розгалужена мережа торговельних осередків. Вона поєднувалася з різними формами взаємодії з політичними центрами регіону. Важливим елементом функціонування генуезьких осередків були відносини з владою Золотої Орди та місцевими політичними елітами. Генуезька експансія 40–70-х років XIV ст. призвела до конфліктів із Золотою Ордою, а татарсько-генуезьке протистояння тривало також у 80-х роках XIV та 30–40-х роках XV ст. Наразі укладення угод, переговори, дипломатичні контакти та пристосування до політичних умов Золотої Орди давали генуезцям змогу зберігати свою присутність у регіоні [4, с. 40–48, 52–54].

Археологічні дані та залишки генуезької присутності – укріплення, гавані, склади, житлові квартали – засвідчують розвинену міську та торговельну інфраструктуру. Багатонаціональний склад населення, до якого входили італійці, греки, вірмени, татари та слов'яни, формував складне культурне середовище чорноморських міст. Економічна діяльність генуезців охоплювала як посередницьку торгівлю товарами з Азії, так і вивезення на зовнішні ринки продукції місцевої економіки Східної Європи – передусім зерна, солі, шкір, квасців, риби та кав'яру [2, с. 107–108]. Водночас економічна активність генуезьких колоній була тісно пов'язана з політичною ситуацією в регіоні та відносинами із Золотою Ордою [4, с. 40–62].

Підсумовуючи зауважимо, що генуезький період був важливим етапом історії Криму, коли півострів та прилеглі території стали складовою широких торговельних, політичних і культурних зв'язків Чорноморсько-Середземноморського регіону. Генуезькі торговельні осередки, що відрізнялися за своїм політичним та адміністративним статусом, були пов'язані між собою і з іншими центрами Північного Причорномор'я, Східної Європи та Середземномор'я. Їхня діяльність охоплювала торгівлю, дипломатичні контакти та взаємодію з різними політичними силами регіону. Отже, генуезька присутність засвідчує включеність Криму до складної системи міжрегіональних взаємозв'язків і демонструє історичну мінливість політичних та економічних структур півострова.

Історія генуезького періоду не дає підстав розглядати Крим як територію, що впродовж століть мала одну незмінну політичну належність. Навпаки, вона демонструє послідовну зміну форм політичного контролю, співіснування різних центрів влади та взаємодію спільнот із відмінними культурними, релігійними й економічними традиціями. Генуезька присутність сама була історично обмеженою та залежала від ширшої політичної ситуації в регіоні. Тому зведення багатовікової історії Криму до спрощеної схеми його «споконвічної» належності певній державі не відповідає складності історичних процесів, які визначали розвиток півострова.

Саме багатосуб'єктність і включеність Криму до міжнародних зв'язків є важливими методологічними орієнтирами для формування науково обґрунтованого контрнаративу. Такий підхід передбачає розгляд історії півострова не через пошук єдиного «власника» минулого, а через аналіз конкретних політичних утворень, спільнот, економічних мереж, форм взаємодії та змін кордонів і сфер впливу в різні історичні періоди. У цьому контексті генуезький період є показовим прикладом того, як Крим функціонував у системі регіональних і міжнародних контактів. Його вивчення дає змогу спростовувати спрощені уявлення про історичну «вічність» певної територіальної належності та замінити їх багатовимірним баченням минулого Криму.

Література

1. Аблаєв Б., Громенко С. Венеціанці та генуезці на Кримському півострові. *Історія Криму та кримськотатарського народу. Навчальний посібник* / Бекірова Г., Іванець А., Тищенко Ю., Громенко С., Аблаєв Б. Київ: Кримська родина; Майстер Книг, 2020. С. 31–34.
2. Галенко О. І. Які наслідки мала генуезька колонізація у Криму? *Крим: шлях крізь віки: історія у запитаннях і відповідях* / упоряд. Г. Боряк; відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 107–108.
3. Джанов Олександр. Нарис освоєння генуезцями Східної Європи на північ від Криму та Тани. Історичні відомості та матеріальні залишки XIII–XV ст. *Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz.* Вип. III: До 700-річчя проголошення Кафи головною генуезькою колонією в Криму / ред. кол. Г. Папакін (голова) та ін. Київ, 2017. С. 10–38.
4. Пилипчук Я. В. Крим у політиці Джучидів (кінець XIII – третя чверть XV ст.). *Крим від античності до сьогодення: історичні студії* / відп. ред. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 40–62.

Від фронтиру до контактної зони: методологічні підходи до дослідження Північного Причорномор'я XV–XVII ст.

КРАСНОДЕМСЬКА Ірина, м. Київ, Україна

Теоретико-методологічним підґрунтям для осмислення Північного Причорномор'я як простору взаємодії різних політичних, соціальних та етнокультурних спільнот є концепції фронтиру й контактної зони. Вони дають змогу відійти від трактування прикордонних територій виключно як периферії держав або арени воєнного протистояння та розглядати їх як динамічний простір мобільності, обміну, конфлікту, співпраці та трансформації соціальних і культурних практик.

Важливий вплив на формування фронтирних студій справила концепція американського історика Фредеріка Джексона Тернера, сформульована 1893 р. у доповіді «The Significance of the Frontier in American History». У центрі його концепції перебувала теза про визначальну роль рухомого західного кордону в історичному розвитку США. Фронтир він розглядав як рухому зону західного просування американського поселення, досвід освоєння якої, на його думку, істотно вплинув на формування специфічних рис американського суспільства [2].

Водночас класична модель Ф. Тернера була тісно пов'язана зі специфікою американського історичного досвіду, тому її механічне перенесення на інші регіони викликало обґрунтовану критику. Насамперед під сумнів ставилася універсальність моделі, заснованої на уявленні про поступове просування одного суспільства в напрямі територій, які в межах цієї моделі трактувалися як «вільні» для освоєння, попри фактичну присутність і суб'єктність корінних народів.

Сучасні підходи звертають увагу на етноцентричність і національно-центричний характер такої схеми, а також на недостатнє врахування суб'єктності корінних і сусідніх спільнот. Тому фронтир дедалі частіше розглядається не як однолінійний про-

цес територіальної експансії, а як складний простір взаємодії різних політичних, соціальних і культурних сил.

У сучасному розумінні фронтир є радше широкою та рухливою прикордонною зоною, де перетинаються інтереси різних держав, етнокультурних і конфесійних спільнот. У таких просторах одночасно відбуваються конфлікти й співпраця, міграції та торгівля, дипломатичні контакти й військові зіткнення, культурний обмін, взаємодія, адаптація та трансформація практик. Отже, фронтир доцільно розглядати не лише як межу між політичними утвореннями, а як простір, у якому сама взаємодія спричиняє соціальні та культурні зміни.

Якщо фронтир дає змогу схарактеризувати Північне Причорномор'я як рухливий простір перетину політичних і соціальних впливів, то для розкриття *самих процесів і механізмів взаємодії* його суб'єктів доцільним є звернення до концепції *«контактної зони»*, запропонованої Мері Луїз Пратт. На відміну від фронтиру, який передусім акцентує увагу на прикордонному просторі, концепція контактної зони зосереджується на характері взаємодії між різними спільнотами – їхніх конфліктах, переговорах, обмінах, адаптаціях та взаємних трансформаціях. Важливою складовою цього підходу є врахування нерівності й асиметрії владних відносин між учасниками контакту [1]. Для Північного Причорномор'я це дає змогу аналізувати такі форми взаємодії, як торгівля, дипломатичні контакти, міграції, полон і викуп, військові союзи та культурні обміни.

Для української історіографії проблема фронтиру набула особливого значення у зв'язку з дослідженням Дикого Поля, Великого кордону, козацького степового порубіжжя та взаємодії українських, кримськотатарських, османських, московських і польсько-литовських політичних структур [7; 8; 5]. Я. Дашкевич послідовно розглядав українські землі в контексті Великого кордону, акцентуючи на їхньому розташуванні на перетині різних політичних і цивілізаційних впливів [7]. С. Леп'явко досліджував Великий кордон Європи як важливий чинник формування українського козацтва та його військово-політичної активності [8]. В. Брехуненко запропонував типологічне осмислення степового кордону Європи та наголосив на необхідності врахування специфіки східноєвропейських козацьких суспільств [3]. Важливим для осмислення українського степового порубіжжя є також доробок В. Грибовського, у якому фронтир розглядається як специфічний простір взаємодії та мобільності різних соціальних і політичних спільнот [5].

Українське степове порубіжжя принципово відрізнялося від класичної американської моделі. Воно не було «порожньою землею», яку послідовно освоювало одне суспільство. Упродовж тривалого часу тут взаємодіяли осілі та кочові спільноти, слов'янські й тюркські групи, різні політичні та конфесійні системи [7; 6; 5]. Межі їхнього впливу залишалися рухливими й змінювалися залежно від воєнно-політичної ситуації, міграцій, господарської діяльності та зміни співвідношення сил [Дашкевич, 2004; Грибовський, 2012]. Тому застосування фронтирної моделі до українського матеріалу потребує її адаптації до багатосуб'єктного характеру регіону.

Для дослідження Північного Причорномор'я XV–XVII ст. фронтирний підхід є продуктивним насамперед тому, що дає змогу подолати традиційну схему, за якою взаємини українського козацтва та Кримського ханства розглядалися переважно крізь призму непримиренного військового протистояння [4]. Регіон був простором перетину політичних інтересів Кримського ханства, Османської імперії, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Московської держави та інших політичних утворень. Тут одночасно відбувалися воєнні конфлікти й ситуативні союзи, дипломатичні переговори й взаємні напади, торгівля та переміщення населення, полон і викуп невільників, господарські зв'язки, культурні, соціальні та конфесійні контакти. Така сукупність процесів дає підстави трактувати Північне Причорномор'я не лише як фронтир, а передусім як контактну зону.

Саме концепція контактної зони видається продуктивною для заявленого дослідження. Вона дає змогу уникнути механічного перенесення класичної моделі Ф. Тернера на український матеріал та відмовитися від уявлення про односторонній процес освоєння території. Північне Причорномор'я XV–XVII ст. доцільно розглядати як багатосуб'єктний простір, у якому взаємодіяли політичні утворення та різні етнокультурні спільноти, кожна з яких мала власні інтереси, стратегії та форми присутності. Конфлікт і співпраця в такому підході не є взаємовиключними моделями, а виступають взаємопов'язаними формами функціонування контактного простору.

Таблиця. Фронтирний підхід у дослідженні Північного Причорномор'я: евристичні можливості та специфіка застосування

Аналітичний потенціал фронтирного підходу	**Методологічні обмеження та напрями адаптації**
Розглядає Північне Причорномор'я як рухливий прикордонний простір, а не як статичну лінію кордону.	Класична модель Ф. Тернера сформувалася на специфічному американському історичному матеріалі й не може механічно переноситися на український степ.
Дає змогу досліджувати взаємодію різних політичних, соціальних, етнокультурних і конфесійних спільнот	Українське степове порубіжжя не було «порожнім простором», який послідовно освоювало одне суспільство.
Ураховує мобільність населення, міграційні процеси та зміну зон політичного впливу.	Розгляд фронтиру переважно як простору експансії недостатній для пояснення багатосуб'єктності регіону.
Дозволяє аналізувати конфлікт, військове протистояння, дипломатію, торгівлю, союзи та інші форми взаємодії.	Надмірна увага до військового аспекту може відтворювати конфронтаційну модель українсько-кримських відносин і залишати поза увагою інші форми взаємодії».
Сприяє вивченню трансформацій соціальних і культурних практик у процесі контактів.	Потребує доповнення концепцією контактної зони для аналізу асиметрії, багатовекторності та механізмів взаємодії.
Створює можливості для порівняльного дослідження різних типів прикордонних суспільств.	Необхідно враховувати специфічні політичні, соціальні, конфесійні та етнокультурні умови Північного Причорномор'я.

Отже, фронтирний підхід є важливим інструментом для переоцінки історії українського степового порубіжжя, але його впровадження вимагає критичної адаптації до багатосуб'єктності та специфіки регіону. Поєднання фронтирної перспективи з концепцією контактної зони дозволяє побачити Північне Причорномор'я XV–XVII століть не як периферію окремих держав і не тільки як місце військового протистояння, а як динамічний простір взаємодії. У цьому просторі конфлікти, дипломатичні контакти, обмін товарами, міграції, полон, союзи та культурні взаємодії були невід'ємними частинами історичного процесу. Така методологічна перспектива надає основу для подальшого аналізу змін у історіографічному баченні українсько-кримських відносин – від домінуючої конфронтаційної моделі до їх розгляду в контексті взаємодії та контактних зон.

Література

1. Pratt, M. L. (1992). Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation. London; New York: Routledge, 272 p.

2. Turner, F. J. (1893). The Significance of the Frontier in American History. *Annual Report of the American Historical Association,* 1893, pp. 199–227.

3. Брехуненко В. Козаки на Степовому кордоні Європи: типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст. Київ: ВІПОЛ, 2011. 503 с.

4. Брехуненко В., Грибовський В., Мицик Ю., Піскун В., Синяк І., Тарасенко І. Між конфронтацією та взаємодією: українсько-кримські та українсько-ногайські стосунки в XVII – першій половині XX ст. / за ред. В. Брехуненка. Київ: ІУАД, 2018. 344 с.

5. Грибовський В. В. Поняття «фронтир» і «азійський кордон» як інструменти дослідження українського степового порубіжжя XVI–XVIII ст. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*. Т. 25. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. С. 109–136.

6. Дашкевич Я. Великий кордон України за картами Боплана (політичні та конфесійні відносини). *Історичне картознавство України*. Львів; Київ; Нью-Йорк, 2004. С. 103–117.

7. Дашкевич Я. Україна на Великому кордоні. *Давня і середньовічна історія України. На пошану Іоана Винокура з нагоди його 70-річчя*. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 288–297.

8. Леп'явко С. Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.). Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. 64 с.

Україна і Османська імперія в XV–XVII ст.: домовленості та дії

КРИСАЧЕНКО Валентин, м. Київ, Україна

Українсько-турецькі відносини є одним із традиційних стратегічних напрямків зовнішньої політики нашої держави [12]. З часів захоплення османами столиці Візантії Константинополя, Північне Причорномор'є стало зоною зіткнення життєвих інтересів Русі-України з новим політичним євразійським актором. Османська імперія (Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye або *Владолюбне Османське Царство)* в XV–XVII ст. *була одним із визначальних геополітичних учасників на всьому середземноморському просторі.*

Перше велике безпосереднє зіткнення України і Туреччини розпочалося у 1475 р., коли турки увірвались під проводом Гедик Ахмед-паші у Крим, взяли і зруйнували Кафу і змусили Кримське ханство визнати свою васальну залежність від Порти, яка тривала аж до 1774 р.

На території Кримського ханства своєрідними «стовпами» Османської імперії були її власні фортеці, до управління якими ніколи не допускалась кримська влада. Тому, поряд із протистоянням з власне кримськими татарами, запорозькі козаки постійно здійснювали напади на ці форпости Туреччини на українській землі і самі, навзаєм, зазнавали від них агресивних зазіхань і неприємностей [16; 17]. Так, у 1528 р. козаки під проводом черкаського старости Євстафія Дашкевича здійснюють вдалий похід на Очаків. У 1545 р. знову здійснюється похід на Очаків, включно із захопленням його. Документально засвідчений масштабний похід у 1548 р. на Туреччину на чолі з князем Дмитром Вишневецьким разом з Бернардом Претвичем, Богушом Корецьким та іншими магнатами. У вересні 1556 р. Дмитро Вишневецький захоплює фортецю Іслам-Кермен у Криму; у тому ж 1556 р. запорожці спільно з донськими козаками облягають турецькі фортеці на Дніпрі, включно з Очаковим, а в 1559 р. Дмитро Вишневецький здійснює похід на Азов. У 1561 р. Дмитро Вишневецький знову

тривожить турецькі фортеці в Причорномор'ї та Криму, а в 1563 р. рушає в Молдову – васала Порти – з метою приєднати її до своїх володінь і одержати князівський трон. Саме там він був захоплений в полон і згодом страчений в Стамбулі жахливою смертю. Турки так боялися його, що намагалися впокорити його гаком та дибою. Але козак Байда в народних думах і надалі надихав стійкістю українців проти зазіхань поневолювачів.

Наприкінці XVI ст. тиск Порти на Європу посилюється ще більше, адже ще в 1453 р. турки захопили Константинополь і не збиралися зупинятися в своїх амбіціях. Привертають увагу декілька підготовчих акцій, своєрідна «розвідка боєм»: походи у 1577–78 рр. татарського війська на Поділля і Волинь, переселення кечі-ногаїв в той же час у Призов'я, зруйнування татарами Запорозької Січі у 1593 р. та ін. А вже у 1594 р. відбувається потужний похід турецько-татарського війська на Покуття та Галичину. Навзаєм, восени того ж року запорожці під проводом Григорія Лободи та Северина Наливайка розорюють Молдову – провінцію Порти.

На початку XVII ст. українсько-турецьке протистояння наростає. Низку походів на Туреччину здійснює гетьман Петро Сагайдачний: походи 1606, 1609, 1616, 1619, 1620 рр. на майже всі турецькі фортеці – Кафу, Кизи-Кермен, Ізмаїл, Очаків та ін.

Зрештою, саме через це протистояння і відбулася велика польсько-турецька війна 1620–1621 рр., у якій головним супротивним чинником туркам і стало українське козацтво. У вересні 1621 р. відбулася могутня битва під Хотином між воюючими сторонами; у перемозі так званої «польської сторони» над турками вирішальну роль відіграли запорожці під проводом гетьмана Петра Сагайдачного [13]. Прикметно, що обидві імперії домовились про мирний договір за рахунок загарбаних ними народів: Річ Посполита зобов'язувалася утримувати козаків від походів на турецькі володіння, насамперед на Крим, а Оттоманська Порта – кримським татарам – на польські володіння.

Втім, взаємне протистояння не зменшувалось, і в 1624 р. гетьман Михайло Дорошенко здійснює похід на Стамбул. Туреччина тисне на Польщу, і в Куруківській угоді, яка була укладена 27 жовтня 1625 р. між козаками і польськими комісарами після битви 19–22 жовтня під Криловим, козакам забороняли здійснювати морські походи на турецькі володіння [1, с. 30–31]. Але вже у 1628 р. гетьман Михайло Дорошенко здійснює великий похід на Кримське ханство, облягає турецьку Кафу, але на жаль, і сам помирає під Бахчисараєм. А наступного, 1629 р., в квітні, запорозькі козаки під проводом гетьмана Г. Чорного та Т. Федоровича рушають на Крим. І знову польська влада тисне на українську сторону: після повстання 1630 р. селян і козаків під проводом Тараса Федоровича (Трясила) в Переяславській угоді 29 травня 1630 р. знову з'являється пункт про заборону морських походів козаків на турецькі володіння [1, с. 31–33].

Отже, наведені і численні інші факти однозначно свідчать: Україна постійно нарощувала свій внутрішній спротив Речі Посполитій і ніяким чином не вважала для себе обов'язковими для виконання рішення королівської влади щодо відносин з Туреччиною. Тому Визвольна війна 1648–57 років була неминучою, в силу зрілості намірів українського народу.

Богдан Хмельницький покладався не лише на військову підтримку кримського хана Іслам-Ґерая III: дипломатична мудрість спрямовувала його погляд до самого турецького султана. Мехмед IV, безперечно, також бачив безпосередню вигоду від співпраці з Україною: адже в так званій «домашній» війні в Речі Посполитій значно послаблювався його основний супротивник на європейській арені. Вигода була обопільною, причому українська сторона розуміла вагомість своїх аргументів у переговорах з турками. І в жовтні 1648 р. гетьман відправляє посольство до Стамбула, так

само, як і до Константинопольського Патріарха, з викладом своїх суверенних намірів.

В цьому однозначно можна переконатися звернувшись до листа Богдана Хмельницького, «*гетьмана Війська Запорізького і всієї Русі*» (!) (виділено авт. – *В. К.*) до «найяснішого і непереможного цісаря» султана Мехмеда IV від 28 листопада 1648 р. Викликає захоплення «філософічний» як казали в давнину, початок листа: «Неможливо всебічно і ґрунтовно визначити людські вчинки, не враховуючи їх закономірностей та одвічної волі неба. Справедливість світу так розмірена, що в одних відбирає, а другим дає владу і мудрість. Кривда ж, гніт і неволя викликають сувору помсту з боку справедливості, щоб божі настанови проявлялися у всьому на очах живих людей, задовольняючи обидві сторони, як багатого, так і бідного» [6, с. 96]. Високий стиль автора послання, безумовно, передбачає адекватне розуміння адресата, тобто мудрість і освіченість султана.

Звертаючись за покровительством до Мехмеда IV Богдан Хмельницький інформує, що він взяв владу в Україні, Білій Русі, Волині, Поділлі, «з усією Руссю аж по Віслу». А якщо треба, то може «решту королівства і Литву зайняти», причому «я довершу це з своїми людьми за короткий час». І, що свідчить про абсолютну певність власної могутності, Богдан Хмельницький просить (вимагає) надати йому Волоське господарство (князівство). Мехмед IV тоді на це не пішов, але ще довго Волохія притягувала інтерес гетьмана, аж до походу війська Тимоша Хмельницького у травні 1653 р. у Волохію та Семиграддя, в якому гетьманич і загинув під Сучавою.

У даному листі є ще одна надзвичайна обставина: чи не вперше в документах він іменує себе не просто гетьманом війська Запорізького, але також і «всієї Русі» [6, с. 97]. Це зводить нанівець усілякі плітки і побрехеньки, що це був бунт хлопів та ображеного сотника, але чітко свідчить про розуміння мети, завдання і обшири Визвольної війни: гетьман відповідальний і уповноважений не лише козаками, але всією землею і людністю українською від Сяну до Дону.

Наступним кроком у розв'язанні українсько-турецьких взаємин стало укладання гетьманом Богданом Хмельницьким договору з султаном Мехмедом IV про право вільного плавання на Чорному морі українських кораблів і безмитної торгівлі українців в турецьких володіннях. Щоб зрозуміти всю важливість та масштабність даної угоди, слід мати на увазі, що на той час Чорне море і юридично і фактично було «внутрішнім» морем Оттоманської Порти, режим якого, крім турецького флоту, пильно контролювався турецькими фортецями – від Стамбулу, Варни, Аккермана тощо аж до Азова, Єникале та Синопу. А безмитна торгівля – це той стан торгівельно-економічних взаємин між державами, якого сучасна Україна не може досягти практично із жодним з нинішніх сусідів.

Логічним подовженням взаємних міждержавних контактів України і Туреччини став Українсько-турецький договір 1650 р. «Договір між Турецьким Цісарем і Військом Запорізьким та народом руським про торгівлю на Чорному морі, яким він має бути», – такою є преамбула угоди. А «має бути» Договір таким:

– повна свобода пересування і торгівлі на Чорному та інших, контрольованих Портою, морях;

– безмитні торгівельні операції;

– розміщення торгівельних споруд на турецькій території;

– право купівлі козаками турецької нерухомості;

– обопільний контроль над «свавільниками»;

– взаємодія обох сторін проти свавілля донських козаків;

– відповідальність обох сторін за взаємні збитки і втрати, не залежними від них [5, с. 281–283].

1(11) грудня 1650 р., гетьман Богдан Хмельницький надсилає лист до «янчар-аги навышному полковнику в земли и государстве турском до рук е.м.», тобто яничарського аґи Асман-Аґи. На той час, це фактично була четверта людина в султанаті, а у військових справах – друга, після самого Мехмеда IV. У листі гетьман викладає дислокацію наступних союзних дій: він обіцяє стримувати Москву, «чтоб морем ни полем не вырвались в государство цесаря его милости»; в іншому випадку, Богдан Хмельницький «громить» його обіцяє. І знову інтерес до землі волоської, щоб султан турецький утримував їх від співпраці з «ляхами». Бо ж, зазначає гетьман, «когда мы что уже единова рекли, никогда не премениим уже бо мы обеими руками за полу цесаря Его милости взялися, пусть нас не отдаляет, от милости своей»[6, с. 181–182]. Як зазначає О. Степанченко, «визнання «формальної залежности» від Османської імперії дозволяло Україні як де-факто, так і де-юре здійснити остаточний розрив із Річчю Посполитою. Підтримка могутньої Османської імперії дала змогу продовжити боротьбу за повне визволення українських земель з-під політичного та релігійного гніту Польщі» [11].

Українсько-турецькі перемовини, зрештою, сконцентрувались на визначені самого міжнародного статусу України, визначальним показником чого мало бути визнання гетьманом Богданом Хмельницьким османського підданства. З різних причин, як зазначають історикині Марина Кравець (Торонто) та Віра Ченцова (Оксфорд), починаючи з 1651 р. політика османського уряду щодо підданства Богдана Хмельницького істотно загальмувалась і відновилася заледве з 1653–54 рр. І головною причиною такої політичної трансформації стала позиція самого гетьмана Богдана Хмельницького: «Відмова гетьмана від остаточного оформлення свого підданства була зумовлена переговорами про сплату данини та османську військову присутність на підконтрольних йому теренах. Хмельницький вважав, що Військо Запорозьке могло дістати привілейований статус, який передбачав би лише зобов'язання брати участь у війнах на боці Порти. Не випадково, мабуть, одразу після повернення посольства Павла Яненка-Хмельницького 18(28) вересня 1651 р. Хмельницький та польські комісари підписали Білоцерківський мир. На той час у гетьмана на руках уже не було жодної султанської грамоти – обидві вони зникли або в битві під Берестечком, або внаслідок діяльності «агентів Москви». Непоступливість османського уряду в питанні сплати данини – харачу – і військової присутності, а також неочікуваний переворот в Стамбулі не дали змоги завершити тривалі переговори гетьмана із султаном щодо прийняття підданства. Від цього важливого етапу дипломатичних відносин Богдана Хмельницького з адміністрацією Мегмеда IV залишилися лише дві автентичні султанські грамоти, що були втрачені у гетьманській канцелярії, але збереглися у варшавському та московському архівах [3, с. 435].

Показовим щодо рівня зносин України та Оттоманської Порти за часів розпалу Визвольної війни 1648–1657 рр. став Ферман султана Мехмеда IV до гетьмана Богдана Хмельницького від 22.II. – 03.III.1651 р. [9, с. 32–39]. Ферман, або офіційне дипломатичне послання глави турецької держави, засвідчує його повагу до адресата, містить глибоке розуміння налагодження добросусідських відносин між двома державами, а також викладає певні практичні рекомендації, котрі сприятимуть інтересам обох сторін.

Султан Мехмед IV звертається до «козацького гетьмана Богдана Хмельницького» як «до гордості князів над народами Христового віросповідання і до обраних середдоблесної старшини християнської громади» [9, с. 37]. Султан поінформований про козацькі справи через своїх посланців та з особистого листа гетьмана Богдана Хмельницького, котрий прибув з посланцем султана Османом Чавушем. Султан повідомляє гетьману, що з «приятельського послання» він дізнався про «стан Вашого

війська і позиції Ваших ворогів». Далі султан повідомляє про непорушність підтримки України, а для безпосередніх контактів «надіслали до еміра еялету Криму – Іслам Ґерай Хана» султанські настанови щодо контролю за подіями на «польській стороні». І найголовніше: в фермані засвідчується безпосередній наказ про військовий союз Кримського Ханства і Запорозької Січі: «Якщо в деякому місці підвідомчих районів Богом береженої держави чи в таких державах, з якими вона має мирні угоди, Вам будуть нанесені шкоди, він (хан) повинен пришпорити коней і [мчати] як вітер у переслідуванні ворогів; нехай їх знищить і докладе всіх необхідних зусиль, щоб виправити нанесені втрати. Якщо Ви твердо йдете шляхом покірності і непорушності слова, повинні стати щирим приятелем цьому доброзичливому до щасливої столиці хану, тоді є впевненість, що Ви залишитесь у затінку нашого володарського покровительства» [9, с. 38]. Султан звертає увагу також про пораду Богдана Хмельницького «іншим християнським володарям скріпити мирні договори з Нами» [9, с. 38]. Щодо цього питання наголошено, що в палаці султана очікують посланців гетьмана з відповідними напрацювання. І наостанку, на підкреслення дружніх відносин, султан удостоює свого візаві «почесним, наділеним радістю, золототканим халатом», щоб прийняти і одягнути його. Прикметна означена адреса відправника: не в Стамбулі, а із «Богом береженому Константинополі».

Українсько-турецькі взаємини не припинялися. І вже в травні 1653 р. до Чигирина прибуло турецьке посольство на чолі з Магомет-аґою з пропозицією прийняти протекторат Порти. В умовах, коли українська влада мусила реагувати на численні зовнішні напади та брати участь в акціях на полях змагань у Трансільванії, Семиградді, в Молдові, на Поділлі, вела активні перемовини з Московським царством, долала підступні дії кримського хана тощо, пропозиція султана, який доти не надавав жодної істотної підтримки Україні, вже не сприймалася як виключною і першочерговою.

Втім, 24 жовтня 1655 р. гетьман знову надсилає листа до турецького султана. Богдан Хмельницький згадує про місію Шагін-аґи та про подальші можливі стосунки з Кримським ханством та Оттоманською Портою. У цьому листі дуже прикметний посил: «У цьому листі ми з усім військом просимо нашого великого господаря султана, якщо і милостивий султан цього бажає, нехай накаже, щоб не порушували умови, що з нами склали, і зберігали добрі відносини і ніяк їх не порушували» [6, с. 185]. Можна з очевидністю стверджувати, з врахуванням закритості дипломатичних домовленостей, що взаємини між Україною і Туреччиною майже вже зійшли нанівець, якщо український гетьман просить турецького султана стримувати своїх підданих у недружніх вчинках проти союзника.

Дотичним, але безпосереднім для України, був пункт московських «Березневих статей» 27 березня 1654 р., в яких крім іншого, містилася заборона Гетьманському уряду підтримувати стосунки з Кримським ханством і Туреччиною. По тому, Україна надовго опинилася у річищі, а згодом – і в хвості, московської політики...

70-і рр. XVII ст. для Криму та України були важкими. В Україні панує Руїна, її роздирають на шматки внутрішні чвари та зазіхання Речі Посполитої і Московії на її незалежність і ресурси. Крим опинився заручником міждержавних угод свого сюзерена – Османської імперії, і не зміг послідовно дотримуватись, започаткованих ще ханом Іслам-Ґераєм III та гетьманом Богданом Хмельницьким, союзницьких стосунків між сторонами. Цю проблему мав вирішити новий союз між Україною і Величною Портою.

Ініціатором договору був гетьман Петро Дорошенко (1665–76). У часи, коли гетьмани Іван Брюховецький (1663–1668), Дем'ян Многогрішний (1669–1672), Іван Самойлович (1672–1687) та інші активно «прилаштовувалися» до служіння Москві,

Петро Дорошенко обрав інший, конструктивний шлях – проголошення незалежної України. Своїм союзником для цієї справи гетьман обрав султанську Порту, сусіда могутнього, але далекого, опертя на якого могло притлумити загарбницькі наміри північних та західних сусідів України. В даному випадку мета виправдовувала засоби, бо ж султан турецький обіцяв визнати єдину і велику Україну, – від Перемишля до Севська, тобто – від Сяну до Дону.

У січні 1668 р. Дорошенко скликав Раду, де проголосив незалежність України і визнав над нею протекторат Порти. Потім з військом він рушив через Дніпро проти гетьмана Брюховецького. Козаки останнього приєдналися до Дорошенка і проголосили його гетьманом України обох берегів Дніпра. Так на короткий час усталилася соборна держава. На жаль, одразу розпочалися чвари: запорожці висунули в гетьмани Петра Суховія, і він користувався підтримкою татар; в Умані з'явився ще один гетьман — Михайло Ханенко...

В цих умовах і постає Українсько-Турецький договір 1668 р., котрий в черговий раз засвідчує неминучість і взаємовигідність співпраці України і Туреччини. Договір фактично повністю визнає Україну незалежною, і наголошує на союзі військовому. Захищалися права і вольності, віра, територія, державна структура України [16]. На жаль, реалізувати його не вдалося. В дев'яти статтях договору перший пункт цілковито стосувався української сторони: «Запорозьке Військо зобов'язується боротися з ворогом Великої Порти». Навзаєм, запорожці отримуватимуть допомогу від татарських орд, матимуть гарантії щодо збереження своїх прав та вольностей, звільнення від податків, матимуть свого митрополита, захист від пограбувань, поборів та взяття полонених та ін.

На продовження стратегії українсько-турецького договору 1668 р. слід розглядати Берат султана Мехмеда IV до гетьмана Петра Дорошенка від 1 червня 1669 р. Згідно політико-правових засад функціонування Османської імперії, берат являвся офіційною султанською грамотою, котра підтверджувала призначення на певну державну чи церковну посаду, володіння маєтками та земельними наділами, надавала інші привілеї. Адресатами берата могли бути вищі посадові особі султанату, церковні владики, навіть іноземні особи. Берат був офіційним документом, котрий визначав права, головні привілеї та обов'язки отримувача цієї відзнаки щодо державної влади і підданих імперії.

Берат, адресований гетьману Петру Дорошенку, містить звичні для східного правителя, перерахування його земних заслуг і небесних чеснот. Султан Мехмед IV від Всевишнього має спроможність панувати над цим світом, керує долями і майбуттям чверті земної поверхні населеної людьми, затверджує підкорення країв у сімох кліматичних зонах. Ця своєрідна і традиційна преамбула засвідчує наступну обставину, а саме: «Саме тому відомий і шанований князь народів Христової віри і один з обраних найповажнішим очільником християнської громади, той хто є прикладом приятельства і вірності, гетьман трьох козацьких громад: Сарикамиш, Барабаш і Поткал – Петро Дорошенко – нехай вінець життя його закінчиться з добром!, відрядив свою довірену людину як посланця, який постав перед моїм ушанованим почтом... Він попрохав мене, на знак вияву моєї найвищої володарської милості, надати бунчук і знамено трьом приєднаним областям, які користуються моїм довір'ям, так само як це мають Ефляк (Волощина) і Богдан (Молдова), що входять до моєї Богом береженої держави і знаходяться під моїм покровительством» [9, с. 43].

В документі об'єкти уваги та інтересів султана Мехмеда IV поіменовані згідно турецької лінґвотрадиції: *Сарикамиш – це Запорозька Січ, Барабаш – Лівобережна Україна, Поткал – Правобережна Україна*. Відповідно, для порівняння, згадуються молдовські князівства: Ефляк – Волощина та Богдан – Молдова. Останні слугують своє-

рідним процесуальним прикладом, прецедентом для української сторони щодо майбутнього статусу України. Султан посилається на своє імператорське послання від 01.VI.1669 р., зміст якого і викладено в бераті від тієї ж дати: «Нехай після визначеної дати згадувані три області перебуватимуть у керуванні та володінні як санджак! Необхідно, щоб були вжиті заходи щодо оберігання і захисту населення та щодо управління трьох козацьких громад! Коли буде оголошено про мій побідоносний похід, нехай вони приєднуються до основної частини моїх військ, що знаходяться у вказаному місці! Коли вони з'являтимуться на мою султанську службу, повинні виявляти пильність і докладати щонайбільших зусиль! Нехай усе населення трьох вілайєтів [Сарикамиш, Барабаш і Поткал] від малих до старших, як військові, так і рая, визнають згадуваного [гетьмана] своїм керманичем і виявлять покору щодо всіх дій його управління!» [9, с. 43–44]. На завершення послання висловлюється впевненість в тому, що отримані накази будуть виконуватися без вагання і на користь султанату.

В тодішній Османській імперії під санджаком (в перекладі – «прапор», «корогва») розуміли адміністративну одиницю, середню між вілайєтом (провінцією) і каза (повітом). У самому тексті берата кількість санджаків чітко не окреслена, однак вказано про поділ України на три вілайєти-провінції: Сарикамиш, Барабаш і Поткал. Ця обставина засвідчує, що самі українські вілайєти будуть визначатися із структуруванням на санджаки. Слід зауважити, що де-факто автономне Кримське Ханство за османськими нормами також визначалось як окремий вілайєт. Очільників вілайєтів і санджаків схвалював сам султан, що визначалось його статусом як носія верховної влади в Туреччині. Для України Мехмед IV зробив виняток у звичній структурі управління: султан схвалив на очільництво державою гетьманом Петром Дорошенком, а вже останньому мали присягати і коритися глави українських вілайєтів і санджаків, тобто земель і полків.

Таким чином, рішення султана Мехмеда IV визначають права всієї України на місцеве врядування та самоуправління під зверхництвом центральної влади. Ця модель організації державної влади в політиці іменується протекторатом, і є звичною для Оттоманської Порти, котра мусила наводити і зберігати лад на величезних обширах своєї імперії, причому як в Європі, так і в Азії. Наразі, згідно наданих повноважень гетьману Петру Дорошенку, йдеться про розширену автономію, практично – про суверенітет внутрішньої політики України. Надзвичайно важливим моментом документом є те, що свій протекторат Стамбул поширював не лише на Поділля, як звично тлумачать в імперських наративах, але на всю Україну.

В черговий раз Україна виявилася розмінною монетою за підсумками польсько-турецької війни 1672–1676 рр. У цій війні гетьман Петро Дорошенко, згідно попередніх домовленостей із султаном, обрав турецький бік, і Варшава відчула наслідки поразки. Проте Річ Посполита відкупилася від османів українським коштом. Перелом у війні стався влітку 1672 р., коли об'єднана армія турків і козаків відбила у поляків Кам'янець-Подільську фортецю. Про значення цієї перемоги для Порти свідчить та обставина, що 2 вересня сам султан Мехмед IV урочисто в'їхав до Кам'янця, а в значніших містах Османської імперії – Стамбулі, Каїрі та в інших, – з приводу оволодіння містом-фортецею Кам'янець влаштовувалися трьохденні святкування [10, с. 221].

Польський коронний гетьман Ян Собеський змушений був погодитися на перемовин, які розпочалися 13 жовтня поблизу Бучача, наслідком чого і став Бучацький мирний договір 1672 р. Основні підсумки угоди були принизливими для польської сторони і, навпаки, позитивними для союзників – турків і козаків. На Річ Посполиту лягла контрибуція за зняття облоги зі Львова та щорічна данина на користь Порти, Подільське воєводство відходило до Османської імперії, гетьману Петру Дорошенку підлягала Брацлавщина і Південна Київщина.

Гетьман Петро Дорошенко активно відстежував за перемовинами і намагався відстоювати національні інтереси України. Про це свідчать його пропозиції, переданими 15 жовтня польській стороні:

1. Кордони України окреслювалися на заході по річках Лабунь і Горинь.
2. Польські залоги мали віддати усі гармати, що знаходилися у містах.
3. Повернути 6 гармат, взятих з Чигирина С. Чарнецьким.
4. Митрополитом повинен залишатися тільки Й. Тукальський, юрисдикції якого мали підлягати усі церкви у Польщі.
5. Усі уніатські церкви мають бути «знесені» [10, с. 231–232].

Ці та інші пропозиції козацької старшини практично не стали предметом перемовин між турецькою та польською сторонами. Втім, польський сейм у квітні 1673 року не затвердив Бучацький договір, внаслідок чого турецько-польська війна відновилася з новою силою.

В Бучацькому договорі статус козацької України конкретизовано в четвертій статті. Там є промовиста і, водночас, багатозначна фраза: «Українську Державу, з давніми кордонами козакам віддати. А якщо б про кордони Української Держави сталася б яка суперечка, то, відповідно до пункту про Подільські кордони має розв'язуватися» [10, с. 233]. Тим самим, в міжнародному договорі юридично означено одного із суб'єктів перемовин – Українська Держава, причому обидві складові поіменовані з великої літери, тобто є персоніфікованими. При цьому, означено титульну спільноту цієї Держави – козаків, цей елітний військово-лицарський стан України. Ці обставини постають вагомим свідченням нормативного європейського розуміння геополітичного розкладу у Східній Європі та одного із чільних її лідерів – Козацької України.

Водночас, контекст латентних перемовин поважних представників турецької і польської сторін, зокрема великого гетьмана коронного Я. Собеського та хана Селім-Ґерая, засвідчив існування кулуарних домовленостей поза інтересами України. Фахівці наголошують: «Ось, у такий спосіб, османська політична еліта перекреслювала один з основних постулатів політичної програми П. Дорошенка та його соратників – включення західноукраїнських земель до складу козацької України. Намагаючись поширити владу на Подільське воєводство, вона прилучилася до Речі Посполитої й Московії, що боролися за перерозподіл українських земель. Чому великий візир (а він визначав зовнішню політику імперії) пішов на цей крок, через брак джерел, відповісти важко. Припускаємо, що визначальну роль зіграли два чинники. Перший полягав у недооцінці потенційної військової потуги Речі Посполитої, другий – у розчаруванні наявними у П. Дорошенка силами (бл. 6–8 тис. осіб)» [10, с. 223].

Для України це протистояння обійшлося фактичною руїною Поділля. Національне багатство українців грабували обидві сторони конфлікту: і османська, і польська. Худоба та збіжжя підлягали реквізиції для потреб обох армій, палацове начиння та метали зникали в обозах і турків і поляків. Особливо діставалося церквам та костелам: перші ставали приманкою для єзуїтів, а поважніші храми обох конфесій перетворювали на мечеті. Місцевість зазнавала спустошення та знелюднення, що породило для гетьмана Петра Дорошенка глибокі сумніви в доцільності козацько-османського союзу. У «Великій історії України» зазначається: «Дорошенко був розчарований бучацьким договором, – далеко було до зєднинення всіх український земель, від Перемишля по московську границю. І навіть на цій малій території, яку йому забезпечено не дістав усього, чого бажав. Турецькі залоги, проти договору, обсадили важніші замки, як Браслав і Ладижин; султан домагався, щоби Дорошенко знищив укріплення міст і відібрав у народові зброю; почав теж вимагати данин. З Поділля, обсадженого турецькими залогами, доходили страшні вісти, що турки руй-

нують церкви або переміняють їх на мечеті і воєнні склади, збирають дзвони, накладають данини, граблять і в'язнять людей, забирають малі діти. Все те будило між народом невдоволення й обурення та підривало повагу Дорошенка. Турки показалися теж слабі на полі бою. Відновилася знов польсько-турецька війна. Під Хотином 11 листопада 1673 р. Собіський розбив турецькі війська. Поляки не тільки не уступили з Білої Церкви, але почали збирати війська на українській границі» [1, с. 97].

Активізація польської сторони у своїх діях проти турків мала позитивні результати. Гетьман Ян Собеський у листопаді 1673 р. під Хотином отримав перемогу над турецькими військами. Очевидно, це стало вирішальним чинником обрання Яна Собеського королем Речі Посполитої. І він виправдав сподівання поляків: в 1675–76 рр. нові спроби Порти увірватись у володіння Польщі отримали жорстку відповідь. За активної підтримки і наполяганням європейських союзників Речі Посполитої, насамперед – Франції, обидві сторони знову сіли за стіл перемовин.

Журавненський мирний договір між Річчю Посполитою і Османською імперією був укладений 17 жовтня 1676 р. в Журавному поблизу Стрия, що на Львівщині. Це стало юридично закріпленим підсумком перманентної польсько-української війни 1673–1676 рр. Цей договір є своєрідним продовженням Бучацького договору 1672 р., з поміччю якого польська сторона намагалася вийти з військово-політичної кризи. Польща домоглася скасування щорічної данини за Бучацьким договором, проте Поділля залишалось у складі Туреччини, а переважна частина Правобережної України – під юрисдикцією гетьмана Петра Дорошенка [15, с. 176]. Втім, і на цей раз Сейм Речі Посполитої був «послідовним»: Журавненський мирний договір не був ратифікований, що стало своєрідним каталізатором активізації польсько-османського протистояння. У відповідь на це, активізувалась дипломатія Речі Посполитої: відбулося зближення позицій з Австрією, з якою було укладено антиосманський союз.

Втім, згідно класичної української «традиції», налагодженню міждержавних стосунків України з іншими країнами знову завадили внутрішні причини. І досить суперечливу роль у цій справі відіграв славетний український лицар Іван Сірко.

Видатний діяч Запорозької Січі другої половини XVII ст., Іван Сірко неодноразово обирався кошовим отаманом. Він проявив себе талановитим воєначальником, неодноразово очолював походи Запорозького Війська на Кримське ханство. Проте, як зазначає Н.В. Полонська-Василенко, «як дипломат завдав багато шкоди справі визволення України і в критичні моменти нищив її успіхи» [7, с. 121]. Особливо це проявилося в його діях проти татар. Своїм нападом на Кримське ханство Іван Сірко звів нанівець перемогу гетьмана Івана Виговського 29 червня 1659 р. в Конотопській битві над московським військом під проводом князя Олексія Трубецького та Семена Пожарського. Під час облоги союзним військом козаків і татар польського війська під очільництвом Яна Собєського в ході польсько-козацько-татарської війни 1666–1671 рр біля міста Підгайці, восени 1667 р. Іван Сірко здійснив неспровокований напад на Кримське ханство, чим змусив кримського хана та гетьмана Петра Дорошенка зняти облогу і відступити. Наслідком було розірвання в 1667 р. союзу кримського хана і гетьмана Дорошенка. Сам Іван Сірко пробував здобути і гетьманську булаву, і зазнав сибірського заслання від московських «друзів»... Помер уславлений воїн у 1680 р.

Оттоманська Порта у важкі часи Руїни завдала навесні 1672 р. потужного удару по південно-західних українських землях: з боку Дунаю на Поділля увірвалася 300-тисячна турецька армія. Не заспокоївшись нищенням цих країв, султан Мехмед IV намірився повністю знищити Запорізьку Січ як головну перепону експансії турків на північ та схід. З цією метою він в середині 1675 р. переправляє на кораблях у Крим свою елітну гвардію – 15-тисячне військо яничарів. Взимку, на третій чи четвертий день по Різдві Христовім (як зазначає Яворницький Д. І.), коли козаки мали б, на їх думку, бути п'яними, яничари пробрались на Січ і... практично всі були винищені. Лише небагатьом вдалося врятуватися. У цьому зв'язку кошовий Іван Сірко і надсилає до хана Селім-Ґерая І листа, у якому якраз і роз'яснює обставини цієї події, тлумачить українсько-кримські відносини взагалі, причому з широким залученням історичного матеріалу. Сам султан Мехмед IV з величезною скорботою переживав втрату своїх вірних яничар.

Саме з подіями того часу і пов'язаний знаменитий епізод обміну листами між султаном і запорожцями. На вимогу очільника імперії скласти зброю, була блискуча, дотепна відповідь запорожців, яку так блискуче зобразив на своїй картині Ілля Рєпин (Рєпін). Листи наводить Д. Яворницький у другому томі «Історії запорізьких козаків» [17, с. 333]. Звісно, навряд чи запорожці відправили листа саме такого змісту: адже вони досить послідовно утверджували свою повагу до міжнародних угод та переговорів. Скорше, це витвір народної фантазії, плід архетипового українського гумору.

У вересні 1676 р. московсько-козацькі війська під проводом Г. Ромодановського та І. Самойловича нападають на Чигирин; 19 вересня гетьмана Петра Дорошенка змушують відмовитись від гетьманства і вивозять до Москви. Того ж року Туреччина і Польща укладають (17 жовтня) Журавненський мирний договір; майже вся правобережна Україна підпадає під протекторат Польщі. «Своїм» гетьманом Порта визнає Юрія Хмельницького. Та сам кошовий Іван Сірко, як дійсний козак-характерник, не завжди був послідовним, намагаючись стати лояльним до турецького султана. Так, у травні 1677 р. він надсилає листа до гетьмана Івана Самойловича.

У листі йдеться про наступ турецького війська на Україну, про гетьмана Юрія Хмельницького, якого турки поставили на цю посаду, забравши із Єдичкульської в'язниці. Відомо, що похід турків на Україну 1677 р. закінчився для них невдало; так само трагічно скінчилося невдовзі життя Юрія Хмельницького. А лист Івана Сірка важливий ще й тим, що в ньому викладено, по суті, умови входження України до складу Порти на правах «удільного князівства». Сам Сірко, як це видно з листа, схилявся до думки підтримати Юрія Хмельницького.

Іван Сірко звертає увагу гетьмана на те, що козацьким посланцям «візир турецький Ібрагім-паша казав, що якщо ми приймемо Хмельницького [Юрія] за чинного володаря, то від турецького війська проти нас ніякого підступу й хитрощів не буде; те він обіцяв і обнадіював нас, низове козацтво, клятвенними словами, кажучи, що як він обмане нас, то нехай шабля його на шиї його буде». І далі, як підсумок: «...мимоволі мусимо скоритися Хмельницькому [Юрію]».

У 1678 р. на Україну знову посунула турецька сила. Три основні українські формування: одне, під зверхністю гетьмана лівобічної України Івана Самойловича, друге, під керівництвом гетьмана правобічної України Юрія Хмельницького і третє, Запорізька Січ, очолювана кошовим отаманом Іваном Сірком, не те що були роз'єднані, а, на жаль, – і протиставлені одне одному (Див. лист Івана Сірка гетьману Івану Самойловичу [6, 152–156]). Розпорошені і стравлені між собою, українці не змогли протистояти навалі. Саме в таких умовах турки просунулися аж до Дніпра, і захопили Чигирин – таке знаменне для всієї української людності місто. Чигирин обороняли ратники російського князя Григорія Ромодановського та козаки гетьмана Івана Самойловича. Фактично, через нерішучість або й небажання першого обороняти Чигирин, була втрачена козацька столиця. А тим часом, Іван Сірко з низовим товариством подався аж на Дніпровський лиман і в гирлі ріки Корабельної розбив декілька турецьких галер і каторг, котрі везли діючій армії провіант. Дізнавшись про втрату Чигирина, він і пише свого листа до гетьмана Самойловича, гнівно і слушно кар-

таючи його за те, що він більше турбується про московську ласку, аніж про Україну: «Твоему разуму показался лучшим один человік, сын князя Ромодановського, нежели тысячи братіи нашей, христіан православних, великороссійских и малороссійских, оставленных без должной помощи твоей на убіеніе бусурманам в Чигирині, Каневі и других містах» [17, с. 364].

В цьому листі Іван Сірко не приховує свого обурення діями соратників по боротьбі з іноземними гнобителями. З величезним болем у серці він звинувачує Івана Самойловича: «объясни ж теперь, пане гетьмане Самойлович, что доказал ты, какую услугу Богу и отчизны сдылал: Дорошенка в непрестанную неволю заслал, Чигирин со всею сегобочною Украйною потерял, многому множеству крови христіанской напрасно пролиться допустил и послі такого мнимого благополучія обіих сторон гетьманом титуловаться стал?...Теперь же ты настоящий погубитель Чигирина и остатка сегобочной Украйны» [17, с. 364]. Так боротьба за титули, маєтності і владу в черговий раз зробила Україну легкою здобиччю для зайшлих сусідів.

Черговий поділ України за участю Туреччини відбувся 13 січня 1681 р. в Бахчисараї в Криму. Окрім Османської імперії, підписантами Бахчисарайського договору 1681 р. були Кримське ханство і Московське царство. Головною метою зустрічі було підбиття підсумків московсько-турецької війни 1676–1681 рр. Слід мати на увазі, що на той час Кримське ханство було вілайєтом Туреччини, тобто її автономною складовою, а Московське царство продовжувало сплачувати щорічну данину Кримському ханству. А це означає, що в тристоронньому «союзі» диригентом і «першою скрипкою» був саме Стамбул. Слід зважати також на те, що за лаштунками відстоювала свої інтереси Річ Посполита, котра вважала, що має право на переважну більшість українських земель. А за межами переговорів залишалась власне Україна – Гетьманщина, Запорозька Січ, реєстрове козацтво, міста з Магдебурзьким правом тощо, котрі виступали не суб'єктом потенційної угоди між зацікавленими сторонами, а об'єктом задоволення їхніх корисливих інтересів. Щоправда, на той час гетьман Правобережної України Петро Дорошенко, перебував у союзних стосунках з Османською імперією, що, однак, не заважало останній дбати лише про власні політичні пріоритети [4; 7; 17].

Саме новий перерозподіл України і зібрав воєдино всіх явно видимих і кулуарних учасників-недругів перемовин. Наслідки були спрямовані на ослаблення обох об'єктів агресії – і Речі Посполитої, і України. Лівобережна Україна, включно із Києвом, підпадала під владу Московії, а Османська імперія отримувала контроль над Правобережною Україною, включаючи Поділля. Межиріччя між Дніпром та Південним Бугом підлягало демілітаризації з наступним нейтральним статусом. Запорозька Січ зберегла свій незалежний статус, а ногайські орди – право на степове кочівництво у Надчорномор'ї. Московія залишалась данником Кримського ханства. Згодом, в 1686 р. «Вічний мир» між Московією та Польщею закріпив розчленування України між двома агресорами на Правобережну та Лівобережну.

Загалом, Бахчисарайський мирний договір закріпив геополітичний розклад інтересів та нову політичну мапу на теренах Східної Європи. Історики зазначають: «Цей мир був укладений між Османською імперією та Московським царством. Суттю цього мирного договору був поділ України на дві частини, російську та османську, і встановлення між ними кордону по Дніпру. Це, насправді, важка й гірка сторінка в історії України. Адже якщо вважати Бахчисарайський договір останнім акордом повстання українських козаків чи, як деякі історики називають ці події, - «української національної революції» - то ось чим ця «революція» завершилася: розділом країни між двома агресивними імперіями, причому сама країна при цьому розділі самої себе ніякого права голосу не мала» [2]. Своє домінуюче становище втратила Річ Посполита:

коштом цієї держави зберегла свої «надбання» Османська імперія, а Московське царство отримало нові територіальні ресурси та політичний контроль над значною частиною України. Внаслідок цього, відбувалася ерозія набутків Визвольної війни українського народу 1648-1657 рр. на користь зазіхань північного агресора.

Своєрідним фінальним акордом буремного XVII ст. і, водночас, сподіваннями на мирне майбуття всієї Європи, явився Карловицький мирний договір 1699 р. Місцем його підписання стало містечко Карловці, що у Сербії, а сторонами угоди виступали «Священна ліга» – з одного боку, і Османська імперія – з іншого. Своєрідними посередниками в розв'язанні цього протистояння виступали представники Англії та Нідерландів, котрі мали свої інтереси в залученні сил Австрії для полагодження конфлікту між Францією та Іспанією. Війна між членами Священної ліги тривала довгих 16 років, із спалахами та затишшями, але, зрештою, Туреччина мусила визнати свою поразку. І договір став для неї засобом зберегти бодай якусь видимість власної імперської величі, оскільки кожен із членів європейської коаліції сподівався на ту чи іншу користь чи, принаймні, справедливість від цього договору. Перемовини розпочалися в жовтні 1698 р., а остаточний текст договору був підписаний 26 січня 1699 р.

Традиційно, Священна або Католицька ліга організовувалась під покровительством Папи Римського як союз християнських держав для оборони самого християнства. Причому, проти зазіхань Османської імперії Священна ліга оголошувалась неодноразово: в 1571, 1594 та 1684 роках. В першому випадку метою було зупинення експансії османів у східному Середземномор'ї, в другому – протистояння у Тринадцятирічній війні, а в третьому – відповідь на Велику турецьку війну, з її векторами на загарбання держав у Східній та Центральній Європі і на Балканах. Ця антиосманська Священна ліга була створена 5 березня 1684 р. за ініціативи Папи Римського та імператора Священної Римської імперії, і до неї початково увіходили Австрія, Венеційська республіка та Річ Посполита. Ситуативно до військових дій на боці Ліги долучались і брали участь Військо Запорозьке, Гетьманщина, Московське царство, Трансильванія та Молдова [16]. Слід зауважити, що за підсумками перемовин повноважні представники Османської імперії підписували угоди окремо з кожним із союзників.

Наслідки договору для Північного Причорномор'я з боку інтересів Ліги були позитивними: турки витіснялись з пониззя Дону, Дніпра та Поділля, а також низки балканських країн. А для чільних учасників Ліги мало місце значне прирощення територій: до Австрії відійшла значна частина Угорщини та Трансильванії, до Польщі – Поділля та Правобережна Україна, до Венеції – Пелопоннес та деякі фортеці на Адріатиці. Натомість, з низки підвладних Речі Посполитих міст Молдови виводились польські гарнізони із заміною на турецькі.

З Московією турки уклали угоду про перемир'я всього на два роки, а подальші зносини з цією державою регулювались вже Константинопольським мирним договором 1700 р. Московія, як завше, пропагувала ідею «вічного миру», але претендувала на все Північне Причорномор'я. У підсумку Москва отримала місто Азов з довкільними землями і, вперше за останні століття, увільнення від щорічної данини на користь Кримського ханства. На придніпровських землях, котрі залишались під контролем Порти, остання зобов'язалась знищити укріплення та розорити містечка.

Для України підсумки були особливо невтішні. Річ Посполита фактично поновлювала свої права на Правобережну Україну і одразу спробувала провести антикозацьку реформу шляхом ліквідації полкового адміністративного устрою Київщини, Брацлавщини тощо. Автономія Ханської України з відповідною посадою гетьмана скасовувалась. Відповідь українців була швидкою і рішучою: повстання козаків і посполитих очолив Самійло Самусь.

Отже, наприкінці XVII ст. різко загострилася боротьба між державами за панування на Північному Причорномор'ї та в Чорному морі. Російська імперія вперто намагалася зачепитися бодай-де на ньому, роблячи військовий похід один за одним: у 1690 р. на Очаків та Кизикермен, у 1691 р. – на Аккерман, у 1692 р. – знову на Кизикермен, у 1694 р. – на Очаків та Буджак. Але через Перекоп взяти Крим не вдалося; тоді Пьйотр І у 1695 р. організовує похід на Азов, але знову – поразка. Лише влітку 1696 р., після тривалої облоги, ця турецька фортеця у гирлі Дону була захоплена московитами. Так Москва вийшла на Кримське ханство фактично з тилу. На такій підставі вже стало легше чинити тиск на Туреччину.

Як відомо, держави «Священної ліги» особливих поступок від Порти не добилися: укладений в 1699 р. договір про мир між Австрією та Польщею, з одного боку, та Портою, – з іншого, фактично зберіг між ними «статус кво». Натомість, перемир'я між Росією і Туреччиною, яке було укладено 3 липня 1700 р. в Константинополі, давало Росії виразні здобутки. Туреччина поступалась на її користь фортецею Азов разом з прилеглими районами узбережжя Азовського моря; Москва звільнялась від порічної сплати данини кримському хану; у Константинополі отримував постійний осідок посланець царя, з правами і привілеями «інших друзів Сяючої Порти». Низка положень торкалась і регулювання кримсько-українських стосунків. Зокрема, передбачалась смертна кара козакам за походи у мирний час на турецькі та татарські терени; козаки отримували право полювати на звіра і рибалити аж до гирла Дніпра включно; від Січі аж до Чорного моря зносились усі військові укріплення, причому й ті з них, які захопила Московія у турків і татар (Тавань, Кизикермен, Нустреткермен, Шагінкермен), мали бути зруйновані вщент. Водночас, мешканці кримської землі, «за звичаєвим правом», мали право користуватися поцейбічними приперекопськими землями: рубати дрова, тримати бджіл, сіно косити, вивозити сіль, ловити рибу і звірів тощо, причому – безмитно і не оподатковано. По суті, мова йде про спільне використання українськими та татарськими громадами ресурсів приазовського краю.

Стаття ІІ Договору передбачала: «У Дніпра-ріки заселені містечка Тавань, і Кизикермень, і Нустрет-Кермень, і Шагінермень хай будуть зруйновані з такою умовою, щоб надалі ніколи на цих місцях містечкам і ніякому поселенню не бути; а названі міста з своїми землями, як до цієї війни було, знов у володіння Оттоманської держави від його священної царської величності хай повернуться і в володінні Оттоманської держави хай залишаються» [14, с. 358–359]. Константинопольський договір 1700 р. знов зафіксував українсько-турецький союз, але на цей раз – шляхом знищення всієї запорізької присутності на наших землях на користь, звісно, московській стороні. Так Україна, у котрий раз, стала розмінною монетою в іграх імперій.

Своєрідним відлунням українсько-турецьких дипломатичних взаємин XVII ст. стали в подальшому Українсько-турецькі угоди 1711–12 рр., насамперед, на рівні міждержавних зносин. Війна між Москвою і Туреччиною завершилася Прутським договором 12 липня 1711 р., за яким Московія зобов'язувалася не втручатися в польські та козацькі справи. Саме на цьому тлі постала «Грамота» султана Ахмеда ІІІ, надана Пилипу Орлику між 21 та 30 грудня 1711 р. За цим документом під протекторат султана переходила вся Україна («Обох Боків Дніпра»), включно з військом Запорозьким, як і Азов на Дону. Але 16 березня 1712 р. султан видає новий варіант свого ставлення до України – «Привілей», за яким під юрисдикцію Порти (а отже, і гетьманської влади) попадала лише Правобережна Україна, виїмкуючи Київ [8].

Так для України закінчувалося XVII-е століття – століття утвердження України у світі, і розпочиналося XVIII-те століття – століття торжества переможців над Україною.

Література

1. Велика історія України: У 2-х томах. Том ІІ. / Передм. д-ра І.П. Крип'якевича; Зладив Микола Голубець. Київ, «Глобус», 1993. 400 с.

2. Гайворонський Олекса, Громенко Сергій. Кримське ханство. Бахчисарайський мир. URL: https://ua.krymr.com/a/krymske-khanstvo-bakhchysaraiskyi-myr/29206994.html

3. Кравець Марина (Торонто), Ченцова Віра (Оксфорд). Султан відповідає Козакам: до історії двох грамот Мегмеда IV до Богдана Хмельницького (1650–1651). *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Київ, 2018. Випуск 21/22. С. 397–439.

4. Крикун М. Матеріали розмежувань Речі Посполитої з Турецькою імперією на українських землях 1680 і 1703 років. *Проблеми слов'янознавства*. 1991. Вип. 44. С. 3–15.

5. Крисаченко В. Історія Кримського ханства: Навчальний посібник. Київ: Твім інтер, 2000. 336 с.

6. Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. Кн. 2. Київ: Либідь, 1997. 464 с.

7. Полонська-Василенко Н.В. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 2-е вид.Київ: Либідь, 1993. 608 с.

8. Пріцак О. Один чи два договори Пилипа Орлика з Туреччиною на початку другого десятиліття вісімнадцятого століття. *Український археографічний щорічник: Нова серія. Вип.1. Український археографічний збірник.* Т. 4. Київ, 1992. С. 307–320.

9. Середа О. Османсько-українська дипломатія в документах XVII–XVIII ст.: монографія / НАН України Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського; Стамбульський університет. Київ; Стамбул, 2018. 176 с.

10. Степанков В. С. Бучацький договір 1672 року: передумови, перемовини, укладення та наслідки для Правобережної Гетьманщини. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки.* 2013. Вип. 6. С. 221–238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkpnui_2013_6_27.

11. Степанченко О. Політичні та економічні угоди Османської імперії та Війська Запорозького в середині XVII ст. URL: https://islam.in.ua/ua/istoriya/politychni-ta-ekonomichni-ugody-osmanskoyi-imperiyi-ta-viyska-zaporozkogo-v-seredyni-xvii (10.05.2025).

12. Українсько-турецькі відносини крізь століття: історія, дипломатія, економіка, культура. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Кам'янець-Подільський, 16–17 травня 2025 року) / За ред. Л. А. Вовчук. Миколаїв–Одеса–Кам'янець-Подільський, 2025. 119 с.

13. Хотинська війна (1621 р.) / Г. Граб'янка, С. Величко, Й. Мюллер та ін. Київ: Центр пам'яткознавства Академії наук України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1991. 240 с.

14. Хрестоматія з історії Української РСР. Т. 1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. / Упоряд.: О. А. Бевзо, М. М. Лисенко, Д. І. Мишко, Г. І. Підлуцький. Київ: Радянська школа, 1959. 719 с. С. 358–359.

15. Чухліб Т. В. Журавненський мирний договір 1676 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ. : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е – Й. С. 176.

16. Чухліб Т. Козацька Україна і султанська Туреччина: від війни до миру. Київ: Арій, 2024. 384 с.

17. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3-х томах. Т. 2. Львів: Світ, 1991. 457 с.

Криза та оновлення методології української історичної науки: пострадянський вимір

ЛЄБЄДЄВА Юлія, м. Київ, Україна

Пострадянський період розвитку української історичної науки супроводжувався глибокими світоглядними та методологічними трансформаціями. Крах марксистсько-ленінської парадигми спричинив стан методологічної невизначеності, що вимагав пошуку нових підходів до осмислення історичного процесу. Водночас цей період відкрив можливості для оновлення наукового інструментарію та інтеграції української історіографії у світовий науковий простір.

Метою дослідження є аналіз кризи та процесів оновлення методології української історичної науки у пострадянський період.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: проаналізувати причини методологічної кризи 1990-х років; охарактеризувати основні напрями трансформації історіографії; визначити особливості формування сучасного методологічного плюралізму; з'ясувати вплив нових джерел та міждисциплінарних підходів на розвиток історичної науки.

Об'єктом дослідження є українська історична наука пострадянського періоду.

Предметом дослідження виступають методологічні засади та їх трансформація в умовах посткомуністичних змін.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі трансформації методологічних засад української історичної науки у пострадянський період крізь призму поєднання кризових явищ і процесів оновлення. Уточнено зміст поняття «методологічна криза» як стану, що виник унаслідок руйнування ідеологічного монізму та супроводжувався втратою єдиної дослідницької парадигми. Обґрунтовано її продуктивний потенціал як передумову формування методологічного плюралізму. Розвиток української історіографії розглянуто як нелінійний процес переосмислення дослідницьких засад; періодизацію методологічних змін в аграрній історії проаналізовано з урахуванням підходу С. Корновенка [7, с. 249]. Показано роль нових типів джерел і міждисциплінарних підходів у трансформації дослідницьких практик.

Важливим напрямом досліджень змін у світогляді та методологічних орієнтирах істориків є створення їх наукових біографій. Наведені далі підходи В. Чишка та Н. Любовець до конструювання наукової біографії подано за викладом В. Ващенка. Суттєву допомогу цій справі може надати досвід Українського біографічного товариства, першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ проф. В. С. Чишка. У роботі «Біографічна традиція і наукова біографія в історії і сучасності України» (1996) він виокремлює три стадії написання біографічних досліджень. Перша – емпірична, що ґрунтується на евристичних та джерелознавчих методиках; друга – реконструкція життя та діяльності, психічного складу особистості, яка ґрунтується на методах історичної та психологічної реконструкції; третя – репрезентація особи, що вивчається в усій сукупності внутрішніх та зовнішніх зв'язків. Ці підходи по-новому переосмислила старша наукова співробітниця Інституту біографічних досліджень НБУВ Н. І. Любовець, яка в дослідженні «Наукова біографія вченого: до історіографії проблеми» визначила наступні основні критерії, які мають лежати в основі конструювання дослідником наукової біографії. Ними є такі чотири принципи: 1) компетентність – обов'язковість підготовки вченого в певній галузі науки; 2) інтердисциплінарність – можливість проведення міждисциплінарних досліджень у сферах історії, психології, філософії, соціології, природничих наук; 3) усвідомлення дослідження біографії науковими методами; 4) визнання, що біографія має містити характеристику етапів життя постаті в історичному контексті [1, с. 476–477]. Варто зазначити, що біографії істориків мають свої унікальні характеристики, оскільки їхня робота невіддільна від соціально-політичного контексту, наукових парадигм і часто національної ідентичності. Це робить біографії багатшими та складнішими, а також дозволяє краще зрозуміти, чому змінилися їхні погляди чи методи.

Після здобуття Україною незалежності аспірантура та докторантура залишалися важливими формами підготовки молодих істориків. Адаптація старої радянської системи до сучасних потреб призвела до змін у науковій підготовці. Після розпаду СРСР з'явилася велика кількість нових тем для дисертаційних досліджень, зокрема дисертація К. М. Колесникова присвячена вивченню механізму формування «народницьких» та «державницьких» історіософських концепцій у розвитку української історичної науки, а також взаємодії історико-філософських, історико-сцієнтистських та аксіологічних аспектів у науковій творчості В. Антоновича, М. Грушевського та В. Липинського. Автором вперше здійснено аналіз історіографічного образу терміну «історіософія» у контексті суміжних понять, таких як «історіографія», «інтелектуальна історія», «філософія історії», «філософія національної ідеї», на основі чого запропоновано авторську дефініцію цього терміну. Вивчено особливості української історії, шляхи її становлення та розвитку, а також проведено порівняльний аналіз російської та української історіософій. Автором визначено синхронність і взаємозалежність еволюції української історіософії, національного відродження кінця XVIII – початку XX століть та українського історіографічного процесу [6]. Це дослідження демонструє розширення історіософського виміру української історичної науки та посилення уваги до концептуального осмислення історичного процесу.

В. В. Ващенко в дисертації «Стратегії конструювання М. Грушевським українських метанаративів: методи та їх функції» зазначає, що місце М. Грушевського в сучасній українській історіографії визначається не лише його значним обсягом написаних праць, а, насамперед, його роллю як творця наукових концепцій та «схем», які стали основою не лише популярного, але й наукового образу історії України. Ці концепції впливають на більшість сучасних дослідників, які займаються українським історіописанням, і значною мірою визначають стан цієї науки до сьогодення. Таким чином, аналіз наукової спадщини М. Грушевського засвідчує тяглість національної історіографічної традиції та її вплив на сучасні методологічні підходи.

З погляду історії науки, можна відзначити, що запропонована М. Грушевським на початку XX століття конструкція «гранд-наративу» історії України зберігає свою силу і на сьогодні, оскільки виникла як наукова гіпотеза в контексті розвитку історичної науки кінця XIX – початку XX століття. Цей процес був безпосередньо пов'язаний із методами дослідження, які М. Грушевський застосовував для легітимізації своєї концепції в науковому середовищі того часу, особливо в межах російської та європейської історіографії. Саме завдяки цим методам українська концепція історії здобула статус наукової гіпотези серед європейських і російських істориків кінця століття [2].

Оскільки радянська система підготовки істориків значно відрізнялася від сучасних вимог, в Україні активно розвивається система перепідготовки через Інститути підвищення кваліфікації. Це свідчить про складний і неоднозначний характер переходу від радянської до сучасної моделі історичного мислення.

Подолання світоглядних та методологічних штампів радянської історіографії невіддільне від відмови від тогочасних традицій історіописання, яке перебувало під ідеологічним контролем владних структур.

Більшість істориків певний час не могла пристосуватися до нової методології,

яку пропонував постмодернізм. Це нерідко викликало в суспільстві та науковому середовищі хвилю інсинуацій, спотворень, перекручень, що ігнорували як факти, так і здоровий глузд. Звідси різноманітність оцінок у підходах до етногенезу українського народу, Української революції, Голодомору тощо. Поширеним чинником, що підсилює інтелектуальну залежність, залишається внутрішній комплекс меншовартості та відчуття провінційності, притаманні частині українських істориків. Це призводить не лише до механічного запозичення методологічних підходів російських чи західних авторів, а й до перенесення їхніх оцінок у вітчизняні інтерпретації без належної адаптації до українського контексту [4, с. 267–268]. Отже, методологічний плюралізм формувався в умовах інтелектуальної напруги та пошуку нових орієнтирів.

Загрози свободі творчості істориків не зникли автоматично з відновленням незалежності України. Окремі політичні сили, які контролюють владу, зазвичай прагнуть за допомогою історичної науки «освятити» свою легітимність, намагаються «замовити» історію «під себе», підштовхуючи дослідників до конструювання вигідних їм оцінок. На жаль, у середовищі істориків знаходяться й такі, що піддаються тиску і пишуть свої твори з огляду на сучасну політичну кон'юнктуру [9, с. 195].

В сучасних історичних дослідженнях методи, прийняті для вивчення минулого, збагачуються новими ідеями та постійно розвиваються у відповідь на зміни часу та соціального й наукового середовища. Протягом останніх десятиліть спостерігається значна зміна методологічних підходів у гуманітарних науках, що є результатом глибшого розуміння ролі інтерпретаційних моделей у вивченні історії.

Зокрема, в історичних дослідженнях на перший план виходять нові підходи, які дозволяють по-новому зрозуміти історичні процеси, інтегруючи в аналіз різні аспекти, від соціально-культурних до економічних та політичних.

В цьому контексті, цікавим є дослідження С. Корновенка, який аналізував трансформацію методологічних підходів до вивчення аграрної історії в Україні.

Автор визначає, що українські історики відмовилися від методологічного моністичного марксистсько-ленінської ідеології, відкрився вільний доступ до раніше засекречених історичних джерел, що зберігалися в архівних фондах, а також став можливим діалог між істориками, що представляють різні школи та напрямки.

На думку автора, методологічні зміни не були лінійними – він виділяє два етапи. Перший наприкінці 1980-х – 1990-х роках – «методологічний шок» та «методологічна невизначеність». Другий у 2020-х роках – «методологічний ренесанс».

Методологічні зміни 1990-х – 2020-х років показують, що новітнє українське наукове, історико-методологічне мислення пропонує різні підходи до розуміння селянства, селянської культури/селянської цивілізації та селянського світу. Зокрема, його розглядають як «природне явище», як «уявну спільноту», як природну форму цивілізації, з позицій руралістики та аграризму тощо. Відповідно, визначаючи основний предмет історії сільського господарства України, автор продемонстрував множинність методологічних підходів. Це демонструє вихід українських істориків сільського господарства з методологічної ізоляції та їх інтеграцію з європейським та світовим історичним та аграрним науковим дискурсом [7, с. 249]. Це підтверджує нелінійний характер розвитку методології української історичної науки у пострадянський період.

Однією з ключових особливостей сучасної методології є зосередженість на конкретних аспектах історії, що дозволяє розширити звичні уявлення про «об'єктивність» та «неупередженість» історичного наративу. Ставлення до джерел інформації змінюється: сучасні дослідники звертаються до тих, що раніше вважалися малодоступними або непридатними для серйозного наукового аналізу. Це стосується також архівних матеріалів та культурних реліквій, літератури, кінематографа та інших форм публічної пам'яті. Таким чином, відбувається суттєве розширення джерельної бази історичних досліджень та зміна дослідницьких практик.

Стаття І. Грідіної та В. Іванченко присвячена висвітленню ключових подій «Помаранчевої революції» в Україні російськими та американськими ЗМІ, впливу інформаційної кампанії на формування іміджу опозиції. Автори зазначають, що висвітлення аналогічних подій «Помаранчевої революції» та загальне тлумачення цієї події суттєво відрізнялися у Сполучених Штатах та Росії. Ця ситуація виявила суперечності між двома державами, розкриваючи конфлікт як в інформаційному, так і в реальному просторі. Зрозуміло, що російські ЗМІ, висвітлюючи події відповідно до позиції влади, зосереджувалися на тих факторах та аспектах «Помаранчевої революції», які підтверджували штучність їхнього характеру та стратегічне значення України для Заходу в його планах розширення свого впливу у Східній Європі. Американські ЗМІ, висвітлюючи події, представляли їх як стимул для демократичних змін в Україні та для того, щоб увесь «вільний світ» відірвався від «диктатури Путіна». Водночас глибоко оцінювалися всі успіхи та прорахунки української влади на шляху демократичних змін [3]. Це засвідчує зростання ролі інформаційного простору як об'єкта історичного аналізу.

Н. О. Химиця, досліджуючи соціально-орієнтовані інтернет-джерела єврореволюції 2013–2014 рр. в Україні, дійшла висновку, що інформація, представлена в соціальних мережах у Facebook, ВКонтакті та Twitter, охоплює широкий спектр питань, пов'язаних з вивченням історії протестного руху в Україні під час подій єврореволюції 2013–2014 років. На думку авторки, інформаційні можливості соціальних мереж Facebook, ВКонтакті та Twitter надають текстову, фото- та відеоінформацію для проведення наукового дослідження єврореволюції 2013–2014 років, яка є основним історичним джерелом для дослідниці. На думку авторки, історик XXI століття має новий дослідницький інструмент для вивчення сучасних подій – соціальну мережу з багатоканальними та взаємними зв'язками [10]. Отже, цифрові джерела стають важливим інструментом дослідження новітньої історії.

Ю. Кісельова дійшла висновку, що війна спричинила потужну хвилю переосмислення символічного значення меморіальної спадщини та колективної пам'яті. Сьогодні вирішальну роль у реалізації цих процесів відіграють медіа, які створюють конкретні фокусні точки, відбирають події та їх дійових осіб, а також беруть участь у конструюванні значень подій, пов'язаних з переосмисленням меморіальної спадщини [5]. Це підкреслює взаємозв'язок між історичною пам'яттю, медіа та сучасними інтерпретаційними практиками.

Розглянуті дослідження засвідчують розширення джерельної бази новітньої історії завдяки залученню медіаматеріалів і цифрових свідчень. Їх використання доповнює усталені практики роботи з письмовими, речовими, усними та іншими джерелами й потребує врахування особливостей створення, поширення та збереження інформації.

Оновлення методології передбачає не лише розширення кола джерел, а й переосмислення способів їх інтерпретації. О. Реєнт наголошував на необхідності подолання ідеологізованих схем та обмеженості самого лише накопичення нових фактів. Він розглядав можливості цивілізаційного підходу, який дає змогу враховувати особливості різних суспільств, і підкреслював потребу творчо застосовувати світовий досвід, зокрема методи суміжних наук [8, с. 17–18]. Це дозволяє пов'язати методологічне оновлення з критичним аналізом дослідницьких засад і розширенням інструментарію історика.

Отже, у пострадянський період українська історіографія характеризується плюралізмом підходів, які не завжди поділяють погляди один одного. Незважаючи на змістовність дискусій між окремими методологічними напрямами, немає єдиної оцінки важливих історичних питань, зокрема, дорадянських історіографічних напрямів. Такі світоглядні парадокси, як віктимізація національної пам'яті та комплекс меншовартості, політизація історії та збереження радянських міфів, нівелюють виховну роль історії для суспільства та деколонізацію історичної спадщини. Варто також відзначити дискусійність підходів до інтерпретації багатоетнічності історії України у контексті створення міфів, які легітимізують сепаратизм окремих етносів у нашій країні. Методологічно неефективними є й дослідження «білих плям» в історії України, націлені здебільшого не на концептуалізацію історії, а на виклад фактів. Замовчування таких тем, як український визвольний рух, Голодомор, масові репресії, політика зросійщення, а також обмеження дискусії щодо української державності, притаманне радянській історіографії, зумовило глибокі методологічні та змістові прогалини в історії України. До цього додалися концептуальні й термінологічні помилки, які й надалі впливають на якість історичних досліджень. Загалом, світоглядні та методологічні парадокси, характерні для пострадянських істориків, значною мірою пояснюються методологічною невизначеністю, що охопила значну частину наукової спільноти в умовах посткомуністичної трансформації української історіографії.

Подолання ідеологічних та методологічних парадоксів пострадянських істориків є вирішальним кроком на шляху до створення нової національної історіографії, яка відповідає вимогам сучасності. Водночас цей процес не є лінійним та чітким: він супроводжується численними дискусіями, теоретичними суперечностями та необхідністю підтримувати баланс між новими, часто іноземними методами та традиціями, що мають місце в історії певних країн. Однак пострадянські історики поступово знаходять нові способи адаптації до сучасного наукового контексту, створюючи методи, що дозволяють глибше та критичніше розуміти історію як частину глобальних процесів.

Література

1. Ващенко В. Концепт «інтелектуальна біографія» та конструювання «наукових біографій» в українській історіографії. *Ейдос.* Альманах теорії та історії історичної науки. 2009. Вип. 4. С. 475–486.

2. Ващенко В. В. Стратегії конструювання М. Грушевським українських метанаративів: методи та їх функції : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06. Дніпропетровськ, 2009. URL: https://hrushevsky.history.org.ua/item/0001641.

3. Грідіна І., Іванченко В. «Помаранчева революція» в Україні в засобах масової інформації США та Російської Федерації. *Історичні і політологічні дослідження.* 2014. № 1–2 (55–56). С. 246–256.

4. Калакура Я. Інтелектуальне співтовариство українських істориків: діалог поколінь чи конфлікт методологій. *Ейдос.* Альманах теорії та історії історичної науки. 2009. Вип. 4. С. 262–269.

5. Кісельова Ю. Монументальні місця пам'яті в умовах війни: практики медійної репрезентації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна***.** Серія «Історія». 2022. Вип. 62. С. 86–112. DOI: https://doi.org/10.26565/2220-7929-2022-62-03.

6. Колесников К. М. Українська історична наука та історіософія на рубежі XIX–XX століть : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Дніпропетровський державний університет. Дніпропетровськ, 1999. 18 с.

7. Корновенко С. Трансформація методологічних підходів до вивчення аграрної історії в Україні: основні тенденції (1990-ті – 2020-ті рр.). *Емінак*. 2023. № 4 (44). С. 248–265. DOI: https://doi.org/10.33782/eminak2023.4(44).685.

8. Реєнт О. П. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал.* 1999. № 3. С. 3–22.

9. Удод О., Ясь О. Культурний простір української історіографії у світлі радянізації та соціокультурних трансформацій XX – початку XXI ст. / за ред. В. Смолія; упорядк. наук. апарату С. Блащук, Ю. Грищенко. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 400 с.

10. Химиця Н. О. Соціально-орієнтовані інтернет-джерела дослідження єврореволюції 2013–2014 рр. в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 784: Держава та армія. С. 214–223.

Історія наруги над парковою скульптурою Святовита у Києві як доказ нищення історико-культурної пам'яті

ЛОЗКО Галина, м. Київ, Україна

Пам'ятний знак Святовит як паркова скульптура був установлений у Києві в 1982 р. й приурочувався до святкування 1500-ліття міста. Це була копія Збруцького кумира (скульптор заслужений художник України Інна Коломієць). Святовит символізував *давнє коріння* українського народу та *спадкоємність культури від Русі до України*. Урочистості з нагоди ювілею міста відбувалися під егідою ЮНЕСКО.

Треба зазначити, що сама дата 1500-ліття, встановлена за радянських часів під тиском ідеології стримування національних проявів у СРСР, викликала чимало дискусій та суперечок, як в Україні, так і в українській діаспорі за кордоном, і нині оспорюється багатьма українськими істориками [14, с. 68–79]. Під час розгляду цього питання в Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, вік Києва поступово зменшили з початково представленого 2500 до 1500 років. Тут за основу було покладено гіпотезу російського акад. Б. Рибакова, що нібито умовною датою заснування міста є 482 рік, що й закріпилося в подальшій історіографії. Оскільки Україна тоді ще не була самостійною державою, то Академія наук України мусила погодитися й на таке, щоб «не зменшили ще й те, що є». Ювілей, на який виділялися значні кошти, дозволив оновити історичні пам'ятки Києва, збудувати нові культурні й мистецькі заклади та інші важливі інфраструктурні об'єкти для столиці України як європейської держави.

Зазначимо, що мета нашого дослідження має кілька аспектів:

- зберегти пам'ять про події й факти знищення історико-культурної пам'ятки паркової скульптури Святовит, свідком яких була авторка;
- звернути увагу на релігійний фанатизм та бузувірство як рудимент середньовічного деїциду етнокультури – явища, яке досі залишається суспільно небезпечною тенденцією;
- розглянути події під кутом зору *гібридно-інформаційної війни*, що точиться на полях інформаційного простору у вигляді диверсій, різноманітних «вкидів», у тому числі й за участю деяких науковців, які можуть стати пособниками країни-агресора.

Тоді, у 1982 р., навколо кумира Святовита було облаштоване зручне місце для здійснення громадських заходів (покладання квітів до пам'ятника старовини, народний спів, фотозона), а також затишне місце відпочинку, споглядання та медитації – тут були встановлені дерев'яні лави, висаджені дерева й квіти, а під час дощу прямокутне заглиблення у мармурі серед якого стояв кумир, наповнювалося водою, створюючи

таким чином своєрідний басейн, даруючи киянам гармонію й спокій. У цій зоні поруч було розміщено ще два оригінальні фонтани: бронзовий Лев-водолій і Сонечко, що становили єдиний локус стародавньої історії Русі під назвою *Алея історичної пам'яті*.

За часів незалежності України, коли антирелігійна ідеологія Радянського Союзу зазнала краху, це місце стихійно стало й культовим для громад рідновірів. Поки ще не було унормовано відносини релігійних громад з державою, реєстрація місцевих осередків рідної віри відбувалася з численними випадками правопорушень, чиновницького свавілля, гальмування процесу реєстрації, відмов у наданні приміщень та навіть культових місць для задоволення релігійних потреб киян. Тому саме це місце в центрі столиці було чи не єдиним притулком автентичної української культури. Крім того, воно стало відомим далеко за межами української столиці, сюди приїздили учасники міжнародних наукових конференцій, рідновіри з інших країн, щоб вшанувати пам'ять предків, покласти квіти, зробити пам'ятні світлини.

Перша громада рідновірів, що виникла у Києві в 1993 р., розпочала свою релігійну практику славлення Богів саме з цього пам'ятного місця на Софійському майдані у затишному скверику зі Святовитом, таким чином *актуалізувавши історичний сакральний об'єкт* [16, с. 167–175]. Проте так тривало недовго. Скульптура Святовита, що стояла на Володимирському проїзді між двома значними християнськими святинями (Софійський та Михайлівський собори), явно муляла очі сусіднім церковним діячам. Бо їхні прихожани, прямуючи до християнського храму, бувало, зупинялися й тут, щоб хоч подумки вшанувати й давнього Бога, особливо, якщо він був уквітчаний вінком чи навколо відбувалися якісь співи чи обрядодії рідновірів, святково вбраних у вишиті сорочки. І такі випадки непоодинокі. Деякі християнські фанатики, щоправда, час від часу завдавали скульптурі наруги, обливаючи фарбою або малюючи хрести на обличчі кумира. Не раз рідновірам доводилось вимивати та очищувати скульптуру.

Та перший серйозний замах на язичницьку пам'ятку стався влітку 1998 р. з мовчазної згоди керівника столичного управління охорони культурної спадщини Р. Кухаренка й відділу культури Шевченківського р-ну м. Києва [10]. Коли земельна ділянка в центрі столиці, на якій стояла статуя Світовита, була продана для будівництва іноземного готелю «Hyatt Regency Kyiv», сквер, де стояла статуя, у липні 1998 р. опинився безпосередньо в межах будівельного майданчика або зони проїзду важкої будівельної техніки. Розчищення території під забудову почалося зі знесення стародавнього «прибуткового будинку капітана Волкова» та підготовки ділянки під будівництво готелю. Статую Святовита було демонтовано.

Очевидці події розповіли, що її зачепив екскаватор (чи кран). Через випадкове (чи навмисне?) пошкодження на статуї утворився розкол, і нібито через те її знесли. Ми довідались про це від професора А. М. Колодного, завідувача відділення релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди (де якраз у той час відбувалась наукова конференція). По гарячих слідах ми поспішили на місце події. Авторка особисто засвідчує, що статуя була так-сяк загорнута в целофан і скинута на вулицю під паркан обгородженого будмайданчика. Звертаємо увагу на таку деталь, будівництво готелю «Hyatt Regency Kyiv» фігурувало в документації як проект «Свята Софія», за задумом власників, майбутні мешканці готелю мали спостерігати з вікон сакральний образ старовинного Софійського собору. Такий акцент на «християнськості» будівництва, ймовірно, й спричинив варварське ставлення до паркової скульптури язичницького Бога, принаймні такою могла бути мотивація забудовника. Однак залишається історичним фактом аморальний образ представників міської влади і їхнього потурання іноземному забудовнику, який залишався прихованим від суспільства.

Від знищення скульптуру врятували лише протести київської інтелігенції, письменників, діячів культури, організовані Об'єднанням Рідновірів України (далі – ОРУ)

до Дня незалежності 1998 року [10; 15]. За вимогою громадськості скульптуру Святовита було повернуто 24 серпня – її, трохи відреставровану, розмістили просто на газоні в тісному куточку між тротуаром і пивними наметами («генделиками»), що виникли стихійно навпроти Головного управління Національної поліції у місті Києві [15].

Та й тут, незважаючи на незручності, Святовит залишався культовим центром для вшанування, біля нього відбувалися всі головні події рідновірів, у тому числі й мітинги під час Помаранчевої революції, й покладання квітів під час проведення міжнародних слов'янських конференцій, як наприклад, у 2010 р. відзначення 600-річчя перемоги слов'ян у Грюнвальдській битві, коли до Києва приїхали гості з шести слов'янських країн, та ін. Така активність рідновірів не всім подобалась. Для поборювання самої ідеї відродження рідної віри релігійним антагоністам необхідна була *дискредитація пам'ятки*, причому бажано було зробити це руками науковців, зокрема, істориків чи археологів.

Так, у 2011 р. прокотилася хвиля сумнівних дискусій щодо «автентичності» Збруцького кумира, спровокована публікацією бездоказових вимислів від археологів А. Комара та Н. Хамайко, які запустили в інформаційний простір «гіпотезу», що нібито статую міг виготовити польський поет Тимон Заборовський у XIX ст. [13, с. 166–217], який написав кілька літературних творів з мотивами боротьби християнства з язичництвом. Гіпотеза, прямо скажемо, висмоктана з пальця, причому й самі автори не наполягали на ній, так запустили, нібито знічев'я. У творах цього маловідомого польського поета язичництво показане в негативному ключі, що свідчить не на користь цієї дивної гіпотези згаданих археологів. Для чого письменнику-католику потрібно було б виготовляти кам'яну скульптуру язичницького кумира вагою понад тонну, щоб потім її топити в річці? Та ще при цьому прийшлось би наймати людей та й навряд чи вдалося б уникнути розголосу [24, с. 108–129].

Нині з погляду часу, що минув, цей замах на київську скульптуру Святовита набуває вигляду спеціальної «артпідготовки»: щоб суспільство звикло до думки про *уявний «фальсифікат» і визнало пам'ятку не вартою уваги*. Не будемо тут розглядати подробиці названої роботи А. Комара і Н. Хамайко, однак зазначимо одну деталь, що вона завідомо була розрахована на російськомовних і польськомовних читачів, про що свідчать і мови публікацій – російська й польська [13; 30]. Що ж, задумано, як у класичному анекдоті: «так, це вигадка, але тепер спробуйте це спростувати».

Піднята інформаційна хвиля захопила як українських, так і польських істориків: оскільки оригінал скульптури перебуває в Кракові, над ним проведено чимало досліджень, експериментів, експертиз, зняття зліпків тощо, і визнано *автентичною пам'яткою*. Треба сказати до честі українських і польських колег, що вони гідно тримали дискусію в рамках наукового дискурсу й висловили цілком переконливі аргументи на користь його *автентичності*. Це передусім Ю. Писаренко [24; 25; 26; 27], Д. Воронський та інші. Польські науковці вважають, що «Збруцька пам'ятка була створена в IX–X ст., хоча не можна відкидати й припущення, що вона могла бути виготовлена в часи поширення християнства, тобто в XI–XII ст.». Загалом польська академічна спільнота, хоч і допускає можливість дискусії, все ж схиляється до усталеної в науці думки, що «Збруцький кумир є *автентичною язичницькою святинею давньоруського часу*». Дослідження польських мистецтвознавців щодо фізичного стану каменю, довели, що «інструментарій та сліди обробки вапняку загалом відповідають ранньому середньовіччю, а не початку XIX століття». Стаття А. Комара і Н. Хамайко, як зазначено в передмові, була опублікована для полеміки, як «Додаток до Матеріалів та звітів Жешувського археологічного центру. Том XXXIV» (Rzeszów, 2013) [30, с. 3–4].

Наявність у придністровському Пониззі кам'яних кумирів язичницьких Богів

засвідчена багатьма археологічними фактами. Наприклад, у 1963 р. в с. Ставчани Хмельницької обл. археологи І. Винокур та Г. Хотюн виявили й дослідили святилище Черняхівської культури III–IV ст., зокрема, привертає увагу антропоморфний кумир з рогом у правій руці та зображеннями коня, вовка (чи собаки) та іншими знаками, що їх вважають петрогліфами. Крім того, на лицьовій частині кумира наявне коло, яке потрактовують як солярний знак [9, с. 38–41]. Подібні знаки є й на скульптурі Збруцького Святовита. Як стверджував І. Винокур, ним у 1964–1969 рр.: «відкриті язичницькі капища-жертовники, які функціонували на місці східнослов'янських селищ IV–V ст. н. е. поблизу Бакотських скель. З цими жертовниками пов'язуються кам'яні ідоли. Очевидно, тут сформувався важливий язичницький центр, що продовжував функціонувати у другій половині I тис. н. е.» [5, с. 17].

Ці язичницькі артефакти, що можуть бути віднесені до того ж типу культових зображень, що й Збруцький Святовит, зберігаються в Музеї старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника разом з іншими слов'янськими кумирами, знайденими в Придністров'ї. Вони містять у собі глибокі богословські смисли, на які вказували українські міфологи та науковці, історики, мовознавці, релігієзнавці: Я. Головацький, І. Огієнко (митрополит Іларіон), М. Іванченко, М. Худаш та ін. [1; 6; 11; 12; 17, с. 140–142; 18, с. 38–56; 19, с. 130–147; 20; 27; 29, с. 799–814].

На жаль, колись палкий прихильник автентичності Збруцького кумира археолог-релігієзнавець М. Бандрівський став на бік розкрученої на різних інформресурсах «гіпотези фальсифікації» [2]. Не витримали наукової дискусії й самі «провокатори» А. Комар і Н. Хамайко – вони, за повідомленням Ю. Писаренка, її просто *проігнорували* [25; 26], не відповіли на жоден контраргумент, що говорить саме за себе.

За роки російсько-української війни наше суспільство нарешті починає прозрівати, що подібні як релігійні, так і псевдонаукові акти підбурюються не лише самими християнськими церквами, а часто є ідеологічно-інформаційними диверсіями з подачі кремлівських «кураторів». Явище стосується й науковців, які на замовлення можуть виконувати заздалегідь сплановані оманливі чи провокативні «дослідження» (переважно зрозумілою для замовника мовою, на що звертаємо особливу увагу!). Такі завуальовані «під науковість» акції провокують у суспільстві *недовіру до давно встановлених і визнаних історичних фактів та зниження їхньої вартості в свідомості українців*. Саме після такого гібридно-інформаційного «вкиду» скульптуру Святовита знищили вдруге, і вже остаточно.

22 лютого 2013 р. на тлі церковної підготовки до святкування 1025-ліття хрищення[7] Русі та запланованого візиту московського патріарха, скульптуру було обезглавлено. Містики розцінюють цю святотатську дію не лише як релігійну наругу, а як акт «чорної магії» та пов'язують її з початком російсько-української війни. Релігієзнавча ж наука знищення культових пам'яток інших конфесій позначає терміном *деїцид* (від лат. Deus – Бог, і caedo – вбиваю, знищую, тобто дослівно «боговбивство»). Факти деїциду були поширені впродовж усього I тис. н. е., та особливо – в Середньовіччі, коли войовничий християнізм зруйнував та знищив усю класичну культуру Греції, Римської імперії та інших країн [22], і, на жаль, християнська церква не позбулась таких середньовічних методів і досі.

З приводу наруги над пам'ятником по гарячих слідах, ОРУ 11 березня 2013 р. організувало прес-конференцію в УНІАН на захист від руйнувань пам'яток прадавньої української культури, у якій взяли участь відомі науковці, письменники, скульптори, історики, зокрема: народний депутат України І. Заєць, заслужений художник України, академік Академії мистецтв України А. Кущ (автор монументу Матері України на Майдані Незалежності), професор Академії мистецтв України В. Крижанівський, Голова ОРУ професор Г. Лозко, академік В. Перегінець, скульптор М. Сєверов, голова Об'єднання публіцистів НСПУ, канд. і. н. В. Петрук та інші. Проте, прес-конференцію відвідало лише чотири акредитованих журналіста, які не змогли переконати своїх керівників у необхідності оприлюднення цього факту, отже жоден канал ТБ на цю подію не відреагував, у ЗМІ не було ніякої інформації, крім кількох газет та журналів, які зафіксували цю подію [3; 7; 8; 23, с. 51–53; 28].

Про що говорилося на прес-конференції, описано в статті Ліни Кушнір [15]. Так, славетний скульптор Анатолій Васильович Кущ розповів як створювався цей історичний куточок нашої столиці (пряма мова): «*Більш оригінального твору монументальної скульптури дохристиянських часів, ніж оцей Збручанський Світовид, немає і вже не буде. Це єдиний наш достовірний культурний пам'ятник тих часів. У мене в голові не вкладається, як його можна було знищити. З Інною Коломієць* (авторкою київської копії Збруцького Святовита. – Г. Л.) *у нас були поруч майстерні. Це народний художник, талановитий скульптор. Я пам'ятаю, як до 1500річчя Києва нею була зроблена ця «Алея історичної пам'яті», що включала в себе чотири невеликі, але дуже ємні форми, що відображали дохристиянське і ранньохристиянське мистецтво. Це невеличкий фонтан із двох барельєфів першого Михайлівського Золотоверхого собору. Далі – Левводолій, який колись був милим фонтанчиком, а зараз стоїть занедбаний. Третьою скульптурою композиції був Світовид. А завершував комплекс фонтан Сонця, замість якого зараз стоять якісь дві незрозумілі глиби. Натомість маємо там цілу алею пивних генделиків*» [15].

Неодноразові звернення ОРУ до Генпрокуратури України, СБУ та навіть до Президента (на той час В. Януковича), засвідчили, що ніхто ці акти наруги не розслідував, і ніякі юридичні статті не можна застосовувати щодо винуватців злочину. Причому на будівлі ГУНП у м. Києві розміщені камери зовнішнього спостереження, які просто *не могли не зафіксувати організованих зловмисних дій* (що, безумовно, відбувалось з використанням певної техніки, оскільки кам'яну скульптуру нелегко розбити голіруч). Це може свідчити про умисне покривання злочину, а отже й співучасть правоохоронної установи у злочині.

Через неспроможність правоохоронних структур виявити злочинців, один з учасників прес-конференції навіть запропонував грошову винагороду тим, хто знайде винуватців злочину: «Оголошена війна нашому минулому, україноненависники на цьому не зупиняться, – вважає професор Володимир Перегінець. – Тому за інформацію про зловмисників, причетних до руйнування статуї Світовида, я особисто обіцяю винагороду в розмірі 20 тисяч гривень» [15].

Голову скульптури так і не знайшли. Безголова статуя простояла так серед міста близько пів року, поки хтось з аматорів самотужки не виліпив незграбну й невідповідну за стилем голову та не приставив її таємно. Після цього, щоб якось приховати сліди невдалої реставрації, всю статую пофарбували в бронзовий колір... Однак таке культове місце вже непридатне до подальшого використання з релігійною метою. Треба встановлювати нову скульптуру та освячувати місце. Та і як паркова скульптура таке понівечене зображення вже не прикрашає місто.

Отримані ОРУ письмові відповіді державних правоохоронних органів були звичайними бюрократичними «відписками». Це означало лише одне – негласні «дозволи» коїти наругу, і мало вигляд умисно замовчуваного й небажаного для деяких служб розголосу. Усі офіційні відповіді Шевченківського РВ ГУМВС містять приблизно однакове формулювання: «*Згідно ч. 2. ст. 11 КК України, не є злочином дія або*

[7] Хр**и**щення пишемо з літерою **И** цілеспрямовано, бо нині чинний правопис не приділив уваги цього слову, яке за логікою позначає процес хр**и**стиянізації (походить від Ісуса Хр**и**ста, а не від хр**е**ста як символа).

бездіяльність, яка формально містить в собі склад злочину, передбаченого КК України, але у зв'язку з малозначністю не несе суспільної небезпеки, тобто не спричинило або не могло спричинити значну шкоду фізичним або юридичним особам, суспільству і державі... В порушенні кримінальної справи за відсутністю ознак складу злочину ст. 194 КК України – відмовити» (Архів ОРУ).

Міжнародна ж реакція на вчинені релігійними фанатиками злочини в Україні була сильнішою, ніж у нас на місцях. Свою позицію з цього приводу висловили міжнародні організації та лідери Європейського конгресу етнічних релігій. Тодішній президент ЄКЕР Йонас Трінкунас написав: «*Ця подія потрясла всіх тих, хто поважає давню слов'янську віру*». Від імені організації «Rodzima wiara» Польщі до українців з підтримкою звернувся старійшина, доктор наук Станіслав Потребовський: «*Глибоким болем проймає нас звістка про наругу над скульптурою... У цьому нещасті ми солідарні з Вами. Хай винні у скоєнні цього нечестивого злочину не думають, що вони живуть в часи тисячолітньої давності, коли в Європі рубали священні гаї й знищували національні святині. Нині по всій Європі відроджується все, що пов'язане з рідним, національним духом, і відступає чуже, підступно нам накинуте. Ми, слов'яни, стоїмо на чолі цього глибинного духовного оновлення. Знищення мистецьких зображень рідної віри не похитне наших переконань, нашої відданості вірі наших Предків*» [3, с. 46].

Маємо все ж зазначити, що такі акти вандалізму в Україні непоодинокі [3, с. 43–46]. Наприклад, на Поліссі пам'ятний знак у вигляді мистецької дерев'яної скульптури Святовита був установлений на історичному городищі з охоронною дошкою на честь 750-ї річниці першої літописної згадки про Звягель, «що входить до археологічного комплексу літописного міста Возвягель. Його спорудження було своєрідним вшануванням пам'яті наших прадідів, які заснували перше поселення, скульптура Святовита знищена фанатиками» в 2009 р. [4].

Культова скульптура Святовит як артефакт – це мистецьке втілення глибоких філософських уявлень про світобудову, світ Богів і світ людей, їх взаємодію через Час і Простір, де поєднане минуле, сучасне і майбутнє. Про унікальність пам'ятки свідчить велика кількість її копій у багатьох музеях України й світу, наприклад: скансен Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав); Музей старожитностей Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника; Тернопільський обласний краєзнавчий музей; у Польщі (Королівський замок, біля підніжжя Вавельського пагорба, м. Краків) та ін. Цікаво, що в 1960-х роках XX ст. копія Збруцького Світовита була встановлена навіть в Австралії на території мальовничого заповідника Національного парку «Блакитні гори» (Blue Mountains National Park), що розташований за 100 км від Сіднея у Wollemi Natinal Park. Автором скульптури був поляк (на жаль, прізвище встановити не вдалось), і стояла вона біля польської бази відпочинку (респондент В. Літинський, близько 80 років, Сідней, наявні фото, Архів ОРУ). На жаль, доля цієї скульптури сумна – вона згоріла під час масштабної лісової пожежі.

В Археологічному ж музеї в Кракові протягом багатьох років у експозиції стояла табличка з написом: «Światowid ze Zbrucza. Znaleziony we wschodniej Polsce» (Світовид зі Збруча. Знайдений на сході Польщі). Авторка була очевидцем цього факту, як і багато українських істориків, журналістів та інших відвідувачів музею. На численні нарікання українських науковців, поляки посилалися на так званий «історичний контекст», нібито в 1848 р., коли скульптуру знайшли в річці Збруч, «ця територія (Поділля) належала Австрійській імперії (Королівство Галичини та Володимирії), тому, мовляв, у польській історіографії та масовій свідомості ці землі часто називали «Східними кресами» або «східною Польщею». Така ідеологічна маніпуляція очевидна, хоча нині на офіційному сайті музею цю недоречність виправлено. Тим часом, у Кракові, крім Археологічного музею, де знайшов свій притулок *оригінал українського Святовита*, буквально за 700 метрів (на розі вулиць Stradomskiej та Bernardyńskiej), неподалік річки Вісла стоїть ще й *копія скульптури Святовита*, встановлена в 1968 р. на честь святкування 1000-ліття *Польської держави*.

Ці факти та наведені в статті аргументи мають бути розглянуті в нашому Міністерстві культури України, що безпосередньо відповідає за збереження культурної спадщини. Історія Київського Святовита не закінчена, вона чекатиме відновлення історичної справедливості після війни.

Висновки.

1. Історія наруги над парковою скульптурою Святовита у Києві є не лише доказом нищення історико-культурної спадщини, а й фактично відображає історію забудови кварталу Володимирського проїзду, який виявився ласим шматком для іноземних забудовників та засобом наживи для безпринципних місцевих чиновників. Через цей та подібні акти наруги над язичницькими пам'ятками і відсутність реакції держави на факти релігійного бузувірства, Україна втрачає міжнародний авторитет і набуває статусу країни, неспроможної до неупередженого врегулювання міжконфесійних конфліктів.

2. Встановлення пам'ятника в 1982 р. на ознаменування умовного 1500-річчя Києва, попри ідеологічну складову, все ж було історичною подією. Але *перша* спроба знищення скульптури в 1998 р. й перенесення її на інше місце та *другий* акт вандалізму (відбиття голови скульптури) у 2013 р. – можуть бути наслідком цілеспрямованих *зловмисних дій* з метою приниження української історії, знецінення тисячолітньої духовності Русі дохристиянського періоду, загальне заниження вартості української культури. Неспроможність держави захистити як пам'ятки, так і громадян, від тотального приниження, наруги, а також *ухиляння правоохоронних органів* від покарання зловмисників посилює почуття обурення, несправедливості, безсилля й виснаження – що залишається тривалою психологічною травмою в контексті російської агресії.

3. Реакція киян на такі злочинні дії (організація мітингів, прес-конференції в УНІАН, що коштує недешево, навіть самодіяльна спроба анонімного «скульптора» якось врятувати вже знищену статую), доводять, що роль киян, громадськості, письменників і діячів культури є одним із прикладів успішного громадського тиску як на місцеві органи самоврядування, так і на великих іноземних забудовників у центрі столиці. Такі дії громадянського суспільства потрібно *посилювати й піддавати розголосу*.

4. Міжнародне визнання Збруцького кумира, що вже став своєрідним маркером стародавньої дохристиянської культури, його копіювання та вшанування в багатьох країнах на різних континентах, може якнайкраще інформувати про стародавню історію й культуру саме українського народу, його глибоке світоглядне й філософське осмислення Всесвіту та людського життя – усе це має служити українській історії та культурі, а не бути загарбаним трофеєм наших сусідів.

5. Вирішення проблеми відновлення паркової скульптури Київського Святовита має спиратися на кілька аспектів: *академічний* (встановлення істини щодо автентичності Збруцького кумира), *політичний* (визволення України від військової агресії РФ), *правовий* (відновлення історичної справедливості, відповідальність за акт вандалізму, як за наругу над сакральним об'єктом, стягнення штрафу з винуватців скоєного акту), *етнокультурний* та *мистецький* (виготовлення та встановлення нової скульптури за державний кошт, упорядкування етнокультурної локації «Алея історичної пам'яті»).

Література

1. Бандрівський М. Сварожі лики. Археологічно-релігієзнавчі нариси з історії Західної України. Львів: Логос, 1992. 104 с.

2. Бандрівський М. Збруцький ідол – пам'ятка садово-паркової скульптури поч. XIX ст.: до мотивів фальсифікації та її авторства. *Історія релігій в Україні:* науковий збірник світлій пам'яті професора Ярослава Дашкевича (1926–2010), Частина 2: Філософія, соціологія, 2016. С. 623–628.

3. Боротьба з кумирами: Хроніка християнських злочинів. Слов'яни засудили дикунський акт знищення кумира Перуна у Києві. *Сварог*. 2014. № 24. С. 43–46.

4. Брюханов О. Варвари зруйнували пам'ятний знак на городищі (Новоград-Волинський). *Звягель*. 21.08.2009. URL: https://www.zvyagel.com.ua/?p=2101

5. Винокур І. Скелі й печери в історії Бакоти. *Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України.* Збірник тез повідомлень та доповідей (Львів, 2–3 лютого 1995 року). Львів, 1995. С. 16–19.

6. Головацький Я. Ф. Виклади давньослов'янських легенд або мітологія. К.: Довіра, 1991.

7. Громадська Л. Понівечена статуя Бога Світовита у Києві – це війна проти української історії та культури. *Сварог.* 2014. № 24. С. 47–50.

8. Громадська Л. Війна проти української історії та культури (11 березня 2013 в УНІАН відбулася прес-конференція на захист від руйнувань пам'яток прадавньої української культури), про Об'єднання Рідновірів України та про Г. С. Лозко. URL: http://www.oru.org.ua/index.php/bogoznavstvo/statti/346-vijna-proty-ukrajinskoyi-istoriji-ta-kultury.html

9. Забашта Р. Ідоли Ставчанського святилища (нові іконографічні факти й історичні паралелі). *Скелі й печери в історії та культурі стародавнього населення України.* Збірник тез повідомлень та доповідей (Львів, 2–3 лютого 1995 року). Львів, 1995. С. 38–41.

10. Зубков А. Зжили зі світу Світовида? У Києві загадково зникла кам'яна статуя язичницького Божества древніх слов'ян. *Молодь України.* 23 липня 1998.

11. Іванченко М. Дивосвіт прадавніх слов'ян. К., 1991.

12. Іларіон митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. К., 1992.

13. Комар А., Хамайко Н. Збручский идол: памятник эпохи романтизма? *Ruthenica.* X. 2011. С. 166–217.

14. Костів О. Виклик ідентичності: святкування 1500-річчя Києва в радянській Україні та українська діаспора на Заході (на прикладі Північної Америки). *Наукові записки НаУКМА*. Історичні науки. 2025. Т. 8. С. 68-79.

15. Кушнір Л. «Це напад на нашу історію». *Україна Молода.* ВИПУСК №038. 13.03.2013.

16. Лозко Г. С. Актуалізація історичних сакральних об'єктів громадами рідновірів: проблеми взаємодії з державними структурами. *Дослідження, збереження та популяризація пам'яток історико-культурної спадщини України»:* зб. матеріалів IV Всеукр. наук. конф. (м. Переяслав, 18 квітня 2024 р.). Переяслав (Київ. обл.), 2024. С. 167–175.

17. Лозко Г. Слов'янські Боги. Святовит. *Лозко Г. Боги і народи. Етносоціальний вимір.* Тернопіль: Мандрівець, 2015. С. 140–142.

18. Лозко Г. Слов'янський пантеон у світлі етнорелігійного ренесансу. *Українська академія мистецтва:* дослідн. та наук.-метод. пр. К., 2008. Вип. 15. С. 38–56.

19. Лозко Г. Язичницькі святині Медоборів на туристській карті України. *Наукові записки КІТЕП.* Щорічник. Випуск 1. К., 2001. С. 130–147.

20. Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян (до 150-річчя виявлення Збруцького «Святовита»). Матеріали наукової конференції (8–9 жовтня 1998 р., Гримайлів). Львів, Інститут народознавства НАН України, 1998. 208 с.

21. Наруга над культовими місцями рідновірів. *Об'єднання Рідновірів України.* Енциклопедичний довідник. Миколаїв: Іліон, 2023. С. 215–218.

22. Ніксі К. Темні віки: Руйнація християнством класичного світу / Пер. з англ. О. Кшемінської. К.: Видавництво Букшеф, 2026. 272 с. + 16 с. кольор. вкладка.

23. Перелік злочинів, вчинених християнами-фанатиками в Україні у XXI ст. *Сварог*. 2014. № 24. С. 51–53.

24. Писаренко Ю. А был ли Идол? (о статье А. Комара и Н. Хамайко). *Ruthenica*. XI. 2012. С. 108–129.

25. Писаренко Ю.Г. Збруцький ідол. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2005. Т. 3. С. 314.

26. Писаренко Ю. 1030-річчя Хрещення Русі та 170-річчя відкриття Збруцького ідола. *Opus mixtum:* № 6 / [ред. кол.: Н. Писаренко, Є. Архипова, Т. Ананьєва та ін.]; Міністерство культури України, Музей історії Десятинної церкви. К., 2018. 240 с. + іл.: XXIV с. С. 153–174.

27. Писаренко Ю. Простір виявлення Збруцького ідола як аргумент проти його пізнього походження. *Простір в історичних дослідженнях* / відп. ред. С. М. Вовкодав. Переяслав, 2023. Вип. 4. С. 31–41.

28. УНІАН – Інформаційне агентство: У центрі Києва обезголовили унікальну скульптуру. URL: https://www.unian.ua/kyiv/757125-u-tsentri-kieva-obezgolovili-unikalnu-skulpturu.html

29. Худаш М. Походження та релігійно-міфологічні функції давньоруських і спільнослов'янських язичницьких Божеств. Львів: НАН України, Інститут народознавства, 2012.

30. Komar O., Chamajko N. Idol ze Zbrucza: zabytek z epoki romantyzmu? *Suplement do Materiałów i sprawozdań Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego.* Rzeszów, 2013. T. XXXIV.

Етнокультурні аспекти формування громадянської нації в сучасній Україні

МАТВІЙЧУК Андрій, м. Київ, Україна

Процеси націєтворення належать до числа найважливіших проблем сучасної політичної науки. Особливої актуальності вони набувають у країнах, які переживають масштабні соціальні трансформації, пов'язані з державотворенням, демократизацією та зовнішніми безпековими викликами. Для України питання формування громадянської нації має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки безпосередньо пов'язане зі зміцненням державності, суспільної єдності та національної безпеки.

Тривалий час у науковому дискурсі громадянська та етнічна моделі нації розглядалися як альтернативні. Водночас сучасний український досвід свідчить, що ефективне націєтворення відбувається не шляхом протиставлення громадянських і етнокультурних чинників, а через їх поєднання. Саме тому особливої уваги потребує аналіз ролі етнокультурних компонентів у процесі формування сучасної української громадянської нації.

Етнокультурний вимір нації охоплює мову, історичну пам'ять, культурні традиції, систему символів і цінностей, які забезпечують відчуття належності до певної спільноти. Як зазначає В. Євтух, етнічність залишається важливим чинником соціальної інтеграції навіть у сучасних політичних націях, оскільки саме вона створює культур-

не підґрунтя для формування колективної ідентичності [1, с. 45–49]. У цьому контексті українська громадянська нація формується не як суто політична конструкція, а як спільнота громадян, об'єднаних спільним культурно-історичним простором.

Особливе значення у процесі формування громадянської нації належить українській мові. Вона виступає не лише засобом комунікації, а й важливим символом державності та культурної єдності. За спостереженнями М. Рябчука, українська мова відіграє роль одного з головних маркерів політичної та культурної самоідентифікації громадян, незалежно від їхнього етнічного походження [2, с. 127]. Саме через мовний простір забезпечується інтеграція різних соціальних і регіональних груп у межах єдиної політичної спільноти.

Не менш важливим чинником виступає історична пам'ять. Колективні уявлення про минуле формують спільні цінності, історичні орієнтири та образ майбутнього. В умовах сучасних безпекових викликів відбувається переосмислення багатьох історичних наративів, пов'язаних із колоніальним минулим України. На думку Г. Касьянова, політика пам'яті відіграє важливу роль у процесах конструювання сучасної національної ідентичності та формування політичної нації [3, с. 211].

Важливим елементом етнокультурного розвитку є національна символіка. Державний прапор, герб, гімн, а також символи культурної спадщини виконують інтеграційну функцію та сприяють формуванню почуття приналежності до єдиної спільноти. Особливо помітною роль символічного простору стала після початку російської агресії, коли українська символіка перетворилася на важливий елемент суспільної мобілізації та міжнародного позиціонування держави.

Сучасний етап формування громадянської нації характеризується посиленням ролі громадянської участі. Волонтерський рух, громадські ініціативи, територіальна самоорганізація та підтримка Збройних Сил України стали важливими чинниками суспільної консолідації. Водночас громадянська активність нерозривно пов'язана з етнокультурними цінностями, що відображають історичні традиції взаємодопомоги, солідарності та відповідальності за долю країни. Як зазначає О. Донченко, саме поєднання культурних архетипів і громадянської активності забезпечує стійкість української соціальної системи в умовах кризових викликів [4, с. 83].

Особливістю сучасної української громадянської нації є її інклюзивний характер. Належність до української політичної спільноти визначається насамперед спільністю громадянських цінностей, підтримкою державного суверенітету та готовністю брати участь у суспільному житті. Водночас етнокультурний компонент не втрачає свого значення, оскільки саме він забезпечує історичну тяглість розвитку нації та її культурну самобутність.

Російсько-українська війна значною мірою прискорила процеси національної консолідації. Вона сприяла зміцненню спільної ідентичності, актуалізації культурної пам'яті та посиленню ролі української мови й культури в суспільному житті. У результаті формується модель громадянської нації, у якій етнокультурні та політичні чинники не суперечать один одному, а виступають взаємодоповнювальними складовими єдиного націєтворчого процесу.

Отже, формування сучасної української громадянської нації відбувається на основі поєднання громадянських принципів із потужним етнокультурним фундаментом. Українська мова, історична пам'ять, культурна спадщина та національні символи забезпечують культурну єдність суспільства, тоді як демократичні цінності та громадянська участь створюють умови для його політичної консолідації. Саме така модель націєтворення відповідає сучасним потребам розвитку української держави та суспільства.

Література

1. Євтух В. Б. Етнополітика в Україні: правничий та культурологічний виміри. Київ : Фенікс, 2020. 312 с.
2. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. Київ : Критика, 2022. 336 с.
3. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2020-х років. Київ : Laurus, 2024. 688 с.
4. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика. Київ : Либідь, 2019. 280 с.

Стратегія національних інтересів України в релігійно-духовній сфері: конституційні засади (До 30-річчя прийняття Конституції України)

МЕДВІДЬ Федір, м. Київ, Україна

Прийняття майже тридцять років тому Конституції незалежної України 28 червня 1996 року 315 голосами народних депутатів після майже доби безперервної роботи Верховної Ради України (далі – ВРУ) («конституційної ночі») закріпило незалежність України, визначило основи державного ладу, права та свободи громадян. Упродовж 30 років Конституція України виступає оберегом, є головним законом країни, гарантом демократії та свободи громадян. Основний Закон остаточно затвердив європейський вибір України, а Україну як європейську, правову державу.

Національна безпека розглядається нами крізь призму реалізації національних інтересів і досягнення національної мети, аж до застосування сили у випадках, чітко визначених національним законом і міжнародним правом. Мова йде про сприятливі умови для реалізації наступних національних інтересів: існування і стійкий розвиток українського народу і української цивілізації; суверенітет, територіальна цілісність держави, національна самобутність, стійкий розвиток, включаючи духовну, матеріальну і фізичні складові; збереження духовного і матеріального потенціалу, особиста безпека, конституційні права та свободи людини і громадянина, науково обґрунтований та гарантований державою мінімум матеріальних і духовних умов існування; подолання конфронтаційності в суспільстві, досягнення і підтримання злагоди з найважливіших питань розвитку країни; розв'язання кризових ситуацій у відповідних сферах; підвищення творчої активності населення; державний суверенітет, політична незалежність, територіальна цілісність, недоторканність державних кордонів, конституційний лад, розвиток життєво важливих потреб, цінностей та інтересів народу, законні права й інтереси громадянина, розвиток ефективної системи міжнародних зв'язків на основі партнерства і співробітництва, створення системи забезпечення національної безпеки для ефективної реалізації національних інтересів, участь у системах безпеки різного рівня [1, с. 5-100; 2, с. 117-126; 3, с. 46-48; 4, с. 79-124].

Національні інтереси виступають як реалізація природного права народу на гідне існування, як важлива детермінанта національного відродження України. Вона набуває особливої гостроти в моменти, коли виникають нагальні потреби необхідності задовольнити спраглі національні сподівання і потреби та максимально використати багатющі національні ресурси. Національні інтереси завжди виступали і зараз виступають у ролі дійової, рушійної сили історії, так як вони полягають в реалізації права кожного народу на самостійне існування та включеність його у світову цивілізацію. Національні інтереси, на наш погляд, відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяль-

ності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. Національні інтереси України та їх пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що склалася в країні та за її межами [5, с. 341–351].

Становлення концепції національних інтересів України розпочалося з прийняття Декларації про державний суверенітет України, Акту проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленого 1 грудня 1991 року всенародним голосуванням.

«Зовнішньополітична діяльність України, – як наголошено в загальних засадах Конституції України, – спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права»[6].

Забезпечення національних інтересів та національної безпеки України передбачається шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва за загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права. Дане конституційне положення свідчить про послідовний миролюбний зовнішньополітичний курс України, який базується на основних принципах міжнародного права: мирного співіснування, суверенної рівності держав, незастосуванні сили або погрози силою в міжнародних відносинах, непорушності державних кордонів, територіальної цілісності держав, мирного врегулювання спорів, невтручання, поваги прав та свобод людини, права народів розпоряджатися своєю долею, співробітництва держав та добросовісного виконання зобов'язань по міжнародному праву.

Конституція України, Постанова ВРУ від 2 липня 1993 р. «Про основні напрямки зовнішньої політики України», Концепція (Основи державної політики) національної безпеки України, Закон України «Про основи національної безпеки України» від 2003 р., Закон України від 1 липня 2010 року «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо відмови України від здійснення політики позаблоковості» (2014),Закон України «Про національну безпеку України» (2018), Рішення РНБО України та відповідний Указ Президента від 2002 р. «Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)», Універсал національної єдності, Указ Президента України № 392/2020 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України», Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 Стратегія воєнної безпеки України, Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки» (2014) склали основу концепції національних інтересів України та окреслили контури Стратегії національної безпеки України.

Постановою ВРУ від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України» визначено три основні групи національних і національно-державних інтересів України у сфері міжнародних відносин. З метою їх забезпечення політика України постійно спрямована на виконання таких найголовніших завдань: 1. Утвердження і розвиток України як незалежної демократичної держави. 2. Забезпечення стабільності міжнародного становища України. 3.Збереження територіальної цілісності держави та недоторканності її кордонів. 4. Включення національного господарства у світову економічну систему для його повноцінного економічного розвитку. 5. Захист прав та інтересів громадян України, її юридичних осіб за кордоном, створення умов для підтримання контактів з зарубіжними українцями і вихідцями з України, подання їм допомоги згідно з міжнародним правом. 6. Поширення у світі образу України як надійного і передбачуваного партнера [7].

В Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України, схваленої ВРУ 16 січня 1997 року, визначено такі пріоритетні національні інтереси України: створення громадянського суспільства, підвищення ефективності органів державної влади та місцевого самоврядування, розвиток демократичних інститутів для забезпечення прав і свобод людини; досягнення національної злагоди, політичної і соціальної стабільності; гарантування прав української нації та національних меншин України; забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів; створення самодостатньої соціальне орієнтовної ринкової економіки; забезпечення екологічно та технологічно безпечних умов життєдіяльності суспільства; збереження та підвищення науково-технологічного потенціалу; зміцнення генофонду Українського народу, його фізичного і морального здоров'я та інтелектуального потенціалу; розвиток української нації, історично свідомості та національної гідності українців; розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності громадян усіх національностей, що становлять український народ; налагодження рівноправних та взаємовигідних відносин з усіма державами, інтегрування в європейську та світову спільноту [8].

Національним інститутом стратегічних досліджень були визначені такі пріоритетні національні та національно-державні інтереси України: 1) Забезпечення суверенітету та територіальної цілісності. 2) Подолання економічної кризи. 3) Досягнення національної злагоди, політичної та соціальної стабільності. 4) Збереження генофонду народу, зміцнення здоров'я громадян. 5) Створення демократичного суспільства. 6) Інтеграція України в європейську та світову спільноту. 7) Забезпечення екологічно безпечних умов життєдіяльності. 8) Створення цілісної системи забезпечення національної безпеки [9, с. 12–14].

З набранням чинності в липні 2003 року Закону України «Про основи національної безпеки України» втратила чинність Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, схвалена Постановою ВРУ від 16 січня 1997 року. У відповідності до ст.6 Закону України визначено пріоритети національних інтересів: гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України [10].

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року визначає фундаментальні національні інтереси України:

1) державний суверенітет і територіальна цілісність, демократичний конституційний лад, недопущення втручання у внутрішні справи України;

2) сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення;

3) інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами [11].

В Законі сказано, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями.

Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України.

Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року, враховуючи фундаментальні національні інтереси, визначені Конституцією України і Законом України «Про національну безпеку України», пріоритетними національними інтересами України та забезпечення національної безпеки визначає: відстоювання незалежності і державного суверенітету; відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; суспільний розвиток, насамперед розвиток людського капіталу; захист прав, свобод і законних інтересів громадян України; європейська і євроатлантична інтеграція [12].

Термін «національний інтерес» з'явився ще у XVI столітті. В теорії міжнародних відносин це поняття вживається переважно у сфері зовнішньої політики і сприймається у розумінні «державний, народний, всенародний». В науковий обіг ця категорія увійшла порівняно недавно, так як лише в 1935 р. була введена до Оксфордської енциклопедії соціальних наук. Дослідженням національних інтересів займається цілий ряд вчених з різних галузей знань, зокрема, зарубіжних вчених С. Коен, С. Шпігель, С. Хантінгтон, Ф. Ратцель, Р. Челлен, Г. Моргентау та ін., серед українських вчених – М. Вавринчук, О. Власюк, В. Горбулін, Б. Парахонський, В. Кириченко, А. Качинський, А. Колодій, С. Кононенко, О. Литвиненко, Ю. Римаренко, С. Римаренко, Г. Ситник, В. Олуйко, М. Поручник, М. Мальський та ін.

Політико-правові засади генези і становлення національних інтересів України розроблено нами [13, с. 59–66; 14, с. 210–221; 15, с. 112-117; 16, с. 64–73; 17, с. 40–50; 18, с. 45–49].

В літературі національні інтереси поділяються традиційно на внутрішні і зовнішні. На наш погляд, варто говорити про національні інтереси – як внутрішні, і національно-державні інтереси, як зовнішні. Хоча, зауважимо такий поділ є до певної міри умовний, оскільки будь-який національний чи національно-державний інтерес має, як правило, внутрішні, і зовнішні аспекти.

В залежності від ступеня впливу на економічну, політичну, воєнну, науково-технічну та інші сфери функціонування держави національні інтереси можна класифікувати за ступенем важливості як життєво важливі, другорядні, критичні, і за ступенем стійкості – стратегічні, оперативні і тактичні інтереси.Науковий підхід до визначення національних і національно-державних інтересів, безперечно, передбачає врахування історичних, соціально-політичних та економіко-географічних чинників функціонування української нації. Вихідними засадами при цьому є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні, як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому значенні – як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України, яка усвідомлює себе українським народом, а її члени – громадянами України, тобто мова йде про політичну націю. Аналіз національних і національно-державних інтересів ми розглядаємо з позиції політичної суб'єктності української нації, тобто українська нація постає творцем власної держави, яка використовується нацією як інструмент здійснення внутрішньої і зовнішньої політики.

Для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. В силу цього пріоритетні політичні інтереси нації спрямовані на подальшу консолідацію спільноти, на створення чи збереження власної державності та налагодження відносин з іншими націями-державами.

Національний інтерес, на наш погляд, можна визначити, виходячи саме з суттєвих ознак нації як етносоціальної спільноти. Структура національного інтересу змінюється залежно від завдань нації, ступеня (етапів) її сконсолідованості (початковий етап формування, етап національно-визвольної боротьби, розквіт національної спільноти тощо) [19, с. 66–73].

Для нації, як суб'єкта міжнародного права національний інтерес звернений всередину спільноти, до умов її внутрішнього функціонування і прояву її ознак. Націю – державу як суб'єкт міжнародних відносин, вважаємо, характеризує національно-державний інтерес, який виступає в загальному плані як мотивація зовнішньополітичної діяльності держави. Національно-державний інтерес України в перехідний період становлення незалежної держави можна охарактеризувати як національне виживання, що повністю підпорядковане завданням стабілізації ситуації в державі і забезпеченню переходу до демократичного суспільства, зорієнтованого на ринкову економіку. Він передбачає формування механізму зовнішніх зносин як основи зміцнення стабільності і відвернення міжнародних конфліктів, цивілізованих входжень у систему колективної та міжнародної безпеки. Відправною точкою зарубіжної політики будь-якої країни, на думку Г. Моргентау, є концепція національних інтересів, визначених у термінах сили. Сила (вплив) як суспільне явище має багато вимірів і проявів: від фізичної (військової) сили до економічних, соціальних, психологічних впливів. Серед них, на думку фахівців, найважливішими є: геополітичне становище; населення; природні ресурси; індустріальний розвиток держави; військова могутність; воля; політичне керівництво і внутрішня організація влади; дипломатія; міжнародний імідж.

Основним базовим національно-державним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України в умовах глобалізації та євроінтеграції є її виживання, підвищення життєспроможності та зміцнення як вільної, суверенної, незалежної держави сучасного світу за умов збереження національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об'єкта геополітичних ігор великих потуг на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі і дії на міжнародній арені [20, с. 44–50].

Національні інтереси реалізуються державою через державні інтереси, які можуть мати самостійний характер (інтереси влади) і не збігаються з національними інтересами, наприклад, інтереси уряду чи інших елементів влади (законодавчої чи судової) бувають відмінними від національних інтересів.

Різні аспекти взаємозв'язку релігії та національної безпеки, релігійно-духовної безпеки досліджували ряд дослідників, зокрема, Бондаренко В. Д., Бучма О. В., Здіорук С. І., Колодний А. М., Маслова Л. А., Предко О. І., Саган О. Н., Филипович Л. О. та ін.

Розпрацювання ролі релігії в політичному житті [21, с. 92–95; 22, с. 116–119], взаємозв'язок національної і релігійної ідеї в контексті релігійно-духовного життя України [23, с. 360–363; 24, с. 22–28; 25, с. 346–351], у політичному аналізі національних і національно-державних інтересів України в релігійно-церковній сфері [26, с. 39–42; 27, с. 131–136; 28, с. 127–131; 29, с. 305–309; 30, с. 94–99; 31, с. 59–61; 32, с. 103–121; 33, с. 51–58; 34, с. 123–124; 35, с. 40–49] належить нам.

Релігійно-духовна безпека виступає як стан захищеності прав та свобод людини на свободу совісті, віросповідання, а також відсутність загроз її життю, здоров'ю та добробуту, спричинених релігійними конфліктами, дискримінацією чи проявами екстремізму, що забезпечує мирне співіснування віруючих різних конфесій та невіруючих у суспільстві. До основних аспектів релігійної безпеки відносять: захист прав віруючих, тобто гарантія вільного сповідування будь-якої релігії або відсутності такої, а також відсутність примусу до певних вірувань; відсутність релігійної дискримінації, тобто забезпечення рівності всіх громадян незалежно від їхніх релігійних переконань у доступі до прав та можливостей; запобігання релігійним конфліктам, тобто уникнення зіткнень та протидії між носіями різних релігійних цінностей, які можуть бути спричинені відмінностями у світогляді; протидія релігійному екстремізму, тобто захист суспільства від радикальних проявів релігії, що можуть нести загрозу життю та безпеці; сприяння міжконфесійному діалогу, тобто підтримка мирного співіснування та взаєморозуміння між різними релігійними групами; забезпечення духовної безпеки. Оскільки релігія стосується духовності, релігійна безпека також передбачає захист від загроз духовним цінностям людини. Отже, до основних об'єктів духовно-релігійної складової національної безпеки України вартує віднести: особу, її духовно-релігійні права й свободи; релігійні організації та взаємовідносини між ними; державу, її національно-культурну самобутність, незалежність і територіальну цілісність [36].

Необхідна систематизація духовно-релігійної безпеки, на наш погляд, на рівні Доктрини духовно-релігійної безпеки України та Стратегії духовно-релігійної безпеки України. Головним суб'єктом національної безпеки у духовно-релігійній сфері є держава, що разом із релігійними організаціями здійснює цілеспрямовану політику, покликану забезпечити духовну єдність українського народу, стабільність і динамізм прогресивного розвитку суспільства. Результатом такої державної політики має бути реалізація національних інтересів у духовно-релігійній сфері: зміцнення суверенітету й незалежності України, ефективне та соціально орієнтоване державне управління гуманітарними процесами, свобода волевиявлення та реалізація релігійних інтересів окремих людей і груп віруючих, конструктивне розв'язання міжцерковних конфліктів [37; 38].

При цьому найважливішими чинниками національної безпеки у духовно-релігійній сфері є: внутрішньорелігійна стабільність (міжцерковна та міжконфесійна злагода – здатність до вирішення релігійних конфліктів насамперед ненасильницькими методами); зовнішньорелігійна стабільність (зміцнення міжнародного авторитету України як великої європейської християнської держави, збереження її національно-культурної самобутності та незалежності – наявність для цього ефективного механізму); повне задоволення релігійних потреб, свобода волевиявлення та віросповідання окремих людей і груп віруючих; наявність комплексної стратегії суспільно-політичного і духовного розвитку держави, в тому числі у сфері забезпечення духовно-релігійної безпеки України.

Отже, національні інтереси України виступають як життєво важливі цінності, потреби та цілі українського народу, суспільства та держави, реалізація яких забезпечує суверенітет, територіальну цілісність, прогресивний розвиток та безпеку держави, що включає гарантування прав і свобод громадян, розвиток демократичних інститутів, стабільне співіснування всіх етносів у країні та інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури. З нагоди 30-річчя прийняття Конституції України вартує повернутися до конституційно-правових засад національних інтересів України як наріжних каменів у фундаменті національної державності.

Література

1. Власюк О. С. Кремлівська агресія проти України: роздуми в контексті війни: монографія / О. С. Власюк, С. В. Кононенко. К.: НІСД, 2017. 304 с.

2. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. Безпекова політика України в умовах зовнішньої агресії: нормативно-правове забезпечення. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. № 5–6 (79–80) (вересень – грудень). С. 117–126.

3. Медвідь Ф. М. Забезпечення національної безпеки України як функція сучасної держави: філософсько-правові засади. *Актуальні питання реформування правової системи*: зб. матеріалів XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 24–25 червня 2016 р.) /Уклад. Л. М. Джурак. Луцьк: Вежа-Друк, 2016. С. 46–48.

4. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. К.: НІСД, 2017. 496 с.

5. Медвідь Ф. М. Політико-правові засади аналізу категорії „національно-державні інтереси України" в системі міжнародних відносин. *Наукові записки: Курасівські читання-2005.* Сер. „Політологія і етнологія". К.: ІПіЕНД, 2006. Вип. 30, кн. 2. С. 341–351.

6. Конституція України: (1996) від 28 червня 1996 року. *(Відомості Верховної Ради України (ВВРУ),* 1996. № 30. Ст. 141.

7. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України. *(Відомості Верховної Ради України (ВВРУ),* 1993.№37. Ст. 379 (втратила чинність на підставі Закону України від 01.07. 2010 №2411-УІ).

8. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України. *(Відомості Верховної Ради України (ВВРУ),* 1997, N 10, ст.85) (втратила чинність на підставі Закону № 964-IV (964-15) від 19.06.2003).

9. Національна безпека України, 1994-1996 рр.: Наукова доповідь НІСД / Редкол.: О. Ф. Бєлов (голова) та ін. К.: НІСД, 1997. 197 с.

10. Про основи національної безпеки України. *(Відомості Верховної Ради України (ВВРУ*), 2003, № 39, ст.351) (Закон втратив чинність на підставі Закону № 2469-VIII від 21.06.2018).

11. Про національну безпеку України (2018) Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВРУ)*. 2018. № 31. Ст. 241.

12.Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України».

13. Medvid F. Interesy narodowe i priorytety geopolityczne Ukrainy – zarys tematyki. *Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno- politologiczne*. 2006. №2. С. 59–66.

14. Медвідь Ф. М. Історія і теорія становлення системи національних інтересів України: правові колізії. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.* К.: 2008. Вип. 42.(підсекція «Курасівські читання»). С. 210–221.

15. Медвідь Ф. М., Буга Р. І. Національні інтереси України та їх пріоритети в умовах глобалізованого світу: небезпеки та загрози. *Наукові праці МАУП* / Редкол.: В. Б. Захожай (гол.ред.) [та ін.]. К.: МАУП, 2001. Вип. 3(26). К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. С. 112–117.

16. Медвідь Ф. М. Національні інтереси України в умовах пост біполярного сві-

ту. *Україна як геополітична реальність: політика, економіка, право:* Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, МАУП, 29 березня 2012 р. / редкол.: А. М. Подоляка (голов. ред.), М. Ф. Головатий (заст. гол. ред.), Ф. М. Медвідь (заст. гол ред.), А. А. Ігнатченко (відп. ред). К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2012. С. 64–73.

17. Медвідь Ф. М. Українська козацька республіка Богдана Хмельницького: національні інтереси і геополітичні пріоритети. *Гетьманська Україна між Польщею, Росією та Туреччиною*. Монографія. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 40–50.

18. Медвідь Ф. М. Система національних інтересів України: питання історії та теорії. *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія: Політологія, соціологія, філософія. Випуск 13. Ужгород: Вид-во Уж НУ „Говерла", 2009.С. 45–49.

19. Медвідь Ф. М. Політико-правові засади концепції національних інтересів України. *Політичний менеджмент.* 2007. № 1(10). С. 66–73.

20. Медвідь Ф. М. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в умовах розширення Європейського Союзу: політико-правові аспекти. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2007. Вип. 18. С. 44–50.

21. Медвідь Ф. М., Коваленко А. І. Роль релігії у політичному житті України. *Київська церква*. Альманах християнської думки. Київ-Львів: Місіонер, 2000. № 2(8). С. 92–95.

22. Медвідь Ф. М., Коваленко А. І. Інспіруючи роль релігії в політичному житті України. *Різдво Христове 2000*. Статті і матеріали. Львів: Логос, 2001. С. 116–119.

23. Медвідь Ф. М. Взаємозв'язок національної і релігійної ідеї в контексті релігійно-духовного життя Україн. *Вісник УАДУ*. К.: Вид-во УАДУ, 2003. №1. С. 360–363.

24. Медвідь Ф. М. Національна і релігійна ідеї в історії релігійно-духовного життя України. *Історія релігій в Україні*. Праці XIII-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 19-23 травня 2003 року). Додаток. Львів: Логос, 2003. С. 22–28.

25. Медвідь Ф. М. Українська національна ідея в контексті релігійного життя періоду політичної модернізації. *Вісник Львівського університету*. Філософські науки. 2003. Вип. 5. С. 346–351.

26. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. Релігійна складова системи національної безпеки України. *Гуманітарний корпус*. Випуск 54. Збірник статей з актуальних наукових проблем До 190-річчя Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. До 60-річчя кафедри богослов'я та релігієзнавства. Київ: УДУ ім. М. Драгоманова, 2025, С. 39–42.

27. Медвідь Ф. М. Духовно-релігійна безпека українського суспільства як важлива запорука в протистоянні російській агресії. *Гуманітарний корпус:* [збірник статей з актуальних наукових проблем]. Випуск 57. Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2025. С. 131–136.

28. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. Духовно-релігійна безпека України в системі національної безпеки: історико-правовий аспект. *Церква – наука – суспільство: питання взаємодії.* Матеріали Двадцять другої (23–24 травня 2024 р.) та Двадцять третьої (29–30 травня 2025 р.) Міжнародних наукових конференцій. Національний заповідник "Києво-Печерська лавра". Київ, 2025. С. 127–131.

29. Медвідь Ф. М. Релігійна безпека українського суспільства в умовах російськко-української війни. *Культура. Релігія. Пам'ять = Culture. Religion. Memory*: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2025. С. 305–309.

30. Медвідь Ф. М. Церковно-релігійний вимір російської гібридної війни проти України: проблеми релігійної безпеки. *Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик*: матеріали II Міжнародної науково- практичної конференції (12 листопада 2025 року) / за заг. ред. В. В. Коцура. Укладач Л. М. Коцур. Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я. М., 2025. С. 94–99.

31. Медвідь Ф.М., Чорна М.Ф. Духовно-релігійна безпека українського суспільства в умовах війни та повоєнного відродження України. *Сучасне українознавство в обороні держави та її повоєнній відбудові».* Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 16 жовтня 2025 року). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С.59-61.

32. Медвідь Ф. М., Чорна М. Ф. Церковно-релігійний вимір російсько-української гібридної війни XXI століття: проблеми релігійної безпеки (пам'яті Симона Петлюри (22.05.1879 – 25.05.1926). День *Соборності України: історико-політологічні дискусії* : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький: Вид-во МАУП, 2026. Вип. 13. С. 103–121.

33. Медвідь Ф. М. Церковно-релігійний вимір російсько-української війни XXI століття: проблеми релігійної безпеки. *Українське релігієзнавство*. 2026. № 101. С. 51–58.

34. Медвідь Ф. Духовно-релігійна безпека українського суспільства в умовах воєнного стану і післявоєнного відродження України. *СОФІЯ*. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. № 1(27). 2026. С.123-124.

35. Медвідь Ф. М. Церковно-релігійний вимір російської гібридної війни в умовах консолідації українського суспільства. *V Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»* (05.06.2025 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Збірник матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. С. 40–49.

36. Закон України Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій *Відомості Верховної Ради України (ВВРУ*), 2024, № 49, ст. 290.

37. Здіорук С.І. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття: Монографія. Київ: Знання України, 2005. 552 с.

38. Дискурс війни у віровченнях та практиках релігійних інституцій: сучасний український контекст. Колективна монографія / За ред. проф. О. Сагана. Київ: Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, 2026. 509 с.

«Росія на Дунаї»: історіографічні оцінки в контексті анексії Південної України та Бессарабії в дослідженнях Л. А. Кассо зі Східного питання

МИСКЕВКА Влад, м. Кишинів, Республіка Молдова

***Вступ*.** Статтю присвячено аналізу життя та діяльності університетського професора і царського міністра, уродженця Бессарабії, Льва Аристидовича Кассо (1865–1914). Особливу увагу приділено його історіографічній спадщині в контексті дослідження Східного питання. Праця Кассо «Росія на Дунаї та утворення Бессарабської області» (Москва, 1913) вирізняється ґрунтовністю дослідження історії російсько-турецької війни 1806–1812 років та міжнародних відносин, пов'язаних із черговим загостренням Східного питання на початку XIX століття. Автор спирався на опубліковані та неопубліковані документи, численні публікації у фахових російських та зарубіжних журналах, демонструючи добре володіння сучасними мовами. Він був поліглотом, знавцем кількох класичних і сучасних мов, представником виняткової культури – писав свої твори російською та німецькою, а також володів румунською, французькою, італійською та англійською. Дипломатичне листування та мемуари Наполеона I, Олександра I, Ш. Талейрана, П. В. Чичагова, К. Нессельроде, А. Чарто-

рийського, Ж. де Местра, Ф. П. Фонтона дозволили автору розпізнати та представити широку картину дипломатичних дуелей європейських дворів – хоча спостерігається суттєва прогалина: майже повна відсутність османських документів.

В освітній політиці Кассо проводив надзвичайно консервативний курс, ставши символом реакції, а в історіографії запам'ятався своєю монографією, яка поєднує ерудицію з сильною апологетичною схильністю щодо російської імперської експансії. Порівняно зі своїм попередником А. Скальковським (1808–1898), автором перших історичних синтез Нової Росії та монументальної «Історії Нової Січі», Кассо є більш системним, але значно вужчим у виборі джерел, майже повністю ігноруючи усні традиції, народні пісні та місцеві архіви. У статті також досліджується процес формування «міфу» про Кассо в суспільній свідомості, показано, як він пройшов шлях від невідомої та майже висміюваної фігури до символу репресій та реакції.

Леон Віктор Константин Кассо – 160 років від дня народження (1865–2025)

Про життя та діяльність університетського професора і царського міністра Льва Аристидовича Кассо (1865–1914) написано чимало статей та есеїв [7, p. 36–39; 6, p. 19; 2, p. 295–297; 26, с. 76–80]. Він мріяв присвятити все життя юридичній науці, але доля усміхнулася йому: він став 23-м міністром народної освіти Росії в один із найскладніших періодів історії імперії, практично наприкінці її існування. Кассо був носієм найпрогресивніших ідей юридичної науки, але водночас став символом реакційного політика. Він залишається однією з найсуперечливіших постатей, які будь-коли очолювали Міністерство народної освіти Російської імперії. У той короткий період керівництва міністерством сталися студентські заворушення (1910–1911), розпочалося «зруйнування» Московського університету, загострилося протистояння між професорською корпорацією та урядом, повернулася практика відправлення випускників для продовження навчання за кордон.

Лев Аристидович Кассо (Леон Віктор Костянтин Кассо) народився 8 (20) червня 1865 року в Чутулештах Сороцького повіту, в родині великого бессарабського поміщика Аристида Степановича Кассо (1838–1920) та його дружини Олександри Спиридонівни, хоча в іноземних, а почасти й офіційних джерелах – зокрема в автобіографічних відомостях, які сам Л.А. Кассо надав для ювілейного видання Харківського університету 1908 року, – місцем народження вказано Париж [22; 38, с. 42]. Слід зазначити, що 1 листопада 1894 року якусь «пані Кассо з Кишинева (Росія)» знаходимо у списку членів-донаторів Асоціації заохочення грецьких студій у Франції («Des Études Grecques») починаючи з 1875 року; вона згадується також у 1915 році [56; 57, p. 12]. Ще 1910 року, невдовзі після призначення Кассо на посаду міністра, румунська преса писала: «Пан Кассо, новий міністр народної освіти Росії, є молдованином, уродженцем Бессарабії. Він споріднений з родиною Крупенських, однією з найдавніших молдовських родин Бессарабії» (Dl. Casso, noul ministru de instrucție al Rusiei, este moldovean, originar din Basarabia. D-sa este înrudit cu familia Krupenski, una din cele mai vechi familii moldovenești din Basarabia) [50]Молодий Леон пройшов усі щаблі навчання на Заході, починаючи з середньої освіти в ліцеї «Кондорсе» (Lycée Condorcet), одному з найстаріших і найпрестижніших ліцеїв Парижа [14; 38, с. 42]. У 1889 році він захистив у Берлінському університеті дисертацію «Die Haftung der Beneficialerben nach römischem und heutigem Rechte» («Відповідальність спадкоємця-бенефіціара за римським і сучасним правом») на здобуття ступеня doctor utriusque juris — доктора обох прав, цивільного й церковного [38, с. 42–43]. Задля того аби викладати в Росії, 1892 року він склав магістерський іспит у Дерптському (Юр'ївському, нині Тартуському) університеті, де був спочатку доцентом, а згодом – екстраординарним професором місцевого права; з 1895 року викладав у Харківському, а з 1899 року – у Московському університеті. Згодом, уже в Росії, у травні 1898 року Кассо захистив другу докторську дисертацію на тему «Поняття про заставу в сучасному праві» в Київському університеті. Дисертацію присвячено вивченню юридичної природи застави та історії її розвитку в римському праві, праві Росії, Франції та Німеччини; робота зберігає певне наукове значення донині. Як директор, у 1908–1910 роках він очолював Імператорський ліцей «Цесаревич Миколай» (неофіційно: Катковський ліцей) у Москві – приватний заклад вищої освіти закритого типу для дітей з дворянських родин, який діяв з 1868 по 1917 рік. З 25 вересня (8 жовтня) 1910 року він очолив Міністерство народної освіти, а з 2 (15) лютого 1911 року був міністром у кабінетах П. А. Столипіна, В. М. Коковцова та І. Л. Горемикіна.

Кассо належав до консервативних міністрів, так званого правого крила уряду [19, с. 173, 339]. Він обіймав посаду міністра до своєї передчасної смерті, яка настала 26 листопада (9 грудня) 1914 року в Петрограді; згідно із заповітом, його поховали в родових Чутулештах під простим надгробком з написом «Доктор Кассо». Уперше ім'я Кассо привернуло увагу Столипіна ще в грудні 1907 року, коли вирішувалося питання про відставку міністра народної освіти П. М. фон Кауфмана: у листі до Миколи II від 22 грудня 1907 року прем'єр-міністр повідомляв, що має намір «переговорити зі Шварцем і з Кассо, якого викличу з Москви», аби визначити, хто з них здатніший «повести справу освіти юнацтва твердою і вправною рукою» [34]. За свідченням самого О. М. Шварца, Столипін тоді ж писав про Кассо: «Не знаю його і ніколи не бачив, але, з метою пошуку (просування) нових людей, чув про справжню культуру, освіту і шляхетність цієї людини» [39, с. 78]. Остаточне ж призначення Кассо відбулося лише майже через три роки, у вересні 1910 року.

Пошук кандидата на посаду міністра народної освіти тривав ще влітку 1910 року: 8 липня Столипін писав О.Ф. Мейендорфу, просячи поради щодо кандидатур М. Я. Соніна та С. Ф. Платонова, наголошуючи на потребі в людині, яка вела б справу «строго, твердо, послідовно» [35]. Вже за два тижні, 25 липня 1910 року, у новому листі до Мейендорфа Столипін конкретно називає Кассо, зізнаючись у власних сумнівах: «Мене дуже бентежить його вельми не російський вигляд, виховання і, здається, внутрішній світ. Крім того, близька спорідненість із такими великими інтриганами, як Крупенські, теж змушує замислитися» [36]. Попри ці застереження, наприкінці вересня 1910 року, коли призначення вже стало відомим у столичних колах, Столипін писав Миколі II: «У місті багато говорять про Кассо – це для всіх великий знак питання», на що імператор відповів, назвавши його «невідомим Кассо», який разом із Сазоновим має зайняти вакантну посаду [37].

Освітня політика

У наукових колах і, особливо, у колах російської бюрократії Леон Кассо, син Бессарабії, був своєрідною *rara avis* епохи напередодні Першої світової війни – постаттю менш типовою для спокійного і розважливого XIX століття. Відзначений як видатний професор цивільного права, він був особливо оцінений за свою діяльність на посаді міністра народної освіти (1910–1914), і в цьому амплуа викликав різні думки. Ілюстрований журнал Нива з Петербурга писав про його призначення так: «Уперше в історії міністерства на цій посаді з'являється відносно молода постать, сповнена сили й енергії, чужа міністерській адміністративній рутині – свіжа і нова людина в міністерських сферах. Більше того, людина майже невідома у найвищих урядових колах» [64, с. 778].

25 вересня 1910 року «за високим наказом Правлячого Сенату», завдяки своїм широким зв'язкам у найвищих бюрократичних колах Санкт-Петербурга, він був призначений керівником Міністерства народної освіти («управляющим министерством народного просвещения»), йому було надано звання дійсного статського радника [20, с. 41]. З 1911 року він підвищений до чину таємного радника. У 1911 році Л. А. Кассо був затверджений міністром освіти і обіймав цю посаду до смерті, хоча в останні місяці, вже тяжко хворий, його заміняв заступник і друг М. А. Таубе (19 жовтня – грудень 1914).

Алексіс Ноур повідомляв з Кишинева 14 березня 1914 року: «Навіть до 1912 року

саме аграрії з Бессарабії керували майже всією внутрішньою політикою російського уряду, оскільки покійний прем'єр-міністр Столипін, а згодом і його наступник Коковцов, повністю віддалися на волю найвпливовіших бессарабських депутатів: Павла Крупеньского, Сінадіно, Пурішкевича, які й висунули міністром освіти Леона Кассо, поміщика Сороцького повіту, родича Крупенського. Опозиція в Росії назвала тоді 1910–1911 роки новою ерою – *бессарабською епохою*» [59, p. 413]. Той самий кореспондент зазначав дещо пізніше, що «на чолі народної освіти Росії вже три роки стоїть п. Леон Арістид Кассо, великий бессарабський землевласник, греко-румун, швагро пана Ол. М. Крупеньского, але й ворог останнього. Такого періоду реакції, як "під Кассо"», ніколи не переживала школа Росії, а Кассо робить все в найповнішій гармонії з ідеями Пурішкевича» [61, p. 191].

Щодо його діяльності на посаді царського міністра освіти, Лев Аристидович Кассо – юрист, навчений у Парижі, Гейдельберзі та Берліні, професор університетів Харкова та Москви, директор імператорського ліцею в Москві – на новій посаді вжив заходів для встановлення дисципліни та порядку у відомстві. При вступі на нову державну посаду Кассо уникав виголошення будь-якої програмної промови. Будучи прихильником лаконічних висловів, він зазначив водночас, що його риса характеру – *працювати, не афішуючи цього*... [64, с. 779]. Про його почуття гумору свідчить епізод, який описав В.М. Коковцов: під час обговорення в Раді міністрів делікатної справи Шорнікової (провокаторки, викритої в соціал-демократичній фракції Державної думи), Кассо іронічно зауважив: «Ось як було б добре, якби в усіх справах у нашому середовищі панувала така злагода, як у цьому делікатному питанні!» [19, с. 192].

Твердий прихильник консервативної, охоронної політики в царині освіти, він швидко вступив у конфлікт із ліберальними громадськими діячами. Період Кассо характеризувався реакційними діями, спрямованими на обмеження ліберальних поступок, зроблених під час революції 1905–1907 років. Жорсткі дії міністра викликали стійку ненависть з боку суспільства – насамперед лівих, які з гордістю називали себе «лібералами» [14]. Він рішуче виступав проти створення студентських організацій та профспілок, за винятком цілком лояльних до влади – «академічних» організацій, які принципово пропагували деполітизацію університетів. Відмовився розширювати університети в Томську та Саратові. Щодо міст Мінська і Вільно (Вільнюс) клопотання про відкриття університетів було відхилено. Однак 22 червня 1914 року міністр народної освіти Російської імперії підписав указ про відкриття Мінського вчительського інституту, а 21 листопада 1914 року відбулося його офіційне відкриття [12]. Підготовку викладацького корпусу було переорієнтовано з внутрішніх університетів на закордонні (указ від січня 1912 року). Іронічно, що дії юриста Кассо на посаді міністра часто порушували законодавство, зокрема Тимчасовий університетський статут 1905 року. У 1912 році Рада Санкт-Петербурзького університету подала до Сенату клопотання спрямоване проти дій Л. А. Кассо, і хоча Сенат підтримав міністра, це був, ймовірно, перший випадок в історії Росії, коли підпорядкована установа оскаржила в суді рішення начальника відомства.

Під керівництвом Кассо було розгорнуто програму реформування середньої освіти, яка загалом звелася до посилення контролю держави над навчальними закладами. Основними заходами цієї програми стало опублікування детальних навчальних програм для закладів середньої освіти. Багато сучасників вважали, що це серйозно обмежило творчу ініціативу вчителів. Окремо було запроваджено деякі обмеження у викладанні суспільних дисциплін. Наприклад, під час викладання історії приписувалося «особливо акцентувати увагу на ролі та значенні видатних особистостей, не відхиляючись до історичних гіпотез і теорій або хитких і науково необґрунтованих узагальнень, наприклад, у соціально-економічній сфері». Було опубліковано «Правила щодо позашкільного нагляду за гімназистами», якими учням заборонялося перебувати на вулиці після 22-ї години влітку та після 20-ї взимку, вимагалося носити офіційно встановлену форму навіть поза школою. Було встановлено високий кворум – 2/3 від усіх батьків – для зборів, які мали обирати батьківські комітети, що призвело до припинення діяльності багатьох із цих органів.

Було обмежено університетську автономію та активно запроваджено практику призначення професорів на посади, на відміну від звичайної практики їх обрання в університетах із подальшим затвердженням міністром. Найвідомішим скандалом стала так звана «справа Кассо» в Московському університеті: 1911 року, на знак протесту проти втручання поліції у справи університету, у відставку подали ректор О. О. Мануйлов і проректори М. О. Мензбір та П. А. Мінаков, а услід за ними – 21 професор та низка приват-доцентів і асистентів (загалом близько 130 осіб); Кассо цю відставку прийняв, що було сприйнято суспільством як важкий удар по науковому престижу Росії. Конфлікт 1911 року між урядом і ліберальними професорами Московського університету було вирішено лише після того, як уряд зазнав поразки в боротьбі проти широкого фронту громадських сил Росії. Повернення учасників «університетського протесту» до Московського університету відбулося лише після Лютневої революції 1917 року [23, с. 10–18; 34; 30].

Усі ці непопулярні дії викликали суспільне невдоволення, спричинивши сувору критику і в IV Державній думі [11, с. 106–117]. 4 червня 1913 року член більшовицької фракції Державної думи А. Бадаєв виголосив промову, в якій діяльність міністерства під керівництвом Кассо була охарактеризована різкими термінами (проєкт цієї промови написав В. І. Ленін, який у своїх працях неодноразово таврує Кассо, критикуючи політику міністерства освіти Росії): «*Так, російських учителів цькують, як зайців! Так, уряд закриває шлях до освіти для дев'яти десятих населення Росії. Так, наше міністерство народної освіти – це міністерство поліцейських розслідувань, знущань над молоддю, наруги над народним прагненням до знань. Але російські селяни, а особливо російські робітники, панове депутати IV Думи, не всі, аж ніяк не всі подібні до зайців. Робітничий клас зумів довести це в 1905 році і зможе довести ще раз і доведе набагато переконливіше, набагато вражаюче, набагато серйозніше свою здатність до революційної боротьби за справжню свободу і за справжню народну освіту, не кассівську і не дворянську!*» [21, с. 135, 127–128].

Таким чином, Л.А. Кассо просував свій ідеал університету, який мав бути «царством» науки, а не ідеології, підтримуючи його самоврядування, а не автономію [65, с. 5–6]. Власне, події, які згодом безпосередньо пов'язали з іменем Кассо, сучасники сприймали по-різному. Постать міністра, позбавлена свободи маневру, тривалий час розглядалася ліберальною громадськістю як частина репресивного механізму П. А. Столипіна [29, с. 17]. Йому закидали й дорікали не лише його національність, а й навчання в Німеччині, і навіть те, що він був аполітичним, коли викладав у російських університетах. З часом його перестали сприймати як слабовільного протеже прем'єр-міністра Столипіна, і це дозволило йому завоювати симпатію правих партій. Коковцов зазначав, що Микола II уже «просто не може розлучитися з такими співробітниками, як консерватор Кассо, представник політики "сильної влади"» [19, с. 130]. У липні 1914 року, перебуваючи в Німеччині напередодні вибуху Першої світової війни, Кассо зазнав нападу натовпу на залізничному вокзалі, що серйозно позначилося на його здоров'ї [49].

Водночас проєкти Кассо, які демонстрували зневагу до заслуг і статусу імперської наукової корпорації, її корпоративних традицій та цінностей, призвели до формування дуже специфічного образу міністра – *молдованина, вихованого в Німеччині, по суті, людини, чужої вітчизняній науці, але водночас [який являв собою] стереотип російського націоналіста* [29, с.19]. Слід зазначити, що на той час у більшості універ-

ситетів Російської імперії переважали ліберальні професори, які орієнтувалися переважно на Конституційно-демократичну партію (кадетів) [27, p. 80].

Нині історики Росії довели, що «джерела особистого походження (передусім мемуари та щоденники) чітко показують, наскільки конфліктним був характер Л. А. Кассо для російського суспільства 1910-х років. Дії міністра, вбрані в юридичну форму та спрямовані проти усталених в університетському середовищі правил і понять, сприймалися не лише як реакційні, а як хуліганські й неадекватні. Своєю чергою, ця обставина породила образ "чужинця"» – *злого цигана, владолюбного, що ненавидить усе російське*. Цей досить ксенофобський дискурс відтворювався і використовувався як ліберальними бюрократами, так і радикальною ліберальною опозицією в риториці політичної боротьби проти міністерства Кассо, слугуючи важливим психологічним аргументом на користь істинності тих цінностей (автономія вищої освіти, необхідність її демократизації тощо), які захищали в суперечках із Л. А. Кассо його опоненти» [28, с. 33].

Слід відзначити його скромність, оскільки він міг би легко отримати нові академічні милості чи урядові відзнаки під час свого міністерського терміну (не став членом Академії, а з нагород отримав орден Святої Анни I ступеня, 1913; медаль «В пам'ять царювання імператора Олександра III»; медаль «300 років царювання дому Романових», 1913). Був почесним членом Імператорського товариства історії та російських старожитностей при Московському університеті.

За свідченнями сучасників, які добре знали Л. А. Кассо, він ніколи не прагнув політичної кар'єри. Будучи професором Московського університету, Лев Аристидович уникав політики і повністю присвятив себе своєму предмету та практичним заняттям у семінарі, який він очолював. Слід зазначити, що Л. А. Кассо читав лекції перед аудиторією з неабияким хистом [16, с. 8].

Юрист та історик

Навіть витрачаючи багато енергії на посаді міністра народної освіти, Л. А. Кассо продовжував наукову діяльність – він опублікував вісімнадцять праць, присвячених історичному та догматичному вивченню російського цивільного права в порівнянні з римським, німецьким та французьким правом; серед головних – «Общие и местные гражданские законы» (Харків, 1896), «Русское поземельное право» (Москва, 1906) та «Запродажа и задаток» (1904). Його останні праці були здебільшого історичного характеру, хоча й зі зв'язками з правовими проблемами.

Усі праці Л. А. Кассо поділяються на дві групи. Перша належить до вивчення джерел цивільного права; сюди ж слід віднести й праці історичного характеру. Друга група включає праці, що розглядають спеціальні проблеми цивільного права. Якщо знехтувати хронологічною послідовністю появи праць, віднесених до тієї чи іншої групи, то буде правильним сказати, що ці дві групи логічно взаємопов'язані, оскільки праці з джерел права, маючи самостійний інтерес, є в певному сенсі програмою, якою Л.А. Кассо керувався для розробки окремих досліджень або для ілюстрації розвитку спеціальних питань [38, с. 43].

Кассо є насамперед догматичним юристом, який поєднує догматичне дослідження права з історичним. І, окрім історико-порівняльного методу, природно, приділяє більше уваги тому історичному матеріалу, який є ближчим до чинного права, тобто актуального [38, с. 68].

Як юрист-історик, Л. А. Кассо виробив власний стиль, спираючись на найкращі зразки російської та західноєвропейської літератури. Професор В. А. Удінцев зазначав ще 1915 року, що «Л. А. Кассо належить до найкращих російських юристів. Своїми науковими уподобаннями та методами розробки правових тем він повертає нас до минулих часів пожвавлення інтересу до вітчизняного права. Його монографії нагадують дисертації старих юристів, які поступаються Кассо в матеріалі, методі та елегантності конструкцій, але безсумнівно засвоєні ним як елемент навчання, що слугували йому зразками у вивченні рідного права» [38, с. 70].

Навіть сьогодні праці Л. А. Кассо не тільки не можна оминути увагою, але слід визнати, що вони становлять великий інтерес завдяки величезному обсягу матеріалу та способу його використання. Кассо мав наукові ступені *doctor utriusque juris* та доктора цивільного права – один від іноземного університету, а другий присуджений йому в Росії. Завжди, незважаючи на всі зміни в його особистому та публічному житті, Кассо дорожив своїми науковими ступенями. І це тому, що завжди і всюди він хотів бути і був насамперед людиною науки, залишаючись ученим до кінця свого життя [38, с. 70].

Він завжди цікавився історією своєї рідної Бессарабії, але саме в той період, коли він обіймав високу міністерську посаду, цей інтерес матеріалізувався в низці наукових праць, пов'язаних, очевидно, і з урочистим відзначенням 100-річчя анексії цієї території (1812–1912). Водночас він був повністю залучений до підготовки святкування 100-річчя війни 1812 року [40], святкування 300-річчя царювання дому Романових (1913) [41], коли, за пропозицією міністра народної освіти, було вирішено видавати 1913 року на ознаменування майбутнього свята для учнів медалі, атестати, свідоцтва тощо особливої форми та з особливими написами [42].

Для захисту історичної спадщини Кассо, будучи міністром народної освіти, у жовтні 1911 року звернувся з двома листами до Великого Князя Миколи Михайловича, голови Російського історичного товариства (далі: РІТ), щодо законопроєктів про покладення керівництва та нагляду за діяльністю всіх установ та осіб, причетних до охорони старожитностей, на комітет, що утворюється при Міністерстві внутрішніх справ, та щодо утворення в складі Комісії РІТ для обговорення заходів щодо збереження місцевих архівних матеріалів [43]. Він вів активне листування з приводу пропозиції надати тимчасові повноваження Комісії, утвореній у складі Російського історичного товариства, для обговорення заходів щодо збереження місцевих архівних матеріалів на період до законодавчого розгляду виробленого Міністерством внутрішніх справ положення про охорону старожитностей [44].

У «Наукових студіях імператорського ліцею», де він був директором, вперше опубліковано в 1912 та 1913 роках працю «Росія на Дунаї та утворення Бессарабської області» [17, с. 1–88], що мала характер окремого історичного дослідження, а в 1914 році – дослідження «Петр Манега. Забутий кодифікатор бессарабського права» [15, с. 1–21]. Цю невелику за обсягом працю про Петра Манегу переклав румунською мовою Шт. Берекет, відомий румунський теолог, юрист і філолог, і під вищезазначеною назвою видав у Бухаресті 1923 року. Л. А. Кассо написав ще одну працю з історії права, що стосувалася Бессарабії – «Візантійське право в Бессарабії» (Москва, 1907); цю працю переклав А. Варзару та переглянув П. Давідеску (Кишинів, 1932) [1, p. 211].

Отже, з його академічних зацікавлень видно, що історія посідала особливе місце, навіть якщо досліджень було не так багато порівняно з опублікованими в галузі права, а низка праць талановитого професора була присвячена безпосередньо історії та праву, що діяло в Бессарабії. Ці зацікавлення не були залишені Кассо й після того, як він обійняв міністерську посаду. Головною працею в цій галузі стала, звичайно, «Росія на Дунаї та утворення Бессарабської області» (1912–1913) [18, с. 1–230], згодом перекладена румунською Шт. Берекетом. Показово, що монографія має присвяту *пам'яті свого вчителя – Альбера Сореля* (1842–1906). Великий французький історик, один із головних засновників дипломатичної історії у Франції, досліджував Східне питання і, паралельно з цією загальною працею, Сорель здійснив різноманітні детальні дослідження з більш чи менш дотичних тем. У *La Question d'Orient au XVIIIe siècle, les origines de la Triple Alliance* (1878) [10], він показує, як поділ Польщі, з одного боку, перевернув традиційну політику Франції у Східній Європі, а з іншого боку, сприяв порятунку республіканської Франції в 1793 році. Слід зазначити, що ав-

тор уже з перших рядків своєї книги застерігає читача: «Відколи турки в Європі – існує Східне питання, і щойно Росія стала європейською державою, вона заявила претензію вирішити це питання на свою користь» [10, p. V].

Діяльність Кассо як дослідника заплутаного Східного питання, підтверджена публікацією відомої монографії «Росія на Дунаї...», була позитивно оцінена багатьма істориками протягом останнього століття. Книга залишається довідковою з історії російсько-турецької війни 1806–1812 років та наступного періоду Бессарабії у складі царської Росії. Книга, перекладена французькою мовою – «La Russie au Danube et l'organisation de la Bessarabie» (опублікована в скороченому варіанті, 72 сторінки, в 1920-х роках) та румунською мовою (переклад з російської зі вступним дослідженням професора Штефана Гр. Берекета (1885–1946) у 1939 році, опублікована в Яссах у 1940 році) [4, p. 1–349], зазнала републікації у 2003 році [5, p. 1–240]. Дивовижно, але виклад, навіть у перекладі автора з Бессарабії, витримує випробування новими джерелами і навіть сучасними вузькоспеціалізованими працями, залишаючись надзвичайно корисним як для історіографії, так і для широкого кола читачів. Вона не втратила інтересу завдяки величезній джерельній базі, що лягла в її основу, а також завдяки ґрунтовному підході з широкої військової, політичної та дипломатичної перспективи. Як зазначив у передмові Апостол Стан (1933–2022) — видатний румунський історик-модерніст, фахівець з історії Румунії XIX–XX століть, багаторічний науковий співробітник Інституту історії імені Н. Йорґа Румунської Академії – *праця Леона Кассо є дослідженням великого розмаху та глибини щодо ролі Росії на Нижньому Дунаї в переломний момент для румунської нації, коли з її тіла було вирвано Бессарабію, одну з її могутніх гілок, яка десятиліттями піддавалася процесу русифікації, продовженому та посиленому за тоталітарного комуністичного режиму* [5, p. 8].

Відгомін та історіографічна полеміка

Іон Г. Пеліван (1876–1954), автор книги «La Bessarabie sous le régime russe (1812–1918)», виданої в Парижі 1919 року, широко використовував дослідження Леона Кассо. Так само й Г. І. Бретіану, який посилався на Кассо у своїй відомій книзі «La Bessarabie. Droits nationaux et historiques» (Бухарест, 1943). А за часів комуністичного режиму, встановленого в Румунії, книгу Кассо «La Russie au Danube et l'organisation de la Bessarabie» було заборонено згідно з розпорядженнями Комісії з керівництва культурними заходами Міністерства інформації [9, p. 958]. У СРСР цю працю було внесено до індексу, вона зберігалася у спеціальних фондах бібліотек. Парадоксально чи ні, але констатуємо, що радянська історіографія так і не перевершила працю Кассо за її ґрунтовною та виразною аргументацією подій у рамках російсько-османських дипломатично-військових протистоянь початку XIX століття.

Публікація монографії Кассо викликала жваву полеміку в румунській пресі 1913 року. Приводом стала полемічна публікація д-ра І. Дусчана (Duscian) в газеті «Adevărul» (22 серпня 1913 року), який намагався ввести в оману румунську громадськість щодо особи міністра Кассо. У відповідь Замфір К. Арборе виступив у тій самій газеті (24 серпня 1913 року) зі статтею «Хто такий пан Л. А. Кассо» (Cine este d. L. A. Casso), спростовуючи закиди Дусчана [46]. Того ж тижня адвокат І. Костін опублікував у газеті «Dimineaţa» (25 серпня 1913 року) різку статтю «Ренегат Бессарабії – пан Кассо, російський міністр бессарабсько-румунського походження, зрадив свій народ» (Renegatul Basarabiei – D-nul Casso, ministru rus de origine românească şi-a trădat neamul) [54]. Полеміку продовжив Думітру К. Мурузі [8], який 6 вересня 1913 року відповів Дущану в «Adevărul» [47]; Дущан, своєю чергою, виступив із другою відповіддю в тій самій газеті (21 вересня 1913 року) під заголовком «Хто такий пан Л. А. Кассо? Відповідь панові Д.К. Мурузі» (Cine e d. L.A. Cassu? Răspuns d-lui D. C. Moruzzi) [48]. Того ж дня, 21 вересня 1913 року, І. Костін опублікував у «Dimineaţa» другу статтю – «Російський міністр і філорумун?» (Ministru rusesc şi filoromîn?), у якій зазначив: «Кассо... у цій книзі він постає не лише як історик, а й як політичний діяч з російськими почуттями...» (Casso... nu este în această carte numai istoric ci şi om politic cu sentimente ruseşti...) [53]. Костянтин Стере опублікував розлогий огляд монографії у журналі «Viaţa Românească» [63], а Алексіс Ноур – серію дописів «Scrisori din Basarabia» в тому ж журналі протягом 1914 року [59, 61, 58, 60, 62].

Показовим є також контраст між офіційним і опозиційним образом освітньої політики Кассо в тогочасній румунській пресі. На початку 1913 року сам Кассо дав інтерв'ю французькій газеті «Le Temps», передрукованому «Opinia» (15 січня 1913 року): він перелічував досягнення свого відомства – щороку тисячі нових шкільних груп (11 000 лише за рік), зростання бюджету на 19 млн рублів, заснування 35 середніх навчальних закладів, запровадження військової фізичної підготовки учнів і підвищення платні вчителям [55]. Цілком протилежний образ подала петербурзька журналістка Александріна Глаголєва (Alexandrina Glagoleff) в інтерв'ю газеті «Dimineaţa» (18 червня 1913 року): вона назвала Кассо «недоумком, який водночас є агентом-провокатором» (un imbecil dublat de un agent provocator), що запровадив у гімназіях і університетах військовий режим і виключав зі шкіл сотні учнів та дівчат без пояснення причин [51]. Наступного дня та сама газета повідомила, що Кассо наказав вилучити зі шкільних бібліотек твори В. Короленка, Л. Толстого, Л. Андрєєва та поета С. Надсона як «небезпечні для безпеки імперії» [52].

Загалом, праці Л. А. Кассо чітко демонструють ерудицію автора та широту знань у досліджуваній царині, що підтверджують і перші рецензії: окрема брошура В. М. Ренненкампфа з'явилася вже 1914 року, а розширений варіант рецензії був опублікований 1915 року в «Записках Одесского общества истории и древностей» (ЗООИД). Так, В. М. Ренненкампф, професор Одеського університету, у своїй рецензії на початку характеризує працю Кассо як «дуже цікаву, ґрунтовну, цілком науково розроблену... працю», а наприкінці підсумовує: «Так закінчує автор свою дуже цікаву працю, глибоко перейняту ідеєю російської державності та її сміливого, могутнього розвитку, написану з великим широким літературним знанням справи і надзвичайно живою образною мовою» [25, с. 1, 14].

На початок XX століття російська історіографія нараховувала низку серйозних праць, присвячених різним аспектам історії міжнародних відносин періоду наполеонівських воєн, включаючи російсько-турецькі війни та війну 1812 року. Варто відзначити, принаймні, військових істориків, серед яких було п'ять генералів або членів Академії наук: Олександр Іванович Михайловський-Данілевський, Андрій Миколайович Петров, Микола Карлович Шильдер, Микола Федорович Дубровін, Олександр Миколайович Попов, Сергій Михайлович Горяїнов, Володимир Антонович Уляницький.

Праці цих істориків та інших фахівців у цій галузі стали міцною основою для дослідження, запропонованого Л. А. Кассо щодо історії російсько-турецької війни 1806–1812 років та міжнародних відносин, пов'язаних із повторним відкриттям Східного питання. Автор робить посилання на низку публікацій у фахових журналах Росії та за кордоном, демонструючи добре володіння сучасними мовами. Відомо, що він був поліглотом, знавцем багатьох класичних і сучасних мов, представником виняткової культури – писав свої твори російською та німецькою, а також знав румунську, французьку, італійську та англійську мови [6, p. 19]. Листування та мемуари Наполеона I, Олександра I, Ш. Талейрана, П. В. Чичагова, К. Нессельроде, Адама Чарторийського, Ж. де Местра, Ф. П. Фонтона дозволяють автору розпізнати та представити широку картину дипломатичних дуелей на континенті, хоча й спостерігається прогалина з погляду джерел – відсутність османських документів... Очікувано, що незамінним було й використання румунської історіографії, що підтверджується численними посиланнями на праці відомих істориків та збірки документів, видані в Румунії того часу.

Порівняння між Кассо та А. Скальковським (1808–1898)

Скальковський – засновник регіональної історіографії

Аполлон Олександрович Скальковський (1808–1898) був істориком, археографом і статистиком українського походження, який провів більшу частину свого життя в Одесі. Він є автором перших історичних синтез регіону: *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края* [33]; *История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского* [31]. За монографією Л. В. Новікової, Скальковський був визначним представником «історіографії регіону», яка поєднувала імперську апологію зі щирою цікавістю до місцевого минулого. Він мав доступ до Архіву Коша (Архів Коша Нової Запорозької Січі), зібрав сотні народних пісень («песни запорожских бардов»), опитав старих козаків (таких як Микита Корж) і записав усні перекази [24, с. 157–160, 362–364]. Хоча спочатку він займав негативну позицію щодо козаків, відповідно до імперського маніфесту 1775 року, він поступово еволюціонував до романтичного погляду, уподібнюючи Запорозьку Січ «слов'янському лицарському ордену» і захищаючи її пам'ять. Українська дослідниця Л.В. Новікова показує, що Скальковський був «апологетом імперської політики», але також «істориком регіональної специфіки». Залишаючись апологетом російської державності та духовності, заснованої на православній релігії, що повною мірою виявилося під час з'ясування питання про дату святкування ювілею Одеси, історик водночас підкреслює і свою «українськість» [24, с. 196, 200-217, 378–382].

А. О. Скальковський стверджував, що Нижня Бессарабія (південна частина регіону), так звана пустеля гетів, мала турецьку назву Старий Степ (Ulu-Bea-aban), татарську назву – Буджак, поляки називали її Дике поле («Dzikie pola»), а у військових канцеляріях цю територію називали Камеральною Бессарабією («казенная Бессарабия» – Казенна Бессарабія). Аналізуючи характерні назви регіону, він дійшов висновку, що до кінця XVIII століття він був мало освоєний (було збудовано лише кілька турецьких фортець і поселень ногайців). Крім того, аналіз переселень ногайських татар дозволив історику показати причини відносної «пустки» трьох чвертей Буджаку, за винятком населених пунктів біля Аккермана, Бендер, Ізмаїла та Кілії, до 1820 року [32]. Ці положення щодо історії Бессарабії часів панування в буджацьких степах ногайських орд А.О. Скальковський повторював і в свої публіцистичних нарисах, як от «Що таке Бессарабія?» за 1878 рік [45, арк. 2].

Водночас історик стверджує, що регіон був власністю турецького уряду, який укріпив Дунай і Дністер своїми фортецями (Ізмаїл, Кілія, Аккерман, Паланка, Хотин), і що територія Бессарабії була завойована у Туреччини («повністю переможеної»), тобто перейшла під владу Російської імперії за правом завоювання, закріпленим у міжнародних угодах, зазначивши водночас включення до Російської імперії, згідно з Адріанопольським договором 1829 року, островів і Сулінського гирла Дунаю (кордон мав проходити по Свято-Георгіївському гирлу, правий берег якого залишався Османській імперії без права колонізувати територію на відстані 2 години шляху). Історик аналізує історію завоювання Бессарабії крізь призму східної політики Росії, починаючи з Петра I, якому він приписує першість серед російських монархів у прояві політичного інтересу до території так званого Степу. Водночас історик вбачає в цьому процесі результат дії не лише монарха, а й загальних законів суспільного та державного розвитку [24, с. 227].

А. О. Скальковський спирався на ідею народу (національності), вже популярну в першій половині XIX століття, і дослідник (ототожнюючи румунів з молдованами) на цій основі доводив навіть можливе право Румунії (Молдови) на північну частину Бессарабії, заперечуючи це право на південну частину, де, за його словами, довгий час (до 1791 року) «не існувало молдавських поселень». Фактично, в цьому питанні історик використовує концепцію етнічної території, яка базується на аргументі права першого заселення (*primi occupantis*). Це право А. О. Скальковський надає,

насамперед, населенню ногайців Буджаку, і навіть підкреслює, що історія цієї території – це історія ногайських татар.

Аналізуючи історію Бессарабії як історію території, яку вона займала, А. О. Скальковський використав також культурні аргументи, щоб довести внесок Росії в розвиток регіону. Він стверджував, що панування турків на узбережжі Чорного й Азовського морів та пониззя Дунаю стало завершальним етапом, який після нападів «інших варварів» та після їх знищення означав забуття античного періоду в історії регіону [24, с. 228–230].

Методологічні та джерельні відмінності

Порівняно зі Скальковським, Кассо має такі відмінні риси:

Характеристика	*А. Скальковський*	*Л. А. Кассо*
Основні джерела	*Місцеві архіви, Архів Коша Запорозького, усні перекази, пісні, мемуари козаків*	*Центральні російські архіви, європейське дипломатичне листування, мемуари російських генералів*
Османські джерела	*Практично відсутні (не знав турецької)*	*Відсутні повністю*
Усні джерела	*Використовувалися часто (пісні, легенди, інтерв'ю)*	*Повністю ігноруються*
Ставлення до козаків	*Еволюціонує від негативного до романтичного («лицарський орден»)*	*Не займається козаками (ігнорує проблему)*
Погляд на Бессарабію	*Вважає її частиною Новоросії, але з місцевими особливостями (болгарські, німецькі, грецькі колонії)*	*Вважає її простим продовженням Росії, без помітних особливостей; акцент на адміністративній уніфікації*
Метод	*Історичний, хронологічний, наративний, із вставками документів*	*Юридичний, історико-порівняльний, зосереджений на дипломатії*
Мова написання	*Російська, з цитатами французькою, польською, латиною*	*Російська, німецька, з великими цитатами французькою, італійською, англійською*
Цільова аудиторія	*Освічений читач у Росії та регіоні*	*Російські та європейські академічні кола*
Імперська апологія	*Присутня, але нюансована (визнає зловживання, упущення)*	*Надзвичайно сильна, майже позбавлена нюансів*

Скальковський в «Історії Нової Січі» пише: «Запорожці були не зграєю розбійників, а військово-релігійним орденом, подібним до західних, але з православною специфікою («слов'янські лицарі»). Вони захищали християнство від мусульман і були першими колонізаторами степу» [31, с. 39–42; 24, 378–382, 385]. Він використовує документи з Архіву Коша (листи, укази, протоколи козацьких рад), щоб довести існування складної демократичної організації. Твердження, що запорожці «не були зграєю розбійників, а військово-релігійним орденом, подібним до західних, але з православною специфікою» і що «вони захищали християнство від мусульман і були першими колонізаторами степу» – є синтезом інтерпретації, яку Л. В. Новікова приписує А. О. Скальковському в своїй монографічній праці [24].

Водночас Кассо в «Росії на Дунаї...» пише про період 1806–1812 років, майже не

згадуючи внеску козаків у війну. Він зосереджується на дипломатії великих держав і діях М. І. Кутузова. Наприклад, аналізуючи хід перемовин в Джурджу (1811), ретельно цитуючи листи Кутузова та великого візира, він водночас не робить жодного посилання на роль козацьких військ і волонтирів у боях або не вказує на страждання молдавського цивільного населення. Він представляє Бухарестський мир як виключно російську дипломатичну перемогу, маючи на увазі, що Бессарабія була «втраченою провінцією» для Туреччини і «здобутою» для російської цивілізації [18, с. 115–117, 190–195].

Висновок порівняння

У той час як Скальковський, хоч і був апологетом імперії, зберігав майже етнографічну цікавість до місцевого розмаїття і використовував «живі» джерела, Кассо є імперським якобінцем, який нав'язує одноманітний і централізований погляд, заснований виключно на офіційних російських архівах. Скальковський – історик регіону, Кассо – історик дипломатії. Отже, Кассо лише частково продовжує традицію Скальковського; він її радикалізує, усуваючи нюанси та перетворюючи історію на інструмент легітимації імперської влади.

Висновки

Книга Леона Кассо, опублікована століття тому, перекладена та перевидана румунською мовою (1940, 2003), читається з великим інтересом і сьогодні, вимагаючи, однак, підготовки та інтелектуальних зусиль для подвійного читання – власне тексту та численних *приміток* різними мовами внизу сторінок. Слабкою стороною, застарілою для читачів нашого часу, залишається відсутність *бібліографії* (оновленої), а також аналізу, принаймні стислого, використаних джерел та літератури. Водночас, сучасний рівень досліджень у багатьох європейських країнах з цієї теми передбачав би деякі доречні коментарі або принаймні розлогі зауваження в *примітках* з боку редактора або перекладача можливого нового видання.

Праця юриста Л. А. Кассо, якого румунський історик Г. Безвіконі (1910–1966) вважав «видатним вченим», «одним із найвідоміших міністрів імператора Миколи II» [3, p. 197; 2, p. 296], а також, за твердженням філософа М. М. Бахтіна (1895–1975): «был человек очень умный, образованный, европейски образованный. Это был европеец, европеец» – «був людиною дуже розумною, освіченою, по-європейськи освіченою. Це був європеєць, європеєць» [13, с. 67–68] – не втратила своєї актуальності чи документальної цінності, будучи нині доповненою новими джерелами та монографіями, опублікованими на тему Східного питання початку XIX століття. Своїм внеском Кассо-бессарабець утвердився як важливий історіографічний орієнтир у студіях з історії експансіоністської політики імперської Росії за Олександра I – доби, коли відбулася окупація Князівств на північ від Дунаю (Молдови та Валахії) та анексія в 1812 році території між Прутом і Дністром. Його монографія залишається вагомою віхою в дослідженні Східного питання, вирізняючись ґрунтовною джерельною базою та широким дипломатичним і воєнно-політичним охопленням. Водночас книгу слід сприймати критично, зіставляючи її з новітніми дослідженнями історії Бессарабії, Південної України та міжнародних відносин початку XIX століття. Попри апологетичний щодо російського імперіалізму характер праці, її наукова цінність зберігається завдяки багатству залученого матеріалу, що робить її незамінним джерелом для розуміння як самої епохи, так і історіографічних підходів того часу.

Література

1. Berechet Șt. Gr. *Legătura dintre dreptul bizantin și românesc.* Vol. I. Partea I. Izvoadele. Vaslui, 1937. 376 p.
2. Bezviconi Gh. *Profiluri basarabene,* vol. 1, Chișinău: Știința, 2017. 324 p.
3. Bezviconi Gh. *Profiluri basarabene,* vol. 2, Chișinău: Știința, 2017. 328 p.

4. Casso Leon. *Rusia și bazinul dunărean.* Iași: Editura Alexandru A. Țerek, 1940. 349 p.
5. Casso Leon. *Rusia și bazinul dunărean* / Передмова Апостола Стана; переклад та вступне дослідження Шт. Гр. Берекета. București: Saeculum Vizual, 2003. 240 p.
6. Colesnic Iurie. Acum o sută de ani... *Timpul*, 12 decembrie 2014. P. 19.
7. Colesnic Iurie. Leon A. Casso. *Basarabia necunoscută*, vol. 2. Chișinău: Museum, 1997. P. 36–39.
8. Marinescu Florin. Un basarabean înflăcărat. Scriitorul Dumitru C. Moruzi. *Limba Română*. anul XXII, 2012, nr. 5–6. P. 219–223. URL: (http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=1439) (доступ: 29.05.2026)
9. Monitorul oficial (România), Partea IB, Nr. 29, 5.02.1948. P. 958.
10. Sorel A. *La Question d'Orient au XVIII-e siècle, les origines de la Triple Alliance.* Paris, 1878. 317 p.
11. Баринов Д. А. *Кризис высшей школы 1911 г. в фокусе историографии.* Клио. 2017, № 10. С. 106–117.
12. Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка. *История БГПУ* (https://bspu.by/universitet/istoriya-bgpu) (доступ: 29.05.2026)
13. *Беседы В. Д. Дувакина с М. М. Бахтиным.* / Вступ. ст. С. Г. Бочарова и В. В. Радзишевского; закл. ст. В. В. Кожинова. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1996, 342 с.
14. Верещагин А. *Лев Аристидович Кассо: цивилист на службе империи* (2016). URL: (https://web.archive.org/web/20171110171554/https://legal.report/author-7/l/lev-aristidovich-kasso-civilist-na-sluzhbe-imperii) (доступ: 12.08.2026)
15. Кассо Л. А. *Петр Манега. Забытый кодификатор Бессарабского права*. СПб., 1914. 21 с.
16. Кассо Л. А. *Понятие о залоге в современном праве* / Редкол.: Е. А. Суханов (пред.) и др. Москва: Статут, 1999. 284 с. (Серия «Классика российской цивилистики»).
17. Кассо Л. А. Россия на Дунае и образование Бессарабской области. *Ученые записки Императорского Лицея в память цесаревича Николая*. Москва, 1912. Вып. VI. С. 1–76; 1913. Вып. VII, С. 1–88.
18. Кассо Л. А. *Россія на Дунаѣ и образованіе Бессарабской области*. Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 1913. 230 с.
19. Коковцов В. Н. *Из моего прошлого. Воспоминания 1903-1919 гг.* Том 2. Париж, 1933. 511 с.
20. Колин А. И., Стыкалин Ал. С. *Выходцы из Молдавского княжества и Бессарабии - профессора и студенты московских высших учебных заведений (XVIII – начало XX вв.).* Славяне и Россия: славяне в Москве. 25. Никитинские чтения «Славяне и Россия» к 870-летию со дня основания г. Москвы. Отв. редактор С. И. Данченко, 2018. С. 28–47.
21. Ленин В. И. *Полное собрание сочинений.* Издание пятое. Том 23 (март–сентябрь 1913). Москва: Издательство политической литературы, 1973. URL: (http://www.uaio.ru/vil/23.htm) (доступ: 29.09.2020)
22. Летопись Московского университета: (http://letopis.msu.ru/peoples/808) (доступ: 29.09.2020)
23. Маркин В. Л. «Университетский протест» 1911 г. и реакция российского общества. *Вестник Московского Университета*. Сер. 8. История. 2009. № 5. С. 10–18.
24. Новикова Л. В. *«Історіограф» Південної України Аполлон Скальковський: інтелектуальна апологія імперської політики та регіональної історичної самобутності*. Монографія. Одеса: «Одеський національний університет», 2012. 464 с.
25. Ренненкампф В. Н. *Россия на Дунае (по поводу книги Л.А. Кассо)*. Одесса: «Славянская» типография Е. Хрисогелос, 1914. 16 с.

26. Романов Ю. В. *Наука и власть: наследие Л. А. Кассо*. Труды научной конференции студентов и аспирантов «Ломоносов–99». История. Москва, 1999. С. 76–80.

27. Ростовцев Е. А. «Борьба за автономию»: корпорация столичного университета и власть в 1905–1914 гг. *Journal of Modern Russian History and Historiography*. 2009, vol. 2. С. 75–121.

28. Ростовцев Е. А., Баринов Д. А. Образ чужого: «Проклятый цыган» (Л. А. Кассо в воспоминаниях современников). *Клио*. 2018. № 12 (144). С. 27–36.

29. Ростовцев Е. А., Сидорчук И. В. Миф о Л. А. Кассо. *Вестник Томского государственного университета. История*. 2019, № 57. С. 14–22.

30. Ростовцев Е. А., Сидорчук И. В. Университетский вопрос в эпоху Л.А. Кассо (по материалам Государственной думы). *Клио*. 2017. №10(130). С.92–105.

31. Скальковский А. А. *История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского*: на основании подлинных документов Запорожского Сечевого Архива : [в 3 ч.]. Изд. 3-е. Одесса : Типография А. Шульце, 1885–1886. Ч. 1. 1885. 302 с.; Ч. 2. 1885. 358 с.; Ч. 3. 1886. 330 с.

32. Скальковский А. А. Торгово-промышленное значение Бессарабии. *Одесский вестник*. 10 января 1861. (№ 3).

33. Скальковский А. А. *Хронологическое обозрение истории Новороссийского края: 1730–1823*. Одесса: Городская типография, 1836–1838. Ч. 1: От 1730 по 1796 год. 1836. – [4], IX, 288, [1] с.; Ч. 2: От 1796 по 1823 год. 1838.

34. Столипін П. А. [Лист царю Миколі II, 22 грудня 1907 р.] (ГАРФ. Ф. 601. Оп. 1. Спр. 1352. Арк. 4–4 зв.); Опубл.: *Красный архив*. 1928. Т. 5 (30). № 5–7. С. 81 (приміт-ка 3 до листа – біографічна довідка про Л.А. Кассо, зокрема про відставку ректора О. О. Мануйлова, проректора П. А. Мінакова, 21 професора та бл. 130 осіб загалом 1911 р.); (https://docs.historyrussia.org/ru/nodes/28141-pismo-nikolayu-ii-22-dekabrya-1907-g) (дата звернення: 13.08.2026).

35. Столипін П. А. [Лист О. Ф. Мейендорфу, 8 липня 1910 р.] (ГАРФ. Ф. 573. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 10–10 зв.); Опубл.: *Столыпин П. А. Переписка*/ под общ. ред. П. А. Пожигайло. Москва: РОССПЭН, 2004. С. 619.

36. Столипін П. А. [Лист О. Ф. Мейендорфу, 25 липня 1910 р.] (ГАРФ. Ф. 573. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 11–11 зв.); Опубл.: *Столыпин П. А. Переписка*/ под общ. ред. П. А. Пожигайло. Москва: РОССПЭН, 2004. С. 618.

37. Столипін П. А. [Лист Миколі II, 26 вересня 1910 р.] (ГАРФ. Ф. 601. Оп. 1. Спр. 1352. Арк. 6–7 зв.); Опубл.: *Красный архив*. 1928. Т. 5 (30). № 5–7. С. 82–83; також опубл.: Опубл.: *Столыпин П. А. Переписка*/ под общ. ред. П. А. Пожигайло. Москва: РОССПЭН, 2004. С. 62–63; відповідь Миколи II від 22 вересня 1910 р. опубл. окремо: *Красный архив*. 1924. Т. 5. С. 121–122.

38. Удинцев Вс. А. Лев Аристидович Кассо. Доктор гражданского права. *Журнал Министерства народного просвещения*. Петроград, 1915. Сентябрь. Часть LIX (59). С. 42–70.

39. Шварц А. Н. *Моя переписка со Столыпиным. Мои воспоминания о государе* / ред. С. Соболевский. Москва, 1994. 361 с.

Архівні джерела

40. Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург (далі: РДІА), Ф. 922, Оп.1, спр. 122.

41. РДІА, Ф. 1320, Оп.1, спр. 66.

42. РДІА, Ф. 1320, Оп.1, спр. 67.

43. РДІА, Ф. 1642, Оп.1, спр. 144.

44. РДІА, Ф. 1642, Оп.1, спр. 146.

45. Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 147 (Скальковский А. А.). Оп. 1, спр. 19.

Преса

46. Adevărul. (Бухарест). 24.08.1913.

47. Adevărul. (Бухарест). 6.09.1913.

48. Adevărul (Бухарест). 21.09.1913. № 8630. [д-р І. Дусчан, «Cine e d. L.A. Cassu? Răspuns d-lui D.C. Moruzzi»]

49. Adevărul (București). 4.08.1914 [Знущання над Кассо в Німеччині].

50. Dimineața (Бухарест). 11.10.1910. Anul 7. № 2375.

51. Dimineața (Бухарест). 18.06.1913. Anul X. № 3336. [«Icoane din viața rusească... Convorbire cu ziarista rusă, d-na Alexandrina Glagoleff», semnat L.F.]

52. Dimineața (Бухарест). 19.06.1913. Anul X. № 3337. [«Cenzura în Rusia»]

53. Dimineața (Бухарест). 21.09.1913. Anul X. № 3431. [І. Костін, «Ministru rusesc și filoromîn?»]

54. Dimineața (Бухарест). 25.08.1913. Anul X. № 3404. [І. Костін, «Renegatul Basarabiei – D-nul Casso, ministru rus de origine romînească și-a trădat neamul»]

55. Opinia (Бухарест). 15.01.1913. Anul X. № 1783. [«Instrucția în Rusia» (interviul lui L.A. Casso pentru «Le Temps», trad. C.V. Bușureanu)]

56. Revue des Études Grecques, tome 7, fascicule 27–28, 1894, p. LXVIII.

57. Revue des Études Grecques, tome 28, fascicule 130, 1915. pp. 11–19. [Membres donateurs – «Mme Casso»]

58. Viața Românească. (Ясси). Рік IX. 1914. № 3.

59. Nour Al. Scrisori din Basarabia. Basarabia de la 1912 încoace. *Viața Românească*. Anul IX. Iași, 1914. Martie, No. 3. P. 410–421.

60. Viața Românească. (Ясси). Рік IX. 1914. № 4–5.

61. Nour Al. Scrisori din Basarabia... *Viața Românească*. Anul IX, Iași, 1914, aprilie-mai, No. 4–5. P. 188-194.

62. Viața Românească. (Ясси). Рік IX. 1914. № 10–12.

63. Stere C. România și războiul european. *Viața Românească*, 1914, Nr. 10–12. P. 207–230.

64. Нива. Иллюстрированный журнал литературы, политики и современной жизни. СПб., 1910, № 44.

65. Новое время. 2 (15) февраля 1911, № 12534.

Роль і місце історичної архетипіки в деконструкції російських імперських наративів

ПАЗДРІЙ Вікторія, м. Київ, Україна

Однією з характерних ознак гібридної війни є прагнення ворога нівелювати історичний досвід українців, знецінити національну ідентичність і, таким чином, зламати моральну стійкість етносу й нації. Історичні наративи при цьому стають об'єктами цілеспрямованої ідеологічної атаки не випадково, адже саме вони упродовж десятиліть формують уявлення суспільства про власне походження, право на державність, тяглість політичної традиції та легітимність національного майбутнього.

Руйнування концепції історичного поступу здійснюється ворогом з метою представити українську суб'єктність як випадкову, штучну або несамостійну, замінюючи відчуття історичної спадкоємності станом дезорієнтації, меншовартості й сумніву у власній цивілізаційній перспективі. Як слушно зауважує Я. Калакура: «Поняття "Укра-

їна” трактується в російській історіографії не інакше як “окраїна Росії”, а “спільне історичне минуле” і “спільна боротьба” із зовнішніми ворогами — як причина й мотив приєднання України до Росії 1654 р., що отримало формулу “возз’єднання” та набуло характеру державної доктрини у відомих тезах ЦК КПРС» [2, с. 103]. Таке трактування не лише підміняє історичну реальність імперською схемою інтерпретації, а й слугує вихідною основою для численних історіографічних маніпуляцій з політичною метою.

Саме з цієї причини особливої ваги набуває відстоювання самобутності історичного поступу українців та національних наративів професійним теоретико-методологічним інструментарієм історіографії, у тому числі архетипічної, сутність якої розкрита у працях Д. Лінденфельда [10], М. Мордена [11], Р. О’Ніла [12], С. Юкневічюса [9], Н. Семергей [6], М. Юрія і Л. Алексієвець [8] та ін. Історичний архетип являє собою «узагальнений тип значимої постаті, історико-політичного явища або моделі колективної поведінки, типових і повторюваних для однієї й тієї ж етнічної або національної спільноти у схожих історичних, соціальних, політичних і культурних умовах на різних етапах її розвитку» [4, с. 17]. Звернення до архетипіки поглиблює історіографічний аналіз тих структур історичного досвіду, через які національний поступ набуває внутрішніх закономірностей, а отже, і самобутності. Д. Лінденфельд виділяє серед таких структур насамперед ідентичність, пам’ять і культурні уявлення [10, с. 217]. М. Морден оперує поняттями «національних кейсів» і «емоційної наративної архітектури» — трагічної, романтичної, комічної та сатиричної, — через які конкретні нації інтерпретують власну історію та колективний досвід [11, с. 447–448]. С. Юкневічюс виокремлює архетипні структури, характерні для окремих історичних епох, націй і соціальних груп, які визначають їхню самобутність [9, с. 67–79].

Історичні архетипи у їхніх епохальних репрезентаціях завжди слугують основою національних наративів як глибинні смислові структури колективного історичного досвіду. З цієї причини дослідження, обґрунтування й апологія наративів національної історії у протидії ворожій пропаганді, на наш погляд, неможливі без звернення до архетипних витоків. Дослідження історичних архетипів дає змогу не лише описувати національні наративи, а й виявляти ті глибинні моделі історичного досвіду, які російська імперська традиція намагається заперечити, привласнити або представити як похідні від власної історії.

Зокрема, концепт Яфетової Сили у В. Липинського, пов’язаний із яфетичністю як історико-культурною європейськістю українців [4, с. 8–26], опонує ворожому наративу про Україну як «окраїну Росії» та частину «спільного історичного минулого», оскільки вводить український історичний поступ у ширший європейський, а не російсько-центричний смисловий простір. У цьому ж контексті «Хамова Сила» постає як архетипна репрезентація руїнницької історичної дії, що дозволяє відмежувати певні деструктивні форми соціальної поведінки від власне державотворчої української традиції [4, с. 3]. З точки зору хамічності, за Липинським, можливо пояснити феномени колаборанства й ухилянства не як випадкові девіації, а як прояви руїнницької моделі поведінки, що виникає тоді, коли особа або група відмовляється від солідарності з власною політичною спільнотою й культурною традицією. «Хамову Силу» можна співвіднести з колаборанством як переходом на бік зовнішньої сили, що руйнує власну державну спільноту зсередини, та з ухилянством у його ціннісному, а не суто правовому вимірі — як відмовою від участі в обороні спільного політичного порядку в момент його екзистенційного випробування.

Таке трактування, з нашої точки зору, безпосередньо підважує кілька ключових російських імперських наративів. Передусім воно ставить під сумнів тезу про «природну проросійськість» частини українського населення, оскільки колаборанство постає не як вияв органічного тяжіння до «спільного російського світу», а як форма відриву від власної політичної спільноти й переходу на бік зовнішньої сили. Концепт «Хамової Сили» опонує російській тезі про українців як «анархічний», «зрадливий» або «нездатний до державності» етнос, адже деструктивна поведінка інтерпретується не як сутність українського історичного характеру, а як антидержавне начало, протиставлене яфетичній, організуючій і солідарній лінії національного поступу. Відтак колаборанство й ухилянство не можуть бути використані як доказ нібито неспроможності українців до власної державності; навпаки, їхнє осмислення через категорію хамічності демонструє здатність української історіографічної традиції самостійно називати, аналізувати й відмежовувати руїнницькі форми поведінки від власне української державотворчої ідеї.

Архетипні образи Лицаря-Хлібороба й Жовніра у «Листах до братів-хліборобів» В. Липинського [3] особливо важливі для руйнування російського наративу про нібито органічну бездержавність українців як окремої нації. У Липинського хліборобський клас і військова верства осмислюються не лише як соціальні групи певної доби, а як носії повторюваних моделей політичної поведінки, державотворчої організації та національної історичної дії. Українська спільнота постає в баченні історика не як етнографічна маса, що потребує зовнішнього (імперського) державного центру, а як носій власних форм соціального порядку, військового служіння, політичної відповідальності й оборони національного ідеалу.

Не менш значимою для полеміки з ворожими наративами є архетипна опозиція Окциденту й Орієнту, яка в державницькій історіографії постає не як проста географічна антитеза Заходу і Сходу, а як хронотопна модель історичного розвитку. У цій дослідницькій оптиці Окцидент і Орієнт позначають повторювані типи історичного простору, державного порядку, політичної культури, соціальної дисципліни та цивілізаційної самоорганізації. Особливо вагомою є інтерпретація С. Томашівського, для якого Україна була культурною межею між двома протилежними типами: хліборобський північний Захід, історична колиска українського племені, протистояв степовому кочовицькому світові й перетворював його через «культуру плуга» [7, с. 193].

Такий підхід, на наш погляд, руйнує російський наратив про Україну як пасивну «окраїну» російського історичного простору, оскільки показує її як активний простір цивілізаційного формування, межі й перетворення. Водночас звернення С. Томашівського до латинського й візантійського культурних чинників у «варяго-руському» Києві [7, с. 193–194] нівелює псевдоісторичний наратив російського привласнення київської спадщини: Київ постає не початком московської традиції, а простором перетину різних європейських і східнохристиянських впливів.

У Д. Дорошенка ця опозиція поглиблюється через протиставлення України й Московії як різних типів культурно-історичної ментальності: український простір репрезентується через право, громадську взаємність, соціальну відкритість, вищий статус особи й жінки, культурну та благодійну активність, тоді як Московія — через примус, колективне безправ’я, ритуалізоване підданство й деспотичну владу [1]. Бінарна опозиція Окциденту й Орієнту, яку обґрунтували діаспоральні українські історики державницького напряму, деконструює російські наративи про «єдиний руський світ», «спільну цивілізаційну долю» та «природну належність» України до російського простору, причому не декларативно, а через виявлення різних моделей історичного простору, правосвідомості, соціальної організації та культурної динаміки.

Студіювання української історичної архетипіки у працях представників державницької школи розширює інструментарій української історичної науки, оскільки переводить полеміку з російськими псевдоісторичними наративами з рівня спростування окремих фальсифікацій на рівень деконструкції самих інтерпретаційних схем, через які імперська традиція привласнює, спотворює або знецінює українське минуле. Архетипічний аналіз дає змогу виявляти не лише подієву тяглість, а й сталі моделі історичної свідомості, політичної поведінки, правової культури, соціальної ор-

ганізації та цивілізаційного самовизначення, що повторюються в українському історичному досвіді й не можуть бути пояснені в межах російсько-центричної схеми. Завдяки цьому українська історіографія отримує можливість обґрунтовувати самобутність національного поступу не тільки через фактологічне доведення давності державницьких традицій, а й через аналіз глибинних смислових структур, які формували уявлення українців про владу, право, спільноту, землю, оборону, свободу й належність до європейського культурно-історичного простору.

Література

1. Дорошенко Д. «К украинской проблеме». По поводу статьи кн. Н. С. Трубецкого (1928 р.) URL: https://hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1928.doroshenko.php (дата звернення: 01.04.2026).

2. Калакура Я. Ідеологічна леґітимація загарбницьких воєн і конструювання образу ворога в російській історіографії. *Український історичний журнал.* 2022. № 4. С. 93–108. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.093

3. Липинський В. К. Листи до братів-хліборобів: про ідею і орґанізацію українського монархізму (1919–1926). URL: https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3615/file.pdf (дата звернення 01.04.2026).

4. Липинський В. К. Хам і Яфет: з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів : Поступ, 1928. 30 с.

5. Паздрій В. Відродження архетипу «Яфетової Сили» у постмодерному українському міфосі (за державницькою концепцією В. Липинського). *Український соціум.* 2025. № 4(95). С. 15–24. DOI: https://doi.org/10.15407/socium2025.04.015

6. Семергей Н. Історіографічний дискурс про роль архетипів у стабілізації конфліктного розвитку національної ідентичності українців в імперську добу. *Українознавчий альманах.* 2019. Т. 24. С. 18–22. DOI: https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.24.3

7. Томашівський С. Схід і Захід: історико-політичний нарис (вступна стаття О. В. Яся). Український історичний журнал. 2015. № 2. С. 184–196.

8. Юрій М., Алексієвець Л. Архетип і ментальність через призму історії. *Україна–Європа–Світ: міжнародн. зб. наук. праць. Сер.: Історія, міжнародні відносини.* Вип. 17. Тернопіль : Видавництво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. С. 16–24.

9. Juknevičius S. Imagining Communities and Imagined Worlds: the Archetypal Concept of History. *Tarpdalykiniai kultūros tyrimai.* 2015. T. 3, Nr. 1. P. 67–79.

10. Lindenfeld D. Jungian archetypes and the discourse of history. *Rethinking History***.** 2009. Vol. 13, № 2. P. 217–234. DOI: https://doi.org/10.1080/13642520902833833.

11. Morden M. Anatomy of the national myth: archetypes and narrative in the study of nationalism. *Nations and Nationalism.* 2016. Vol. 22, Issue 3. P. 447–464. DOI: https://doi.org/10.1111/nana.12167

12. O'Neal R. Archetypal Historiography: A New Historical Approach. Archai: The Journal of Archetypal Cosmology. 2009. Vol. 1, № 1. P. 68–76.

Підтримка українською діаспорою Канади збірної України під час виступів на Invictus Games

ПЕТРОВСЬКИЙ Андрій, м. Київ, Україна

Invictus Games (укр. – «Ігри нескорених») були започатковані у 2014 році з ініціативи Герцога Сассекського, Принца Гаррі як міжнародні змагання з адаптивних видів спорту для військовослужбовців і ветеранів, які зазнали поранень, травм або захворювань. Такі змагання передусім мають на меті вшанувати ветеранів, надати підтримку та допомогу в проходженні реабілітації та соціальній адаптації людям, які були поранені та втратили здоров'я під час виконання завдань, пов'язаних з несенням військової служби [3].

Україна вперше взяла участь у цих змаганнях у 2017 році як учасник численних військових навчань та миротворчих операцій під егідою ООН, а також як країна, військовослужбовці якої отримали бойовий досвід при виконанні завдань в рамках Антитерористичної операції на Сході України.

Під час підготовки України до Invictus Games, які мали пройти у вересні 2017 року в канадському м. Торонто, особливо виразно проявилася роль української громади Канади. Так, після підтвердження участі України в Invictus Games у вересні 2016 року, Конгрес українців Канади (далі – КУК) висловив подяку канадським парламентарям, а також іншим організаціям і особам, які підтримали заявку України на участь в «Іграх нескорених». Підкреслювалось, що включення української збірної команди до числа 17 команд-учасниць змагань, має допомогти світові побачити незламну волю та мужність українських чоловіків і жінок у військовій формі [13].

КУК повідомив про готовність разом зі Світовим конгресом українців та Канадсько-українською фундацією і всіма афілійованими до них організаціями підтримувати українську команду та організувати допомогу українсько-канадських волонтерів. У жовтні 2016 року з цією метою було створено спеціальний організаційний комітет при КУК, який очолила Рената Роман, активна діячка української громади в Канаді, фахівець із реабілітації та фізіотерапевт [12].

Організаційний комітет, до складу якого загалом увійшли 12 осіб від різних організацій української діаспори в Канаді, упродовж багатьох місяців здійснював підготовчі заходи, щоб гідно зустріти збірну України та зробити її перебування в Канаді максимально комфортним. Для допомоги кожному члену оргкомітету у виконанні поставлених завдань було залучено групу волонтерів. Передбачалось активно залучити українсько-канадську громаду для підтримки збірної України безпосередньо під час змагань, а також на запланованому урочистому бенкеті [17].

Українська діаспора Канади забезпечила всебічну підтримку участі української збірної в змаганнях, що пройшли з 23 по 30 вересня 2017 року. Члени українсько-канадської громади зустрічали українську збірну в аеропорту Торонто, організовували супровід, урочисті заходи та підтримку вболівальників. Приймаюча українська громада Канади фактично стала одним із головних партнерів української делегації.

22 вересня 2017 року КУК організував урочистий прийом на честь української команди в Торонто, в якому взяли участь Прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо, Президент України Петро Порошенко разом з першою леді України Мариною Порошенко, міністри урядів обох країн та інші гості [14]. Захід мав благодійний характер, а зібрані завдяки благодійним пожертвам кошти у розмірі 100 тис. доларів (тут і далі суми зазначаються в канадських доларах – А. П.) були спрямовані на реабілітацію та підтримку поранених українських військових і ветеранів через створений Конгресом українців Канади та Канадською-українською фундацією Фонд допомоги пораненим українським військовим (Ukraine Wounded Warriors Fund) [15, p. 13].

За підсумками змагань, у яких взяли участь понад 600 спортсменів, українська збірна у складі 15 спортсменів – ветеранів Збройних Сил України здобула 14 медалей (8 золотих, 3 срібних та 3 бронзові), зокрема найрезультативнішим спорстменом української збірної став Павло Будаєвський (ветеран ЗСУ, який отримав поранення під Іловайськом, нині – керівник філії Науково-дослідного інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка в Угорщині), який виборов 4 золоті медалі в плаванні [4].

30 вересня 2017 року відбувся урочистий захід з нагоди завершення участі української команди в Invictus Games 2017. Під час заходу представники благодійної ор-

ганізації BCU Foundation та Ліги українських канадських жінок (League of Ukrainian Canadians Women) передали українській команді Invictus 11 тис. доларів на підтримку спортсменів та їхніх родин, а також для сприяння подальшим тренуванням перед наступними Іграми Invictus Games, що мали відбутися у 2018 році в Австралії [9].

Варто зазначити і те, що в червні 2018 року було оголошено переможців серед 80 поданих заявок, які мали отримати гранти в межах Фонду «Захисники України», створеного завдяки благодійним пожертвам, які надійшли під час галавечору на честь української збірної на Invictus Games.

Загальний фонд у розмірі 100 тис. доларів розподілявся між проєктами чотирьох організацій, спрямованими на реабілітацію поранених українських захисників – на курси підприємництва для ветеранів «Boots to Business» від Української соціальної академії, на функціонування Центру психологічної підтримки ветеранів та їхніх сімей «Поруч», організованого Союзом ветеранів АТО Донбасу, на надання тимчасового притулку та програми реабілітації Центру для учасників АТО та курси з подолання психологічного шоку та запобігання посттравматичному стресовому розладу ветеранів, створені організаціями «Побратими України» та «Допомога Україні» [11].

У 2024-2025 роках українська діаспора Канади знову масштабно об'єдналась навколо підтримки участі української команди в «Іграх Нескорених» Invictus Games Vancouver Whistler 2025, які пройшли в канадських Ванкувері та Вістлері з 8 по 16 лютого 2025 року, і де поряд із традиційними дисциплінами вперше було включено до програми зимові види спорту [8].

Конгрес українців Канади спільно з Фундацією Темертеїв (Temerty Foundation) та Канадсько-українською фундацією надали фінансову підтримку українській збірній для участі в Іграх Нескорених. Так, КУК організував збір коштів на підтримку української команди, зібрані пожертви, які надходили через фонд КУК Ukrainian Canadian Congress Charitable & Educational Trust передавалися благодійному фонду True Patriot Love Foundation для забезпечення підготовчого табору українських ветеранів у Канаді [16, p. 11]. Завдяки зібраній фінансовій підтримці було організовано прибуття збірної України до канадського Вістлера на спеціальний тренувальний збір напередодні змагань.

На Іграх Нескорених 2025 було представлено 35 ветеранів та військовослужбовців з України, що стало найбільшим українським контингентом в історії Ігор. За результатами змагань команда здобула 32 медалі і посіла третє місце в командному заліку [2; 10], що стало можливим передусім завдяки силі волі і витримці українських ветеранів і водночас вагомій підтримці, яку надала команді українська діаспорна громада Канади [6]. Зокрема, як і на Іграх 2017 року, діаспора забезпечила активну підтримку волонтерів і вболівальників для української команди.

13 лютого 2025 р., вже під час проведення Invictus Games 2025, в межах підтримки української збірної Канадсько-українська фундація через спільну з Конгресом українців Канади ініціативу «Ukraine Humanitarian Appeal», яка реалізовується з початку повномасштабного російського вторгнення в Україну, запустила кампанію «Even The Brave Struggle», присвячену психічному здоров'ю та реабілітації українських ветеранів та цивільних, які постраждали внаслідок війни [7].

У ході кампанії, яка тривала до 6 квітня 2025 р., було зокрема представлено історії учасників української збірної на Invictus Games для привернення уваги канадського суспільства до психологічної реабілітації ветеранів. Партнером кампанії виступив генерал Ромео Даллер, канадський військовий та політик, в минулому – учасник миротворчої місії в Руанді, який розповідає про власну боротьбу з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) після служби в Руанді, привертає увагу суспільства до проблем реабілітації та соціальної адаптації ветеранів [7]. У 2024 та 2025 рр. генерал Р. Даллер відвідував Україну, зустрічався з ветеранами і жителями прифронтових територій, говорив про масштабну потребу в наданні психосоціальної допомоги постраждалим внаслідок війни особам [1].

Завдяки проведеній кампанії «Even The Brave Struggle» було зібрано 2,5 млн. доларів на реалізацію програм психоціальної підтримки українських військових, зокрема благодійним фондом родини Мигалів (Myhal Family Foundation), яка пообіцяла подвоїти всі внески до загальної суми в 1 млн доларів, було зроблено внесок у розмірі 1 млн, ще 1,5 млн доларів склали пожертви від численних благодійників [5].

Таким чином, змагання Invictus Games, які проходили в Канаді у 2017 та 2025 роках, крім того, що дали можливість українським ветеранам продемонструвати власну силу духу і стійкість в спортивних стартах, завдяки всебічній підтримці української діаспори Канади, в тому числі вагомій фінансовій допомозі, стали платформою для реалізації важливих проєктів психологічної та соціальної реабілітації ветеранів, привернули увагу до проблем підтримки українських ветеранів та цивільних, які постраждали внаслідок війни.

Література

1. В Університеті презентували фільм про вплив війни на психічне здоров'я ветеранів. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка.* 29 травня 2025 р. URL: https://knu.ua/news/13635 (дата звернення: 21.08.2026).

2. Ігри Нескорених-2025: Українці вибороли 32 медалі і здобули третє місце. *Міністерство внутрішніх справ України.* 24.02.2025. URL: https://mvs.gov.ua/news/igri-neskorenix-2025-ukrayinci-zavoiuvali-32-medali-i-zdobuli-tretje-misce (дата звернення: 21.08.2026).

3. Наливайко М. Ігри Нескорених: демонстрація сили духу та символ єднання військових. *Укрінформ.* 9 лютого 2025 р. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-sports/3958068-igri-neskorenih-demonstracia-sili-duhu-ta-simvol-ednanna-vijskovih.html (дата звернення: 21.08.2026).

4. Українська збірна завершила «Ігри нескорених» з 14 медалями. *Радіо Свобода.* 30 вересня 2017 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28765790.html (дата звернення: 21.08.2026).

5. A TRIUMPH OF COMPASSION: "Even the Brave Struggle" Campaign Raises $2.5 Million for Ukraine's Heroes. *Canada-Ukraine Foundation.* May 4, 2025. URL: https://www.cufoundation.ca/a-triumph-of-compassion-even-the-brave-struggle-campaign-raises-2-5-million-for-ukraines-heroes/ (дата звернення: 21.08.2026).

6. Canada-Ukraine Foundation joins Temerty Foundation and Ukrainian Canadian Congress to Support Team Ukraine at Invictus Games 2025. *Canada-Ukraine Foundation.* February 6, 2025. URL: https://www.cufoundation.ca/canada-ukraine-foundation-joins-temerty-foundation-and-ukrainian-canadian-congress-to-support-team-ukraine-at-invictus-games-2025/ (дата звернення: 21.08.2026).

7. Even The Brave Struggle. *Canada-Ukraine Foundation.* February 13, 2025. URL: https://www.cufoundation.ca/even-the-brave-struggle/ (дата звернення: 21.08.2026).

8. Lazarchuk A. Support Team Ukraine at the Invictus Games February 2025. *Ukrainian Canadian Congress.* November 29, 2024. URL: https://www.ucc.ca/2024/11/29/support-team-ukraine-at-the-invictus-games-february-2025/ (дата звернення: 21.08.2026).

9. On Saturday September 30, 2017, the Ukrainian-Canadian community gathered once again in support of Invictus Games: Team Ukraine. *Facebook.* 2October 2, 2017. URL: https://www.facebook.com/BCUFinancial/posts/1591202060935932/ (дата звернення: 21.08.2026).

10. Team Ukraine Triumphs at Invictus Games Vancouver Whistler 2025. *Canada-Ukraine Foundation.* February 19, 2025. URL: https://www.cufoundation.ca/team-ukraine-triumphs-at-invictus-games-vancouver-whistler-2025/ (дата звернення: 21.08.2026).

11. UCC announces Defenders of Ukraine grant recipients. Ukrainian Canadian Congress. June 14, 2018. URL: https://www.ucc.ca/2018/06/14/ucc-announces-defenders-of-ukraine-grant-recipients/ (дата звернення: 21.08.2026).

12. UCC to support Ukraine in 2017 Invictus Games. *Ukrainian Canadian Congress.* October 24, 2016. URL: https://www.ucc.ca/2016/10/24/ucc-to-support-ukraine-in-2017-invictus-games/ (дата звернення: 21.08.2026).

13. Ukraine Team to Participate in 2017 Invictus Games. *Ukrainian Canadian Congress.* September 26, 2016. URL: https://www.ucc.ca/2016/09/26/ukraine-team-to-participate-in-2017-invictus-games/ (дата звернення: 21.08.2026).

14. Ukrainian Canadian Community Honours Ukraine's Invictus Team. *Ukrainian Canadian Congress.* September 26, 2017. URL: https://www.ucc.ca/2017/09/26/ukrainian-canadian-community-honours-ukraines-invictus-team/ (дата звернення: 21.08.2026).

15. Ukrainian Canadian Congress. *Triennial Report 2016–2019.* 2019. URL: https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2020/03/Triennial-report-UCC-finalfor-web-min.pdf (дата звернення: 21.08.2026).

16. Ukrainian Canadian Congress. *Triennial Report 2022–2025.* 2025. URL: https://www.ucc.ca/wp-content/uploads/2025/12/Triennial-report-UCC-2025-final-1.pdf (дата звернення: 21.08.2026).

17. Update from UCC Invictus Games Organizing Committee Chair Renata Roman. *Ukrainian Canadian Congress.* April 28, 2017. URL: https://www.ucc.ca/2017/04/28/update-from-ucc-invictus-games-organizing-committee-chair-renata-roman/ (дата звернення: 21.08.2026).

Вишиванка в освітньому просторі України: збереження традицій і формування ідентичності

ПОКРОПИВНА Ірина, м. Богуслав, Україна

Українська вишиванка є одним із найбільш упізнаваних символів української культури, у якому поєдналися традиції, художня творчість, історична пам'ять і світоглядні уявлення українського народу. У сучасних умовах її значення виходить за межі традиційного одягу: вишиванка дедалі виразніше сприймається як культурний код, засіб репрезентації української ідентичності та символ приналежності до українського культурного простору.

У культурі українців вишиванка має ціннісний зміст, характерний для колективної ідентичності та ідентичності особистісного рівня вираження. Це знаходить відображення і в тих орнаментах, якими оздоблюють вишиванку. Вони є символами життя, любові, здоров'я, рідного дому, сімейного благополуччя, народження дітей, краси природи. Орнаменти, які домінують в різних регіонах України, є їх духовними символами. По таких вишиванках земляки є впізнаваними в іншому культурному середовищі. Отже, вишиванка виконує роль об'єднувального фактору не тільки у збереженні етнічної культури й ідентичності, а у підтримці колективної ідентичності [1, с. 8].

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах російсько-української війни. Протистояння відбувається не лише у воєнній площині, а й у сфері історичної пам'яті, культури, мови та ідентичності. За таких обставин збереження й передача молодому поколінню культурної спадщини набувають важливого освітнього значення. Саме тому традиційні культурні символи можуть бути ефективно залучені до освітнього процесу як засіб пізнання української культури та осмислення власної національної належності.

Так, щороку у третій четвер травня відзначають Всесвітній день вишиванки.

Свято, започатковане у 2006 році, за два десятиліття перетворилося на культурну та суспільну подію, яка об'єднує українців по всьому світу.

Напередодні Дня вишиванки, який цьогоріч припав на 21 травня, українці підтверджують високу символічну цінність традиційного одягу, однак для більшості він залишається атрибутом особливих подій, а не елементом повсякденного стилю. Вишиванка насамперед асоціюється з національною ідентичністю, хоча її носять переважно кілька разів на рік, а понад половина респондентів зізнається, що відчуває суспільне очікування вдягнути її саме у святковий день. Про це свідчать результати дослідження Gradus [2].

Дослідження показало, що для половини опитаних українців вишиванка є передусім символом національної ідентичності. Ще чверть сприймають її як традиційний святковий одяг. І лише 3% респондентів розглядають вишиту сорочку як елемент повсякденного вбрання. Попри високу символічну цінність, вишиванка не є універсальним елементом гардероба. 37% українців мають щонайменше одну вишиванку, ще 28% – дві або три. Водночас значна частина респондентів – 35% чоловіків і 25% жінок – відповіли, що не мають жодної [2].

Практика носіння залишається переважно епізодичною. 44% українців вдягають вишиванку кілька разів на рік, 17% – лише раз на рік, а третина не носить її взагалі. Найпоширенішими нагодами для носіння є національні та державні свята – їх відзначили 72% респондентів. Ще 40% вдягають вишиванку на офіційні та публічні заходи. Водночас саме молодь частіше, ніж інші вікові групи, інтегрує вишиванку у повсякденне життя. Так, 23% респондентів віком 18–23 років носять її на навчання або роботу – найвищий показник серед усіх вікових категорій. Це свідчить про те, що для молодого покоління вишиванка може бути не лише святковим атрибутом, а й способом щоденного самовираження [2].У контексті українознавства вишиванка може розглядатися як комплексне джерело пізнання українського народу. Її орнаментика, кольорова гама, техніки виконання, регіональні особливості, символіка та способи використання дають можливість досліджувати історію, етнографію, мистецтво, народознавство, культурну пам'ять і світогляд українців. Такий підхід відповідає інтегративному характеру українознавства, яке поєднує різні складові знань про Україну та українство.

Важливим є також особистісний вимір сприйняття вишиванки. Для сучасної молоді вона може бути не лише предметом традиційного одягу, а й способом вираження власної належності до української культурної спільноти. Одягання вишиванки під час державних і культурних заходів, участь у Дні вишиванки, дослідження родинних сорочок та орнаментів, спілкування з майстринями й носіями традиції створюють можливості для поєднання пізнавальної та практичної діяльності.

Результатом такого підходу є формування міжпоколіннєвої комунікації. Майстри народного мистецтва, старші члени родини, музейні працівники, краєзнавці можуть виступати безпосередніми носіями культурної пам'яті. Залучення учнів до інтерв'ювання, запису усних історій, фотографування, опису родинних реліквій та створення цифрових колекцій сприяє не лише розвитку дослідницьких компетентностей, а й усвідомленню безперервності української культурної традиції.

Водночас використання вишиванки в освітньому процесі не повинно обмежуватися символічним носінням. Її освітній потенціал значно ширший. На уроках історії України можна досліджувати розвиток традиційного одягу та регіональні особливості вишивки; на уроках української мови й літератури – працювати з відповідною лексикою, фольклорними текстами та художніми творами; на заняттях мистецького спрямування – вивчати композицію, орнамент, колір і техніки вишивання; у межах українознавства – комплексно розглядати символіку вишиванки, її місце в культурі та історичній пам'яті українців.

Перспективним напрямом є проєктна та дослідницька діяльність учнів. Серед можливих тем – «Вишиванка моєї родини», «Орнаменти мого регіону», «Історія родинної сорочки», «Вишивка як культурний код громади», «Українська вишиванка в сучасному мистецтві», «Вишиванка як символ української стійкості». Такі проєкти дають можливість поєднати пошук історичних джерел, інтерв'ювання, роботу з музейними колекціями, аналіз предметів матеріальної культури та сучасні цифрові технології.

Вишиванка може бути також ефективним засобом інтеграції українознавчого змісту в освітній процес. Відповідно до інтегративної концепції фундатора сучасного українознавства Петра Кононенка, пізнання України передбачає взаємопов'язане осмислення її історії, культури, мови, народу, держави та духовного досвіду. Визначальним у концепції вченого став підхід до українознавства як системи наукових інтегративних знань, як науки цілісного пізнання (самопізнання), творення й самотворення українського народу і його етнічної території (України) в усьому часопросторовому вимірі [3, с. 8]. Такий підхід передбачає формування в учнів здатності осмислювати власне коріння й культурну тяглість, сприймати себе частиною національної спільноти, усвідомлювати цінності та інтереси держави

Саме тому дослідження вишиванки може виходити за межі етнографічного опису й перетворюватися на комплексне дослідження українського культурного простору.

Особливо важливим є сучасний цифровий вимір. Учнівські дослідження можуть доповнюватися цифровими картами регіональних орнаментів, відеоінтерв'ю з майстрами, віртуальними виставками, електронними каталогами родинних вишиванок, мультимедійними презентаціями та вебквестами. Такий формат відповідає освітнім потребам цифрового покоління й водночас забезпечує збереження культурної інформації у доступній для молоді формі.

Отже, українська вишиванка має значний освітній та українознавчий потенціал. Вона поєднує матеріальну й нематеріальну культурну спадщину, особисту та колективну пам'ять, родинну історію та загальнонаціональний культурний контекст. Її використання в освітньому процесі створює можливості для формування у молоді не лише знань про українську культуру, а й усвідомлення власної приналежності до неї.

В умовах війни особливого значення набуває перетворення культурної спадщини з об'єкта споглядання на простір активної взаємодії та дослідження. Саме через особисте відкриття історії родини, громади й регіону учень може прийти до розуміння ширшої історії українського народу. У цьому контексті вишиванка постає не лише як символ української культури, а як дієвий засіб освітньої комунікації, міжпоколінневої передачі культурної пам'яті та формування національної ідентичності молоді.

Таким чином, актуалізація українознавчого потенціалу вишиванки в освітньому просторі України відповідає сучасному завданню збереження культурної спадщини та формування національної ідентичності. Поєднання традиційних форм роботи з дослідницькими, проєктними та цифровими технологіями дає змогу зробити культурну спадщину важливою складовою сучасного освітнього середовища.

Література

1. Алєксєєнко Тетяна. Вшиванка як символ колективної ідентичності та засіб ідентифікації в умовах війни і порушених меж освітнього середовища. *Україно моя вишивана: актуальні проблеми становлення і розвитку особистості в національному та євроінтеграційному вимірах*: зб. тез VI Міжнародної науково-практичної конференції, 15 травня 2025 р. / за заг. ред. д. пед. н. Н. І. Богданець-Білоскаленко (електронне видання). Київ: *Педагогічна думка*. 2025. *С.* 6–9.

2. Вишиванка сприймається як символ ідентичності українців. URL: https://gradus.app/report/vyshyvanka-symbol-of-ukrainian-identity/

3. Історія українознавства: навчальний посібник /за ред. П. П. Кононенка. Київ, 2011. 512 с.

Російська імперія проти самостійного обрання кошового отамана Запорозької Січі (Йосип Ситенський vs Петро Калнишевський)

ПОНОМАРЬОВ Олександр, м. Київ, Україна

Київський генерал-губернатор Михайло Леонтьєв ще з 1740-х рр. намагався за допомогою своїх агентів впливу довести урядовцям Санкт-Петербургу, що процедура обрання кошового на Запорожжі є такою, що підриває основи державності, закликаючи призначати, а не обирати старшину. Та попервах (відповідь Сената від 29 травня 1749 р.) від цих повідомлень відмахувалися, прохаючі надалі не турбувати Сенат подібними дописами, «понеже такой порядок учредить Правительствующий Сенат, по извѣстному их запорожцев непостоянному нраву и против их обыкновения весьма за невозможное... признает» [1, с. 138]. Згодом, відповідно до царської грамоти від 19 липня 1763 р., самовільне обрання кошового, тобто без височайшого затвердження було все ж таки заборонено.

У 1751 р., але вже з боку гетьмана Кирила Розумовського, були спроби заборонити Кошу напряму зноситися з київським генерал-губернатором, оминаючи Генеральну військову канцелярію [2, арк. 3]. Зрештою, спроби М. Леонтьєва і К. Розумовського обмежити автономію Запорозького Війська знайшли своє відображення і в сучасній історіографії [3, с. 237–257].

Пізніше, 1765 р., буде вчинено підпорядкування Війська Запорозького Малоросійській колегії, замість Колегії іноземних справ, що напряму вказувало на прагнення царизму знищити рештки автономії.

З приходом до влади Катерини II ситуація для Запорожжя стала погіршуватися з року в рік. Почався тотальний наступ на права і свободи січовиків, яким не давали права самостійно обирати кошового отамана і старшину, тоді, як завжди, це було не тільки прерогативою, а однією з головних ознак демократичного устрою Запорожжя.

Петро Калнишевський був двічі обраний кошовим отаманом, і лише перший раз церемонія обрання кошовим була, на думку офіційного Санкт-Петербургу, здійснена легітимно, оскільки була узгоджена з Сенатом та імператрицею. Проте життя диктувало свої умови, викликані віддаленістю від столиці та сусідством з Кримським ханатом, бунтами сіроми, а отже розтягувати в часі процедуру обрання чільника козацтва було вкрай небезпечно, і, перш за все, для Російської імперії.

Виходячи зі специфіки свого соціально-політичного буття, наявності перманентної загрози з боку кримських татар та ногайців і, передусім, необхідністю швидко приймати рішення, в тому числі і щодо обрання своїх проводирів Кіш вдався до втілення у життя того, що у XIX ст. буде названо «політика факту, що відбувся». Отже Кіш повідомляв офіційний Санкт-Петербург про факт, що, наприклад, кошовий чи військовий суддя вже інший, викликаючи з одного боку напруження у взаєминах російських правлячих кіл з Січчю, а з іншого запорожці отримували можливість робити свою справу по збереженню автономного устрою Війська Запорозького.

1 січня 1765 р. Військова Рада Коша розпочалося, без усякого перебільшення, історичне обрання Петра Калнишевського кошовим отаманом. Так, ще вдосвіта «войсковие старшини, курѣнние атамани и старики собрались в сходку» [4, арк. 3]. Чинний на той момент кошовий отаман Григорій Лантух подякував Війську Запорозь-

кому за високу довіру «и отказатся от правления», але «по крайней своего здоровья слабости и болезни далѣ при том быть не желает» [4, арк. 3].

Пізніше, свою згоду на обрання кошовим отаманом Петро Калнишевський пояснював саме через прикордонні непорозуміння з татарами й ногайцями, а також про неможливість залишити Кіш без керування внутрішніми поточними справами. Ось як виглядала процедура обрання кошового отамана у 1765 році. «Войскового писаря Ивана Чугуевця общественно всѣ принадлежащей ему клейнот, паки поручили, а мене (П. Калнишевського. – *О. П.*) уже з церкви нѣкоторие курѣнние атаманы и старики, выпросив к тому собранию выйтить, просили о бытии кошевым атаманом, и хотя я крайне от той должности отказывался, чувствуя высочайшие в перемѣнѣ запрещение, однак для единого не оставления к управлению текущих по Войску внутренних, а паче и пограничних дел до высокой аппробации вашей ясновелможности кошевское правление принять отказатся много собранном Войску нѣкак не мог, и клейноты войсковые мнѣ врученни обыкновенно...» [4, арк. 3 зв.].

А вже 3 січня 1765 р. Військова Рада Коша після обрання Петра Калнишевського кошовим отаманом постановила, аби він їхав до Санкт-Петербургу клопотатися щодо скасування територіальних утисків та обмежень Вольностей Війська Запорозького Низового. У постанові Військової Ради зазначалося, що запорожцям стало відомо про заміну «інституту гетьмана» Малоросійською колегією, що, відповідно, не викликала ентузіазму у січовиків, які висловлювали сумніви щодо дійсності цього факту та навіть його несприйняття: «и отнюдь в команду, ми Войско отдани, если заподлѣно так, то что под оною быть нам не весма сходствено б. Оному... кошевому Калнишевскому дозволяем, чтоб под командою той Колегии не бить, а найдоватся (знаходитись. – *О. П.*) под Иностранною государственою колегиею», про що було вирішено подати чолобитну імператриці [5, с. 78; 6, арк., 4–4 зв.].

Чолобитна Війська Запорозького до імператриці Катерини ІІ містила прохання зберегти за козаками права на їхні землі, згідно отриманих, свого часу, королівських привілеїв. Однак прочитання відпуску цього документу не виявило жодного згадування про начебто нелегітимне обрання і прохання визнати Калнишевского кошовим, а відтак запорожці не вбачали в своїх діях ніяких протиправних дій чи неузгоджених правочинів [6, арк., 8-15].

Приблизно в середині січня Петро Калнишевський ордером «до всѣх полковников» у п'ять запорозьких паланок повідомляв про свій від'їзд та наказував: «Для испрошения по прозбам всего здешнего Войска в нуждах войсковых височайшей милости и резолюции я в Санкт-Пѣтербург ко всевисочайшему... двору отправитца имѣю, а для управления Войском оставил при Кошѣ... войскового судию Павла Фролова [сына] Головатого, по которого... судии приказаниям и насилаемим к вам ордерам ви имѣете во всем без упущения и ималѣйшого закоснѣния и исполнять всенепремѣнно» [6, арк., 48].

Відбувши після обрання спочатку до Москви, а згодом до Санкт-Петербургу Петро Калнишевський, який перед тим нетривалий час вже був кошовим та мав певний дипломатичний досвід спілкування з російськими можновладцями, зустрівся в Москві з Петром Рум'янцевим.

10 березня 1765 р. Петро Калнишевський повідомив військового суддю (точніше: наказного кошового) листом, що чув про те, що неначе Військо Запорозьке має підпорядковуватися Петру Рум'янцеву, від якого про це при особистій зустрічі, яка відбулась очевидно того ж дня, він не чув «и как дальше будет не знаю» [5, с. 79; 6, арк., 75–75 зв.]. Якщо це питання не стало предметом обговорення, то все вказувало на те що зустріч не була відвертою і приязною.

Під час зустрічі з Петром Калнишевським Петро Рум'янцев радив йому після прибуття до Санкт-Петербургу, просити пробачення у Катерини ІІ «за непристанные

и дерзостныя толь частыя и без притчин перемены своих властей, и точно в противность... всевысочайших указов, и переложения от вас им сей данной медали, в знак отличной милости, и к украшению тому толко служащей... на других». На що кошовий «под видом грубаго казака, доволно вежливо» і писар «под видом вежливаго... грубыми казацкими терминами» відповідали, «что оне не дознают себя [виноватыми] в обявленном проступке, а заключают всю свою должность токмо в верности... и в сохранении» порядків, дотримання яких вони ретельно й пильнують, «и в перемене кошевых... по пограничному их месту, находять за один из оправдывающих их верность и порядок поступок» [5, с. 81].

В Санкт-Петербурзі були налаштовані вороже щодо Петра Калнишевського, а особливо щодо факту самовільного обрання кошовим, насміливши з метою відстоюванная запорозьким інтересів ще й відряджатися до столиці, де хотіли, «по их мнению, Цицеронамы и Катонамы себя в Санкт-Петербурге представить» [7].

Кошовий з писарем, за словами Петра Рум'янцева, – який все це виклав у листі до імператриці, – продовжили далі, що вважають козацтво щитом супроти невірних, і якщо їх сили «чрез отнятие земель ослабеют, воображают оне себе границы... крайней опасности и беспокойству подверженными» [5, с. 81].

Далі Петро Рум'янцев намагаючись пом'якшити враження Катерини ІІ від прочитаного зазначав, що козаків, нібито, нараховується 40 тис. осіб, які отримують загалом шість тисяч крб., однак при цьому вони, «в разсуждении татар, коих они в почтении к себе содержат и заменяют подлинно великое число войска, кое бы к тому употреблено быть должно» є конче необхідними для інтересів імперії [5, с. 81–82].

Суголосно розмірковував і генерал-майор Карл фон Штофельн, який в березні 1765 р. склав проект реформування Війська Запорозького. Серед негативних моментів в роздумах німецького найманця були й суто практичні. «Запорозкие козаки, – писав він, – не так страшны, как многия об них думают, якобы их усмирить, и в порядок привести не можно» [5, с. 275].

В аналітичній записці призначеній феномену гайдамацтва він показував, що більше ніж дві третини займаються торгівлею скотом, і лише чотирі тисячі козаків з 14 тисяч можуть їздити верхи озброєними. Шлях до ліквідації гайдамаків він вбачав у зміні соціального статусу козаків, оскільки «все сие можно переменить, и их всех другово нраву зделать, сколь скоро оне жен возьмут», які разом з дітьми мали на його думку стати заручниками і гарантією слухняності козаків [5, с. 275].

Однак, як показав подальший хід історії, царат використовував запорожців, абсолютно не зважаючи на їхні інтереси, прагнучи знищити їх усіх як верству при першій-ліпшій нагоді.

Рік 1765 став для запорозьких козаків доволі знаковим. У 1764 р. утворюється Малоросійська колегія на чолі з графом Петром Рум'янцевим, котрий з березня 1765 р. стає президентом цієї Колегії і генерал-губернатором Малоросії, опікуючись відповідно до своїх повноважень січовиками.

Згідно правил політесу запорожці вітали Петра Рум'янцева зі «щасливым в Малую Россию прибытием, и принятием оной, и Войска Запорожского, в высокую дирекцию (управління. – *О. П.*), ваше.. сиятелство, с глубокою нашею преданностию покорнѣйше поздравив, в должайшой вѣк, с ненарушимим здравием и желаемим благополучием пребыть всеусерднѣйше желаем. Низовое ж Запорожское Войско, как подчиненное, в высокой патронской милости, отеческом покровителствѣ и шефском призрѣнии содержать нижайше просим» [8, арк. 143].

Однак марно запорожці сподівалися, що їхню думку буде враховано, а з боку влади їх чекає «отеческое покровителство и шефское призрѣние» [8, арк. 143]. Новопризначений патрон навіть не зустрівся з запорожцями під час свого перебування в Україні влітку 1765 р.

Петро Рум'янцев прибувши до колишньої Гетьманщини, аби перевірити стан справ наочно, далі поїхав до «Новоросії». Звістка про його перебування дійшла і до Калнишевського, якому повідомлялося у Петербург, що «Румянцов ездит по Малороссии для осмотру полков, и сих числ бил в Кременчуки. Эхо ишло, будто будет и в крепость С. Елисавет» [6, арк. 104]. Дійсно президент Малоросійської колегії, відвідавши Правобережну Україну, був у Кременчуку, фортеці Св. Єлизавети, Новоархангельську, Орлику и в «протчих мѣстах» де він «смотрел границы». Серед козаків ширилися чутки, «что непременно будет и в Запорожжа...» [6, арк. 105].

Однак на Січ він не поїхав, як писав Петро Рум'янцев імператриці Катерині II з Глухова, «по притчине разных ведомостей... о намерениях крымских татар, напоследок открывшихся вовсе ложных. Представляю себе лутчим случаем побывать там, тогда, когда ... о них (козаках. – *О. П.*) точно, что определить изволите» [5, арк. 91].

Поряд з цим, у Санкт-Петербурзі, дізнавшись про «самовільне» обрання Петра Калнишевского кошовим отаманом, вжили негайних заходів. На Запорожжя було відряджено гадяцького полкового обозного Йосипа Ситенського[8], який 16 квітня 1765 р., за дорученням Петра Рум'янцева прибув на Січ, звідки «того ж числа и часа... с нарочними во все зимникы запорожские, по их обыкновению, повѣстка учинена» про те що має відбутися Військова Рада Коша. А вже 19 квітня колишні кошові отамани, військова старшина, курінні отманани і «знатнѣйшое товарищество» усі з'їхалися на Січ, де на Військовій Раді Коша під проводом військового судді Павла Головатого і мало відбутися оприлюднення ордеру Петра Рум'янцева.

Суть цього ордеру полягала в тому аби «самовільне» обрання Петра Калнишевського кошовим було скасовано, а цю посаду знов обійняв Григорій Лантух. А що власне інкримінувалося запорожцям викладено й в інших документах того часу.

Так, у грамоті імператриці Катерини II гетьману Кирилу Розумовському від 19 квітня 1764 р. йшлося про події річної давнини, коли Кіш намагався замість дуже літніх проводирів обрати інших. Тоді також «самовільно» кошовим замість Григорія Лантуха було обрано Пилипа Федорова, а військовим суддею замість Миколи Тимофієва колишнього ж військового суддю Мойсея Сухого. Далі в документі вказувалося, що 18 липня 1763 р. було послано грамоту (та золоту медаль з портретом Катерини II), де зазначалось «дабы... кошевой атаман и старшина без важных причин и преступления прав и указов наших новыми переменяемы не были, а когда в такой перемене их нужда или потребность случится, тогда надлежит избирая на их места новых по-прежнему обыкновению представлять о них чрез гетмана... к нашей конфирмации», про що гетьману і в Кіш було повідомлено з Сенату 27 серпня 1763 р. [5, с. 76].

Йосип Ситенський писав Петру Рум'янцеву, що побачив «многолюдное собрание, пред церквою при роспущенних знаменах войсковых и литаврах, в округе стоящое». Далі він подав ордер військовому судді, який «приняв и посмотрѣв на подпись и печать», віддав його генеральному писарю Григорію Ляховичу, який в свою чергу і зачитав ордер. Йосип Ситенський відразу після оприлюднення пояснив зміст, аби ордер не викликав двозначних тлумачень, зазначивши далі у рапорті, що «всѣ оной ордер виразумѣли» [8, арк. 141 зв.].

Аж раптом, колишній кошовий Григорій Лантух, «выступя на преддверие церковное, всем вслух представил..., что он-де ея императорскому величеству... всеподданѣйше рад и должен служить до послѣднего издихания». Однак, як заявив Григорій Лантух «уряду атамана кошевого в Войске Запорожском содержать и управлять нынѣ, за потемнением глаз, за болѣзнию ног, и за крайнею по осмьдесятолѣтной

[8] Ситенський Йосип Олександрович (1712–1790). У 1727–1730 рр. служив військовим канцеляристом у Генеральній військовій канцелярії. Військовий товариш з 1730 р. Писар Гадяцького полкового суду з 1736 р., другий гадяцький полковий осавул у 1738–1762 рр., перший гадяцький полковий осавул у 1762–1764 рр., гадяцький полковий обозний у 1764–1773 рр.

его старости драхлостию, вовся не может», прохаючи товариство засвідчити це факт у рапорті до Петра Рум'янцева. В цей час за наказом Павла Головатого запорожці були розпущені по куренях, «знамена свернени, литаври приняти» [8, арк. 141 зв.-142].

Однак за наполяганням Йосипа Ситенського після служби у церкві «прежние кошевие, и старшина, и атамани, курѣнние, и знатная часть товарищества» зібрались у Шкуринському курені, де ще двічі було оголошено рум'янцевський ордер.

Проте Військова Рада лишилася при своїх міркуваннях. 20 квітня 1765 р. Кіш писав Петру Рум'янцеву з проханням «о высочайшем утверждении, всѣм Войском Запорожским вибранного, кошевим атаманом Петра Калнишевского, как достойного и искусного к порядочному управлению Войском и всех пограничних и внутренних дел, и порядков» [8, арк. 145].

А 27 серпня 1765 р. Петро Рум'янцев повідомляв Катерині II, що колишній кошовий Григорій Лантух прохає його клопотатися перед імператрицею, аби він від своєї посади був звільнений, а на його місце був затверджений «находящийся при дворе... Петр Калниш», що вказвало на те, що великосвітські можновладці не поспішали навіть «де факто» визнавати Калнишевского кошовим отаманом [5, с. 90].

Зрештою в Санкт-Петербурзі змушені були змиритися з волевиявленням Коша і визнати Петра Калнишевського кошовим отаманом, однак образа залишилася не тільки в сердці імператриці, а й закарбувалася в того часних документах. Імператорський указ від 10 травня 1765 року надавав останнє попередження запорожцям:

«Наша терпеливость вся уже изчерпана бывших Запорозких козаков, нехарошимы поступкамы, которимы Бог и все чесные люде мерзят, через то неоднократно соседние стороны в обыде находясь те намерения оказывали якобы оне самы для отомщения на Российские Границы нападение учинить хотели, в таковом случае принуждено было полкам Нашим с великим трудом и убытком в весма суровое время неодно-

кратно маршировать.

Сверх того, Запорозкие Козаки весьма сумнительнимы пред Намы оказались, невзирая на то, что Мы с материнскаго Нашего природнаго милосердия, особливимы клейноди а мы недавно всех, а атамана кошеваго Нашим Портретом наградили; и потому уже атамана кошеваго без Нашего доклада, отнюдь не должно бы сменять. Но вы все то в противность Нам учинили и так кошевимы самовластно переменяетесь, якобы вы вовсе Нам неподвласны» [7].

Втім Петра Калнишевського розгляд територіальних питань на довгі місяці затримав у Санкт-Петербурзі [9, с. 171–195]. Всі домовленості кошового з петербузькими вельможами щодо збереження територіальної цілісності Війська Запорозького були усними, а оскільки ніяких політико-правових актів не укладалося, відстоювати й надалі свої права та свободи запорожцям було дедалі все важче.

Так, 26 серпня 1765 р. в Зимовому палаці Петру Калнишевському в присутності царських можновладців, – графів Микити Паніна і Захара Чернишова, та князя Олександра Вяземського, – було сказано про те, що землі Нової Сербії належатимуть запорожцям, а для потреб фортеці буде відведено двохверстну межу, але все це було обіцяно в усній формі [6, арк., 245].

Пізніше Калнишевський повідомляв Кошу, що 19 квітня 1766 р. граф Захар Чернишов на словах передав майже теж саме, що і минулого року: «новосербские и елисаветские мѣста Войску по-прежнему... отдадутся, и Самар вся по самую Орель во владѣнии вашем (козаків. – *О. П.*) останется», причому «по Самарѣ ж от Орели построятся крѣпости, одна от другой далностию на 60 верст и для пастбы и сенокосу лошадям той команды около каждой крѣпости на двѣ версти отведется», а на прохання запорожців не зводити фортеці було «сказано, что в крѣпостях надобность государственная, и чтоб не быть им, то того зделать невозможно» [6, арк. 245–245 зв.].

10 липня 1766 р. в Зимовому палаці в присутності царських можновладців: графів Микити Паніна, Захара Чернишова, Петра Рум'янцева, князя Олександра Вяземського та генерала Якова фон Бранта знову розлядалося «земельне питання». Причому Катерина ІІ сама тривалий час намагалася з'ясувати всі обставини і «разсматривала плангы (креслення. – *О. П.*), как сказывают три часа, между чем, якобы, признав некоторую сумнительность, тогда не апробуя (не затверджуючи. – *О. П.*) изволила удержать у себе для глубочайшого разсмотрения, по коему и по ся поры никакой резолюции нет» [6, арк. 245 зв.].

Висновки: Петро Калнишевський вперше був обраний кошовим отаманом 1763 р., а після нетривалої перерви, 1 січня 1765 р., був обраний запорожцями повторно, причому без «височайшого» затвердження, а вже 19 квітня 1765 р., як свідчення козацького демократизму на Військовій Раді Коша Петра Калнишевського було залишено, незважаючи на неодноразове зачитування ордеру Петра Рум'янцева, що кошовим має бути старий та немічний Григорій Лантух. Останній брав самовідвід, що не влаштовувало правлячі кола Російської імперії, яка бажала аби в її руках був слухняний й покірний кошовий. Для втілення своїх планів імператриця та її оточення використали гадяцького полкового обозного Йосипа Ситенського, котрий прибув на Січ, аби нав'язати волю царського уряду козакам. Лише після невдалої спроби 19 квітня 1765 р. замінити Петра Калнишевського на посаді кошового отамана офіційний Петербург визнав його, однак це стало точкою відліку у його відносинах з Січчю, створивши негатину проекцію на всю подальшу долю Запорожжя.

Також офіційний Петербург свідомо затягував і саботував прохання запорозької делегації на чолі з Петром Калнишевським щодо розмежування між володіннями запорожців та фортецею Св. Єлизавети, адже Військо Запорозьке ще було потрібне імператриці для вирішення на свою користь Східного питання, що Катерина ІІ намагалась здійснити під час російсько-турецької війни 1768–1774 рр.

Кіш, як бачимо, досяг своєї мети в короткостроковій перспективі, зберігши виборність кошового та старшин, але, зважаючи на подальші трагічні події червня 1775 р. козацтво програло, витративши свої сили та час у змаганнях за землі Війська Запорозького з імперською машиною.

Література

1. Андр-ский Ал. Запорожские выборы и порядки половины XVIII в. (по современным описаниям). *Киевская старина*. 1883. № 5. С.127–139.
2. ЦДІАК України, ф. 269, оп. 1, спр. 269.
3. Синяк І. Протистояння Коша з київським генерал-губернатором і Гетьманщиною (на основі діловодства середина 30-х – початку 50-х рр. XVIII ст.). *Україна у Центрально-Східній Європі*. 2015. Вип. 15. С. 237–257.
4. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр.15911.
5. Петро Калнишевський та його доба. Документи та матеріали. / упорядники Грибовський В. В. (головний упорядник), Мільчев В.І., Синяк І.Л. Київ, 2009. 432 с.
6. ЦДІАК України, ф. 229, оп. 1, спр.175.
7. Мільчев В. І., Князьков Ю. П. Проект реформування устрою Запорожжя генерал-майора Карла Штофельна (1765 р.). *Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ. Південна Україна XVIII–XIX століття*. Запоріжжя: РА "Тандем-У", 2003. Вип. 7. С. 35–54; URL:https://www.cossackdom.com/doc/milchev_proekt.html (звернення 12.02.2026)
8. ЦДІАК України, ф. 246, оп. 1, спр.204.
9. Пономарьов О. М. Документи щодо обстоювання Кошем території Вольностей Війська Запорозького у 1763–1765 роках. *Архіви України*. 2018. № 5–6. С.171–195.

Неоприлюднені документи про Мельхіседека Значко-Яворського часів Коліївщини

ПОНОМАРЬОВ Олександр, м. Київ, Україна

Шукайте між рядками
не знайдене в рядках

В народній свідомості постать Мельхіседека Значко-Яворського пов'язана насамперед з таким явищем як Коліївщина, котра лишила по собі гіркий присмак необгрунтовано великих жертв, особливо серед населення Правобережної України польского та єврейського походження. Національно-визвольний рух 1768 р., який мав на меті соціально-економічне визволення українського населення від польських панів-визискувачів та єврейських арендарів-експлуататорів був вдало використаний офіційним Петербургом. Так руками повсталих *гайдамак-коліїв* були знищені значні прошарки польського населення, яке могло опиратися при майбутніх поділах Речі Посполитої. Застрашивши нобілітет та посполите населення Правобережної України (поляків та євреїв) кривавими розправами в російських правлячих колах стали почуватися впевненіше при побудові своїх *геополітичних планів* у Східній Європі. Слідом за гайдамаками почала проявляти свою жорстокість й російська влада. Спійманих гайдамаків засуджували до різних покарань, а суди велися як польською стороною, так і російською, причому останні поводилися з гайдамаками зухвало і жорстоко.

Для того аби посполите населення Правобережжя українського походження підтримало рух, котрий все набирав обертів, Петербургом було запущено *інформаційно-психологічну операцію*, котра легітимізувала винищення поляків та євреїв, що вилилося у так звану «Золоту грамоту», видану нібито за власним підписом імператриці Катерини ІІ[9]. При тому в Петербурзі ніби побоювалися аби повстання загалом не переросло проти польської шляхти (що випливає з документів того часу) як панівного класу, адже селянин проштрикнувши списом власного пана й відчувши смак волі, вже не міг би надалі стримувати себе у пошуку свободи. Однак деякі російські дослідники, причому прогресивного спрямування, відкидають те, що царизм міг бути зацікавлений у винищені шляхетства. Так історик й публіцист М. Геллер пише, що «російські війська, котрі воювали з конфедератами, використовували допомогу гайдамаків, підбурюючи православних проти латинян, але Катерина ні в якому разі не хотіла підбурювати селян проти поміщиків, навіть якщо селяни були українцями, а поміщики – поляками» [2, с. 119]. Незважаючи, що більшість праць дисидент й емігрант М. Геллер написав за кордоном, однак він продовжує тяглість імперської традиції, відповідно до якої цариця прагнула зберегти польський панівний клас. Звісно, що офіційно у Петербурзі не могли закликати до винищення польської шляхти, котра як би не було, викликала у російських можновладців більше симпатії, через корпоративну солідарність, аніж українські селяни.

Насправді розхитування ситуації на Правобережній Україні грало на користь Катерини ІІ, через те, що вона могла переконати Європу у тому, що Варшава не контролює ситуацію на українських землях. Для більш надійного обгрунтування Коліївщини, як руху котрий отримав «высочайшее благословение» були підключені до роботи й ієрархи православної церкви. Нагадаємо, що протягом XVIII ст. на Правобережній Україні залишалася низка православних монастирів, котрі встояли перед тим аби перейти під юрисдикцію римсько-католицької церкви, тоді як більшість церков у селах і містечках Правобережжя стали об'єктом змагань між унійним митрополитом

[9] Окрім широких верств українського населення, котре природним чином повірило в автентичність й чинність «Золотої грамоти», історіографічна фальшивка прокралася і в наукові кола європейських міст. Так граф Ангенберг видав її у Парижі 1862 р. в збірці міжнародних трактатів [1, р. 61].

Ф. Володкевичем та прихожанами, які «де факто» ставали уніатами, оскільки замість вигнаних (або перейшовших в унію) православних пастирів на чолі церков ставали священники-уніати. Звісно, що за такої ситуації українське посполите населення Правобережної України беззаперечно підтримувало навіть радикальні заходи щодо подальшого розповсюдження католицизму.

До причин виникнення Коліївщини дослідники зазвичай відносять низку чинників соціального і національно-релігійного походження. Поряд із цим академік В. Смолій свого часу зазначав, що теза про інспірацію Коліївщини російським урядом та верхівкою православної церкви в особі Мельхіседека Значко-Яворського є надто спрощеною [3, с. 22]. На нашу думку тепер, коли Росія постала перед світом в «усій своїй красі» така теза вже не видається аж такою спрощеною. Вульгаризаторством було б вбачати винною в генезисі Коліївщини лише Росію, а Мельхіседеку при цьому відводити роль «корисного невігласа», якого використовують при нагоді. Проте ця постать потребує більш глибшого вивчення, оскільки аналіз дій настоятеля Мотронинського монастиря, а також вивчення його зв'язків може вказати на справжніх підбурювачів Коліївщини, яка ще оповита туманом історіографічних стереотипів.

В той же час офіційний Петербург остерігаючись того, що прямий або опосередкований зв'язок із діячами Коліївщини стане відомим й доведеним в Європі щодо спійманих гайдамак вживали жорстоких заходів. Тоді як сучасна російська дослідниця О. Клєцкова слідом за Й. Гермайзе повторює тезу, що російська влада, чинячи допити гайдамаків, хотіла переконатися, що ані запорожці, ані духівництво активної участі у Коліївщині не брали, оскільки цей рух тлумачився б у Польщі як інспірований Росією [4, с. 193–194]. Отже продовжуючи умовиводи О. Клєцкової та Й. Гермайзе, можемо заявити, що в Петербурзі дійсно не бажали аби православне духівництво та запорожці, котрі перебували в російський юрисдикції ніяким чином не асоціювалися з гайдамаками, що підтверджує низка документів [5, с. 355–356, 393–394].

* * *

Як зазначалося вище *гайдамаки-колії* були знаряддям для зачистки території де б польське населення, котре могло чинити спротив при планованих Росією поділах Речі Посполитої, вже було б не таким чисельним. Увесь час панування Катерини ІІ «польське питання» набувало для імператриці неабиякої важливості й доказом цього слугує встановлення на польському троні російської креатури. Але ані Порта, ані її васал Кримський ханат не визнавали легітимності обрання у вересні 1764 р. на престол Станіслава Понятовського, який правив під іменем короля Станіслава Августа. Водночас Австрія і Франція також зволікали з визнанням монарха, очікуючи побачити наслідки своєї політики в Османській імперії [6, с. 374]. Головним союзником вказаних європейських держав у цьому питанні був кримський хан, якому у квітні 1765 р. вдалося викликати невдоволення султана супроти Росії до такого ступеню, що Австрія, дізнавшись про це запропонувала відновити дію Белградского договору 1739 р. [7, с. 251–252; 8, с. 300]. У свою чергу, Пруссія і Росія прагнули зберегти Польщу в якості буферної держави, про яку прусський король Фрідріх ІІ казав: «Польщу треба тримати в летаргії» [9, с. 231–232], а обрання Станіслава Понятовського королем, на його думку, мало б законсервувати слабкість Польщі [8, с. 300]. Також «польське питання» було вельми актуальним і для кримських татар, оскільки як зазначав гетьман Ханської України Якуб-ага (березень 1766 р.), «здешнее правительство (у Бахчисараї. – *О. П.*) весьма тревожится нынѣшным разграничением[10], опасаясь, что России достанется вся Польская Украина. Чего для безперерывно требуют от меня рапортов о всѣх в Европѣ происхожденияхъ» [10, арк. 104]. Ці побоювання були небезпідставними, оскільки саме перед обран-

[10] Мається на увазі делімітація російсько-польского кордону у 1764–1766 рр. Детальніше про це дивіться, будь ласка: [8, с. 226–235].

ням Станіслава Августа на польський престол імператриця Катерина ІІ, аби приспати пильність, розіслала декларацію до європейських дворів, в якій вона намагалася спростувати чутки щодо поділу Польщі, й зокрема свою причетність до цього [11, с. 429–430].

Отже на цьому історичному тлі вимальовується абрис Коліївщини як складного *соціально-політичного феномену*, котрий був одночасно своєрідною геополітичною грою Петербургу. Катерина ІІ за допомогою пущеної в народ фальшивки («Золота грамота») намагалася дестабілізувати ситуацію[11], аби довести неспроможність польської влади керувати повсталими гайдамаками. Проте, недооцінивши здатність українців до самоорганізації й поширення своїх виступів від Канева до Умані, й від Сміли до Чигирина, імператриця почала жорстко придушувати повстання.

Водночас відомості про зв'язки діячів Коліївщини і гетьмана Ханської України Якуб-аги, а також новий погляд на причини російсько-турецької війни 1768–1774 рр., що спалахнула відразу після придушення селянсько-гайдамацького повстання показані в праці В. Грибовського [12, с. 72–75]. Так, на думку автора, за допомогою таємних інспірацій Якуб-аги «балтський інцедент перетворився у привід для війни» [12, с. 74].

Таким чином Коліївщина потребує уважного дослідження, враховуючи загальний перебіг подій у Східній Європі, як у Речі Посполитій, так і Кримському ханаті, котрий недаремно остерігався посилення Росії з одного боку, й послаблення Польщі – з іншого. Зв'язки Коліївщини із європейською історією – опосередковані чи встановлені й доведені як причинно-наслідкові – подарують, на нашу думку, ще чимало наукових відкриттів.

* * *

У другій половині XVIII ст. на Правобережній Україні відбувалися зворотні процеси, по навернення колишніх православних з уній знов до православ'я. Цей перехід супроводжувався й політичним забарвленням, адже парафії на території Речі Посполитої переходили тепер у підпорядкування Переяславської єпархії, котра відповідно була в юрисдикції РПЦ. Однак у відповідь польська влада, використовуючи війська, чинить напади на колишні православні приходи, які стають заручниками у політичній грі Петербургу та Варшави. Переяславська консисторія ретельно документувала найдрібніші утиски та свавілля унійної влади, аби мати підстави для оскарження таких дій на Сеймі у Варшаві. З метою дипломатичного та політичного тиску на Річ Посполиту 7 січня 1768 р. з Переяслава до Варшави (через Київ) було відряджено Мельхіседека [12, с. 654–655]. Ігумен Мотронинського монастиря знаходився у польській столиці з 18 січня до 22 лютого 1768 р. [12, с. 656, 672], де йому вдалося через російських дипломатів подати скарги щодо утисків православних. 27 лютого 1768 р. Сейм зрівняв іновірців з католиками в усіх громадянських правах та визнав Росію гарантом законів та устрою Речі Посполитої, яка де-юре ставала російським протекторатом [14, с. 201]. За два роки до цього, у січні 1766 р. Мельхіседек вже відвідував Варшаву, де подав до королівської канцелярії привілеї, які, свого часу, були надані польськими королями, та «Маніфест», де перераховувалися кривди, завдані православним на Наддніпрянщині. За підтримки російського посла Рєпніна місія Мельхіседека досягла успіху, адже у лютому того ж року Станіслав Август видав меморіал унійному священництву, в якому закликав утриматися від нападок на православних [14,

[11] Ось прямий заклик із «Золотої грамоти» до знищення населення // «Тому що нам стало відомо, з якою ненавистю і зневагою ставляться поляки й жиди до нас і до нашої православної релігії, переслідуючи, принижуючи, а то й караючи смертю оборонців нашої грецької релігії, ми, не можучи довго терпіти таких наруг, принижень і переслідувань, єдино з причини приналежности до нашої святої релігії, принижуваної й переслідуваної, даємо оцим наказ славному Максимові Залізнякові... полковникові й отаманові Війська Запорозького, *вступити на територію Польщі, взявши із собою частини нашої російської армії і донських козаків, та винищити з Божою поміччю всіх поляків і жидів* (виділено нами. – *О. П.*), які зневажають нашу святу віру» // [5, с. 134].

с. 201]. Петербург, змусивши Варшаву прийняти вигідні для себе закони 27 лютого 1768 р., на думку сучасного дослідника О. Смірнова, спровокував католицьку реакцію – Барську конфедерацію (29. II. 1768 р.), та православну відповідь на неї – Коліївщину (26 V/6 VI 1768 р.). Події 1768 р. започаткували тривалу дестабілізацію у Речі Посполитій та призвели до першого поділу цієї держави у 1772 р. [14, с. 209–210].

Загалом з 1765 по 1768 рр. Мельхіседек неодноразово відвідував Київ, Москву, Петербург та Варшаву [15, с. 27–31]. При тому, що візити Мельхіседека до Петербургу та Варшави не лишилися поза увагою й сучасників, а відтак тодішні літописці-аматори усвідомлювали всю важливість таких відвідин. Так Федварський літопис (за назвою одного з шанців Нової Сербії) лаконічно повідомляє про у 1765 році «Мотронинського монастиря ігумен Мельхиседек їздив у Петербург до імператриці» [16, с. 336]. Наступний запис свідчить про те що наступного 1766 року «той таки ігумен Мельхиседек їздив у Варшаву до короля польського» [16, с. 336]. Замикає цю тріаду повідомлення про Коліївщину, а саме те що у 1768 році «Залізняківщина, тобто гайдамаччина була на Вкраїні» [16, с. 336].

На цьому тлі доволі цікавими виглядають відвідини Мелхіседеком Лубен та Києва, (які на жаль не відбилися в історіографії) відповідно у жовтні та листопаді 1768 р. У Лубнах мешкав батько ігумена Карпо Ілліч Значко-Яворський, котрий з 4 жовтня 1764 р. був абшитований через старість і хвороби у чині полкового осавула. А вже через півтора роки, 27 лютого 1766 р. Карпо Значок після довготривалих клопотань зміг отримати офіцерське свідоцтво (патент на чин), що підтверджувало його приналежність до шляхетського роду Яворських. Вже відтоді він та його діти мали право носити прізвище Значко-Яворські [17, с.167–168; 18, с. 185]. У Карпа Значка було за даними історіографії шестеро дітей: Матвій, Максим, Олександр, Трохим, Андрій та Євдокія [17, с. 168–169]. Приналежність до шляхетства визначалося наданням Карпу Значку та нащадкам відповідного гербу «Косцеш», котрий мав наступний опис: «Щит: в красном поле серебрянная перекрещенная в средине и раздвоенная внизу стрела. Нашлемник: три страусовых пера» [19, с.61].

Молодший брат ігумена – Трохим Значко (1741 р.н.), незважаючи на свій молодий вік на жовтень 1768 р., коли він бачився з Мелхіседеком, вже мав солідний послужний список. Російсько-турецька війна 1768–1774 рр. теж залишила слід в його біографії. Так, у формулярному списку Трохима Значка[12] від 5 жовтня 1769 р. йшлося, що починаючи з 10 листопада 1759 р. він вступив на службу, розпочавши її канцеляристом Генеральної військової канцелярії, а з 1764 р. продовжив служити в чині сотника. А «прошлого [1]768 году ноября, з 29 числа, будучи командирован был в партию с командою полку Лубенского во взятии конфидиратов и под Дубосарами в сражении против неприятеля и разбитии их обозу бил» [20, арк. 47 зв.– 48]. Згодом Трохим відзначиться у боях під Бендерською фортецею, за що 5 березня 1770 р. його за наказом командувача Першою армією генерал-аншефа П.О. Рум'янцева буде призначено полковим осавулом Лубенського полку замість свого батька [17, с.169; 18, с. 186].

Отже, очевидно знаючи, що Трохим мав йти у бойовий похід, з котрого невідомо коли повернеться, Мелхіседек вирішив побачитись із рідною. Зворот застосований Мелхіседеком у донесенні до переяславського єпископа Гервасія, що батько та брат «в крайней состоят болѣзни и сего 17 дня октября... писмом требуют мене, чтоб их в болѣзни посѣтит приехать в Лубны» [21, арк. 11–11 зв.], очевидно могла бути фігурою мовлення, аби підстави відвідин рідного міста виглядали вагомими. Адже причина для поїздки додому напередодні виступу рідного брата у похід в очах самого Мельхіседека була дійсно конче необхідною. Як згадувалося вище вже з 29 листопада того ж року брат Трохим виступив у похід проти конфедератів. Проте слід відзначити, що Мелхіседек в донесенні не вказує ім'я брата, але зважаючи на обставини ми можемо припустити, що мався на увазі саме Трохим Значко. Хоча деякі дослідники козацької старшини вважають, що у російсько-турецькій війні 1768–1774 років брали участь ще й інші брати Мельхіседека, Максим та Андрій [22, с. 374], а отже родинне коло з яким мав побачитися ігумен ставало ширшим.

Стосовно батька Мельхіседека – абшитованого полкового осавула Карпа Значка однозначно не можна стверджувати, а саме про те, чи був цей літній чолов'яга здоровим чи хворим. У всякому разі документів про стан здоров'я полкового осавула восени 1768 р. виявити нам не вдалося, але станом на 1782 р. документи свідчать, що він вже помер [23, с. 44]. Проте вихід Карпа Значка в абшит 4 жовтня 1764 р. через старість і хвороби свідчить, що ці чинники теж мали місце, як спонукальні. Зрештою похилий вік батька та виправа брата в похід й спричинили відвідини Лубен Мельхіседеком.

На клопотання Мельхіседека єпископ Переяславський Гервасій Лінцевський того ж дня (17 жовтня) наклав резолюцію: «По сему прошению здѣлати: за сроком обыкновенний, в оба пути, паспорт видати» [21, арк. 11–11 зв.]. А вже наступного дня, 18 жовтня 1768 року, паспорт був готовий. Виходячи з термінів, вказаних у документі, паспорт, виданий Переяславською духовною консисторією, був придатний для поїздки з 18 до 30 жовтня [21, арк. 12]. А отже це дає всі підстави вважати, що ігумен Мельхіседек бачився із рідними саме у другій половині жовтня 1768 року, перед тим як мав відправитися у бойовий похід його менший брат Трохим, що цілком виправдано й зрозуміло з людської точки зору.

Документи, наведені в додатку показують, що Мельхіседек був ігуменом Мотронинського Свято-Троїцького монастиря принаймні до 30 жовтня 1768 р. (Док. № 2), а станом на 17 листопада того ж року вже став ігуменом Переяславського Свято-Михайлівського монастиря (Док. № 3). «Краткий формуляр архимандрита Мельхиседека Значка-Яворского» про його призначення ігуменом Переяславського Свято-Михайлівського монастиря говорить, що це сталося у 1768 р., не вказуючи число й місяць [24, с. 864]. Про своє нове місце служіння Богу Мельхіседек очевидно знав на момент відвідин Лубен, і це теж могло бути предметом розмови ігумена з батьком та братом. Отже евристичне значення останнього документу полягає в тому, що з нього видно, що в першій половині листопада 1768 р. Мельхіседек стає ігуменом Переяславського Свято-Михайлівського монастиря.

Висновки. Публікація, виявлених у ЦДІАК України документів дозволяє більшменш точно втановити час переходу ігумена Мотронинського Свято-Троїцького монастиря до Переяславського Свято-Михайлівського монастиря (з листопада 1768 р.) Мельхіседека Значко-Яворського. В статті, котра складається з кількох блоків, показано помилку царської влади, яка свідомо запустила в народ фальшивку «Золоту грамоту», котра «легімітизувала» дії гайдамак-коліїв; представлено занепокоєність кримських татар діями Катерини II, котра напередодні Коліївщини, за підтримки європейських правителів, готувала розчленування Речі Посполитої, про що заявляли кримські можновладці; проаналізовано причини відвідин Мельхіседеком різних міст напередодні Коліївщини, а після повстання також і Лубен, де мешкали його батько та брат, також коротко окреслено військову біографію часів російсько-турецької війни 1768–1774 років брата ігумена – Трохима Значка. Проаналізувавши оригінальні архівні свідчення родинних зв'язків архімандрита Мельхіседека Значко-Яворського ми отримали цікавий інформативний матеріал щодо повсякденного життя тогочасної української еліти. Ця публікація актуалізує неоприлюднені раніше документи, які додають ще кілька штрихів до біографії ігумена Мотронинського Свято-Троїцького монастиря Мельхіседека, а також його батька Карпа Ілліча Значко-Яворського та молодшого брата Трохима Карповича Значка-Яворського.

[12] Також у формулярному списку Трохима Значка йшлося, що «сотник 1-й Лубенский Трофим Значко 28 лет, малороссийской нации, з шляхетства, греческого исповѣдания, за собою во владѣнии людей по причинѣ неотдѣленного от отца имѣния не имѣит» // [20, арк.47 зв.– 48].

Документ № 1

1768 р., жовтня 17. – Донесення ігумена Мотронинського [Свято-Троїцького] монастиря Мельхіседека єпископу Переяславському Гервасію з проханням видачі паспорта для відвідин хворих батька та брата у м. Лубни

Высокопрєосвящєнѣйшєму господину господину Гервасію єпископу Пєрєяславскому и Борисполскому

Покорнѣйшєє доношєніє

Отєцъ [!] мой и братъ мой роднїє, въ крайнєй состоятъ болѣзни и сєго 17 дня октября, нарочним присланим писмом трєбуютъ мєнє, чтоб ихъ в болѣзни посѣтит прїєхат в Лубны.

Того ради, прошу вашєго святитєлства отпустит мєнє в Лубны на врємя, и о видачи пашпорта милостивоє учинит опрєдѣлєнїє.

Вашєго высокопрєосвящєнства,
нижайшїй послушникъ Мєлхісєдєкъ, ігумєнъ Мотрєнинскїй

1768 год октября 17 *д*[ня]

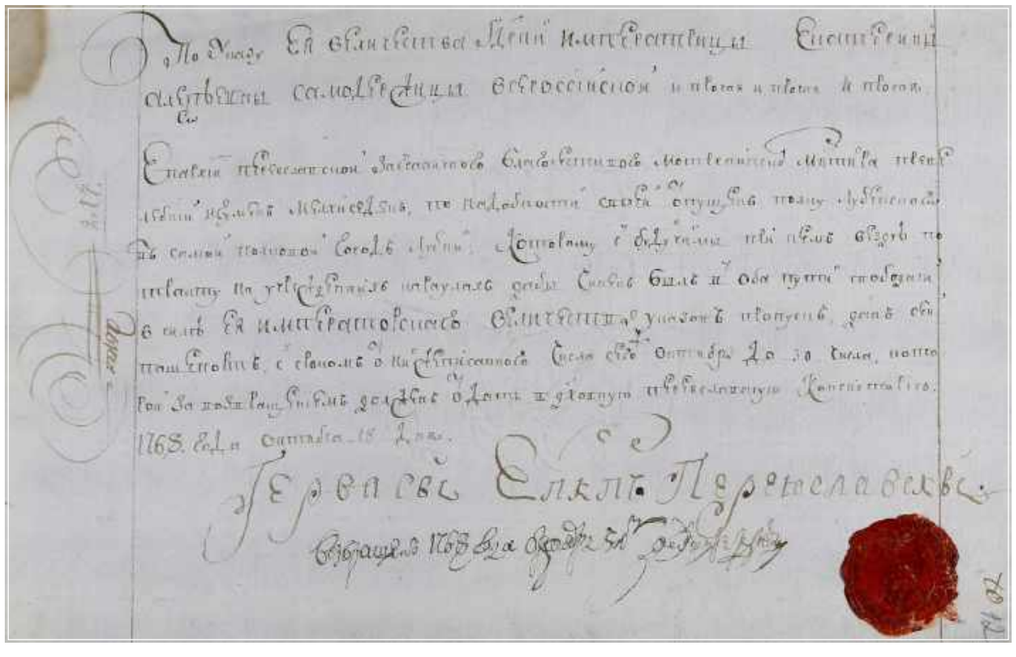
Помітка про отримання: [Получено] 1768 года октября 18 *д*[ня]. № 681

Помітка-резолюція: По сєму прошєнїю здѣлати: за срокомъ обыкновєннїй в оба пути паспортъ видати. Гєрвасый єпископъ.

ЦДІАК України, ф. 990 (Переяславсько-Бориспільская консисторія), оп.1, спр. 671, арк. 11 і зв. Оригінал. Підпис-автограф.

Документ № 2

1768 р., жовтня 18. – Паспорт, виданий Переяславською духовною консисторією ігумену Мотронинського [Свято-Троїцького] монастиря Мельхіседеку для поїздки до м. Лубни, строком з 18 по 30 жовтня

ЦДІАК України, ф.990 (Переяславсько-Бориспільская консисторія), оп.1, спр. 671, арк. 12. Оригінал.

Документ № 3

1768 р., листопада 17. – Донесення ігумена Переяславського Свято-Михайлівського монастиря Мельхіседека до Переяславської духовної консисторії з проханням видачі паспорта для поїздки до м. Київ у монастирських та власних справах

Въ духовную єпископїи Пєрєяславской консисторїю

Доношєніє

По надобности монастирской, а притомъ и собствєнной своєй, намѣрєнъ я отлучится в градъ Кїєвъ.

Того ради, в Кїєвъ и обратно въ монастиръ, для свободного проєзду, о видачи пашєпорта нижайшє прошу Духовной консисторїи милостивого разсмотрєнїя и опрєдѣлєнїя.

Михайловского Пєрєяславского монастира ігумєнъ Мєлхісєдєкъ

1768 года ноября 17 *д*[ня]

Помітка про отримання: 1768 года ноября 17 *д*[ня]. Записавъ доложить. № 703

Помітка-резолюція: 1768-*го* года ноября «__» *д*[ня]. По сєму дать отцу ігумєну пашєпортъ. Намистникъ, їєр[омонахъ] Германъ, Протоієрєи Павєлъ, Священникъ Яковъ.

ЦДІАК України, ф. 990 (Переяславсько-Бориспільская консисторія), оп.1, спр.671, арк. 13 і зв. Оригінал. Підпис-автограф.

Література

1. [d'Angenberg]. Recueil des traités, conventions et actes diplomatiques concernant la Pologne 1762–1862, par le comte d'Angenberg. Paris, MDCCCLXII. [1862].
2. Геллер М.Я. История Российской империи. В двух томах. Москва: Издательство «МИК», 2001. Т. 2. 536 с.
3. Смолій В. А. Деякі дискусійні питання історії Коліївщини (1768 р.) // Український історичний журнал. 1993. № 10. С. 21–29.
4. Клецкова Е. В. Роль Мельхиседека Значко-Яворского в Колиивщине: религиозный аспект гайдамацкого движения на Украине в XVIII в. // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Серия 2. Вып. 3. 2014. С. 186–195.
5. Петро Калнишевський та його доба. Документи та матеріали. / упор.: Грибовський В. В., Мільчев В. І., Синяк І. Л. Київ, 2009. 432 с.
6. Дипломатическая переписка прусских посланников при русском дворе // Сборник Императорского Русского исторического общества. Санкт-Петербург, 1878. Т. 22. С. 78–439.
7. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII ст. // Записки императорского Одесского общества истории и древностей. Одесса, 1889, Т. 15. Отд. I. С. 1–252.
8. Носов Б. В. Установление русского господства в Речи Посполитой. 1756–1768. Москва: Индрик, 2004. 728 с.
9. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. 752 с.
10. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (далі: ЦДІАК України). Ф. 59. Оп. 1. Спр. 4654.
11. Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі. / Пер. з англ. П. Таращук. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.
12. Грибовский В. В. Яков Рудзевич на службе Крымскому ханству // Средневековые тюрко-татарские государства. Казань. 2017. № 9. С. 65–77.
13. Архив Юго-Западной России. Киев, 1864. Ч. 1. Т. 3. 911 с.
14. Смірнов О. Релігія на службі політики. Наддніпрянщина між Варшавою та Санкт-Петербургом у 1760-х роках // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. Вип. 15–16. 2020. С. 195–212.

15. Коялович М. О. История воссоединения западнорусских униатов старых времен. Минск: Лучи Софии, 1999. 400 с.

16. Анонім. Федварський літопис. Літописні записки про події в Новоросії. (1743–1806) // Короткі українські регіональні літописи / упорядник Валерій Шевчук. Київ, 2016. С. 336-342.

17. Модзалевский В. Л. Малороссийский родословник. Киев, 1910. Т. 2. 746 с.

18. Заруба В. М. Козацька старшина гетьманської України (1648–1782): персональний склад та родинні зв'язки. Дніпропетровськ: ЛІРА, 2016. 932 с.

19. Лукомский В., Модзалевский В. Малороссийский гербовник. Киев, 1993. 282 с.

20. ЦДІАК України, Ф. 108. Оп. 2. Спр. 1074.

21. ЦДІАК України. Ф. 990. Оп. 1. Спр. 671.

22. Кривошея В. В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. Київ: «Стилос», 2010. 792 с.

23. Ластовський В. Джерела до біографії архімандрита Мельхиседека Значко-Яворського // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали Двадцять другої (23–24 травня 2024 р.) та Двадцять третьої (29–30 травня 2025 р.) Міжнародних наукових конференцій / Національний заповідник "Києво-Печерська лавра". Київ, 2025. С. 43–44.

24. Архив Юго-Западной России. Киев, 1864. Ч. 1. Т. 3. 911 с.

Національно-визвольний рух українців 1917 року та його відлуння в Бессарабії

ПОШТАРЕНКУ Діну, м. Кишинів, Республіка Молдова

Повалення царського самодержавства після Лютневої революції 1917 року, яка похитнула соціально-політичну систему Російської імперії, та епохальні події, що відбулися після революції, змінюючи день у день хід внутрішнього життя Росії, сприяли створенню клімату, сприятливого для утвердження національно-визвольних рухів народів, насильно включених до безмежної імперії двоголового орла. Народні маси на національних окраїнах Російської імперії, керовані своїми лідерами, дедалі рішучіше виступали за здобуття національних, політичних та соціальних прав. Ці прагнення були стимульовані декларацією Тимчасового уряду на другий день після його створення про скасування національних обмежень, яка 19 березня (1 квітня) 1917 року скасувала ці обмеження [1, с. 3], надавши населенню периферійних національних регіонів можливість здобувати початкову освіту рідною мовою, обмежено використовувати рідну мову в юстиції та діловодстві офіційних установ.

Національні рухи відбувалися повсюди в імперії, яка була охоплена соціально-політичними потрясіннями. Одним із бажань, сформульованих народами, ув'язненими в Російській імперії, було досягнення політичної автономії для територій, на яких вони існували століттями.

Відразу після революції, 7 (20) березня 1917 року, виконуючи вимоги фінів, Тимчасовий уряд видав декрет про відновлення деяких прав Сейму (парламенту) Фінляндії. Тимчасовий уряд також визнав право Польщі на державну незалежність, але вирішив питання про це право, враховуючи, що Росія до весни 1917 року втратила військовий контроль над польською територією, яку вона контролювала з кінця XVIII століття, сподіваючись цим жестом залучити поляків на свій бік для боротьби проти Центральних держав.

4 (17) березня 1917 року представники різних українських політичних, громадських, культурних та професійних організацій, зібравшись у Києві на спільному засіданні, вирішили утворити вищий національний представницький орган під назвою Центральна Рада України, яка мала б координувати національно-визвольний рух українців, протистояти імперському централізму та на початковому етапі виконувати функції парламенту. Також цього дня у вітальній телеграмі, надісланій Георгію Львову та міністру юстиції Олександру Керенському, учасники зустрічі заявили, що створюваний ними орган підтримує Тимчасовий уряд. Невдовзі, 7 (20) березня 1917 року, відбулися вибори керівництва Центральної Ради, головою якої було обрано Михайла Грушевського.

22 березня (4 квітня) 1917 року редакція газети «Cuvânt moldovenesc» з Кишинева вставила на сторінки цього періодичного видання заклик до молдаван прокинутися та виступити за автономію Бессарабії. Повідомляючи їх, що латиші, «народ такий же численний, як молдавани Бессарабії, але набагато освіченіший за нас», вимагають від нової російської влади автономного статусу для свого національного простору, редакція закликала їх наслідувати їхній приклад [2, p. 1].

Інші бессарабські періодичні видання також повідомляли про вимоги щодо національних прав, подані етнічними групами, включеними до складу Російської імперії. Наприклад, російськомовна газета «Свободная Бессарабия» від 28 квітня 1917 року повідомляла, що за наказом голови Тимчасового уряду Георгія Львова було підготовлено звіт про петиції, подані до Тимчасового уряду представниками різних національних організацій Росії. Згідно з цим звітом, українці просили видати акт, який би дозволяв функціонування української мови в усіх урядових та громадських установах та викладання українською мовою на територіях, де переважає українське населення. Вони також порушували питання про українську автономію та створення Української Ради. Латиші висловлювали бажання об'єднати всі латвійські землі в автономну Латвію. Естонці заявляли про бажання створити автономну Естонію. Литовці порушували питання про визнання Тимчасовим урядом автономної Литви та створення литовської армії. Білоруси оголосили про необхідність федеративного устрою Росії, однією з держав якої мала б бути Білорусь. Грузини вимагали визнання національно-територіальної автономії Грузії, націоналізації шкіл, де навчаються їхні діти, та автокефалії Грузинської церкви. Мусульмани вимагали націоналізації шкіл у своїх місцевостях. Євреї просили, щоб держава взяла на себе витрати на утримання єврейських шкіл [3, с. 3].

Національні рухи, які відбувалися на околицях Російської імперії у 1917 році неоднозначно зображені в радянській історіографії. З одного боку, визнається, що «законне твердження про національне самовизначення було спільним для рухів у національних регіонах». З іншого боку, зазначається: «Однак у межах національних рухів одразу ж виникла інша орієнтація, яка знайшла вираження у створенні національних інституцій на околицях, наприклад, Української Ради (Центральної Ради. – *Д. П.*)». Згідно з цією історіографією, за бажаннями, сформульованими в рамках національного відродження, «часто приховувалися націоналістичні настрої з сепаратистськими тенденціями, спрямовані на ізоляцію трудящого населення на національних околицях від російського народу» [4, с. 234–235]. Тому, з точки зору радянських істориків, народи, насильно включені до складу Російської імперії, мали право на «самовизначення», але лише в межах імперії.

Важливу роль у розвитку українського національно-визвольного руху відіграв Всеукраїнський національний конгрес-з'їзд 6–8 (19–21) квітня 1917 року, який ще в перший день роботи прийняв таку резолюцію: «Згідно з історичними традиціями і сучасними реальними потребами українського народу З'їзд вважає, що тільки широка національно-територіальна автономія України забезпечить потреби нашого на-

роду і всіх инших народностей, котрі живуть на українській землі» [5, с. 27]. Обравши новий склад Центральної Ради на чолі з тим самим Михайлом Грушевським, делегати конгресу-з'їзду зміцнили авторитет цього законодавчого органу, який став потужною силою на політичній арені південного заходу Російської імперії, а українці, завдяки рішенням, прийнятим конгресом, зробили сміливий крок до формування своєї національної держави.

Таким чином, політична ситуація, що складалася в Україні, з яскраво вираженим національним забарвленням, природно, мала благотворний вплив на бессарабських румунів, активізуючи їхній національно-визвольний рух. Більше того, Україна поступово перетворювалася на простір, який з політичної точки зору ізолював Бессарабію від центральної адміністративної влади імперії.

Повідомляючи про національні збори українців у Києві, на яких було заявлено, що лише автономія України може бути гарантією процвітання українського народу в складі Росії [5, с. 3], редакція газети «Cuvânt moldovenesc» радила молдаванам брати приклад з українців і йти «пліч-о-пліч з ними, бо лише допомагаючи їм, а вони допомагаючи нам, ми зможемо здобути всі права, які нам належать» [6, p. 4].

20 квітня (3 травня) 1917 року відбулося урочисте святкування, організоване польською громадою Кишинева, з нагоди святкування своєї першої Конституції. Носячи національні помаранчеві та білі стрічки, етнічні поляки зібралися у дворі Польського товариства, де промовляли промови польською мовою, а Шчяртенко – українською [7, с. 3]. Святкування польської громади в Кишиневі продовжилося ввечері того ж дня. Святкування розпочалося з виконання польського гімну, після чого з вітальним словом до зібрання звернувся президент польських організацій у Кишиневі Казимир Поморський. Потім глядачів привітали гості, серед яких був і Міткевич, делегат української громади [8, с. 3].

У Кишиневі продовжила гастролі українська акторська трупа Павла Прохоровича, яка приїхала сюди у вересні 1916 року. Увечері 12 (25) березня 1917 року ця трупа запропонувала глядачам виставу «Хмара» з піснями та танцями, 22 березня (4 квітня) 1917 року – виставу «Окна» (російською: «Каторжна»), а 23 березня (5 квітня) 1917 року – виставу «За свободу і справедливість» [9, с. 1; 10, с. 1; 11, с. 1].

Для збільшення національної підтримки України українська організація Рада «Просвіти» запропонувала організувати 21 травня (3 червня) 1917 року в Громадському саду в центрі Кишинева мистецьку програму за участю військового оркестру та українського хору, з танцями та декламаціями, а ввечері того ж дня представити комедію в павільйоні Дворянського зібрання [12, с. 1].

У складі Кишинівського гарнізону активно діяла Українська Військова Рада, головою якої був доктор Матвійчук.

Національний рух українців ставав дедалі сильнішим. 18.05–23.10.1917 року в Києві працював загальний український з'їзд, який, обговорюючи національне питання, видав маніфест (під назвою «Універсал»), яким проголошувалася автономія України у складі Росії. Невдовзі після цього, 15.28 червня, в столиці України було сформовано власний уряд: Генеральний Секретаріат.

З пильним інтересом стежачи за подіями, що відбувалися в Києві, редакція газети «Cuvânt moldovenesc» поширила новину про те, що Українська Рада, яка була на передовій національного руху українців, звернулася до Тимчасового уряду з низкою вимог, зокрема такими: 1. Враховуючи, що на всіх своїх засіданнях українці вимагали автономії, Тимчасовий уряд повинен видати маніфест, в якому б зазначив, що він не проти автономії України. 2. У складі Тимчасового уряду слід призначити українського комісара, який би відповідав за українські питання. 3. Частину державних доходів слід передати Українській Раді для культурних та національних потреб українського народу. Українці також вимагали, щоб, починаючи з осені 1917 року, всі навчальні заклади в Україні «були українізовані, а на всі посади призначені люди, які знають українську мову» [13, p. 5]. Тимчасовий уряд відповів українцям, що не може задовольнити їхнє прохання, оскільки такі питання могли бути вирішені лише Установчими зборами, які, як планував петроградський кабінет, мали бути скликані 30 вересня 1917 року. У цій ситуації Центральна Рада України видала «маніфест, названий *універсалом*», у якому зазначалося, що Рада, виконуючи волю українського народу, «бажає побудувати краще життя за допомогою Тимчасового уряду. Рада думала, що той їй допоможе, але помилилася». В результаті український народ «має сам будувати своє життя». Тому за допомогою Універсалу до українців зверталися з проханням об'єднатися навколо Ради та діяти разом [14, p. 3–4].

Наполегливо просувалась у подібний спосіб ідея автономії і для Бессарабії. Повідомляючи читачів, що українці організували велику демонстрацію в місті Києві і що цей сусідній народ, «який прокинувся, голосно вимагає автономії», редакція газети «Cuvânt moldovenesc» закликала до дії: «Тож ми, молдавани, беручи приклад з українців, повинні голосно вимагати автономії Бессарабії» [15, p. 3].

25 червня 1917 року, з нагоди оприлюднення Центральною Радою України Універсалу, у Кишиневі відбулася українська демонстрація, до участі в якій були запрошені «молдавський народ, викладачі молдавських курсів та солдати». Демонстранти зібралися на площі Свободи: українці з синьо-жовтими національними прапорами та молдавани з синьо-жовто-червоними національними прапорами». Спочатку було зачитано Універсал, потім виголошено промови, молдавани та поляки вітали українців зі святом. Музика та український хор виконували національні пісні [16, p. 3–4].

3 (16) липня в Росії спалахнула нова урядова криза після відставки трьох міністрів, членів Кадетської партії, незадоволених поступками на користь українських автономістів у Центральній Раді. Водночас, 3 (16) липня та 4 (17) липня, у Петрограді відбулися антиурядові демонстрації робітників, солдатів та матросів з перестрілками між революціонерами та проурядовими військами. Демонстранти вимагали передачі всієї влади в руки Рад. До Петрограда були стягнуті війська, вірні уряду, що сприяло зміні політичної атмосфери у столиці. Далі відбулися репресії проти більшовиків, яких звинуватили у спробі державного перевороту. Керівництво Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів капітулювало перед урядом, а низку більшовиків було ув'язнено. Уряд очолив Олександр Федорович Керенський, який також продовжував займати посаду військового і морського міністра. Розвиваючи смак до влади на посаді міністра-президента Росії, Керенський, за оцінкою в російській історіографії, «виявляв явні бонапартистські нахили» [17, с. 389–391].

Новини про події в Петрограді стали відомі також у Кишиневі завдяки отриманим телеграмам, що викликало обурення більшовиків. 6 (19) липня 1917 року на вулицях Кишинева відбулася антибільшовицька демонстрація [18, с. 3].

Ще одну демонстрацію, що засуджувала більшовиків, організували у другій половині 7 (20) липня підрозділи резервного полку, дислокованого в Кишиневі. Демонстранти несли український прапор, а за ним прапори з різними написами («Війна за мир у всьому світі», «Геть зрадників справи революційного народу»), пройшовши кількома вулицями столиці Бессарабії [19, с. 3].

На початку липня 1917 року до Кишинева з національних периферій Російської імперії надійшли дві обнадійливі новини, що слугували прикладами, гідними наслідування. Перша з них була досить сенсаційною: російська газета «Свободная Бессарабия» від 9 липня 1917 року опублікувала заголовок про те, що Фінляндія стала ав-

тономією, як проголосив фінляндський сейм посеред урядової кризи в Росії. Як телеграфували з Гельсінкі, фінський Сейм ухвалив проект автономії Фінляндії, повідомивши про це Тимчасовий уряд. З нагоди проголошення незалежності на будівлях Сенату, Сейму та інших урядових установах було піднято національний прапор Фінляндії [20, с. 3]. Хоча Тимчасовий уряд не визнав права фінів на самовизначення, тим не менш, такі події у Фінляндії ознаменували початок розпаду Російської імперії.

Другою новиною стала поступка Тимчасового уряду щодо самовизначення народів імперії шляхом оприлюднення декларації про автономію України. Цей крок у сфері міжнаціональних відносин став реакцією на Універсал, виданий Українською Центральною Радою, за допомогою якого було повідомлено, зокрема й чиновникам Петрограда, що українці розроблятимуть власні закони. Цей Універсал українців змусив Тимчасовий уряд направити до Києва міністрів О. Ф. Керенського, М. І. Терещенка та І. Г. Церетелі для проведення переговорів з Центральною Радою. В результаті переговорів було досягнуто компроміс: Тимчасовий уряд вирішив створити в Україні як вищий адміністративний орган спеціальну структуру під назвою Генеральний секретаріат, члени якого мали призначатися Тимчасовим урядом за згодою Української Центральної Ради [21, с. 1; 22, p. 4].

Однак Павло Миколайович Мілюков у своїх мемуарах згадує, що 3 липня 1917 року під тиском Тимчасового уряду верховний орган влади в Україні був змушений відмовитися від автономії України, яку він проголосив 10 червня [23, с. 375].

Невдовзі після цього Тимчасовий уряд визнав проект автономії України. Отже, підсумовувала редакція газети «Cuvânt moldovenesc»: «автономія України впроваджується в життя з самого сьогоднішнього дня. Тепер Бессарабія негайно отримає автономію, бо нею не можна керувати під владою Петрограда, оскільки між Бессарабією та Росією стоїть автономна Україна» [22, p. 4]. Безсумнівно, ці два політичні акти – надзвичайні для російського імперського простору, що являли собою прелюдію до розпаду цього простору – мали певний вплив на подальший розвиток подій у Бессарабії. Водночас більшість бессарабських румунів, неписьменних та позбавлених національної свідомості, не усвідомлювали значення автономії рідної провінції в тому бурхливому перебігу суспільно-політичних подій, що розгорталися в Росії [22, p. 4].

У контексті цих подій було офіційно оформлено різні товариства. За допомогою петиції від 13 (26) липня 1917 року, поданої губернаторському комісару Бессарабії, засновники українського товариства «Просвіта» з Кишинева Яким Бовкун, солдат Сергій Шевченко, Клавдія Гульбінська, Лука Матвійчук та Аркадій Осмоловський оголосили, що метою товариства, викладеною у статуті товариства, складеному українською та російською мовами, є сприяння культурному та політичному просвітництву українців Бессарабії. Штаб-квартира товариства знаходилася в приміщенні парафіяльної церковної школи № 5 на вулиці Подільській, на розі з вулицею Інзова [24, f. 1,6-8,10]. Кишинівський трибунал зареєстрував це українське товариство 30 серпня (12 вересня) 1917 року.

26 жовтня (8 листопада) 1917 року до Кишинева надійшла звістка про те, що після більшовицького перевороту в Петрограді відбувся державний переворот [25, с. 2].

Наступного дня після більшовицького перевороту Центральна Рада України створила Комітет охорони революції, якому були підпорядковані всі органи влади. 7/20 листопада 1917 року Центральна Рада поширила новий Універсал, у якому повідомляла українцям, що «Петроград танцює шалений танець», а Росія програла, тому, вважаючи себе змушеною самостійно наводити порядок в Україні, проголосила Українську народну республіку – державне утворення, яке мало встановити федеративні відносини з майбутньою Російською республікою. Як наслідок, у по-

літичному контексті, коли Україна відокремлювалася від центральної влади в Петрограді, Бессарабія залишалася ізольованою, що прискорило створення верховного представницького та законодавчого органу населення між Прутом та Дністром: Ради Країни («Sfatul Țării») [26, p. 170–172].

У лютому 1918 року на території Бессарабії, за згодою Ради міністрів Молдавської Демократичної Республіки, були розміщені українські, польські та інші військові частини [27, с. 1]. А в березні 1918 року в Кишиневі перебував український комісар на ім'я Ямковий [28, с. 4].

Таким чином, національно-визвольний рух українців у 1917 році мав значний резонанс у Бессарабії, відлуння якого відображалося на сторінках кишинівської преси. Більше того, українці організовували національні демонстрації в Кишиневі, а також заснували місцеве відділення українського товариства «Просвіта».

Література

1. Бессарабская жизнь, Chișinău, 23 martie (5 aprilie) 1917, nr. 79.
2. Cuvânt moldovenesc, Chișinău, 22 martie 1917, nr. 24.
3. Свободная Бессарабия (колишня газета: Бессарабские губернские ведомости), Chișinău, 28 aprilie 1917, nr. 18.
4. Пушкарёва И. М. Февральская буржуазно-демократическая революция 1917 г. в России. Москва: Наука, 1982. 320 с.
5. Хміль І. В. На шляху відродження української державності (Український національний конгрес- з'їзд, 6–8 квітня 1917 р.). «Історичні зошити». Вип. 2. Київ, 1994. 62 с.
6. Cuvânt moldovenesc, Chișinău, 16 aprilie 1917, nr. 30.
7. Бессарабская жизнь, Chișinău, 21 aprilie (4 mai) 1917, nr. 102.
8. Бессарабская жизнь, Chișinău, 22 aprilie (6 mai) 1917, nr. 103.
9. Бессарабская жизнь, Chișinău, 12 (25) martie 1917, nr. 68.
10. Бессарабская жизнь, Chișinău, 22 martie (4 aprilie) 1917, nr. 78.
11. Бессарабская жизнь, Chișinău, 23 martie (5 aprilie) 1917, nr. 79.
12. Свободная Бессарабия, Chișinău, 21 mai 1917, nr. 37.
13. Cuvânt moldovenesc, Chișinău, 18 iunie 1917, nr. 48.
14. Cuvânt moldovenesc, Chișinău, 21 iunie 1917, nr. 49.
15. Cuvânt moldovenesc, Chișinău, 25 iunie 1917, nr. 50.
16. Cuvânt moldovenesc, Chișinău, 2 iulie 1917, nr. 52.
17. Тютюкин С. В. Красный 1917-й // «Мировые войны XX века». Книга 1. Первая мировая война. Исторический очерк, Москва: Наука, 2002. 685 с.
18. Свободная Бессарабия, Chișinău, 7 iulie 1917, nr. 74.
19. Бессарабская жизнь, Chișinău, 8 (21) iulie 1917, nr. 166.
20. Свободная Бессарабия, Chișinău, 9 iulie 1917, nr. 76.
21. Свободная Бессарабия, Chișinău, 7 iulie 1917, nr. 74.
22. Cuvânt moldovenesc, Chișinău, 11 iulie 1917, nr. 55.
23. Милюков П. Н. Воспоминания. Т. II. Москва: Политиздат, 1990. 530 с.
24. Agenția Națională a Arhivelor din Chișinău. Fond 39, inventar 1, dosar 1268.
25. Свободная Бессарабия, Chișinău, 27 octombrie 1917, nr. 149.
26. O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918). Ediție îngrijită, studiu introductiv și selecția imaginilor de Ion Negrei și Dinu Poștarencu. Chișinău: Editura Prut-Internațional, 2004. 288 p.
27. Сфатул Цэрий, Chișinău, 20 februarie 1918, nr. 39.
28. Сфатул цэрий, Chișinău, 14 martie 1918, nr. 57.

Етнокультурний вимір суспільної згуртованості України в умовах воєнного стану

РИХЛІК Володимир, м. Київ, Україна

Запровадження воєнного стану в Україні внаслідок повномасштабної російської агресії стало не лише безпековим і політичним викликом, але й чинником глибоких соціокультурних трансформацій. Однією з найпомітніших особливостей українського суспільства в умовах війни стало суттєве зростання рівня суспільної згуртованості, яка виявляється у здатності громадян до колективної мобілізації, взаємодопомоги та солідарних дій. Важливу роль у цих процесах відіграють етнокультурні чинники, що формують спільний символічний простір, систему цінностей та відчуття належності до єдиної національної спільноти.

Суспільна згуртованість традиційно розглядається як одна з передумов стабільності держави та ефективного функціонування суспільних інститутів. Водночас в умовах воєнного конфлікту її значення істотно зростає, оскільки саме згуртованість забезпечує готовність громадян до спільного подолання кризових викликів. Як зазначає Н. Черниш, соціальна згуртованість передбачає наявність спільних цінностей, високого рівня довіри та готовності до колективної відповідальності за майбутнє суспільства [1, с. 24].

Особливістю українського випадку є те, що основою суспільної згуртованості дедалі більше виступають не лише політичні чи економічні інтереси, а й етнокультурні чинники. Російська агресія спричинила переосмислення значення української культури, історичної пам'яті, мови та національних символів. У цих умовах етнокультурна ідентичність перетворюється на важливий механізм інтеграції суспільства та зміцнення його внутрішньої єдності.

Одним із ключових чинників суспільної консолідації стала українська мова. В умовах війни вона остаточно вийшла за межі виключно культурного явища і набула значення маркера політичної лояльності та громадянської солідарності. Розширення використання української мови в публічній сфері сприяє формуванню спільного комунікативного простору та посиленню інтеграційних процесів у суспільстві. На думку Л. Масенко, мова в українських умовах виконує не лише культурну, а й консолідуючу функцію, забезпечуючи символічну єдність нації [2, с. 58].

Важливим елементом етнокультурної згуртованості виступає історична пам'ять. У період воєнного стану спостерігається посилення суспільного інтересу до української історії, національно-визвольних змагань та постатей, які символізують боротьбу за незалежність. Спільна пам'ять про трагічні та героїчні сторінки минулого створює підґрунтя для формування колективної ідентичності та зміцнення суспільної солідарності. Як підкреслює Я. Грицак, історична пам'ять є не лише засобом інтерпретації минулого, а й важливим ресурсом суспільної мобілізації в умовах загроз [3, с. 112].

Особливого значення набуває феномен волонтерського руху, який став одним із найяскравіших проявів суспільної згуртованості під час війни. Волонтерство об'єднує представників різних регіонів, соціальних груп і поколінь навколо спільної мети підтримки держави та її захисників. Саме через волонтерські практики відбувається трансформація індивідуальної відповідальності у колективну дію, що сприяє зміцненню горизонтальних зв'язків у суспільстві. Дослідники відзначають, що український волонтерський рух став важливим елементом формування культури громадянської участі та соціальної довіри [4, с. 75].

В умовах воєнного стану важливу інтеграційну функцію виконують також національні символи та культурні практики. Державний прапор, гімн, традиційна символіка, народна творчість та сучасні культурні проєкти сприяють формуванню спільного емоційного простору. Вони забезпечують відчуття приналежності до єдиної політичної та культурної спільноти, що особливо важливо в умовах тривалої війни.

Суттєвим чинником суспільної згуртованості стала також децентралізація та активізація місцевих громад. Територіальні громади демонструють високий рівень самоорганізації та здатності до колективних дій. У багатьох випадках саме локальні культурні ініціативи сприяють збереженню соціальної єдності та підтриманню громадської активності. Це свідчить про поєднання загальнонаціональних і локальних компонентів етнокультурної консолідації.

Отже, етнокультурний вимір є одним із ключових чинників суспільної згуртованості України в умовах воєнного стану. Українська мова, історична пам'ять, національні символи, волонтерський рух та культурні практики формують спільний ціннісний простір, що забезпечує внутрішню єдність суспільства. У сучасних умовах етнокультурна згуртованість виступає не лише чинником збереження національної ідентичності, але й важливим ресурсом суспільної стійкості, демократичного розвитку та майбутнього повоєнного відновлення України.

Література

1. Черниш Н. Й. Соціологія : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 592 с.

2. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ : ВД «КМ Академія», 2023. 232 с.

3. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ : Портал, 2021. 432 с.

4. Бекешкіна І. Громадянське суспільство України в умовах війни. *Національна безпека і оборона.* 2023. № 1–2. С. 72–84.

Між Молдавською РСР та Українською РСР: перший проєкт Івана Мещерюка щодо болгарсько-гагаузької автономії на півдні Бессарабії

РОТАРУ Ліліана, м. Кишинів, Республіка Молдова

Утворення Молдавської РСР улітку 1940 р. та її територіальне розмежування з Українською РСР сформували нову політико-адміністративну конфігурацію на просторі колишньої Бессарабії, що стала результатом поєднання етнодемографічних критеріїв, які вибірково використовувала радянська влада, з політико-стратегічними інтересами союзного центру та керівництва Української РСР, які відіграли визначальну роль у встановленні нових кордонів [1; 2; 3; 4]. Передача Ізмаїльського та Акерманського повітів до складу Української РСР мала своїм наслідком, серед іншого, поділ болгарської та гагаузької спільнот півдня Бессарабії між двома союзними республіками, а встановлена 1940 р. територіальна конфігурація згодом прямо чи опосередковано ставилася під сумнів у низці ініціатив, сформульованих у перші повоєнні роки [5, p. 275–370].

Один із таких проєктів належав історику Івану Мещерюку, уродженцю півдня Бессарабії та одному з небагатьох радянських дослідників, які систематично займа-

лися історією та культурою болгар і гагаузів[13]. 14 березня 1946 р. він звернувся з листом до Йосипа Сталіна, в якому запропонував утворити у складі Молдавської РСР або Української РСР окремий національний гагаузький округ чи район або, з огляду на змішане розселення гагаузів і болгар у регіоні, гагаузько-болгарський національний округ. Хоча пропозиція обґрунтовувалася етнічними, мовними та культурними особливостями гагаузів, вона виходила за межі питання адміністративно-територіальної організації цієї спільноти, поєднуючи радянську національну політику з територіальними відносинами між двома союзними республіками, геополітичними інтересами центру та імперативами радянізації прикордонного регіону, що мав важливе стратегічне значення.

Документ, виявлений у фонді «Документы И. В. Сталина и присланные И. В. Сталину. 1917–1952», що зберігається в Російському державному архіві соціально-політичної історії (РГАСПІ) у Москві [9, арк. 52–54], і, наскільки нам вдалося встановити, досі залишався поза історіографічним обігом досліджень, присвячених гагаузькій проблематиці [6; 11; 12; 13], дає підстави переглянути деякі усталені в спеціальній літературі інтерпретації щодо інтересу, який радянська влада виявляла до гагаузів і болгар починаючи з 1946 р. Цей лист був підготовлений до публікації дослідником Олександром Пономарьовим, але через низку обставин досі ще не опублікований [10]. Розглянутий у контексті територіального розмежування між Молдавською РСР та Українською РСР 1940 р., повоєнних спроб його перегляду та політики політичної й ідеологічної інтеграції населення півдня Молдавської РСР та Ізмаїльської області, лист Мещерюка розкриває концепцію національно-територіальної організації, в якій турбота про збереження етнічних і мовних особливостей гагаузів поєднувалася з виразними завданнями політичної інтеграції, забезпечення лояльності та радянізації населення.

Метою дослідження є реконструкція та аналіз цієї першої відомої ініціативи Мещерюка на користь гагаузької або гагаузько-болгарської форми національно-територіальної організації, що розумілася як адміністративно-територіальна одиниця, утворена за національною ознакою, з урахуванням контексту територіального розмежування між Молдавською РСР та Українською РСР і радянської політики щодо населення півдня Бессарабії в перші повоєнні роки. На відміну від ініціатив Мещерюка 1957–1959 рр., згаданих у спеціальній літературі, проєкт 1946 р., наскільки нам вдалося встановити, досі не був предметом окремого історичного дослідження.

Його вивчення дає змогу переглянути генезу сформульованого Мещерюком автономістського проєкту й водночас простежити, яким чином етнічні, мовні та культурні аргументи поєднувалися з політичними, ідеологічними та геополітичними міркуваннями. У цій перспективі проєкт розглядається не як вираження вимоги, сформульованої гагаузькою та болгарською спільнотами, а як ініціатива, вироблена всередині радянської системи й обґрунтована самою її політичною та ідеологічною логікою.

Іван Мещерюк і генеза ініціативи від 14 березня 1946 року

Для розуміння обставин, за яких була сформульована пропозиція в березні 1946 р., необхідно окреслити становище, яке Іван Мещерюк посідав у радянському науковому й університетському середовищі, а також його зв'язки з регіоном, звідки походили спільноти, яким він присвятив свою ініціативу. Народжений 29 грудня 1899 р. у Болграді, на півдні Бессарабії, у родині, де батько був росіянином, а мати – болгаркою, Мещерюк безпосередньо знав поліетнічне середовище регіону і, як він сам згодом наголошував у листі до Сталіна, володів гагаузькою мовою [9, л. 53]. Однак після 1918 р. його навчання та професійна діяльність були пов'язані з радянським простором. Випускник Одеського інституту народної освіти, викладач низки навчальних закладів цього міста і певний час заступник директора Одеського болгарського педагогічного технікуму, він спрямував свої наукові зацікавлення на історію заселення Степової України та задунайських переселенців, захистивши 1938 р. дисертацію, присвячену заселенню Степової України у 1774–1788 рр. [15, с. 8–11; 16, с. 21–23; 17, с. 152–153].

Після анексії Бессарабії Радянським Союзом та утворення Молдавської РСР Мещерюк був залучений до системи вищої освіти в Кишиневі, а після повернення з евакуації 1944 р. відновив свою діяльність у Педагогічному інституті та Молдавському державному університеті [18, арк. 3–4, 7, 9, 104–105]. Його одночасна належність до радянського академічного середовища та культурного простору півдня Бессарабії є суттєвою для прочитання листа 1946 р.: автор не виступав від імені якоїсь гагаузької організації і не стверджував, що передає колективну вимогу населення. Навпаки, наприкінці документа він прямо зазначав, що виступає від власного імені, що ніхто не спонукав і не уповноважував його на такий крок, обґрунтовуючи свою ініціативу тим, що вважав своїм громадянським обов'язком як «патріота СРСР» і працівника «історичного фронту» [9, л. 54].

Це уточнення має принципове значення для визначення характеру аналізованого проєкту. Лист від 14 березня 1946 р. не можна розглядати як документальне вираження гагаузького автономістського руху чи як свідчення існування на той час сформульованої всередині громади політико-територіальної вимоги. Він являв собою ініціативу радянського інтелектуала, який намагався трансформувати етнічну й адміністративну проблему, добре відому йому з власного досвіду, у проєкт, сумісний із мовою, декларованими принципами та інтересами радянської держави. Саме тому аргументацію Мещерюка слід розглядати не лише крізь призму сформульованої мети – створення гагаузької національно-територіальної одиниці, – а й з огляду на те, яким чином автор намагався довести Кремлю політичну доцільність такого рішення.

Час, обраний для звернення з листом, також не був позбавлений значення. Документ, датований 14 березня 1946 р., був написаний у дні роботи сесії Верховної Ради СРСР – обставина, на яку сам Мещерюк посилався вже в перших рядках, пояснюючи своє безпосереднє звернення до Сталіна. Хоча «національне питання» не було окремим пунктом порядку денного, сесія мала законодавчо закріпити низку змін, що відбулися в адміністративно-територіальному устрої Союзу в роки війни та безпосередньо після її завершення. У цьому контексті ініціативу Мещерюка можна розглядати як спробу привернути увагу союзного керівництва також до територіальної ситуації,

[13] У частині історіографії, присвяченої гагаузькій проблематиці, зокрема у працях Петра Шорнікова та Степана Булгара, витоки ідеї гагаузької автономії датуються ще 1924 р. із посиланням на «Докладную записку о необходимости создания Молдавской Советской Социалистической Республики», підготовлену групою Г. Котовського і П. Ткаченка спільно з групою румунських комуністів. Таке трактування вписується в ширшу історіографічну конструкцію, покликану обґрунтувати тезу про існування на сучасній території Республіки Молдова двох «форпостів російського світу»: одного – у регіоні на лівому березі Дністра, другого – у районах компактного проживання гагаузів і болгар. Справді, серед аргументів, за допомогою яких автори «Докладной записки...» намагалися переконати Москву в необхідності створення Молдавської республіки, зазначалося, що після приєднання Бессарабії врегулювання статусу національних меншин – при цьому безпосередньо згадувалися болгари й гагаузи – у межах «майбутньої Молдавської Республіки» мало стати прикладом для національних меншин Румунії. Однак документ 1924 р. не містив проєкту гагаузької чи болгарсько-гагаузької автономії і не відображав вимоги, що походила б із середовища цих спільнот. Як і проєкт створення Молдавської АРСР, згадка про організацію національних меншин мала переважно інструментальну функцію: вона мала сприяти «революціонізуванню» меншин у Румунії та слугувати цілям радянської політики щодо Румунської держави. Отже, згадку 1924 р. можна розглядати щонайбільше як один із попередніх проявів радянської політичної інструменталізації гагаузів і болгар, але не як початок власне проєкту гагаузької автономії [6, с. 313–314; 7, с. 208–224; 8, p. 57–60].

що склалася на півдні Бессарабії внаслідок розмежування 1940 р. і який він приписував певні наслідки для гагаузького та болгарського населення.

Майже через два роки після повернення радянської адміністрації до Бессарабії політична та ідеологічна інтеграція населення територій, анексованих 1940 р., і надалі залишалася одним із завдань режиму, тоді як південь колишньої провінції вирізнявся специфічною ситуацією, зумовленою його етнічною структурою, прикордонним положенням та поділом місцевих спільнот між Молдавською РСР і Українською РСР.

Для Мещерюка адміністративно-територіальний поділ 1940 р. становив один із центральних аспектів гагаузької проблеми. Він констатував, що після «возз'єднання Бессарабії з СРСР» у 1940 р. територію проживання гагаузів було адміністративно поділено: одна її частина увійшла до складу Ізмаїльської області Української РСР, інша – до Молдавської РСР. Наслідки такого розмежування він представляв передусім в освітньому та мовному вимірах: гагаузькі діти в Ізмаїльській області навчалися у школах з українською мовою викладання, тоді як у Молдавській РСР – у школах із викладанням «молдавською» мовою. Поділ спільноти між двома союзними республіками сприймався як чинник, що перешкоджав здійсненню послідовної політики щодо гагаузів і розв'язанню їхніх мовних, освітніх та культурних проблем.

Сформульована далі в листі пропозиція була цілком конкретною: Мещерюк вважав за доцільне утворити у складі Молдавської РСР або Української РСР «окремий національний гагаузький округ або район» (отдельный национальный Гагаузский округ или район), а змішаний характер розселення населення регіону спонукав його припускати також можливість організації «гагаузько-болгарського національного округу» (гагаузо-болгарский национальный округ).

Ця альтернатива є суттєвою і не може бути зведена до звичайної термінологічної невизначеності. Мещерюк не пропонував змінювати статус однієї із союзних республік чи утворювати автономну республіку, а передбачав територіальну інституціоналізацію спільноти на нижчому адміністративному рівні, залишаючи водночас відкритим питання про належність нової одиниці до Молдавської РСР або Української РСР. Отже, у центрі проєкту перебувало не виокремлення цієї території з наявної радянської адміністративної системи, а її реорганізація таким чином, щоб гагаузьке населення, а за певного варіанта – разом із болгарським, отримало окрему форму національно-територіальної організації.

Національна специфіка на службі формування «радянської людини»

Аргументація проєкту, однак, набуває значно більшої ваги, коли Мещерюк намагається пояснити наслідки, до яких мало привести створення такої одиниці. У його концепції визнання національної специфіки гагаузів та їхня радянська інтеграція не виключали одне одного. Навпаки, національно-територіальна організація подавалася як інституційна форма, завдяки якій утвердження цієї специфіки могло бути поставлене на службу радянській політичній та ідеологічній інтеграції.

Посилаючись на досвід радянської національної політики після 1917 р., Мещерюк стверджував, що створення гагаузького або гагаузько-болгарського округу чи району дало б змогу цим спільнотам «у короткий термін» перетворитися на «активних радянських людей» і «будівників соціалізму» на берегах Чорного моря та в гирлах Пруту й Дунаю. У цьому ж реченні він наводив аргумент із виразним політичним змістом: нова форма організації мала сприяти виведенню гагаузів і болгар з-під «чужих і ворожих» Радянському Союзу впливів, про існування яких він заявляв, однак не вважав за можливе докладніше писати в листі [9, арк. 53].

У цій самій логіці слід розглядати й запропоноване Мещерюком мовне рішення: за відсутності можливості «поки що» організувати навчання рідною мовою він вважав, що перевагу слід надати російській мові, яку називав «мовою народу – визволителя гагаузів» і яка, за його твердженням, легко ними засвоювалася [9, арк. 52–53]. Цей аргумент відтворював сформульоване раніше в листі історичне уявлення, згідно з яким гагаузи завдячували Росії своїм порятунком і захистом після переселення з Добруджі. Таким чином, вибір російської мови в аргументації Мещерюка отримував не лише практичне, а й історико-політичне обґрунтування. Більше того, автор прямо встановлював зв'язок між сприйнятливістю гагаузів до російської мови та їхньою радянізацією: зазначивши, що вони «прекрасно сприймають російську мову і науки», він додавав, що ці якості слід використати, «щоб швидше перевиховати їх у радянському дусі» [9, арк. 53]. Отже, російська мова поставала не лише як тимчасове вирішення проблеми навчання, а й як інструмент політичної та культурної трансформації, яку національно-територіальний проєкт мав прискорити.

Таким чином, визнання національної специфіки в дискурсі Мещерюка не було альтернативою радянізації, а становило один зі шляхів її прискорення. Його проєкт поєднував територіальну інституціоналізацію гагаузької ідентичності з просуванням російської мови як інструменту «перевиховання в радянському дусі». Отже, національно-територіальна одиниця мала створити інституційні рамки для швидшої політичної та ідеологічної інтеграції. Ця функція, яку Мещерюк відводив своєму проєктові, набувала додаткового значення з огляду на географічне розташування відповідних спільнот, зосереджених у прикордонному просторі поблизу Румунії, гирла Дунаю та Чорноморського узбережжя.

Лояльність до Росії та аргумент інтеграції

Обґрунтовуючи свій проєкт, Мещерюк конструював образ гагаузів, покликаний продемонструвати не лише сумісність національно-територіальної форми організації з інтересами радянської держави, а й відсутність політичних ризиків, які могло б спричинити визнання такої національної специфіки. З цією метою він звертався до інтерпретації минулого, в якій відносини гагаузів із Росією набували характеру привілейованого й тривалого зв'язку. Оселившись на півдні Бессарабії після переселення з Добруджі, гагаузи, за твердженням автора, знайшли в «великому російському народі», уособленому російськими воїнами та Михайлом Кутузовим, свого «рятівника й захисника». Належність до православного християнства доповнювала цю конструкцію історичної та конфесійної близькості до Росії [9, арк. 52–53].

Звернення до минулого виконувало в листі не лише описову функцію. Образ спільноти, історично близької до Росії, давав Мещерюку змогу обґрунтовувати готовність гагаузів до інтеграції в радянську систему. У цю саму аргументаційну схему вписувався й створений ним колективний портрет: гагаузи поставали як працьовитий народ, добрі хлібороби, здібні й сприйнятливі до навчання. Додатковим аргументом слугував особистий досвід автора. Згадуючи двокласну російську школу, яку він закінчив 1912 р. у Вулканештах, та високі оцінки своїх однокласників-гагаузів з російської мови, арифметики, геометрії та інших предметів, Мещерюк перетворював власні шкільні спогади на свідчення здатності цієї спільноти адаптуватися до російськомовного освітнього середовища [9, арк. 53].

Спільнота без політичного представництва

Ще один аргумент, наведений Мещерюком, стосувався представництва гагаузів у союзних органах влади. Посилаючись на нещодавні вибори до Верховної Ради СРСР, історик зазначав, що не виявив серед кандидатів жодного представника гагаузької національності. Обережність, з якою він формулював це спостереження, — допускаючи можливість власної помилки й просячи «вибачити» його, якщо він помилявся, — є показовою щодо меж, у яких могла висловлюватися подібна критика в листі, адресованому безпосередньо Сталіну [9, арк. 53].

Це спостереження додавало політичного виміру сформульованим раніше тери-

торіальним, освітнім і мовним аргументам. Відсутність гагауза серед кандидатів до Верховної Ради наводилася як свідчення недостатнього представництва спільноти в політичних структурах держави. У логіці аргументації Мещерюка цей аргумент посилював обґрунтування запропонованої національно-територіальної організації: гагаузів належало не лише об'єднати в межах окремої адміністративної одиниці, а й забезпечити їхню помітнішу інтеграцію в інституційні механізми радянської системи.

Водночас показово, що Мещерюк не перетворював цю недостатню представленість на аргумент, спрямований проти самої системи. Навпаки, розв'язання проблеми він шукав усередині неї, легітимуючи його посиланнями на радянську національну політику та Конституцію СРСР. У заключній частині листа автор звертався до Сталіна з проханням надати «маленькому гагаузькому народові» можливість повніше скористатися благами радянської Конституції, яку, у формулі, характерній для політичного дискурсу тієї доби, представляв як творіння радянського вождя [9, арк. 54]. Таким чином, проєкт формулювався не як вимога права всупереч волі центру, а як звернення до самого центру із закликом послідовніше реалізувати проголошені ним принципи.

Геополітичний вимір проєкту

Сформульований Мещерюком проєкт мав також геополітичний вимір, на який указують уже самі географічні орієнтири, введені автором у його аргументацію. Він стверджував, що запропонована національно-територіальна організація сприяла б перетворенню гагаузів і болгар на «активних радянських людей» і «будівників соціалізму» «на берегах Чорного моря і в гирлах Пруту й Дунаю» [9, арк. 53]. Це географічне уточнення є показовим. Спільноти, про які писав Мещерюк, були зосереджені в прикордонному просторі, стратегічне значення якого для Радянського Союзу було підтверджене територіальними реорганізаціями 1940 р. і набуло додаткової ваги в новому політичному контексті, що склався в Південно-Східній Європі після завершення Другої світової війни.

Зокрема, згадка про гирла Дунаю відсилала до одного з найбільш чутливих просторів територіального розмежування 1940 р. Включення Ізмаїльського та Аккерманського повітів до складу Української РСР забезпечило їй вихід до бессарабської ділянки узбережжя Чорного моря та Дунаю, а встановлення кордону між Молдавською РСР і Українською РСР визначалося, поряд з офіційно декларованими етнодемографічними критеріями, політико-стратегічними міркуваннями, пов'язаними з контролем над цією зоною [1, p. 169–170; 5, p. 351–355; 19, p. 83–85]. Отже, локалізуючи майбутню національну одиницю саме в цьому просторі, Мещерюк виводив свою аргументацію за межі суто етнічної та адміністративної проблематики.

Цей вимір посилювався ще одним аргументом листа – необхідністю вивести гагаузів і болгар з-під «чужих і ворожих» Радянському Союзові впливів [9, арк. 53]. Мещерюк не уточнював ані характеру, ані походження цих впливів, зазначаючи, що не вважає за можливе докладніше писати про них у листі. З огляду на прикордонне розташування відповідних спільнот та історичний досвід радянсько-румунських відносин у регіоні, це формулювання, ймовірно, стосувалося також впливів, що походили з Румунії.

Чому Молдавська РСР або Українська РСР?

Однією з найцікавіших особливостей проєкту є саме відсутність у Мещерюка однозначного вибору щодо республіканської належності майбутньої одиниці. Він пропонував утворити її або у складі Молдавської РСР, або у складі Української РСР [9, арк. 53]. Таке формулювання може видаватися несподіваним, якщо розглядати цю ініціативу ретроспективно, крізь призму його проєктів кінця 1950-х рр., коли питання територіальної належності вже ставилося значно категоричніше. Однак у березні 1946 р. безпосередньою метою, вочевидь, було об'єднання населених пунктів із гагаузьким і, можливо, болгарським населенням у межах окремої національної адміністративної одиниці, а не їх безумовне віднесення до однієї з двох республік.

Обране формулювання, однак, приховувало територіальну проблему, якої в листі прямо не було окреслено. Сам Мещерюк виходив із констатації того, що населені гагаузами місцевості 1940 р. були поділені між Молдавською РСР та Ізмаїльською областю Української РСР. Якщо запропонована одиниця мала об'єднати населені пункти, розташовані по обидва боки міжреспубліканського кордону, її створення передбачало б передачу певних територій від однієї республіки до іншої і, відповідно, зміну встановленого 1940 р. розмежування. Проте автор не уточнював ані республіку, до складу якої мала увійти нова одиниця, ані території, які належало передати.

Важко встановити, чи ця невизначеність відображала свідомо обрану позицію, чи Мещерюк просто уникав висловлюватися щодо питання, яке виходило за межі заявленого предмета його пропозиції. Не можна виключати й того, що обране формулювання було пов'язане з часом звернення. Мещерюк писав Сталіну під час сесії Верховної Ради СРСР – органу, до компетенції якого належали питання зміни кордонів між союзними республіками[14]. У такій перспективі відсутність вибору між Молдавською РСР та Українською РСР могла б свідчити про те, що автор обмежував своє звернення обґрунтуванням необхідності створення національної одиниці, залишаючи союзному центрові рішення щодо її республіканської належності і, відповідно, можливих територіальних змін, необхідних для її утворення. Однак таке тлумачення залишається гіпотетичним, оскільки сам Мещерюк безпосередньо не встановлював такого зв'язку у своєму листі.

Показовим є й те, що питання територіальної конфігурації, встановленої 1940 р., було знову порушене перед союзним центром лише через кілька місяців після листа Мещерюка. 29 червня 1946 р. виконувач обов'язків першого секретаря ЦК КП (б) Молдавії Микита Салогор подав союзному керівництву проєкт перегляду кордону з Українською РСР та включення до складу Молдавської РСР частини бессарабських територій, переданих Україні 1940 р. [5, p. 275–370]. За відсутності відповідних документів ці дві ініціативи не можна пов'язувати причинно-наслідковим зв'язком; до того ж вони переслідували різні цілі. Проте їхня хронологічна близькість свідчить, що проєкт Мещерюка був сформульований у момент, коли встановлена 1940 р. територіальна конфігурація ще могла ставати предметом ініціатив щодо її перегляду, адресованих союзному центрові.

Чи мав лист від 14 березня 1946 року наслідки?

Встановлення конкретних наслідків ініціативи Івана Мещерюка становить одну з найскладніших проблем, пов'язаних із цим документом. Дотепер не виявлено ані відповіді, адресованої авторові, ані резолюції, яка б прямо свідчила про розгляд його пропозиції щодо створення гагаузького національного округу або району. Відсутність такого документа, однак, не дає підстав стверджувати, що лист залишився без наслідків. Важливо з'ясувати, чи порушені Мещерюком проблеми знову постають упродовж наступних місяців у діяльності радянських інституцій і чи можна виявити елементи, що зближують ці ініціативи зі зверненням від 14 березня.

Менш ніж через чотири місяці після звернення до Сталіна становище гагаузького населення південних районів Молдавської РСР обговорювалося на VIII пленумі ЦК КП (б) М 7–9 липня 1946 р. у контексті ухвалення постанови «Про стан і заходи щодо поліпшення культурно-освітньої роботи серед населення МРСР». Під час обговорення представники південних районів республіки зазначали, що близько 75 % гагаузів не володіли ані російською, ані молдавською мовою, а серед 37 учителів-

[14] Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик, утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов СССР 5 декабря 1936 г., ст. 14, п. «е».

гагаузів жоден не мав спеціальної педагогічної освіти [20, f. 146–147]. За таких умов мовні й освітні труднощі розглядалися республіканським керівництвом також крізь призму ефективності політико-ідеологічної роботи в гагаузьких населених пунктах.

У процесі подальшого вивчення проблеми до південних районів було направлено групу фахівців – Овчиннікова, Ілляшенка, Чебана, Дмитрієва та Ульянова, – яка 9 вересня 1946 р. подала ЦК КП (б) Молдавії доповідну записку «Про стан і заходи щодо поліпшення масово-політичної та культурно-освітньої роботи серед гагаузького і болгарського населення МРСР». Серед запропонованих заходів були проведення культурно-освітньої роботи російською мовою з одночасним використанням гагаузької та болгарської мов, створення при Молдавській базі АН СРСР секції гагаузознавства для розроблення гагаузької літературної мови, збирання та публікація гагаузького фольклору, організація радіопередач і видання місцевої газети гагаузькою мовою, а також підготовка кадрів для культурно-освітніх установ у гагаузьких і болгарських населених пунктах [13, с. 13–15].

У цей самий період Мещерюк продовжував порушувати гагаузьку проблему іншим інституційним шляхом. Згідно з листуванням із його особистого архіву, введеним до наукового обігу Іваном Греком, у серпні 1946 р. він надіслав до Академії наук СРСР «Записку», в якій обґрунтовував необхідність розроблення граматики гагаузької мови як передумови розвитку писемності й культури та збереження етнічної самобутності гагаузів Молдавської РСР та Ізмаїльської області Української РСР [16, с. 21–22; 17, с. 179]. Сама записка не збереглася, однак подальше листування засвідчує розгляд ініціативи на рівні Академії. 15 жовтня 1946 р. Президія АН СРСР ухвалила постанову про створення спеціальної комісії з гагаузознавства на чолі з членом-кореспондентом Н.К. Дмитрієвим, до складу якої увійшов і Іван Мещерюк [16, с. 21–22]. Отже, на відміну від березневого листа, безпосередні наслідки якого наразі документально простежити неможливо, у випадку серпневої «Записки» можна зафіксувати конкретну інституційну реакцію.

Ця послідовність ініціатив, однак, спонукає переглянути усталене в спеціальній літературі пояснення появи інтересу радянської влади до гагаузької проблематики. Іван Грек [17, с. 152], Степан Булгар [21, с. 12] і Михайло Губогло [22, с. 34] висвітлюють заходи, здійснені владою Молдавської РСР улітку та восени 1946 р., починаючи з діяльності групи фахівців, направленої до гагаузьких і болгарських населених пунктів, та доповідної записки, поданої ЦК КП (б) Молдавії 9 вересня. Однак лист до Сталіна від 14 березня 1946 р., що залишився поза межами цих інтерпретацій, запроваджує до цієї хронології більш ранній орієнтир і змушує переглянути твердження, згідно з яким гагаузька проблема потрапила в поле уваги влади лише влітку того року. Він засвідчує, що ще до відомих республіканських ініціатив становище гагаузів уже було сформульоване як політична, мовна та національно-територіальна проблема у зверненні безпосередньо до союзного керівництва, хоча відомі на сьогодні документи не дають змоги встановити, якою була його реакція.

Документи водночас виявляють важливу конвергенцію між проблематикою, сформульованою Мещерюком, і подальшими пріоритетами влади Молдавської РСР: підвищення культурно-освітнього рівня гагаузького населення та політико-ідеологічна функція, що надавалася цьому процесові. Якщо Мещерюк пов'язував підвищення культурного й освітнього рівня гагаузів із швидшим перетворенням їх на «активних радянських людей» та «перевихованням у радянському дусі», то республіканське керівництво розглядало культурно-освітню роботу як засіб підвищення ефективності політико-ідеологічної пропаганди й агітації. В обох випадках підвищення культурного рівня не було самоціллю, а ставилося на службу політичній та ідеологічній інтеграції гагаузького населення в радянську систему.

Залишається, однак, питання про існування зв'язку між листом від 14 березня та ініціативами, здійсненими згодом у Молдавській РСР. Характер проблеми та централізоване функціонування радянської системи роблять малоймовірним, щоб такі ініціативи у сфері національної політики, мови та інституційної організації гагаузів розроблялися на республіканському рівні цілком незалежно від союзного центру. Ця обставина надає правдоподібності гіпотезі про певний зв'язок зі зверненням до Сталіна. Виявлені на сьогодні документи, однак, не дають змоги її довести: не знайдено ані резолюції на листі, ані розпорядження, переданого з Москви керівництву Молдавської РСР, ані листування, яке засвідчувало б направлення документа до Кишинева для розгляду.

Отже, лист від 14 березня 1946 р. наразі не можна вважати безпосередньою причиною заходів, здійснених згодом, але так само немає підстав трактувати його як ізольований епізод. Хронологічна першість цього звернення, збіг порушених проблем, продовження ініціатив Мещерюка перед АН СРСР та його подальша участь у Комісії з гагаузознавства роблять гіпотезу про наявність зв'язку обґрунтованою, не даючи, однак, можливості реконструювати інституційний механізм, через який такий зв'язок міг реалізуватися.

Висновки

Лист до Сталіна від 14 березня 1946 р. дає змогу переглянути генезу проєктів Івана Мещерюка щодо національно-територіальної організації гагаузів і болгар півдня Бессарабії. Більш ніж за десятиліття до відомих його ініціатив 1957–1959 рр. історик пропонував створити гагаузький або гагаузько-болгарський національний округ чи район, не визначаючи, однак, чи мав він увійти до складу Молдавської РСР або Української РСР. Така альтернатива відображала фундаментальну складність проєкту: об'єднання спільнот, розділених 1940 р., передбачало зміну кордону між двома республіками й перетворювало проблему, сформульовану в національних категоріях, на питання із загальносоюзними територіальними та політичними наслідками.

Проєкт не був вираженням колективної вимоги гагаузів і болгар, а являв собою ініціативу радянського інтелектуала, який намагався узгодити національну специфіку з імперативами режиму. Територіальна організація, підвищення культурно-освітнього рівня та використання російської мови розглядалися як засоби прискорення інтеграції й радянізації населення, що проживало у стратегічно важливому прикордонному просторі. Інституційні ініціативи літа й осені 1946 р. виявляють суттєві збіги з проблематикою, сформульованою Мещерюком, однак відомі на сьогодні документи не дають змоги встановити причинно-наслідковий зв'язок із листом до Сталіна. Отже, значення документа полягає не в доведенні його безпосередніх наслідків, які наразі неможливо документально підтвердити, а в тому, що він засвідчує найраніший відомий проєкт Мещерюка щодо гагаузької або гагаузько-болгарської національно-територіальної організації та безпосередньо вписує його в проблему, породжену територіальним розмежуванням між Молдавською РСР і Українською РСР на півдні Бессарабії.

Література

1. Dolghi Adrian. Utilizarea argumentelor „etnografice" în disputa asupra hotarelor RSS Moldovenești [Використання «етнографічних» аргументів у дискусії щодо кордонів Молдавської РСР]. *Studii culturale*. 2020, vol. I, pp. 161–181.

2. Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Culegere de documente [Пакт Молотова–Ріббентропа та його наслідки для Бессарабії. Збірник документів] / Selecție Ion Șișcanu, Vitalie Varatec. Chișinău: Universitas, 1991. 124 p.

3. Șișcanu Ion. Uniunea Sovietică-România. 1940 [Радянський Союз–Румунія. 1940]. Chișinău: ARC, 1995. 270 p.

4. Văratec Vitalie. Dezintegrarea Basarabiei la 1940 putea fi evitată [Дезінтеграції Бессарабії у 1940 році можна було уникнути]. *Revista Istorică, serie nouă*, III.1992, nr. 1–2. P. 154–158.

5. Caşu Igor, Pâslariuc Virgil. Chestiunea revizuirii hotarelor RSS Moldoveneşti: de la proiectul „Moldova Mare" la proiectul „Basarabia Mare" şi cauzele eşecului acestora (decembrie 1943–iunie 1946) [Питання перегляду кордонів Молдавської РСР: від проєкту «Велика Молдова» до проєкту «Велика Бессарабія» та причини їхньої невдачі (грудень 1943 – червень 1946)]. *Archiva Moldaviae*. 2010. vol. II. P. 275–370.

6. История и культура гагаузов / coord. Stepan Bulgar. Chişinău: Pontos, 2006. 740 с.

7. Булгар С.С. История в первой половине XX века. Первый проект автономии. *Курсом развивающейся Молдовы*. Т. 10. Личность и группа: векторы трансформационных изменений/ общ. ред. М. Н. Губогло. Москва: Старый сад, 2010. С. 208–224.

8. Докладная записка о необходимости создания Молдавской Советской Социалистической Республики. *Cugetul. Revistă de istorie şi ştiinţe umaniste.* Chişinău, 1992, nr. 5–6, p. 57–60.

9. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), Ф. 558, оп. 11, л. 52–54. Доступно в цифровій колекції РГАСПИ: лист І.І. Мещерюка до Й.В. Сталіна, 14 березня 1946 р. https://rgaspi-558.dlibrary.org/en/nodes/20048-dokument-13-dok-13-pismo-i-i-mescheryuka-stalinu-i-v?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 11.02.2026).

10. Пономарёв А. Письмо кандидата исторических наук Ивана Мещерюка Председателю Совета Министров СССР Иосифу Сталину как исторический источник по гагаузоведению // *Сборник в памет на доктор хабилитат на историческите науки Николай Червенков* / сост. Иван Думиника. Кишинэу: Lexon-Prim, 2026 (в печати).

11. Ангели Федор. Очерки истории гагаузов – потомков Огузов (середина VIII – нач. XXI вв.). Chişinău: I.S. F.E.-P. „Tipogr. Centrala", 2007. 640 с.

12. Булгар Степан, Димчогло Юрий. История гагаузов Украины. Одесса: Астропринт, 2017. 748 с.

13. Губогло М. Н. Русский язык в этнополитической истории гагаузов (вторая половина XX века). Москва: Старый сад, 2004. 432 с.

14 Грек И. Из архива на доцент Иван Иванович Мещерюк. *Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали.* Т. 4. Велико Търново, 1995. с. 433–446.

15. Мещерюк И. И. Автобиография. *История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины. Сборник статей к 100-летию со дня рождения И. И. Мещерюка* / науч. ред. И. Ф. Грек. Кишинев: S.Ş.B., 1999. С. 8–11.

16. Грек И. Ф. И.И. Мещерюк – исследователь истории и культуры болгар и гагаузов Бессарабии, их научно-общественный деятель-возрожденец середины XX столетия. *История и культура болгар и гагаузов Молдовы и Украины. Сборник статей к 100-летию со дня рождения И. И. Мещерюка***.** / науч. ред. И. Ф. Грек. Кишинев: S.Ş.B., 1999. С. 20–40

17. Грек И. Гагаузы в научной и общественной деятельности историка Ивана Ивановича Мещерюка. *Дунав–Днестър: Обществознание. Езикознание. Педагогика***.** *Годишник*. Т. II. Кахул: S.Ş.B., 2010. С. 150–183.

18. Архів Державного університету Молдови (AUSM). Ф. 1. Оп. 5. Спр. 302. Особова справа Івана Івановича Мещерюка.

19. Ungureanu Constantin. Populaţia localităţilor din sud-vestul regiunii Odessa (sudul Basarabiei), în 2001 [Населення населених пунктів південно-західної частини Одеської області (півдня Бессарабії) у 2001 році]. *Revista de Istorie a Moldovei*. 2013, nr. 4 (96). P. 83–112.

20. Національний архів Республіки Молдова, Архів суспільно-політичних організацій (ANA DOSP). Ф. 51. Оп. 4. Спр. 2.

21. Булгар Степан. Особенности социально-культурного развития гагаузов в СССР в 1944-1961 гг. *Dunărea – Nistru: Anuar: Istoria. Filozofia. Culturologia. Genealogia. Ecologia. Lingvistica. Folclor. Literatura. Pedagogia. Cultura Muzicală. Audit. Recenzii şi Avizuri*. Taraclia: Universitatea de Stat Taraclia „Grigorii Ţamblac", 2020, vol. 7. P. 10–16.

22. Губогло М. Н. Именем языка. Очерки этнокультурной и этнополитической истории гагаузов. Москва: Наука, 2006. 498 с.

Етнокультурна стійкість українського суспільства в умовах російсько-української війни

САЩУК Ганна, м. Київ, Україна

Російсько-українська війна стала не лише найбільшим воєнним конфліктом у Європі після Другої світової війни, але й потужним каталізатором трансформації етнокультурних процесів в Україні. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації у 2022 р. актуалізувало питання національної ідентичності, культурної спадщини, історичної пам'яті та суспільної консолідації. У цих умовах особливого значення набуває феномен етнокультурної стійкості, що відображає здатність суспільства зберігати власні культурні цінності, традиції та символічні маркери ідентичності навіть за умов зовнішньої агресії.

Етнокультурна стійкість є складовою ширшого поняття суспільної резильєнтності. Вона характеризує спроможність соціуму підтримувати безперервність культурного розвитку, відтворювати систему національних цінностей і забезпечувати міжпоколінну передачу культурного досвіду в умовах кризових викликів. Для України ця проблема має особливе значення, оскільки російська агресія супроводжується не лише воєнними діями, але й спробами руйнування українського культурного простору, запереченням права українців на власну історію, мову та державність.

Історичний досвід українського народу свідчить, що етнокультурна стійкість формувалася протягом тривалого часу. Упродовж XX ст. українська культура розвивалася в умовах численних обмежень, пов'язаних із політикою русифікації, репресіями проти національної інтелігенції та прагненням радянської влади створити уніфікований культурний простір. Незважаючи на це, українська мова, народні традиції, історична пам'ять та національна культура зберегли свою життєздатність і стали важливими чинниками відновлення незалежності України у 1991 р.

Сучасна війна спричинила новий етап консолідації українського суспільства. Як зазначає Ю. Поліщук, російська агресія стала потужним стимулом для переосмислення громадянами власної національної та громадянської ідентичності, а також сприяла зміцненню відчуття належності до української політичної нації [1, с. 91]. Соціологічні дослідження засвідчують суттєве зростання рівня національної самоідентифікації та громадянської згуртованості. За даними О. Злобіної, в умовах війни значно посилилося усвідомлення громадянами своєї належності до української спільноти, а національна ідентичність стала одним із ключових чинників суспільної мобілізації [2, с. 39].

Одним із найважливіших проявів етнокультурної стійкості стало посилення ролі української мови. Якщо раніше мовне питання часто розглядалося крізь призму політичних дискусій, то в умовах війни українська мова набула значення символу державної незалежності та культурного спротиву. Відбувається розширення сфер її використання в освіті, медіа, культурі та повсякденному житті. Мовна практика деда-

лі більше сприймається не лише як засіб комунікації, а як важливий елемент національної безпеки та культурного самозбереження. Ці процеси корелюють із загальною тенденцією посилення національної згуртованості, зафіксованою в колективній монографії «Українське суспільство в умовах війни» [3, с. 112–118].

Важливим чинником етнокультурної стійкості є політика історичної пам'яті. Російська агресія значною мірою прискорила процеси деколонізації українського символічного простору. Демонтаж пам'ятників діячам російської імперської історії, перейменування топонімів, переосмислення історичних наративів сприяють утвердженню власної історичної суб'єктності України. У сучасних умовах історична пам'ять виконує не лише пізнавальну, а й інтеграційну функцію, формуючи спільне бачення минулого та майбутнього українського суспільства [1, с. 97].

Особливого значення в умовах війни набуває захист культурної спадщини. Російські обстріли та окупація окремих територій створюють безпосередню загрозу пам'яткам історії, архітектури та культурним цінностям України. Водночас міжнародні організації та українські інституції здійснюють активну діяльність щодо їхнього збереження. Як наголошує І. Матяш, співпраця України з ЮНЕСКО в умовах війни стала важливим інструментом міжнародної підтримки української культурної спадщини та захисту об'єктів, що становлять частину світового культурного надбання [4, с. 141].

Етнокультурна стійкість проявляється також у розвитку нових форм культурної комунікації. Українська музика, література, кінематограф, візуальне мистецтво та цифрові культурні проєкти стали важливими інструментами представлення України у світі. Війна сприяла зростанню міжнародного інтересу до української культури та посиленню її присутності в європейському культурному просторі. У цьому контексті культура виконує не лише гуманітарну, але й політичну функцію, сприяючи формуванню позитивного міжнародного іміджу держави та поширенню знань про український досвід боротьби за свободу.

Важливою особливістю сучасного етапу є поєднання етнокультурної та громадянської складових національної ідентичності. Українська політична нація формується на основі спільних цінностей, історичного досвіду та усвідомлення належності до держави незалежно від етнічного походження чи регіональної специфіки. Саме війна сприяла зміцненню такого типу ідентичності, у якій етнокультурні та громадянські компоненти взаємно доповнюють один одного [1, с. 100–102; 2, с. 45–47].

Отже, російсько-українська війна стала важливим чинником посилення етнокультурної стійкості українського суспільства. Вона сприяла зміцненню національної ідентичності, підвищенню ролі української мови, актуалізації історичної пам'яті та консолідації громадян навколо спільних культурних цінностей. У сучасних умовах етнокультурна стійкість виступає не лише елементом культурного розвитку, а й важливим ресурсом національної безпеки, суспільної єдності та повоєнного відновлення України [3, с. 401].

Література

1. Поліщук Ю. Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни. *Український історичний журнал*. 2024. № 4. С. 89–103.

2. Злобіна О. Ідентичність проти почуття приналежності: нові підходи в дослідженні соціального само позиціонування. *Український соціум*. 2024. № 3–4. С. 35–51.

3. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024 : колективна монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

4. Матяш І. Співпраця України з ЮНЕСКО: від проголошення державної незалежності до стійкості в умовах війни Росії проти України. *Український історичний журнал*. 2024. № 3. С. 133–149.

Видатні діаспорні вчені – дослідники Північного Причорномор'я

СУХОБОКОВА Ольга, м. Київ, Україна

Дослідження історії Північного Причорномор'я (від античної до козацької доби і до початку XIX ст.) стало однією з важливих складових наукової діяльності українських вчених у діаспорі, спрямованої на збереження історичної пам'яті українського народу. Цією проблематикою системно займалися провідні українські науковці в еміграції, а також знані діаспорні наукові інституції – насамперед Український Вільний Університет (УВУ) у Мюнхені (Німеччина), при якому діяв Центр діаспорної історіографії, що вивчав історію та археологію Північного Причорномор'я, Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ) у США, Канаді та Європі, що серед іншого публікувало розвідки з археології та давньої історії Південної України, Українська вільна академія наук (УВАН) у США (з відділеннями у Детройті, Денвері, Вашингтоні, Філадельфії та Мюнхені). Частина дослідників вивчала ці проблеми, одночасно чи послідовно працюючи у згаданих установах. У даній розвідці зосередимо увагу на науковому доробку, дотичному до історії Північного Причорномор'я, відомих науковців, які працювали в УВУ, УВАН і НТШ переважно у перші десятиліття після Другої світової війни: Олександр Оглоблин, Наталія Полонська-Василенко, Любомир Винар, Дмитро Дорошенко, Борис Крупницький, Володимир Янів.

Видатний український історик, архівіст, дослідник соціально-економічної та політичної історії України XVII–XVIII століть, Гетьманщини та української історіографії, президент УВАН у США Олександр Оглоблин (1899–1992) у своїх студіях з історії козацтва доби Івана Мазепи дослідив цікавий сюжет співпраці українського козацтва із Кримським ханством, що досі маловідомий на широкий загал. Йдеться про політичну і дипломатичну діяльність Петра Іваненка (Петрика), діяча кінця XVII – початку XVIII ст., старшого військового канцеляриста Генеральної військової канцелярії, гетьмана Ханської України, який у 1690-х рр. за підтримки кримських татар намагався підняти січових та лівобережних козаків проти Москви. Так, у квітні 1692 р. від імені «удільного князівства Київського, Чернігівського і всього війська Запорозького городового й народу малоросійського» він уклав «вічний мир» з кримським ханом Сафа-Гіреєм, за яким Кримське ханство мало допомогти Українській козацькій державі (що за угодою охоплювала Лівобережжя, частину Правобережної та Слобідської України) позбутися залежності від Москви, натомість запорожці дозволяли татарам здійснювати набіги на Російську державу Муравським шляхом. Відтак 18 липня 1692 р. Петрика обрали гетьманом, а наприкінці липня з 20-тисячним татарським військом та кількома сотнями запорожців він прибув на південь Лівобережжя, де одразу здобув підтримку жителів Царичанки і Китайгорода (сьогодні – територія Дніпропетровської області вздовж р. Оріль). Однак йому не вдалося закріпити і розвинути успіх через розграбування татарами українських земель і через наближення війська на чолі з Іваном Мазепою [12].

Для підготовки своєї праці «Договір Петра Іваненка (Петрика) з Кримом 1692 року» О. Оглоблин використав архівні джерела, на основі яких доводив, що план Петрика не вдалося реалізувати тому, що «військова спілка з Кримом була непопулярна серед українського населення, а соціяльна програма Петрика як речника нижчих верств суспільства була не до прийняття козацькою старшиною» [11, с. 11]. Водночас він вважав, що Петрик був пов'язаний із частиною еліти, невдоволеною політикою І. Мазепи, на чолі з В. Кочубеєм, Д. Апостолом і представниками родів Самойловичів та Полуботків, які не підтримували створення «антитурецької ліґи» в 1686 р. як такої що «переносила театр воєнних дій на українські землі». А самого Петрика Оглоблин

називав «репрезентантом і оборонцем української політичної думки, спадкоємцем давньої політичної традиції» з «глибоким розумінням політичної ситуації» та «доброю обізнаністю і орієнтуванням в міжнародних відносинах того часу». Основною метою договору 1692 р. – між двома «вільними державами» Україною і Кримом – він вважав союз проти Московщини (цю думку цілком поділяють сучані українські історики), визволення українських земель з-під московської влади і створення незалежного українського князівства [1, с. 21–23]. В ході свого дослідження О. Оглоблин довів, що Петро Іваненко надалі діяв на території Ханської України, а в 1711–1712 рр. був обраний гетьманом [8, с.99].

Таким чином О. Оглоблину вдалося відкрити невідому до того українській історіографії сторінку історії Північного Причорномор'я, відносин козаків з ханським Кримом, що заслуговує на подальше дослідження в контексті розгляду Північного Причорномор'я як контактної зони Запорозької Січі та Кримського Ханства у XV–XVII ст. Цілком погоджуємося із оцінкою цих напрацювань О. Оглоблина сучасного дослідника Ханського Криму Владислава Грибовського: «Олександр Оглоблин відкрив для української історіографії «ханського гетьмана» Петра Іваненка (Петрика), якого доти знали лише за дошкульного опонента Івана Мазепи й одного з багатьох, хто залучав кримських ханів до боротьби за свої інтереси» [4, с. 5].

Серед провідних українських дослідників історії Північного Причорномор'я, які опинилися на еміграції, особливе місце належить історикині Наталії Полонській-Василенко (1884–1973), хоча її основні фундаментальні праці з історії Північного Причорномор'я та Півдня України були створені ще в Україні. Насамперед йдеться про її дослідження заселення та господарського освоєння півдня України, започатковане працею «Заселення південної України в XVIII столітті», що згодом трансформувалося у докторську дисертацію «Нариси з історії заселення Південної України в середині XVIII ст. (1734–1775 рр.)», захищену в жовтні 1940 р. в Інституті історії СРСР у Москві і опубліковану як монографію в Мюнхені в 1960 р. [7]. Праця ґрунтується на авторській концепції та аналізі складних етносоціальних явищ на півдні України середини XVIII ст. та містить велику кількість джерел.

Важливо згадати низку фундаментальних для розуміння історії Південної України, зокрема Запоріжжя, праць Н. Полонської-Василенко, підготовлених протягом 1920–1960-х рр. ше на батьківщині («З історії останніх часів Запоріжжя» (1926), «Історики Запоріжжя» (1927), «Південна Україна року 1787» (1929), «Перші кроки єврейської колонізації в Південній Україні» (1930) та ін.) і на еміграції («Палій та Мазепа» (1949), «До історії повстання на Запоріжжі 1768 р.» (1952)). Недарма Дмитро Багалій, знаний дослідник Запорозької Січі, називав науковицю «правдивою запорозькою матір'ю». Втім, через переслідування московсько-більшовицьким режимом, український читач був практично позбавлений можливості ознайомитися із її напрацюваннями. Більшість її досліджень були опубліковані в Мюнхені у двотомнику «Запоріжжя XVIII століття та його спадщина» у 1965–1967 рр. Поряд із залученням широкої архівної бази, актуальними є висновки авторки, зокрема, що південь України з давніх часів був і залишався органічною частиною України, попри намагання царського російського уряду заселити його представниками інших етносів і незважаючи на офіційну назву «Новоросія» [15].

Крім того, на еміграції Н. Полонська-Василенко вивчала історіографію Південної України XX століття. У праці «Вивчення історії Південної України в XX ст.» вона проаналізувала роботи відомих дослідників А. Скальковського, М. Слабченка, Т. Макаревського, Е. Загоровського, визначивши їх внесок у вивчення історії краю. При

цьому вона незмінно наголошувала, що південний регіон також є частиною великої України, як і Правобережжя чи Лівобережжя [8, с. 100].

Загалом її мюнхенський період життя, за часів роботи в УВУ (також 1947 р. її обрали дійсним членом НТШ, а в 1953 р. – Міжнародної академії наук у Парижі), став апогеєм її наукової роботи. У цей час вона опублікувала численні дослідження з історії України X–XIV ст., а на початку 1960-х рр. завершила тривалу роботу над своєю найвідомішою працею – двотомною «Історією України», нарисом української історії (в тому числі і Північного Причорномор'я як її складової), призначеним для вищих шкіл. Її було видано в 1972 р. (перший том) і 1976 р. (другий том), а в Україні перевидано на початку 1990-х після здобуття Україною незалежності.

Видатний український історик Дмитро Дорошенко (1882–1951), який як і О. Оглоблин та Н. Полонська-Василенко належав до київської школи Володимира Антоновича, а згодом опинився на еміграції, досліджував історію Північного Причорномор'я від античних часів до козацької доби. Особливу увагу він приділив історії грецьких колоній, Великому переселенню народів та кочовим імперіям, а також аналізував боротьбу українського козацтва за вихід до Чорного моря та захист південних рубежів. В цілому він, як і Н. Полонська-Василенко, розглядав Північне Причорномор'я як невіддільну частину України, важливу для українського державотворення. Саме цей наратив зафіксовано у його найвідомішій праці з історії України «Короткий курс історії України» [5], а також пізніших публікаціях.

Поряд з тим заслуговує на увагу його спеціальна науково-популярна праця, присвячена історико-географічному огляду України, «По рідному краю», яка витримала кілька перевидань [6]. Фактично, це результат його краєзнавчої експедиції регіонами України, подорожні нотатки та історичні екскурси в минуле різних українських міст і країв, зокрема їх зв'язку із Кримом та Османською імперією (як, наприклад, Кам'янець-Подільський). Також в книзі вміщено окремий нарис про кримське місто Бахчисарай.

Українсько-американський історик, публіцист та бібліограф Любомир Винар (1932–2017), учень О. Оглоблина та Н. Полонської-Василенко, член НТШ та УВАН у США, голова Українського історичного товариства, в своїй науковій діяльності також звертався до проблеми Північного Причорномор'я. Зокрема він розглядав відносини України з Кримом та Туреччиною у контексті дослідження історії козаччини (один з основних напрямків його наукових пошуків), діяльності її лідерів Д. Вишневецького, С. Наливайка, М. Кривоноса, І. Підкови, Б. Хмельницького, І. Мазепи, А. Войнаровського та ін., міжнародних відносин та державного будівництва XVI–XVIII ст. [2].

Професор УВУ та Богословсько-педагогічної академії в Мюнхені, голова історичної секції УВАН Борис Крупницький (1894–1956) також розглядав питання Північного Причорномор'я крізь призму історії козацтва та відносин України з Кримським ханством, зокрема геополітики Гетьманщини XVII–XVIII ст., козацьких походів та української історіософії [3]. Південь України та Північне Причорномор'я він вважав стратегічним плацдармом боротьби України за незалежність і вихід до моря.

Зокрема, у своїх фундаментальних працях «Гетьман Мазепа та його доба» [9] та «Гетьман Пилип Орлик (1672–1742): Його життя і доля» [10] Б. Крупницький проаналізував південний вектор української політики: наступ козаків на Молдавію та Північне Причорномор'я, особливо – походи Стефана Куницького (1683 р.), що відтягнуло сили татарів з європейського театру (після Віденської битви) і відтак мало велике міжнародне значення для Священної ліги. Поряд з тим він досліджував і три-

валу боротьбу українців доби Гетьманщини за Приазов'я та причорноморські степи, описував трагічний відступ козацтва через степи Північного Причорномор'я після Полтавської битви 1709 року. Водночас науковець акцентував увагу і на дипломатичній складовій взаємодії українців з Кримським ханством, зокрема зусиллях Пилипа Орлика зі створення антимосковської коаліції за участі Кримського ханства й Османської імперії, що безпосередньо стосувалося Північного Причорномор'я. Зрештою, як слушно зауважив В. Грибовський, Б. Крупницький одним із перших акцентував увагу на специфіці козацьких анклавів (наприклад, на річках Ягорлик і Кодима) під протекторатом Кримського ханства у Північно-Західному Причорномор'ї [4, с. 5–6].

З-поміж досліджень інших науковців підхід Бориса Крупницького до питання Північного Причорномор'я вирізняє поєднання історичного аналізу з історіософськими та географічними складовими як важливими чинниками формування української ідентичності. Насамперед увагу привертає його есей «Ліс, степ і море в процесі формування української нації», опублікований в 1955 р., де він розглядає Північне Причорномор'я («степ і море») як фронтир на межі двох цивілізаційних зон із динамічною взаємодією – українського козацтва, орієнтованого на Захід, та кримськотатарського і османського світу як складової Сходу. Цінною видається засаднича теза Крупницького: Північне Причорномор'я та вихід до Чорного моря є життєво важливими для становлення України як повноцінної морської європейської держави [14, с. 74–89].

Згадаємо також видатного науковця, ректора УВУ в 1968–1985 рр. Володимира Яніва (1908–1991) – психолога, історика та літературознавця і поета, який значну частину своєї діяльності присвятив дослідженням української історії та культури. Основна сфера його наукових інтересів і в УВУ, і в НТШ та інших наукових інституціях, охоплювала етнопсихологію, історію української літератури та визвольних змагань. Його цікавило питання розвитку українських земель, включаючи південні регіони (Північне Причорномор'я), що розглядався ним у контексті формування української етнічної та історичної свідомості. Він досліджував ментальність українців, яка в його візії сформувалася зокрема під впливом прикордонного розташування українських південних земель. Також В. Янів аналізував тему козацтва, що безпосередньо пов'язано з історією Північного Причорномор'я як простору боротьби за вихід до Чорного моря та захисту південних кордонів [13, с. 392–402].

Підсумовуючи огляд досліджень з історії Північного Причорномор'я видатних істориків української діаспори, маємо констатувати, що попри те, що цей напрямок не став одним із пріоритетних в діаспорній історіографії (в тому числі через недоступність археологічних та архівних матеріалів), однак доробок провідних українських вчених – емігрантів, присвячений історичному, економічному та культурному розвитку Північного Причорномор'я у XV–XVII ст. заслуговує на більш детальне вивчення і має перспективи для подальших наукових досліджень.

Попри різні підходи до вивчення історії Північного Причорномор'я, увагу до різних її періодів та певні відмінності в науковій оптиці дослідників, чиї напрацювання було розглянуто, всі вони розглядали його історію як важливу складову історію України у контексті державотворчих та геополітичних процесів, насамперед контактів (від конфліктів до співпраці) з Кримським ханством і Османською імперією та їх використання у ширших регіональних процесах (відносини з Московією та Річчю Посполитою, країнами Західної Європи). А основною засадничою ідеєю більшості діаспорних істориків була теза, що Північне Причорномор'я – важлива частина українського державотворчого процесу.

Література

1. Винар Л. Наукова творчість Олександера Петровича Оглоблина. *Український історик*. 1970. 1–3 (25–27). С.21-23. URL: https://history.org.ua/LiberUA/UkrIst1_1970/UkrIst1_1970.pdf

2. Винар Любомир Роман. Козацька Україна. Вибрані праці / Ред. В. Степанков; Упорядн. А. Атаманенко. НАН України. Інститут історії України; Українське історичне товариство. Київ; Львів; Нью-Йорк; Париж, 2003. 677 с.

3. Вінтоняк О. Борис Дмитрович Крупницький, 1894–1956. *Український історик*. 1987. № 1–4. С. 115–118.

4. Грибовський В. Ханська Україна. Харків: Фоліо, 2024. 416 с.

5. Д. Короткий курс історії України: з малюнками. Катеринослав; Лейпциг: Укр. вид-во в Катеринославі, 1923. 228 с.

6. Дорошенко Д. По рідному краю (подорожні враження і замітки). Нью-Йорк: Булава, 1956. 156 с.

7. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734–1775) : [в 2 ч.] / Наталія Полонська-Василенко. Факсим. відтворення вид. 1960 р. 186 с.

8. Клинова-Дацюк Галина. Історичні дослідження в українській вільній академії наук у Німеччині періоду Ді-Пі періоду (1945–1952 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. 2015. Вип.23. С. 97–102.

9. Крупницький Б. Гетьман Мазепа та його доба. Київ: Україна, 2001. 238 с.

10. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик 1672–1742. Огляд його політичної діяльности. Варшава, 1938. 251 с.

11. Оглоблин О. З історії української державної думки доби Мазепи. *Вісник ООЧСУ*. 1955. № 6 (80). С.10–15.

12. Станіславський В. В. Іваненко Петро Іванович. *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України*. Київ: В-во "Наукова думка", 2005. URL:https://www.history.org.ua/?termin=Ivanenko_P.

13. Тарнавський О. Володимир Янів – поет і вчений. *Відоме й позавідоме*. Київ: Час, 1999. 450 с.

14. Український Мультифронтир. Нова схема історії України (неоліт — початок XX століття). Укладач С. Громенко. Фабула, 2024. 480 с.

15. «Щира патріотка України»: до 135-річчя від дня народження Н. Д. Полонської-Василенко. *Світ через культуру*. 2019, 13 лютого. URL:https://massovoodessa.blogspot.com/2019/02/135.html

Кадіаскерські дефтери Бахчисарая як джерело для історії України XVII ст.

ТИМЧЕНКО Віктор, м. Київ, Україна

Раніше кримськотатарська тематика була закрита, а у наші часи вивчено поки що небагато мусульманських джерел. Загалом Схід отримує все більший інтерес в українській науці. Так, у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського планується створити Фонд тюркомовної літератури. Першим внеском у цей фонд має стати електронна копія фотокопії 20-го тому 1084–1086 років гіджри (лютий 1674 – тра-

вень 1675 років від Р. Х.) шаріатських кадіаскерських книг або дефтерів (оригінальна назва – сіджілі) Бахчисарайського кадилику з бібліотеки ім. І. Гаспринського у м. Сімферополь[15] написаних середньовічною турецькою та арабською мовами[16].

Кадіаскерські книги Бахчисарайського кадилику почали вивчати ще у XIX-му столітті: окремі уривки з них досліджував Ф. Ф. Лашков, потім М. Біарсланов. У наші часи це джерело стало об'єктом серйозних студій турецьких вчених: більше десяти томів даного джерела були транслітеровані та вивчені Ю. Озтюрком, Ф. Йашою, Д. Челік, Ф. Йилмазом, С. А. Сари, Ш. Килинчем, Ф. Шахін, М. Білялєм, Н. Челеном, Е. Йилдирим, Х. Біліджі, М. Аксу та багатьма іншими.

Представники школи Ю. Озтюрка [5, с. 550–573] вважають, що невільники, яких у джерелі згадується багато, були різних національностей без чисельної переваги жодної, і слово «козак», яке зустрічається найбільше у рядках «дефтерів», позначало просто невільника без вказування національної приналежності. Тому особливо важливі дослідження цієї пам'ятки українськими науковцями, адже більшість «козаків» мали українські імена або прізвиська, через що можна зробити висновок, що українці серед невільників переважали. Невелика частина «козаків» мали угорське ім'я, грузинське або інше, але входили в українські військові товариства, які відзначалися поліетнічністю, але українці у них переважали. Отже, вивчення зазначених документів в Україні має особливу актуальність.

Долучилися до роботи з кадіаскерськими дефтерами і кримські дослідники, зокрема, Н. Р. Абдульваапов, О. Д. Рустемов [3, с. 194–201] та М. А. Араджіоні Але над 20-им томом, результати перекладу та обробки якого пропонуються у роботах автора, всі згадані вчені не працювали, хіба що Ф. Йаша [6, с. 201], який наводив свідчення з цього тому, але не з описів-розподілів майна, які тут переважають.

Описи-розподіли майна відрізняються особливою інформативністю у порівнянні з іншими видами документів, оскільки вони добре фіксують господарство тих часів та інші реалії тодішньої історії. Саме цей вид документів досліджувався автором у 20-му томі.

Особливу важливість для історії України має тема українських невільників в Османській імперії, зокрема у Кримському ханстві. Першим звернув увагу на це питання Я. Р. Дашкевич [1, с. 40–47]. Нині ця тема зацікавила українських дослідниць А. Є. Суходолову [4, с. 88–94]та З. О. Купчинську [2, с. 272–279]. А. Є. Суходолова зазначає, що українці були особливо вправними у ремісництві. У нашому джерелі ми також бачимо, що більшість невільників були українцями, і найкраще представники цієї нації спостерігаються серед ремісників та інших професіоналів.

У досліджуваному джерелі присутній опис-розподіл майна Кайтаса Аги, візиря кримського хана Мухаммада Ґірая IV-го. Даний документ датується 7–26 січня 1675 року. Кайтас Ага відомий листуванням з гетьманом Правобережної України Павлом Тетерею у 1665 р., а також з польським воєначальником Стефаном Чарнецьким по українським питанням. Візир пропонував гетьманові допомогу Білгородською Ордою, тобто татарами з сучасних територій Одеської області. З Кайтасом Агою був особисто знайомий відомий турецький мандрівник Евлія Челебі у 1667 р.: тоді зі Стамбулу у Кефе приплив новий кримський хан Аділь Ґірай замість Мухаммада Ґірая IV-го, напевне, через це Кайтас втратив візирську посаду, але залишився шанованою особою. В описі-розподілі майна присутній бахчисарайський палац Кайтаса Аги, про який згадує і Евлія Челебі у своїй «Книзі подорожі», а також велика лазня у місті Кілія (нині Одеська область), про яку також згадує турецький мандрівник. Отже, інформація з досліджуваного джерела була підтверджена іншими джерелами і суттєво їх доповнила та розширила.

Хоча більшість представлених володінь у бахчисарайських «дефтерах» відносяться до території Кримського ханства, присутні у них і маєтки у турецьких землях, тобто в еялеті Кефе Османської імперії, куди входили південь Криму та Керченський півострів, а згадана кілійська лазня знаходилася у Сілістрійсько-Очаківському еялеті.

Але найінформативніші описи-розподіли майна у темі господарства: ми бачимо, що у Кримському ханстві було розповсюджене не тільки скотарство, а й рільне землеробство з млинарством, у якому працювали найчастіше українці – їх була більшість серед мірошників, українці відомі також як черевичники, чоботарі, шкіряники, ковалі, зброярі вогнестрільної зброї. Вирощувалися зернові, звичні для українсько сільського господарства –у джерелі згадуються пшениця, просо та ячмінь, трохи жита. Велике розповсюдження також мало садівництво та виноградарство, багато заплавних луків, відомі фруктові дерева, трохи іригації. Господарська діяльність зосереджувалася навколо річок. У скотарстві переважали вівці, коні та бики. Останні представлені переважно волами і коровами, в одному господарстві на півдні Криму фіксуються кілька буйволів. Кози також фіксуються тільки в одному господарстві, хоча у ньому їх багато. Найбільшою за ціною була нерухомість, потім йшли невільники, далі худоба, найнижчу ціну мали предмети розкоші, зокрема прикраси, одяг, посуд, та зброя; дешевшим було хіба що дрібне хатнє начиння.

Отже, Кадіаскерські дефтери Бахчисарайського кадилику є цінною письмовою пам'яткою Кримського ханства та важливим джерелом з історії не тільки кримськотатарського народу, а й українського. Найінформативніші у цьому джерелі описи-розподіли майна, у яких найкраще представлено господарство.

[15] Автор висловлює подяку Рустему Нурієву за надані фотокопії джерела з бібліотеки ім. І. Гаспринського у Сімферополі.

[16] Пропоноване дослідження виконане у рамках наукової теми «Північне Причорномор'я – контактна зона Запорозької Січі та Кримського ханства: протистояння і консолідація (XV–XVII ст.)» Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка Міністерства освіти і науки на 2026–2028 роки № 0125U002252.

Література

1. Дашкевич Я. Р. Ясир з України (XV – перша половина XVII ст.) як історико-демографічна проблема. *Український археографічний щорічник*. Вип. II. Київ: Наукова думка, 1993. С. 40–47.

2. Купчинська З. О. Власні назви мартосів «Дефтера Муфассала 1681 року»: характеристика твірних основ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. Вип. 2 (50). Ужгород, 2023. С. 272–279.

3. Рустемов О. Д. Диалектные особенности языка крымских судебных реестров XVI–XVII вв. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Вип. 16. Київ, 2018. С. 194–201.

4. Суходолова А. Є. Українські майстри в ремісничих дефтерах султана Сулеймана I Пишного (1520–1566). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. Том 35 (74). №2. Одеса, 2024. С. 88–94.

5. Öztürk Y. Kazak Teriminin Kölelik Mefhumu ile İlişkisi Üzerine. *Journal of International Eastern European Studies*. Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. Vol.Yıl. 2, No. Sayı. 2, Winter. Kış 2020. S. 550–573.

6. Yaşa F. *Bahçesaray (1650-1675): Doktora Tezi*. Sakarya: T. C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017. 239 s.

Торгівля як механізм господарської інтеграції Бессарабії в економічний простір українських губерній Російської імперії (1812–1868 рр.)

ТОМУЛЕЦЬ Валентин, м. Кишинів, Республіка Молдова

Формулювання проблеми

Обсяги та структура торгівлі Бессарабії з українськими та іншими губерніями Російської імперії відображали як загальні закономірності економічного розвитку імперських регіонів, так і специфічні особливості географічного положення та господарської еволюції краю. Серед загальноімперських тенденцій визначальними були домінування натурального господарства з поступовим зростанням його товарності, розширення металургійного й текстильного виробництва, особливо бавовняної промисловості, а також перехід від мануфактурної до фабричної форми виробництва. Водночас природно-географічні умови та політичний статус Бессарабії після 1812 р. істотно впливали на формування її господарської спеціалізації та напрямів міжрегіональної торгівлі.

Зростання чисельності населення, освоєння нових земель у центральних і південних повітах, розширення орних площ та розвиток зернового господарства створили передумови для постійного збільшення експорту пшениці, кукурудзи, інших зернових культур та продуктів їх переробки до міських центрів та чорноморських портів. Сприятливі кліматичні, ґрунтові та гідрологічні умови забезпечили швидкий розвиток виноградарства, виноробства, садівництва, переробки фруктів, городництва й тютюнництва. Поряд із ввезенням на початковому етапі винограду, вина, фруктів і горіхів із Правобережної Молдови, все це обумовило посідання важливого місця зазначеної продукції в міжгубернській торгівлі Бессарабії.

Традиційно значна роль тваринництва, його переважання в центральних і південних повітах у перші десятиліття після приєднання краю до Російської імперії та подальше абсолютне зростання виробництва забезпечили значні обсяги експорту худоби й продукції тваринництва. Одночасно збільшувався платоспроможний попит населення на товари, що надходили з українських та інших губерній імперії, насамперед на промислові вироби. Демографічні зміни, господарське освоєння території та розвиток внутрішньої торгівлі сприяли зростанню товарообігу, розширенню асортименту й підвищенню якості товарів міжгубернського обміну.

Поряд із чинниками, що стримували розвиток торгівлі Бессарабії з іншими регіонами імперії, діяли й обставини, які стимулювали її зростання. До негативних факторів належали феодальна залежність більшості селянського населення (*царан*), обмежена місткість внутрішнього ринку, конкуренція із сусідніми губерніями у торгівлі зерном і худобою, нестача капіталів, недостатній розвиток переробної та складської інфраструктури, існування до 1831 р. митно-карантинної лінії на Дністрі, а також несприятливі коливання загальноросійської та світової ринкової кон'юнктури. Водночас важливими позитивними чинниками були відсутність кріпосної залежності значної частини безпосередніх виробників, високий відсоток заможного населення серед *резешів*, колоністів, козаків і державних селян, надання краю економічних пільг, а також приплив міського населення разом із торговельним капіталом. Сільськогосподарська продукція та вироби місцевих промислів користувалися стабільним попитом на ринках українських і російських губерній, де реалізовувалися за відносно високими цінами, що було малоймовірним на менш містких зарубіжних ринках із подібною структурою пропозиції.

Економічна політика російського уряду, попри окремі тимчасові обмеження (зокрема щодо торгівлі вином і сіллю), була спрямована на поступове включення Бессарабії до єдиного загальноімперського ринку. Зміни в обсягах торгівлі, структурі товарного асортименту та питомій вазі окремих товарних груп безпосередньо відображали еволюцію господарського розвитку регіону та поглиблення його економічної інтеграції з українськими губерніями Російської імперії.

Торгівля як механізм господарської інтеграції

Ще до анексії Бессарабії Російською імперією у 1812 р. молдавські купці підтримували сталі торговельні зв'язки з українським ринком, який був одним із важливих напрямів зовнішньої торгівлі Молдавського князівства. Основу молдавського експорту становили сільськогосподарські продукти, передусім виноградне вино та сіль. Голова Дивану Молдавського князівства В.І. Красно-Милашевич у грудні 1810 р. зазначав, що саме ці товари були «головними предметами достатку краю» та основними видами продукції, що вивозилися до Росії, тоді як інші товари мали другорядне значення [38, арк. 2 та зв.].

Російська влада, зацікавлена у розвитку економічних зв'язків із Молдавським князівством, сприяла експорту його сільськогосподарської продукції на ринки українських губерній. У червні 1811 р.[17] В. І. Красно-Милашевич повідомляв головнокомандувачу Молдавської армії М. І. Голенищеву-Кутузову, що основні товари Молдавії – сіль і виноградне вино – дозволялося вивозити до Росії через митні пункти Могилева, Ісаківців, Дубоссар та Маяків, що поблизу Овідіополя [38, арк. 5; 29, арк. 1].

Торгівля з Росією сприяла пожвавленню сільського господарства і ремесел у Дунайських князівствах, розширенню економічних зв'язків із українськими губерніями та зміцненню позицій місцевих купців. За свідченням Красно-Милашевича, цей обмін приносив «відчутну користь» як молдавським виробникам і населенню, так і російським споживачам, які отримували необхідну продукцію [29, арк. 2 зв].

Особливе значення у торговельному обміні посідав експорт солі. Молдавські купці мали стабільні ринки збуту в українських губерніях, оскільки сіль із молдавських соляних озер була вигідною завдяки близькому розташуванню та нижчим транспортним витратам. Нею забезпечувалися не лише Подільська, а й Волинська та Київська губернії [38, арк. 7 зв.; 29, арк. 3].

Масштаби цього торговельного напряму підтверджуються обсягами експорту: у період з 1 липня 1806 р. до 1 липня 1807 р. до Росії було вивезено близько 5 млн. ок[18] солі, а наступного року – вже 5,8 млн ок [3, арк. 52].

Особливо активізувалися торговельні зв'язки Молдавського князівства з українським ринком у період російсько-турецької війни 1806–1812 рр., коли в Диванах Молдавського та Волоського князівств головували російські консули, а російські й українські купці користувалися значними торговельними привілеями. Найтісніше до торговельного обміну з українськими губерніями було залучене межиріччя Дністра і Пруту – Бессарабія[19]. Голова Дивану Молдавського князівства В. І. Красно-Милашевич зазначав, що «...місцевості, розташовані навпроти Дубоссар, так само як Херсонська, Катеринославська і Полтавська губернії, постачаються сіллю з найближчих кримських озер, за винятком озерної солі, яка з Бессарабії переважно доставлялася до Одеси завдяки її близькому розташуванню» [29, арк. 3].

Сільськогосподарська продукція Молдавського князівства користувалася ста-

[17] 19 грудня 1810 р. було заборонено ввезення іноземних товарів, у тому числі молдавських, через Могилів, Ісаківці та Маяки. Усі надходження з Молдови здійснювалися через Дубоссари [29, арк. 2 зв.].

[18] *Ока* – старовинна молдавська міра ваги. 1 пуд дорівнював 13 окам.

[19] До 1812 р. Бессарабією називали лише південну частину межиріччя Пруту й Дністра, що прилягала до Дунаю і Чорного моря. Після утворення 23 липня 1812 р. Тимчасового уряду вся територія між Прутом і Дністром стала називатися Бессарабською областю, а першим цивільним губернатором було призначено Скарлата Стурдзу.

лим попитом в українських губерніях і реалізовувалася там за вигідними цінами. Російська адміністрація в Дунайських князівствах, усвідомлюючи економічну недоцільність заборони на ввезення іноземних товарів, зокрема молдавських, через митниці Могилева, Ісаківців і Маяків, запровадженої 19 грудня 1810 р., вжила заходів для відновлення й розширення торгівлі з південними губерніями Російської імперії. У січні 1812 р. начальник контрольних митниць Байков у поданні міністру фінансів Д. О. Гур'єву запропонував відновити пропуск молдавських товарів «на користь народу і казни» не лише через Дубоссарську, а й через Могилівську та Ісаківецьку митниці, а також Маяцьку й Овідіопольську митні застави. Рішенням Державної ради від 21 січня 1812 р. було дозволено ввезення молдавської солі та виноградного вина зі сплатою мита через Дубоссарську, Могилівську й Ісаківецьку митниці, а також через Маяцьку митну заставу [38, арк. 1 зв., 2 і зв.].

Напередодні анексії Бессарабії Російською імперією російська адміністрація в Дунайських князівствах, представлена головами Диванів, сенаторами С. С. Кушниковим і В. І. Красно-Милашевичем, послідовно орієнтувала молдавський експорт на російський, насамперед український, ринок. У 1812 р. із 324 паспортів, виданих молдавським Диваном на право вивезення товарів із князівства, 175 (54 %) були призначені для торгівлі з Російською імперією, з них 80 – для Одеси, 34 – для Москви, 13 – для Бердичева, 10 – для Кам'янця-Подільського, 5 – для Києва, 4 – для Могилева-Подільського; решта – для Балти, Бродів, Ніжина, Дубна та інших міст [4, арк. 1–109].

Таким чином, на момент анексії Бессарабії Російською імперією молдавські купці вже мали значний досвід торгівлі на українському ринку, тоді як українські та російські купці були добре обізнані з молдавським ринком і його кон'юнктурою.

У цій статті на основі широкого кола архівних джерел проаналізовано зміни, що відбулися в бессарабсько-українській торгівлі після 1812 р., розкрито механізм інтеграції краю до загальноросійського ринку та визначено роль бессарабської торгівлі у розвитку економічних зв'язків з українськими губерніями в дореформений період.

Поза межами цього дослідження залишаються місце Бессарабії в торговельній системі Новоросійського краю, а також експорт зерна через Одесу, оскільки ці питання були спеціально розглянуті автором в окремій праці [50, с. 168–180].

Попри значну увагу дослідників до соціально-економічної історії Бессарабії першої половини XIX ст., значення бессарабської торгівлі у зміцненні економічних зв'язків з українськими губерніями досі не стало предметом самостійного комплексного дослідження. Окремі аспекти цієї проблеми лише фрагментарно висвітлювалися у працях молдовських та українських істориків [51, 52, 55, 56, 59, 61].

Після анексії Бессарабії Російською імперією українські купці, прагнучи розширити ринки збуту й не зустрівши в краї серйозної конкуренції з боку іноземних торговців, розпочали активне постачання промислових товарів, одночасно закуповуючи продукцію землеробства й тваринництва. Своєю чергою бессарабські купці, опинившись відрізаними від традиційних європейських ринків, у наслідок створення митно-карантинної лінії по Пруту й Дунаю, були змушені переорієнтувати свою торговельну діяльність на внутрішній ринок Російської імперії, насамперед на українські губернії. Тут бессарабська продукція користувалася сталим попитом і реалізовувалася за вигідними цінами. Особливо високим попитом користувалися вино, фрукти, сіль та інші сільськогосподарські товари. Лише у 1817–1826 рр. Бессарабське обласне правління видало купцям 1138 торговельних свідоцтв на право вивезення товарів із Бессарабії до інших губерній України та Росії, з яких 432 були отримані українськими купцями [16, спр. 12-304; 22, спр. 391, 438; 25, спр. 447, 673].

Уже в 1819–1820 рр. основна частина товарообігу придністровських митниць

припадала на торгівлю Бессарабії з губерніями Російської імперії, передусім українськими, тоді як зовнішня торгівля посідала порівняно незначне місце, що підтверджується даними Таблиці 1.

Таблиця 1

*Вивезення та ввезення товарів через Дубоссарську та Могилівську митниці у 1819–1820 рр. (у рублях асигнаціями)**

Регіон	1819 рік				Обсяг товарообігу	1820 рік				Обсяг товарообігу
	Дубоссарська митниця		Могилівська митниця			Дубоссарська митниця		Могилівська митниця		
	Вивіз	Ввіз	Вивіз	Ввіз		Вивіз	Ввіз	Вивіз	Ввіз	
Бессарабська область	*743635*	*541028*	*382052*	*1182782*	*2849497*	*1109100*	*952857*	*564391*	*900767*	*3527115*
Запрутська Молдова	*279545*	*181531*	*313101*	*109591*	*883767*	*123451*	*713988*	*307315*	*227546*	*1372300*
Австрійські володіння	-	-	-	*8786*	*8786*	*5000*	*3200*	*8220*	-	*16420*
*Разом ***	*1023180*	*722559*	*695153*	*1301159*	*3742051*	*1237551*	*1670045*	*879926*	*1128313*	*4915835*
Усього	*1455302*	*1048552*	*976322*	*1324119*	*4804295*	*1684627*	*1942491*	*1177929*	*11530200*	*5958067*

* [66, арк. 189-200, 202 зв.-205, 206]

** До підсумкових даних включено вартість найважливіших товарів, які становили основну частку товарообігу.

Таблиця відображає динаміку зовнішньої торгівлі Бессарабської області із Запрутською Молдовою та Австрійськими володіннями через два головні митні пункти російсько-молдовського прикордоння – Дубоссарську та Могилівську митниці. Дані дають змогу простежити особливості географічної структури товарообігу, співвідношення експорту й імпорту, а також роль окремих митниць у формуванні торговельних потоків у перші роки після приєднання Бессарабії до Російської імперії.

Передусім впадає в око значне зростання загального обсягу товарообігу протягом досліджуваного періоду. Якщо у 1819 р. сумарний товарообіг становив 4.804.295 руб. асигнаціями, то вже у 1820 р. він зріс до 5.958.067 руб., тобто збільшився на 1.153.772 руб., або приблизно 24%. Подібна динаміка свідчить про швидке пожвавлення торговельних зв'язків після завершення російсько-турецької війни 1806–1812 рр. та включення Бессарабії до економічного простору Російської імперії.

Основним учасником торговельного обміну залишалася Бессарабська область, на яку припадала переважна частина всього товарообігу. У 1819 р. її товарообіг становив 2.849.497 руб., або близько 59,3% загального обороту, а у 1820 р. зріс до 3.527.115 руб., що становило майже 59,2% загального товарообігу. Практично незмінна частка Бессарабії у структурі торгівлі свідчить про збереження її провідної ролі як основного економічного партнера українських губерній Російської імперії.

Друге місце за масштабами торговельних операцій посідала Запрутська Молдова. У 1819 р. її товарообіг дорівнював 883.767 руб., тоді як у 1820 р. він зріс до 1.372.300 руб., тобто майже на 55%. Темпи приросту були значно вищими, ніж у Бессарабської області, що свідчить про активізацію торговельних контактів між російською прикордонною територією та Молдавським князівством після стабілізації політичної ситуації на Дунаї.

Незначною залишалася участь Австрійських володінь. Їхній товарообіг становив лише 8.786 руб. у 1819 р. та 16.420 руб. у 1820 р. Незважаючи на майже дворазове збільшення, частка австрійського напряму не перевищувала 0,3% загального обороту, що підтверджує другорядний характер торговельних зв'язків із Габсбурзькою монархією порівняно з молдавським та українським напрямами.

Статистичні дані засвідчують провідну роль Дубоссарської митниці у здійсненні експортних операцій.

У 1819 р. через неї було вивезено товарів на 1.023.180 руб., що перевищувало експорт через Могилівську митницю (695.153 руб.) майже у 1,5 рази. У 1820 р. ця різниця зберігалася: відповідно 1.237.551 руб. проти 879.926 руб.

Особливо показовими є показники Бессарабської області. Через Дубоссарську митницю у 1819 р. було вивезено товарів на 743.635 руб., а у 1820 р. – вже на 1.109.100 руб., тобто приріст становив майже 49%. Це свідчить про стрімке збільшення експорту бессарабської сільськогосподарської продукції на український ринок.

Водночас через Могилівську митницю бессарабський експорт також зростав, але значно повільніше – із 382.052 до 564.391 руб. Таким чином, саме Дубоссари остаточно закріплювалися як головний пункт вивезення бессарабських товарів.

На відміну від Дубоссарської митниці, Могилівська спеціалізувалася насамперед на ввезенні товарів.

У 1819 р. через неї було ввезено товарів на 1.301.159 руб., що майже удвічі перевищувало імпорт через Дубоссарську митницю (722.559 руб.). У 1820 р. співвідношення дещо змінилося, однак Могилівська митниця й надалі залишалася одним із головних центрів імпортної торгівлі.

Особливо показовими є операції Бессарабської області. Через Могилівську митницю у 1819 р. було ввезено товарів на 1.182.782 руб., тоді як через Дубоссарську – лише 541.028 руб. Отже, понад дві третини імпорту здійснювалися саме через Могилів.

Ця закономірність пояснюється вигідним географічним положенням Могилева-на-Дністрі, який забезпечував торговельні зв'язки із Подільською та Київською губерніями і був важливим транзитним пунктом постачання промислових виробів та колоніальних товарів до Бессарабії.

У досліджуваний період спостерігається поступове вирівнювання експорту та імпорту.

У 1819 р.: загальний експорт становив 2.431.624 руб.; загальний імпорт – 2.372.671 руб. Позитивне сальдо становило близько 58,9 тис. руб.

У 1820 р.: експорт зріс до 2.62 .6 руб.; імпорт – до 3.095.511 руб.

Таким чином, торговельний баланс змінився на від'ємний, що свідчить про швидше зростання імпортних поставок порівняно з експортом. Це можна пояснити активізацією ввезення до Бессарабії промислових товарів, металевих виробів, текстилю, предметів широкого вжитку та інших товарів із внутрішніх губерній Російської імперії.

Аналіз таблиці дозволяє виділити декілька характерних особливостей.

По-перше, основні торговельні зв'язки були зосереджені між Бессарабією та українськими губерніями Російської імперії, тоді як міжнародна торгівля через австрійський напрям мала допоміжний характер.

По-друге, функції двох митниць поступово спеціалізувалися: Дубоссарська ставала головним пунктом експорту бессарабської продукції, тоді як Могилівська дедалі більше виконувала роль центру імпортних поставок.

По-третє, значне зростання товарообігу вже у 1820 р. свідчить про швидке відновлення господарських зв'язків після війни та початок активної економічної інтеграції Бессарабії до внутрішнього ринку Російської імперії.

Наведені статистичні матеріали переконливо засвідчують, що вже у перші роки

після 1812 р. Бессарабія поступово перетворювалася на важливий елемент економічного простору південно-західних губерній Російської імперії. Зростання загального товарообігу майже на чверть протягом одного року, домінування Бессарабської області у структурі торгівлі, активізація торговельних зв'язків із Запрутською Молдовою та чіткий функціональний розподіл між Дубоссарською й Могилівською митницями свідчать про формування стійкої системи регіонального товарообміну. Саме через ці митні центри відбувалося включення бессарабського господарства до загальноімперського ринку, що стало одним із ключових механізмів економічної інтеграції краю у 1810–1820-х роках.

Упродовж наступних років співвідношення товарообігу між Бессарабською областю та суміжними територіями дедалі більше змінювалося на користь Бессарабії. Так, у 1826 р. загальна вартість товарів, ввезених до Російської імперії через Дубоссарську та Могилівську митниці, становила 2.332.871 руб. асигнаціями. Із цієї суми 2.106.595 руб. (90,3%) припадало на товари бессарабського походження, 190.416 руб. (8,2%) – на товари із Задрутської Молдови, а 35.860 руб. (1,5%) – на товари із Саксонії [34, арк. 333–343].

Наведені статистичні дані виразно засвідчують подальше зміцнення економічних позицій Бессарабської області в системі прикордонної торгівлі Російської імперії у другій половині 1820-х рр. Якщо в попередні роки у структурі товарообігу ще простежувалася відносно помітна роль Задрутської Молдови, то вже у 1826 р. бессарабські товари майже повністю домінували у ввезенні через Дубоссарську та Могилівську митниці. Їхня частка досягла 90,3% загальної вартості імпорту, що свідчить про завершення процесу переорієнтації регіональних торговельних потоків на користь Бессарабської області.

Подібна динаміка була зумовлена комплексом економічних та адміністративно-правових чинників. Після входження Бессарабії до складу Російської імперії місцеві виробники й купецтво отримали доступ до широкого внутрішнього ринку, користувалися митними та торговельними преференціями, а також перевагами стабільнішої адміністративної системи. У результаті значна частина товарів, які раніше надходили до імперії через територію Запрутської Молдови, була переорієнтована на бессарабські торговельні канали.

Особливо показовим є різке скорочення питомої ваги товарів із Задрутської Молдови до 8,2%, тоді як продукція із Саксонії становила лише 1,5% загального обсягу ввезення. Це свідчить не лише про послаблення економічного значення сусіднього Молдавського князівства у прикордонній торгівлі, а й про другорядну роль західноєвропейських товарів у структурі імпорту через зазначені митниці. Таким чином, зовнішньоторговельні зв'язки дедалі більше набували регіонального характеру, концентруючись навколо бессарабського виробництва та транзиту.

Отже, статистика 1826 р. відображає якісні зміни у функціонуванні прикордонної торгівлі: Бессарабська область із периферійної прикордонної території перетворювалася на провідний центр експортно-імпортних операцій на південно-західному кордоні Російської імперії. Домінування бессарабських товарів у структурі ввезення підтверджує успішну інтеграцію господарства області до загальноімперського економічного простору та зростання її ролі як одного з ключових посередників у торговельному обміні між Російською імперією, Молдавським князівством і Центральною Європою.

Таким чином, і в другій половині 1820-х рр. головними напрямами вивезення бессарабських товарів до українських губерній залишалися Дубоссарська та Могилівська митниці. У цьому контексті важко погодитися з твердженням офіцера Генерального штабу російської армії А. Розельона-Сошальського, автора рукопису

«Воєнно-статистичний опис Бессарабської області», укладеного у 1826 р. за результатами дослідження економічного стану краю в 1821-1826 рр. і нині збереженого у фондах Російського державного військово-історичного архіву, про те, що у 1825–1826 рр. через Дубоссарську митницю, а також Парканську та Маяцьку митні застави «...торгівля була не надто значною» [31, арк. 92].

Архівні джерела переконливо спростовують це твердження. Лише у 1826 р. через Дубоссарську митницю з Бессарабії до українських та інших губерній Російської імперії було вивезено товарів на суму 1.434.784 руб. асигнаціями. Крім того, через цю митницю було експортовано товари із Задрутської Молдови на суму 36.449 руб. та із Саксонії – на 35.860 руб. Через Маяцьку митну заставу було вивезено товарів на 351.508 руб., а через Парканську – на 883.632 руб. Асигнаціями [34, арк. 326–345]. Отже, оцінка А. Розаліон-Сошальського не відображає реальних масштабів бессарабського експорту через Дубоссарську митницю [31, арк. 92]. Найімовірніше, відсутність у його розпорядженні повних статистичних відомостей про рух товарів через зазначені митниці та застави, на що він сам звертав увагу, зумовила помилкове уявлення про інтенсивність торговельних зв'язків Бессарабії через ці прикордонні митні пункти.

Наведені статистичні дані набувають особливої ваги з огляду на те, що значну частину бессарабського експорту становили виноградне вино, горілка та сіль, які у другій половині 1820-х рр. забезпечували близько 55% загального обсягу товарів, що вивозилися за Дністер [56, сс. 175–176]. Відповідно до «Правил для торгівлі з Бессарабією» від 17 лютого 1825 р., експорт цих товарів дозволявся виключно через Дубоссарську та Могилівську митниці.

Водночас через Парканську, Маяцьку та Овідіопольську митні застави до українських губерній переважно експортувалися деревина, дрова, деревне вугілля, аккерманська сіль, молдавські вина, свіжі та сушені овочі, вапно, що видобувалося поблизу Оргієва та на річці Хаджидер у Буджаку, тютюн, а також інші товари, які мали менше значення у структурі зовнішньої торгівлі [31, арк. 90 зв.].

Одночасно Бессарабія поступово перетворювалася на важливий ринок збуту товарів із внутрішніх губерній Російської імперії, передусім українських. Проте до середини 1820-х рр. співвідношення між ввезенням і вивезенням товарів ще не набуло стійкого характеру на користь російського імпорту. В окремі роки вартість експорту бессарабських товарів перевищувала обсяг ввезення продукції з інших губерній імперії. Однією з основних причин такого становища було те, що з кінця 1816 р. всі бессарабські товари вивозилися до Російської імперії без сплати митних зборів [31, арк. 71 зв.]. Так, у 1821 р. з Бессарабії до українських та інших губерній Росії було вивезено товарів на суму близько 3,5 млн. руб., тоді як ввезення становило лише 2,8 млн. руб. асигнаціями [31, арк. 74 зв.].

Перелом у розвитку торговельних відносин відбувся після запровадження «Правил для торгівлі з Бессарабією» 1825 р. Відтоді російські промислові товари поступово почали домінувати на бессарабському ринку, витісняючи продукцію іноземного походження. Унаслідок цього в торгівлі Бессарабії з іншими губерніями Російської імперії імпорт набув стійкої переваги над експортом.

Як і в попередні роки, у другій половині 1820-х рр. основний товаропотік проходив через Могилівську та Дубоссарську митниці. Так, у 1829 р. через ці митні установи з Бессарабії було вивезено товарів на суму 1.876.595 руб., тоді як ввезення товарів із внутрішніх губерній Російської імперії досягло 5.539.824 руб. асигнаціями [44].

Динаміка імпорту українських і російських товарів до Бессарабської області упродовж 1825–1830 рр. засвідчує надзвичайно високі темпи інтеграції регіону до внутрішнього економічного простору Російської імперії. Якщо у 1825 р. загальна вартість ввезених товарів становила 4.014.533 руб. асигнаціями, то вже у 1830 р. вона досягла 10.571.723 руб. асигнаціями. Таким чином, за п'ять років обсяг імпорту збільшився приблизно у 2,6 раза, що свідчить про суттєве розширення торговельного обороту та поглиблення економічних зв'язків між Бессарабією й внутрішніми губерніями імперії [49].

Таке зростання не можна пояснити виключно збільшенням попиту на українські і російські товари. Воно було наслідком комплексу взаємопов'язаних чинників. Насамперед визначальну роль відіграла державна економічна політика Російської імперії, спрямована на поступову інтеграцію Бессарабської області до загальноімперського ринку після завершення перехідного періоду її адміністративної автономії. Розвиток митної системи, удосконалення транспортних комунікацій, активізація діяльності купецького стану та розширення мережі торговельних центрів створили сприятливі умови для інтенсивнішого переміщення товарних потоків.

Водночас зростання імпорту відображало структурні зміни в економіці самої Бессарабії. Посилення товарного сільськогосподарського виробництва, збільшення чисельності міського населення, розвиток ремесел і торгівлі зумовлювали підвищення попиту на промислові вироби, текстиль, металеві вироби, мануфактурні товари та іншу продукцію українського і російського виробництва. У цьому контексті імпорт виступав важливим індикатором економічної модернізації регіону та поступового переходу від локальних ринків до ширшої системи міжрегіонального обміну.

Показово, що темпи приросту імпорту значно перевищували природний приріст населення або звичайні коливання торговельної кон'юнктури, що свідчить про якісні зміни в характері економічних відносин. Бессарабська область дедалі більше перетворювалася не лише на експортера сільськогосподарської продукції, а й на місткий ринок збуту для російських промислових товарів. Це означало поглиблення економічної взаємозалежності між регіоном і центральними районами імперії та формування нової моделі господарських зв'язків, заснованої на активному внутрішньоімперському товарообігу.

Отже, збільшення вартості імпорту російських товарів у 2,6 раза протягом 1825–1830 рр. є переконливим свідченням прискореної економічної інтеграції Бессарабської області до загальноімперського ринку. Наведені статистичні показники відображають не лише кількісне зростання торговельних операцій, а й глибокі структурні трансформації регіональної економіки, які стали важливим етапом включення Бессарабії до єдиного економічного простору Російської імперії.

Упродовж 1830–1850-х рр. переважання імпорту над експортом стало ще більш відчутним. Підполковник М. Драган у 1848 р. зазначав, що через відсутність статистичних відомостей про торговельний оборот ярмарків Подільської та Київської губерній, закупівлі бессарабських купців, а також взаємний товарообіг між Бессарабією та внутрішніми губерніями Російської імперії неможливо точно визначити співвідношення експорту й імпорту. Водночас він цілком обґрунтовано припускав, що «...баланс привозу з внутрішніх губерній незрівнянно перевищує відпуск товарів» [54, с. 133].

Переважання імпорту у торговельних зв'язках Бессарабії з українськими губерніями після 1825 р. було зумовлене комплексом взаємопов'язаних чинників. Визначальну роль відігравала протекціоністська митна політика російського уряду, яка поєднувалася з наданням митних пільг українським і російським купцям при ввезенні товарів через придністровські митниці. Водночас важливе значення мали структура товарообігу, товарний асортимент, особливості транспортування, співвідношення ринкової вартості імпортної та місцевої продукції, а також недостатній рівень розвитку бессарабського гільдійського купецтва і обмеженість його торговельних капіталів.

Вагоме місце у структурі бессарабського експорту до українських губерній посідали худоба та продукція тваринництва: овеча вовна, необроблені шкури, яловичий

лій, овечий сир та інші товари. Упродовж 1830-х рр. до сусідніх губерній щорічно вивозилося від 60 до 109 тис. шкур і овчин, а також від 43 до 72,5 тис. пудів яловичого сала. До Бердичева постачалося до 30 тис. овечих смушків, тоді як до Одеси щорічно відправлялося до 40 тис. пудів вовни, 40–60 тис. пудів сала, близько 2 тис. пудів овечого сиру та до 20 тис. необроблених шкур [45].

Особливе місце у бессарабському експорті посідала вовна, насамперед *мериносова* та *цигайська*, яка користувалася значним попитом на українському ринку. Лише незначна її частина у 1840–1850-х рр. реалізовувалася безпосередньо в Бессарабії, тоді як основний обсяг у немитому вигляді відправлявся до Одеси та на українські ярмарки, де її закуповували московські купці [48]. Після первинної обробки вовна експортувалася за Дністер переважно з Кишинева, де функціонувала низка спеціалізованих вовномийних підприємств. Зокрема, на Дмитрівському ярмарку в Кишиневі у 1831 р. купці з Обояні придбали овечої вовни на суму 30 тис. рублів. Крім того, у 1844–1846 рр. з Оргіївського повіту до Кишинева було доставлено 4.096 пудів вовни для миття та подальшого відправлення до українських губерній [1, арк. 3, 4; 9, арк. 327; 11, арк. 191; 12, 28 и зв.].

Важливе місце в торгівлі Бессарабської області з українськими губерніями посідало виноградне вино, яке користувалося стабільно високим попитом. За спостереженнями А. Розаліон-Сошальського, саме виноробна продукція була головним предметом збуту Бессарабії до Подільської, Херсонської та інших сусідніх губерній [31, арк. 61 зв.-62]. Активну роль у її реалізації відігравали ніжинські купці, які зберігали давні торговельні зв'язки з Молдовою. Лише у 1825 р. вони закупили для вивезення за Дністер 34.490 відер виноградного вина [19, арк. 16; 20, арк. 323; 21, арк. 398]. Особливо цінувалося аккерманське вино, яке, за офіційними звітами, постачалося не лише до Києва, а й до Москви та інших віддалених міст Російської імперії [7, арк. 5 зв.]. Незважаючи на певне відставання за якістю від вин Правобережної Молдови, бессарабські вина користувалися значним попитом серед власників винних погребів у Києві, Харкові, Бердичеві, Москві та інших торговельних центрах [47].

Подальшому розширенню експорту сприяли урядові заходи. Після поширення на Бессарабію митного тарифу 1822 р. [39, арк. 2] за ініціативою цивільного губернатора К. Катаказі у листопаді 1823 р. було дозволено безмитне вивезення через дністровські митниці слив, горіхів і виноградного вина, що істотно пожвавило торгівлю з українськими губерніями [18, арк. 363].

Одним із провідних осередків виноградарства й виноробства став Кишинів та його околиці. У 1828 р. виноградники 137 міських господарств дали близько 25 тис. відер вина, з яких понад 16 тис. було реалізовано на українському ринку [6, арк. 151 зв.]. У наступні десятиліття масштаби експорту стрімко зростали: у 1847 р. вивезення бессарабського вина перевищило 500 тис. відер, тобто збільшилося майже у п'ять разів порівняно з початком 1820-х рр. За даними Л. В. Тенгоборського, основними напрямками збуту залишалися Одеса, Подільська та Катеринославська губернії, тоді як окремі партії надходили до Київської губернії [60, с. 304]. Дослідник наголошував, що підвищення якості вина могло б істотно збільшити обсяги його експорту [60, с. 304-305].

Головними постачальниками продукції виноградарства й садівництва були центральні та південні повіти Бессарабії. Зокрема, у 1844–1846 рр. з Оргіївського повіту до Подільської та Херсонської губерній було вивезено 229.541 відро вина, а також значні обсяги сушених фруктів; до Харківської губернії експортували переважно сушені сливи [9, арк. 327; 10, арк. 191; 12, арк. арк. 28 і зв.]. За звітами місцевої влади, Аккерманський повіт щороку відправляв до Одеси, Миколаєва, Києва, Харкова, Балти, Москви та інших міст до 150 тис. відер вина [13, арк. 33].

У 1850-х рр. українські губернії й надалі залишалися головним ринком збуту бессарабської виноробної продукції. У звіті бессарабського військового губернатора за 1853 р. зазначалося, що виноградне вино постачалося насамперед до Херсонської та Подільської губерній [40, арк. 80 зв.]. З метою популяризації місцевої продукції Товариство сільського господарства Південної Росії організувало спеціалізовані виставки бессарабських вин. Зокрема, у 1858 р. в Одесі було проведено виставку, покликану ознайомити виноторговців Одеси, Санкт-Петербурга, Москви, Харкова та Києва з продукцією бессарабських виноробів [37, арк. 3 зв.; 14, арк. 1]. У 1861 р. для реалізації в українських губерніях було закуплено 644.727 відер вина, з яких понад 621 тис. відер призначалося для Одеси, а решта – для Миколаєва та Кам'янця-Подільського [52, с. 241].

Поряд із вином важливе місце у торговельному обміні між Бессарабією та українськими губерніями посідала сіль. Її експорт особливо зріс після ліквідації 26 вересня 1830 р. митної лінії на Дністрі. Для визначення масштабів і ролі бессарабської соляної торгівлі на півдні України доцільно зіставити показники вивезення солі з Бессарабії через Аккерман–Овідіополь і з Таврійської губернії через Керч, що дає змогу об'єктивно оцінити місце бессарабської солі на внутрішньому ринку Російської імперії (Таблиці 2)[20].

Таблиця 2

*Вивезення бессарабської та кримської солі до інших губерній Російської імперії через Овідіополь і Керченський порт у 1833–1850 рр. (у пудах)**

рік	*через Овідіополь*	*через Керч*		
		усього	*у тому числі*	
			до інших портів Азовського моря	*до інших портів Чорного моря*
1833	*82495*	*1175399*	*1066369*	*109030*
1834	*592270*	*1151940*	*1020550*	*131390*
1835	*575475*	*775625*	*753500*	*22125*
1836	*2509444*	*1143117*	*1102517*	*40600*
1837	*2136422*	*1431775*	*1397410*	*34365*
1838	*2792411*	*1199895*	*1015560*	*184335*
1839	*1029869*	*1054180*	*1013910*	*40270*
1840	*738490*	*310715*	*294515*	*16200*
1841	*2272072*	*382014*	*376404*	*5610*
1842	*1873882*	*405645*	*399005*	*6640*
1843	*2089618*	*400415*	*388135*	*12280*
1844	*2593762*	*167625*	*163400*	*4225*
1845	*2974950*	*393775*	*362685*	*31090*
1846	*2674182*	*995560*	*863290*	*132270*
1847	*2473054*	*1159120*	*1087700*	*71420*
1848	*2458153*	*1368445*	*1188355*	*180090*
1849	*2721750*	*933865*	*800150*	*133715*
1850	*2360792*	*1054330*	*981235*	*73095*
Усього	*34949091*	*15503440*	*14274690*	*1228750*

* [34а, арк. 194 зв.-195; 39а, арк. 21 і зв]

[20] Кримську сіль видобували в Генічеську, Перекопі, Прогної та Керчі. У середині XIX ст. через ці пункти проходило близько 7 млн пудів солі [55, с. 180].

Наведені статистичні дані дають змогу простежити основні напрями міжрегіонального транспортування бессарабської та кримської солі до інших губерній Російської імперії упродовж 1833–1850 рр. Аналіз таблиці засвідчує, що в цей період ключову роль у збуті солі відігравав Овідіопольський порт, тоді як Керченський порт виконував переважно функцію розподільчого центру для забезпечення портів Азовського та Чорного морів.

Загалом за 1833–1850 рр. через Овідіополь було вивезено 34.949.091 пуд солі, що більш ніж удвічі перевищувало обсяг перевезень через Керч, де за цей самий період було відправлено 15.503.440 пудів. Таким чином, на Овідіополь припадало близько 69,3% сукупного обсягу перевезень двома портами, тоді як частка Керчі становила лише 30,7%. Це свідчить про домінуюче значення бессарабського напрямку в системі внутрішньоімперського соляного ринку.

Динаміка експорту через Овідіополь характеризувалася значними коливаннями. У перші роки досліджуваного періоду обсяги залишалися відносно невеликими: 82.495 пудів у 1833 р., 592.270 – у 1834 р. та 575.475 – у 1835 р. Уже в 1836 р. відбувся різкий стрибок до 2.509.444 пудів, тобто майже у чотири з половиною рази порівняно з попереднім роком. У наступні роки поставки стабільно перевищували два мільйони пудів щороку, за винятком 1839–1840 рр., коли вони скоротилися відповідно до 1.029.869 та 738.490 пудів. Починаючи з 1841 р., обсяги експорту знову швидко зросли і в середині 1840-х рр. досягли найвищих показників. Абсолютний максимум було зафіксовано у 1845 р. – 2.974.950 пудів, після чого обсяги залишалися високими, перевищуючи 2,3 млн пудів щороку до 1850 р.

Перевезення через Керченський порт були значно менш стабільними. Найбільші обсяги спостерігалися на початку досліджуваного періоду: 1.175.399 пудів у 1833 р., 1.151.940 – у 1834 р., 1.143.117 – у 1836 р., а також 1.431.775 пудів у 1837 р., що стало найвищим показником за весь період. Після цього обсяги істотно скоротилися: у 1840 р. через Керч було перевезено лише 310.715 пудів, що становило менш ніж чверть рівня 1837 р. Надалі спостерігалося поступове відновлення перевезень, однак навіть наприкінці 1840-х рр. вони не досягли рівня першої половини 1830-х років.

Особливо показовою є структура перевезень через Керч. Із загального обсягу 15.503.440 пудів 14 274 690 пудів, або приблизно 92,1%, було спрямовано до інших портів Азовського моря. Лише 1.228.750 пудів (7,9%) надійшло до портів Чорного моря. Така структура свідчить, що Керченський порт був насамперед логістичним вузлом, який забезпечував постачання солі до азовського торговельного простору, де концентрувалися рибні промисли, портові міста та промислові підприємства, що потребували значних обсягів солі.

Динаміка поставок до чорноморських портів також була нерівномірною. Якщо у 1833-1834 рр. їхній обсяг становив 109.030 та 131.390 пудів відповідно, то у 1835–1837 рр. він різко скоротився. Найбільші поставки були зафіксовані у 1838 р. – 184.335 пудів та у 1848 р. – 180.090 пудів. В інші роки обсяги коливалися переважно в межах від 30 до 130 тис. пудів, що підтверджує другорядне значення чорноморського напрямку порівняно з азовським.

Порівняння двох транспортних напрямків дозволяє зробити висновок, що вони виконували різні економічні функції. Овідіополь забезпечував масове надходження бессарабської та кримської солі до внутрішніх губерній Російської імперії, виступаючи головним експортним пунктом цього товару. Натомість Керч виконувала переважно функції регіонального перевалочного центру, через який сіль розподілялася між портами Азовського та частково Чорного морів.

Отже, наведені статистичні матеріали переконливо засвідчують, що у 1830–1840-х рр. саме Овідіопольський порт став провідним центром міжрегіональної торгівлі бессарабською сіллю. Значне зростання обсягів перевезень після середини 1830-х років відображає посилення інтеграції Бессарабської області до загальноімперського господарського простору, розширення внутрішнього ринку солі та зростання попиту на цей стратегічно важливий товар у різних регіонах Російської імперії. Водночас Керченський порт залишався важливою ланкою морської логістики, забезпечуючи переважно потреби портів Азовського басейну, що свідчить про функціональний поділ транспортних маршрутів у системі імперської соляної торгівлі.

Зростання вивезення бессарабської солі до українських губерній супроводжувалося поступовим скороченням імпорту солі із-за Пруту. Начальник Скулянського митного округу у звіті за 1834 р. зазначав, що аккерманська сіль уже заполонила Бессарабію, Подільську, Волинську, частково Херсонську та Київську губернії. Її нижча ціна й поширення звички до споживання забезпечували стале зростання збуту, тоді як молдавська сіль уже не могла витримувати конкуренції [46].

До українських губерній також експортувався бессарабський тютюн, який вирощували переважно в Хотинському, Сорокському та Оргіївському повітах. Уже в 1820 р. купці з Одеси, Дубоссар і Тамукчена[21] закупили в Кишиневі та Оргіївському повіті 1.154 пуди тютюну, які були вивезені через придністровські митниці [17, арк. 97, 250, 281; спр. 2, арк. 244]. Особливо швидко експорт зростав у 1840–1850-х рр., коли тютюнництво набуло товарного характеру. Головним осередком оптової торгівлі стали Сороки, звідки тисячі пудів тютюну надходили на фабрики Кам'янця-Подільського, Житомира, Тульчина, Златополя, Бердичева, Києва, Одеси, Риги, Москви та Санкт-Петербурга [36, арк. 28; спр. 2, арк. 244; 53, с. 286–287]. У 1851 р. місцева адміністрація повідомляла Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, що розвиток тютюнової галузі перевершив усі очікування, забезпечуючи роботою тисячі людей, а її щорічний оборотний капітал сягав близько одного мільйона рублів сріблом [2, арк. 38].

Важливе місце у вивезенні до українських губерній займала також рибна продукція – свіжа й солона риба, ікра та риб'ячий клей. Уже в 1818–1819 рр. російські купці закуповували значні партії риби та чорної ікри в Ізмаїльському повіті, Кілії та Вилковому. Основними центрами збуту були Одеса й Київ, звідки продукція надходила й до інших міст Російської імперії, зокрема Бердичева, Брест-Литовська, Брянська, Орла, Москви та інших [8, арк. 50 і зв.]. Наприкінці 1840-х рр. із Бессарабії до українських губерній і Царства Польського щорічно експортували близько 21 тис. пудів риби, 2,2 тис. пудів ікри та 90 тис. штук оселедців [57, с. 585].

Певна частина бессарабських товарів надходила до українських губерній через Аккерманський порт, який у 1820-х рр. підтримував торговельні зв'язки з південними чорноморськими портами України. Наприкінці десятиліття його зовнішньоторговельне значення істотно зменшилося. У звіті бессарабського цивільного губернатора за 1828 р. зазначалося, що закордонна торгівля через порт майже припинилася, а митна застава обслуговувала переважно перевезення товарів між росій-

[21] Тамукчен *(Tamuксеn, Tamukchen, Тамукчена)* з високим ступенем імовірності є старою російською назвою села Томай (нині Чадир-Лунзький район, Республіка Молдова). У документах першої половини XIX ст. цей населений пункт фігурує під кількома графічними варіантами – *Тамукчен*, *Томукчен* і *Томокчен*, що є результатом російської транскрипції топоніма тюркського (ногайського або гагаузького) походження.

Ототожнення Тамукчена із сучасним селом Томай підтверджується низкою аргументів. По-перше, у торговельній статистиці 1820–1830-х років Одеса, Дубоссари та Тамукчен неодноразово згадуються разом як пункти закупівлі тютюну, що свідчить про включення цього населеного пункту до регіональної мережі торгівлі тютюном. По-друге, поселення розташовувалося на півдні Бессарабії – у районі, який був одним із найважливіших осередків вирощування тютюну. По-третє, назва Тамукчен поступово зникає з офіційних документів упродовж XIX ст., поступаючись місцем сучасній назві Томай, що підтверджує тяглість топонімічної традиції.

ськими чорноморськими портами [7, арк. 37 і зв.]. У 1828 р. з Аккермана через Овідіопольську митну заставу до інших чорноморських портів було вивезено солі на 38.762 руб., вина – на 61.438 руб., шкір і топленого сала – на 80.000 руб., а також оцту — на 250 руб., тоді як з Одеси (на 806 руб.), Херсона (37.541 руб.) й Миколаєва (760 руб.) надходили лісоматеріали, папір, бочки, мотузки, мило, скло, залізо та інші товари [7, арк. 37 зв.- 37].

У 1840-х рр. торговельні зв'язки Аккерманського порту з чорноморськими портами ще більше скоротилися (табл. 3).

Таблиця 3

*Обороти Аккерманського порту у 1840–1844 рр.**

рік	прибуло суден з інших портів Росії			вартість товарів, % до 1840 р.	відправлено суден до інших портів Росії			вартість товарів, % до 1840 р.
	з баластом	з вантажем	на суму (у руб. сріблом)		з баластом	з вантажем	на суму (у руб. сріблом)	
1840	2	21	13968	100,0	18	3	452	100,0
1842	8	26	4072	29,2	14	12	2295	507,7
1843	1	16	6702	48,0	8	7	2203	487,4
1844	17	10	1772	12,7	3	21	24341	5385,2
Усього	28	73	26514	-	44	43	29292	-

* [1а, апк. 5, 20 зв, 134, 202, 263].

Наведені в таблиці дані про діяльність Аккерманського порту у 1840-1844 рр. відображають особливості каботажної торгівлі між Бессарабією та іншими портами Російської імперії, а також засвідчують суттєві зміни як в інтенсивності морського судноплавства, так і в структурі торговельних потоків.

Упродовж досліджуваного періоду до Аккерманського порту з інших російських портів прибуло 101 судно, з яких 73 – з вантажем і 28 – у баласті, тоді як з порту до інших портів імперії було відправлено 87 суден, з яких 43 – з вантажем і 44 – у баласті. Такі показники свідчать, що порт виконував переважно функцію приймального торговельного центру, оскільки більшість суден прибувала із товарами, тоді як значна частина суден, що залишала Аккерман, прямувала без вантажу. Це відображає сезонний характер торгівлі та певну нерівномірність товарообігу між Бессарабією та іншими чорноморськими портами Російської імперії.

У 1840 р., який у таблиці прийнято за базовий (100 %), до порту прибуло 23 судна, з яких 21 – з товарами, загальною вартістю 13.968 рублів сріблом. Водночас з Аккермана вибуло 21 судно, але лише 3 з них перевозили товари, вартість яких становила лише 452 рублі сріблом. Таке співвідношення свідчить, що на початку 1840-х рр. Аккерман насамперед виконував функцію регіонального центру постачання, а обсяги внутрішньоімперського ввезення значно переважали вивезення.

У 1842 р. кількість суден, що прибули до порту, зросла до 34, з яких 26 були завантажені товарами. Проте загальна вартість цих товарів скоротилася до 4.072 рублів сріблом, що становило лише 29,2% від рівня 1840 р. Це свідчить про перевезення товарів меншої вартості або менших партій. Водночас вартість товарів, відправлених з Аккермана до інших російських портів, збільшилася до 2.295 рублів сріблом, що перевищувало показник базового року більш ніж у п'ять разів (507,7%). Така динаміка

відображає поступове зміцнення ролі бессарабських товарів у внутрішньому чорноморському товарообігу Російської імперії.

У 1843 р. спостерігалося певне скорочення торговельної активності. Кількість суден, що прибули з товарами, зменшилася до 16, а вартість ввезених товарів становила 6.702 рублі сріблом, або 48% від рівня 1840 р. Водночас вартість товарів, відправлених з порту, залишалася майже незмінною порівняно з попереднім роком і дорівнювала 2.203 рублям сріблом (487,4% від показника 1840 р.), що свідчить про відносну стабільність внутрішньоімперських торговельних зв'язків попри скорочення обсягів ввезення.

Найістотніші зміни відбулися у 1844 р., коли структура портового товарообігу зазнала докорінної трансформації. Хоча до порту прибуло 27 суден, лише 10 із них доставили товари, загальна вартість яких становила 1.772 рублі сріблом, або лише 12,7% від рівня 1840 р. Натомість експортна діяльність порту досягла найвищих показників: 21 судно вирушило з вантажем, а загальна вартість відправлених товарів сягнула 24.341 рубля сріблом, що становило 83,1% від рівня базового року. Такий винятковий приріст свідчить про тимчасове перетворення Аккерманського порту на один із головних центрів концентрації та розподілу бессарабської продукції до інших портів Російської імперії.

Загалом аналіз наведених статистичних матеріалів засвідчує, що в першій половині 1840-х рр. діяльність Аккерманського порту характеризувалася значними коливаннями вартості товарів, які не завжди прямо залежали від кількості суден. Якщо після 1840 р. обсяги внутрішньоімперського ввезення поступово скорочувалися, то вивезення бессарабської продукції швидко зростало, досягнувши свого максимуму у 1844 р. Така тенденція відображає поглиблення інтеграції економіки Бессарабії до внутрішнього ринку Російської імперії та посилення ролі Аккерманського порту як важливого центру накопичення і відправлення регіональної продукції до інших чорноморських портів імперії.

Статистичні матеріали засвідчують не лише скорочення торговельного обороту Аккерманського порту, а й зменшення кількості суден, що відправлялися з товарами до інших портів Російської імперії. Найінтенсивніші каботажні зв'язки підтримувалися з Одесою, Євпаторією, Херсоном і Миколаєвом. У статистичному звіті Аккермана за 1840 р. зазначалося, що десять місцевих купців скуповували товари для їх перевезення каботажними суднами переважно до Одеси та Євпаторії, а також до Херсона і Миколаєва. Із 43 суден, що вийшли з вантажами у 1840-1844 рр., 37 прямували до Одеси, п'ять – до Миколаєва, два – до Херсона і одне – до Сухум-Кале [41, арк. 19 зв.].

Наприкінці 1860-х рр. значення Аккермана як посередницького центру торгівлі Бессарабії з південними українськими губерніями знову зросло, що було зумовлено втратою після Кримської війни нижньодунайських портів Ізмаїл, Кілія та Рені.

До ліквідації митної лінії на Дністрі бессарабські товари надходили до українських губерній через шість переправ. Із північних повітів вони перевозилися через Ісаківці та Могилів-Подільський [28, арк. 8, 9 зв.], із центральних і південних – через Криуляни, Бендери, Маяки та Овідіополь. У 1830–1840-х рр. основними напрямами торгівлі стали переправи Хотинського, Бендерського та Аккерманського округів [33, арк. 71 зв.].

У Хотинській окрузі торговельні шляхи до Подільської губернії проходили через переправи в Малих Атаках і Жванці. У Бендерській окрузі дороги через Гура-Бикулуй, Бендери та Каушани забезпечували сполучення з Одесою, Балтою та західними губерніями імперії. Архівні документи за 1843 р. свідчать, що ці переправи майже постійно були заповнені подорожніми й торговельними транспортами. Кау-

шанська переправа мала важливе значення для перевезення солі, а біля станиці Бабей діяли великі базари місцевих товарів. Через переправу в Маяках здійснювалося транспортування значних партій солі та інших бессарабських товарів до Херсонської губернії [35, арк. 14 і зв, 16 і зв.].

Частина міжгубернських і транзитних вантажів перевозилася плотами по Дністру. Ліс із Бессарабії та з-за кордону доставляли до Маяків, а звідти гужовим транспортом – до Одеси. Деревне вугілля транспортували сухопутним шляхом від Хотина через усю Бессарабію до Бендерської переправи [5, арк. 56 і зв.]. До Києва бессарабські товари надходили через Балту, Піщану, Хащувате, Тернівку, Умань, Цибермановку, Охматів, Ставище та Білу Церкву [43]. Виноградне вино експортували трьома основними маршрутами: через Криуляни-Дубоссари, Бендери-Тирасполь та Аккерман-Овідіополь, звідки воно розподілялося до інших міст і поселень України [30, арк. 14].

Висновки

Наведені матеріали переконливо засвідчують, що у 1812-1868 рр. торгівля була одним із головних механізмів економічної інтеграції Бессарабії до економічного простору українських губерній Російської імперії. На основі широкого комплексу архівних і статистичних матеріалів доведено, що після приєднання краю традиційні торговельні зв'язки Бессарабії зазнали докорінної переорієнтації: замість європейських ринків основним напрямом торговельного обміну став внутрішній ринок імперії, передусім українські губернії.

Дослідження показує, що ця трансформація не була стихійною, а стала результатом протекціоністської економічної політики російської адміністрації. Запровадження митної та карантинної системи на Пруті й Дунаї у 1817 р., обмеження зовнішньої торгівлі, надання пільг внутрішній торгівлі, розвиток транспортної інфраструктури та діяльність митниць на Дністрі сприяли формуванню нової системи торговельних потоків, у якій українські губернії стали головним споживачем бессарабської продукції.

Архівні документи свідчать, що вже в перші роки після 1812 р. Бессарабія швидко інтегрувалася до внутрішнього ринку імперії. Значне зростання обсягів товарообігу у 1819-1820 рр., домінуюче становище регіону в прикордонній торгівлі, а також спеціалізація митниць у Дубоссарах і Могильові підтверджують становлення стабільної системи міжрегіонального товарообміну. Водночас Дубоссарська митниця стала головним центром експорту бессарабських товарів, тоді як Могильівська спеціалізувалася на імпорті промислової продукції з внутрішніх губерній Російської імперії.

Одним із важливих висновків дослідження є те, що вже з другої половини 1820-х рр. бессарабські товари майже повністю домінували у прикордонній торгівлі. У 1826 р. понад 90% товарів, ввезених через Дубоссарську та Могильівську митниці, походили з Бессарабії, тоді як продукція Молдови із-за Пруту становила лише 8,2%, а західноєвропейські товари – лише 1,5%. Ці дані підтверджують завершення переорієнтації регіональних торговельних потоків і поступову інтеграцію Бессарабії до системи внутрішнього російського ринку.

Дослідження також показує, що ухвалення «Правил про торгівлю з Бессарабією» (1825) прискорило процес економічної інтеграції. Імпорт промислової продукції з українських губерній і центральних районів імперії зростав швидкими темпами поряд зі збільшенням експорту бессарабських товарів, що відображало формування нової системи економічної взаємозалежності. Якщо на початку 1820-х рр. Бессарабія була переважно експортером сільськогосподарської продукції, то наприкінці десятиліття вона вже перетворилася на важливий ринок збуту промислових товарів із внутрішніх губерній імперії.

Аналіз структури експорту засвідчує, що економіка Бессарабії була орієнтована насамперед на реалізацію продукції землеробства та тваринництва. Вино, сіль, вовна, худоба, шкіри, тютюн, риба та рибна продукція були основними статтями експорту й визначали господарську спеціалізацію краю у внутрішньому поділі праці Російської імперії. Особливо високим попитом на українському ринку користувалося бессарабське виноградне вино, яке широко збувалося в Одесі, Подільській, Херсонській, Київській та інших губерніях, а також у Москві й Санкт-Петербурзі.

Особливо вагомим внеском дослідження є аналіз торгівлі сіллю. Документи засвідчують, що після ліквідації митного кордону на Дністрі Овідіопольський напрям став головним шляхом транспортування бессарабської солі до внутрішніх губерній імперії. Упродовж 1833–1850 рр. через Овідіополь було відправлено майже 35 млн. пудів солі, що більш ніж удвічі перевищувало обсяги перевезень через Керченський порт. Ці результати підтверджують економічне значення бессарабських соляних промислів і роль краю як одного з головних постачальників солі до українських губерній, оскільки бессарабська сіль поступово витіснила молдавську завдяки нижчій собівартості та вигіднішому географічному розташуванню.

Дослідження також підкреслює вирішальне значення транспортної інфраструктури у процесі економічної інтеграції. Митниці та прикордонні пункти у Дубоссарах, Могильові, Овідіополі, Маяках, Парканах та інших населених пунктах функціонували як важливі економічні вузли, через які здійснювалася переважна частина міжрегіонального товарообміну, сприяючи інтеграції бессарабської економіки до загальноімперського ринку та зміцненню торговельних зв'язків із Подільською, Херсонською, Київською, Волинською, Катеринославською та іншими українськими губерніями.

Аналіз діяльності Аккерманського порту засвідчує трансформацію його функцій відповідно до змін у регіональній економіці. Якщо наприкінці 1820-х рр. порт утратив своє значення як центр зовнішньої торгівлі, то в 1840-х рр. він перетворився насамперед на важливий центр каботажної торгівлі, забезпечуючи обмін бессарабської продукції з чорноморськими портами Російської імперії. Незважаючи на скорочення міжнародної торгівлі, Аккерман зберіг своє значення у внутрішній торговельній мережі імперії, а після Кримської війни його економічна роль знову посилилася.

Загалом дослідження доводить, що торгівля була одним із найефективніших інструментів імперської політики інтеграції Бессарабії до складу Російської імперії. Завдяки торговельному обміну, митній політиці, розвитку транспортної інфраструктури та діяльності торговельної буржуазії край поступово інтегрувався до єдиного економічного простору імперії. У цьому процесі українські губернії виступали головним економічним партнером Бессарабії, будучи водночас основним ринком збуту її сільськогосподарської продукції та головним джерелом постачання промислових товарів. Саме ця економічна взаємозалежність стала одним із ключових чинників модернізації бессарабської економіки у першій половині XIX ст. і визначила нову модель розвитку краю, яка остаточно сформувалася до кінця 1860-х років.

Література

Архівні джерела:

1. Державний архів Одеської області (далі: ДАОО), Ф. 1, оп. 214, спр. 22, (1831).
1а. ДАОО, Ф. 1, оп. 214, спр. 119, (1841).
2. ДАОО, Ф. 3, оп. 1, спр. 36, (1851).
3. НАА УАФ, Ф. 1, оп. 1, спр. 117.
4. НАА УАФ, Ф. 1, оп. 1, спр. 4259.
5. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 459.
6. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 986.

7. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 1199.
8. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 4411.
9. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 4412.
10. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 4773.
11. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 4779.
12. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 4881.
13. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 5362.
14. НАА УАФ, Ф. 2, оп. 1, спр. 6629.
15. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 1, спр. 2.
16. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 1, спр. 12-304.
17. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 1, спр. 89
18. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 1, спр. 174.
19. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 1, спр. 205.
20. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 1, спр. 227.
21. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 1, спр. 229.
22. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 2, спр. 391.
23. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 2, спр. 438.
24. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 2, спр. 715.
25. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 3, спр. 447.
26. НАА УАФ, Ф. 5, оп. 3, спр. 673
27. Російський державний військово-історичний архів, м. Москва (далі: РДВІА), Ф. 414, спр. 112.
28. РДВІА, Ф. 414, спр. 154.
29. РДВІА, Ф. 14209, оп. 165, спр. 30.
30. НАА УАФ, Ф. 6, оп. 2, спр. 716.
31. РДВІА, Ф. ВУА, спр. 18589, ч. 1.
32. РДВІА, Ф. ВУА, спр. 18590.
33. РДВІА, Ф. ВУА, спр. 19150.
34. Російський державний історичний архів, м. Санкт-Петербург (далі: РДІА), Ф. 19, оп. 3, спр. 965.
34а. РДІА, Ф. 19, оп. 3, спр. 957.
35. РДІА, Ф. 169, оп. 1, спр. 64.
36. РДІА, Ф. 398, оп. 15, спр. 7696.
37. РДІА, Ф. 398, оп. 23, спр. 8374.
38а. РДІА, Ф. 560, оп. 3, спр. 883.
38. РДІА, Ф. 560, оп. 4, спр. 16.
39. РДІА, Ф. 1152, оп. 1, спр. 45.
40. РДІА, Ф. 1281, оп. 4, спр. 78.
41. РДІА, Ф. 1287, оп. 37, спр. 80, (1842).
42. РДІА, Ф.1420, оп. 165, спр. 30.

Опубліковані джерела:

43. Бессарабские областные ведомости, 1857, №17.
44. Коммерческая газета, 1830, №12, 8 февраля.
45. Коммерческая газета, 1834, №56, 10 мая.
46. Коммерческая газета, 1835, №20, 14 февраля.
47. Коммерческая газета, 1838, №62, 24 мая.
48. Коммерческая газета, 1838, №63, 26 мая.
49. Коммерческая газета, 1838, №67, 4 июля.

Література:

50. Tomuleţ Valentin. *Unele considerații privind locul Basarabiei în sistemul pieței din Novorosia (anii 1812–1868)*. Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drachenberg la 70 de ani. Chişinău: Cardidact, 1997. P. 168–180.
51. Анцупов И. А. *Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в*. Кишинёв: Картя молдовеняскэ, 1981. 248 с.
52. Гросул Я. С., Будак И. Г. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812–1861)*. Кишинёв: Картя молдовеняскэ, 1967. 604 с.
53. Грумм-Гржимайло Е. Г. Обзор различных отраслей мануфактурной промышленности России. Том III. Санкт-Петербург: Типография В. Н. Майкова, 1865. 656 с.
54. Драган М. *Военно-статистическое обозрение Российской империи*. Т. XI. Ч. III. Бессарабская область. Санкт-Петербург: В типографии Генерального штаба, 1849. 308 с.
55. Дружинина Е. И. *Южная Украина в период кризиса феодализма 1825–1860 гг*. Москва: Наука, 1981. 215 с.
56. Жуков В. И. *Города Бессарабии 1812-1861 годов*. Кишинёв: Картя молдовеняскэ, 1964. 252 с.
57. Защук А. *Сельскохозяйственная промышленность Бессарабской области*. Записки императорского Общества сельского хозяйства Южной России. Одесса, 1861. С. 390–494.
58. Золотов В. А. *Внешняя торговля южной России в первой половине XIX в*. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1963. 192 с.
59. Мунтян М. П. *Экономическое развитие дореформенной Бессарабии*. Ученые записки Кишинёвского госуниверситета. 1971. Т. 117 (исторический). С.4–385.
60. Тенгоборский Л. В. *О производительных силах России*. Москва: Университетская типография, 1857. Ч. 2. 240 с.
61. Шульга І. Г. *З історії економічних зв'язків України з Молдавією у другій половині XVIII ст*. Український історичний журнал. 1975. № 6. С. 99–102.

Комплексна українознавча експедиція «Полісся 2026 – Житомирщина»

ТРАЧУК Олексій, ШИДЛОВСЬКИЙ Павло, ВИННИЧЕНКО Ігор, ОТРОШКО Любов, м. Київ, Україна

11 вересня 2026 р. продовжила свою роботу комплексна українознавча експедиція «Полісся–2026» в громадах Коростенського району Житомирщини в межах держбюджетної міждисциплінарної НДР «Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання» № 0125U002520, що виконується протягом 2025–2027 рр. спільно з кафедрами країнознавства та туризму, археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка [1].

В експедиції взяли участь Олексій Трачук – керівник експедиції, старший науковий співробітник відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук; Павло Шидловський – завідувач кафедри археології та музеєзнавства КНУ імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук, доцент; Любов Отрошко – молодша наукова співробітниця НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка та Олексій Ніколайчук – краєзнавець та волонтер.

Метою візиту до Коростенського району Житомирської області стало встановлення контактів з місцевими органами охорони культурної спадщини, музейними установами та краєзнавцями для вивчення втрат культурної спадщини внаслідок російсько-української війни та пошуку засобів їх подолання.

У Коростені відбулася робоча зустріч за сприяння відповідальних фахівців Коростенської міської ради заступника міського голови Наталії Чижевської [2] та у супроводі головного спеціаліста відділу культури і туризму виконавчого комітету Коростенської міської ради Ірини Пасічник-Прокопенко [3].

Науковці відвідали міський парк культури і відпочинку «Древлянський», ознайомилися з пам'ятками природи, садово-паркового мистецтва, історії, архітектури, археології, геології та ін. У парку знаходяться, зокрема геологічні пам'ятки місцевого значення, що охороняються законом – це «Баранячі лоби», «Велетенські котли», «Ольжині купальні» та ін.

Учасники експедиції мали нагоду вивчити традицію проведення всеукраїнського етнокультурного фестивалю дерунів, що зазвичай проводиться восени у Коростені з 2008 р. і є захищеною інтелектуальною власністю міста та додає місту особливого колориту. Деруни є традиційною поліською стравою, на честь якої на вході в парк у 2009 р. було встановлено єдиний в Україні пам'ятник. Традицію святкування започаткував місцевий житель Валерій Нечипоренко.

Обстежили пошкоджене у 2022 р. авіаударом Городище №3 літописного Іскоростеня – пам'ятку історії, монументального мистецтва та археології національного значення, занесене у 2001 р. до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Об'єкт зазнав значного пошкодження культурного шару. З 2025 р. городище відноситься до Міжнародного списку культурних об'єктів під посиленим захистом ЮНЕСКО. Екскурсійний супровід провів Сергій Гераймович, завідувач Туристично-культурного інформаційного центру міста Коростеня разом із Володимиром Лукашенком, краєзнавцем Коростенщини. Вони розповіли історію досліджень та цікаві факти з історії археологічних досліджень древлянської землі.

Оглянули унікальний підземний військово-історичний музейний «Скеля», збудований в 1935–1937 рр. у товщі гранітної скелі, на березі річки Уж, де колись було укріплене городище древлян. Зафіксували пошкодження, спричинені військовою агресією рф супроти України.

Знайомство з культурними надбаннями продовжилося у Коростенському краєзнавчому музеї, де наукові співробітники, зокрема Людмила Польгуй, Володимир Денисюк та Інеса Утікеєва представили унікальні експозиції культурно-історичного розвитку краю від палеоліту та давньоруського періоду Іскоростеня до сучасності.

Також учасники експедиції відвідали Малинський міський краєзнавчий музей та ознайомилися з його експозиціями. Під час зустрічі з директором музею Василем Тимошенком, зберігачем фондів Ольгою Гурою та краєзнавцем Андрієм Осадчим науковці отримали інформацію про шкоду, завдану російськими загарбниками Малинській громаді в період сучасної російсько-української війни. Територія, що зазнала авіаційних та артилерійських обстрілів російських окупантів є найбільшою на Житомирщині і складає 42 кв. км. Усього на Малинщині пошкоджень та руйнувань зазнало 1133 об'єкти. Зокрема, це 15 закладів шкільної та дошкільної освіти, 7 закладів охорони здоров'я, 12 закладів культури, 8 адміністративних приміщень. Що стосується житлової сфери, то руйнувань зазнали 1008 житлових будинків. З них 58 аварійні або зруйновано повністю, 128 потребували капітального ремонту. Постраждали також приміщення 16 промислових об'єктів та приватних підприємств. Зокрема, найбільш були пошкоджені будівлі шкіл в селах Морозівка, Любовичі, Українка, Малинівка, Пиріжки, Недашки, шкіл № 2 і 5 у Малині, міська школа мистецтв. Також пошкоджень зазнала Свято-Покровська церква у Малині. Обговорили перспективні напрями співпраці з метою спільного дослідження історії та етнографії древлянського краю й сприяння залученню інвестицій. Зокрема, ознайомилися з експонатами, зібраними під час війни. Також у музеї представлена експозиція, присвячена 180 літньому ювілею з дня народження відомого вченого мандрівника Миколи Миклухо-Маклая та його зв'язкам з Україною [4].

Фіксацію руйнувань пам'яток культурної спадщини Українського Полісся було розпочато Павлом Шидловським спільно з представниками Інституту археології НАН України в рамках діяльності Групи моніторингу археологічних ландшафтів навесні 2023 р. Під час виконання НДР впродовж 2025–2026 рр. здійснено кілька дослідницьких поїздок на терени Житомирського та Коростенського районів – відвідані городища в м. Коростень, зафіксовано руйнації об'єктів культурної спадщини та громадської забудови в с. В'язівка (дерев'яна церква сер. XIX ст., школа), проведено низку археологічних розвідок з метою виявлення нових пам'яток археології.

Значну роботу на Житомирщині було проведено уподовж 19–21 серпня 2026 р. виконавцем НДР Ігорем Винниченком, канд. геогр. наук, доцентом кафедри країнознавства та туризму КНУ імені Тараса Шевченка, який працював у Житомирі, Коростені, Олевську, Житомирському та Коростенському районах та здійснив відео- та фотофіксацію пам`яток природи, археології (зокрема, городищ № 1 і 3 в Коростені та на Бабиній горі в м. Олевську), історії, культури, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, садово-паркового мистецтва, культових об`єктів (у тому й тих, що зазнали руйнувань під час українсько-російської війни), об`єктів індустрії гостинності [5].

Тоді ж відбулись зустрічі Ігрра Винниченка з відповідальними працівниками Управління культури та туризму Житомирської ОДА, відділів культури та туризму Коростенської та Олевської міськрад (принагідно, усім їм було в передано в дар збірку матеріалів міжнародної науково-практичної конференції «Культурна спадщина та природно-ресурсний потенціал у розвитку туризму та громад: наукові засади, практики, колаборація (Київ, 21 листопада 2025 р.)» [6], ініційованої, організованої та проведеної кафедрою країнознавства та туризму і НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

Робочу поїздку на Житомирщину 27 серпня 2026 р. здійснив Олексій Трачук у межах реалізації проєкту Житомирської обласної державної адміністрації «Спадщина незалежності. Житомирщина» [7]. За сприяння працівників Управління культури та туризму, відділів культури та туризму відвідав Станишівську та Волицьку громади Житомирського району. Здійснив фотофіксацію пам`ятки археології літописних древлян городища Київської Русі XII – сер. XIII ст., зокрема княже місто (1147–1169) у с. Стара Котельня. У центральній частині села Кодня Станишівської громади було оглянуто пам`ятку археології літописних древлян – городище та виявлено, що городище і під час війни з росією руйнується місцевим забудовником. Відвідав експозицію краєзнавчого музею в с. Кодні, пам'ятку архітектури – церкву Різдва Богородиці (1841) та козацьку могилу. В с. Ліщин (Ліщинський старостат Станишівської громади) познайомилися з пам'яткою архітектури – Троїцьким костьолом з дзвіницею (1805). У Волицькій громаді відвідали с. Івниця парк родини баронів де Шодуар – пам'ятка садово-паркової архітектури (1898), що зараз перебуває в занедбаному стані [8].

Під час чергової поїздки П. Шидловського на Житомирщину 5 вересня 2026 р. було зафіксовано руйнації культурних шарів різночасових пам'яток сучасними фортифікаційними спорудами на теренах Малинської громади, в околицях сіл Ялцівка та Українка [9].

Питання подолання та відновлення наслідків російської агресії та матеріальних

і духовних втрат, спричинених війною лежить передусім в економічній площині. Тому вберегти культурні об'єкти від можливих руйнувань та зафіксувати втрати на сьогодні є одним із найголовніших завдань у співпраці науковців та місцевих громад. Ці дані будуть необхідні для майбутнього відновлення та розвитку культурно-пізнавального, воєнного, меморіального, музейного, релігійного та інших видів туризму в Україні, що сприятиме відновленню та збереженню культурної спадщини поліщуків і патріотичного виховання молоді.

Учасники експедиції «Полісся–2026 Житомирщина» висловлюють щиру подяку представникам органів місцевого самоврядування, краєзнавцям та представникам туристичної галузі Житомирщини за гостинний прийом і сприяння у проведенні досліджень. Сподіваємось на подальшу співпрацю щодо розробки шляхів подолання матеріальних та духовних втрат населення Житомирщини, спричинених російсько-українською війною задля розвитку культурно-історичного, етнокультурного та туристичного потенціалу Українського Полісся.

Література

1. Трачук О., Лозко Г., Шидловський П., Винниченко І., Отрошко Л. Організаційні заходи щодо реалізації роботи з дослідження матеріальних і духовних втрат населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни. *Українознавство*. 2025. № 3 (96). С. 246–271. DOI: 10.17721/2413-7065.3(96).2025.339618

2. Науковці КНУ імені Тараса Шевченка обстежили пошкоджене авіаударом Городище №3 літописного Іскоростеня [Електронний ресурс] : допис у Facebook. *Facebook*. 11.09.2026. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=122372218418015525&id=61550465764313&rdid=3dNJOEt3PCwp9MuF#

3. Конструктивною стала зустріч 11 вересня з науковцями Київського національного університету імені Тараса Шевченка! [Електронний ресурс] : допис у Facebook. *Facebook*. 11.09.2026. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=1376370774681681&id=100069263131053&rdid=OVC2oHCkm3UuTBku#

4. У межах реалізації проєкту «Полісся – 2026» Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка науковці інституту відвідали Малинський міський краєзнавчий музей [Електронний ресурс] : допис у Facebook. *Facebook*. 11.09.2026. URL: https://www.facebook.com/photo/?fbid=1658979309571137&set=pb.100063772522018.-2207520000

5. Уподовж 19-21 серпня виконавець НДР... [Електронний ресурс] : допис у Facebook. *Facebook*. 23.08.2026. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=1619271929994899&id=100057363223991&rdid=2jaglRx3ZiqQbD53#

6. Культурна спадщина та природно-ресурсний потенціал у розвитку туризму та громад: наукові засади, практики, колаборація: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 21 листопада 2025 р.) К., ТОВ «Геопринт», 2025. 336 с. URL: https://geo.knu.ua/wp-content/uploads/2025/12/zbirka.pdf

7. «Спадщина Незалежності. Житомирщина – 2026»: історія, яку зберігаємо разом [Електронний ресурс] : допис у Facebook. *Facebook*. 03.09.2026. URL: https://oda.zht.gov.ua/news/spadshhyna-nezalezhnosti-zhytomyrshhyna-2026-istoriya-yaku-zberigayemo-razom/

8. Наприкінці серпня на Житомирщині продовжила свою роботу комплексна експедиція «Полісся-26» НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс] : допис у Facebook. *Facebook*. 29.08.2026. URL: https://www.facebook.com/story.php?story_fbid=12225031708437021 7&id=61561106510706&rdid=DV0UMQr2hGU9SuZG#

9. Pavlo Shydlovskyi. Weekend monitoring mission : the hidden archaeology. [Електронний ресурс] : допис у LinkedIn. *LinkedIn*. URL: https://lnkd.in/p/dAxvAptv

Українознавство vs «русский мир»: моделювання протидії російським міфам і фальсифікаціям історії України

ФІГУРНИЙ Юрій, м. Київ, Україна

Постановка проблеми. Україна – країна з багатотисячолітньою історією, одна з ймовірних локацій формування індоєвропейської мовної сім'ї й праслов'янської етнічної спільноти. У свою чергу, українці – невід'ємна частина європейської цивілізації. Разом з тим, внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин, їм не завжди вдавалося зберегти тяглість українського державотворення й націєтворення. Перебування у складі різноманітних іноземних державних утворень завдавало великої шкоди українському народу. Загарбники прагнули не лише захопити українські етнічні терени, всіляко визискувати місцевий люд, а й духовно поневолити українців, накидаючи їм свою віру, культуру, мову, звичаї тощо та намагалися остаточно знищити українську самобутність. З відновленням української державності у 1991 р. прийшов час повернути втрачене й українознавство у цьому важкому процесі очищення від імперського й тоталітарного минулого має зайняти своє вагоме місце.

Метою дослідження є аналіз важливої ролі українознавства у спротиву «русскому миру» та моделювання протидії російським міфам, фейкам і фальсифікаціям історії України під час повномасштабної фази російсько-української війни.

Ця праця підготовлена в межах виконання фундаментальної науково-дослідної роботи № 0125U002252 «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави».

Виклад основного матеріалу. Успішне відновлення українцями власної державності й поступальний рух України до Європейського Союзу (далі – ЄС). викликав шалений спротив російських імперіалістів. Вони розуміли, що без потужного інтелектуального, людського, економічного, культурного потенціалу України й українців всі спроби повернути Росії статус наддержави приречені на невдачі. Саме тому, рашисти й розпочали спочатку гібридну (з лютого 2014 р.), а потім й повномасштабну (з лютого 2022 р.) російсько-українську війну.

Вважаємо за необхідне наголосити, що це не звичайний мілітарний конфлікт, а екзистенційне протистояння української демократичної спільноти з російським імперіалізмом (рашизмом). Наразі, країна-агресор вчергове вирішила випробувати спроможність Української держави зберегти власний суверенітет, залишитися самостійним суб'єктом міжнародних відносин та гарантувати своїм громадянам стабільний політичний, економічний, суспільний та етнокультурний розвиток в умовах воєнного стану.

Повномасштабна агресія рашистів стала величезним випробуванням для України й українців, оскільки ворог намагається остаточно знищити Українську державу й українську політичну націю як на полі бою так і в інформаційно-гуманітарному просторі. Тому українським вченим треба актуалізувати дослідження спрямовані на викриття російських фальсифікацій і міфів історії України та збереження історичної пам'яті й національної ідентичності, щоби пришвидшити перемогу над ворогом. У жахливих умовах російсько-української війни для стабілізації та посилення національної безпеки, влада Української держави та громадянське суспільство використовують різноманітні чинники, зокрема, мілітарні, дипломатичні, економічні, фінансові, інформаційні, культурні, гуманітарні тощо.

Серед різноманітних гуманітарних наук, на нашу думку, українознавство має великий потенціал. Українознавство є, передусім, міждисциплінарною інтегративною наукою, комплексною навчальною дисципліною, та має можливість стати вагомим елементом національної ідеології Української держави. Українознавство як

міждисциплінарна наука й навчальна дисципліна, у кінці XX століття та на початку XXI століття, активно формує україноцентричний гуманітарний й інформаційний простір, реально сприяє посиленню національної безпеки, утвердженню в Україні та за її межами української національної ідентичності, тим самим актуалізуючи українське державотворення, націєтворення, етнотворення та етнокультуротворення. Також українознавство допомагає спростовувати російські міфи, фейки й фальсифікації історії України з допомогою яких ворог намагається роз'єднати українське суспільство та сприяє консолідації української політичної нації й наближає перемогу над агресором. Тому, активне залучення українознавства у науковий та освітній простір Української держави допоможе успішно захистити національну безпеку й значно посилити в Україні та за її межами (особливо серед українських біженців і діаспори) українську національну ідентичність, тим самим сприяючи її функціонуванню та сталому розвитку у Третьому тисячолітті.

З відновленням своєї незалежності в 1991 р. й протягом досить тривалого періоду Україна й українці залишалися у пострадянському інформаційному, гуманітарному, політичному, економічному, духовному, фінансовому, військовому, історико-освітньому й культурному просторі, який намагалася контролювати російська влада. Російська Федерація (далі – РФ) прагнула зупинити рух України до європейської демократичної спільноти та спрямувати його вектор на євразійські політичні, економічні, гуманітарні проєкти. Гальмування євроінтеграційного та євроатлантичного курсу України призвело до стримування реформ. Ідеологи РФ намагалися духовно поневолити українців, системно залучаючи для цього інформаційно-пропагандистські дискурси.

В. Путін особисто ініціював процес розробки та формування нової ідеології, котра б допомогла відновити новітню модернізовану російську наддержаву. Саме «русский мир» мав стати такою ідеологічною доктриною чи її важливою складовою [7, с. 45].

У 2006 р. у РФ відбувалась дискусія, присвячена проблемам її стратегічного розвитку. У ній взяли участь багато політиків та експертів. Помічник президента РФ В. Сурков з приводу базових ідеологічних засад модернізації РФ зазначив: «Якщо в Росії не будуть створені свій дискурс, своя публічна філософія, своя прийнятна хоча б для більшості, а бажано для всіх наших громадян ідеологія (йдеться не про державну ідеологію, а про національну, хоча термін «національна ідея», якийсь затертий і девальвований), то з нами не будуть розмовляти ... Якщо ми не будемо говорити, з нами не будуть рахуватися» [5, с. 40].

Також, В. Сурков наголошував, що нагальним завданням російської культури є створення власної системи образів і смислів, це дасть можливість підтримувати цілісність нації, оскільки вона лише адміністративними засобами не може триматися, адже жити, органічно розвиватися може тільки той народ, який має цілісне уявлення про себе, свою сутність, хто він, куди йде, для чого і з якою метою [5, с. 40].

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень зазначають, що до широкого громадсько-політичного дискурсу РФ термін «русский мир» ввів президент РФ В. Путін, який, зокрема, наприкінці 2006 – на початку 2007 рр. у своїх публічних виступах докладно звертався до питань, пов'язаних із співвітчизниками, які проживають за кордоном в аспекті їхньої мовної, культурної та цивілізаційної єдності [6, с. 12].

24 жовтня 2006 р. у своєму вітальному слові до учасників Всесвітнього конгресу співвітчизників В. Путін заявив: «Цей день, безумовно, об'єднує не тільки багатонаціональний народ Росії, а й мільйони наших співвітчизників за кордоном, об'єднує весь так званий "русский мир". Ми справді єдині, і жодні кордони та перепони не завадять цій єдності. У нас є тільки одна спільна мета – зробити цю єдність ще міцнішою» [1].

У червні 2007 р. згідно з указом В. Путіна був створений недержавний центр підтримки та популяризації російської мови та культури «Русский мир». Співзасновниками Фонду стали Міністерство закордонних справ і Міністерство освіти і науки РФ. Головні його завдання були написані конкретно й амбіційно: «"Русский мир" – це не тільки росіяни, не тільки наші співвітчизники в країнах ближнього і далекого зарубіжжя, емігранти, вихідці з Росії та їхні нащадки. Це ще й іноземні громадяни, які говорять російською мовою, які вивчають або викладають її, всі ті, хто щиро цікавиться Росією, кого хвилює її майбутнє. Всі пласти "Русского мира" – поліетнічного, багатоконфесійного, соціально й ідеологічно неоднорідного, мультикультурного, географічно сегментованого – об'єднуються через усвідомлення причетності до Росії. Формуючи "Русский мир" як глобальний проект, Росія знаходить нову ідентичність, нові можливості ефективної співпраці з рештою світу і додаткові імпульси власного розвитку» [3].

За цими важливими документами, сфери впливу геополітичної ідеологічної доктрини «русский мир» за задумами його творців і провайдерів мали розповсюдитися не лише на терени РФ і пострадянський простір, а й на весь світ, де мешкають етнічні росіяни й так звані «російськомовні». Під прикриттям цього квазікультурницького проєкту РФ розпочала активне поширення своєї геополітичної, політичної, економічної, духовної та культурної експансії [8, с. 77].

З обранням 01.02. 2009 р. Патріархом Російської («Русской») православної церкви (далі – РПЦ) Кіріла (Гундяєва) ідеї «русского мира» набули так званого «сакрального» звучання. Так, у програмному виступі керівника РПЦ на III Асамблеї «Русского мира» 3 листопада 2009 р., зокрема, було наголошено: «Ядром російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусія. І святий преподобний Лаврентій Чернігівський висловив цю ідею відомою фразою: Росія, Україна, Білорусь – це і є свята Русь. Саме це розуміння "русского мира" закладено в сучасній самоназві нашої Церкви. Церква називається Російською («Русской») не за етнічною ознакою. Це найменування вказує на те, що Російська («Русская») православна церква виконує пастирську місію серед народів, що приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності або принаймні як її істотну частину» [2].

У виступі Патріарх РПЦ окреслив не лише пріоритети «русского мира», а і його базові елементи «опори» – православ'я, російська мова і культура та спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. Зокрема, він наголосив: «Нарешті, третьою опорою "русского мира", є спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток. У результаті спільної творчості народів Русі і тих, хто складав з ними єдине ціле протягом століть, виник спосіб громадського проживання, який у всьому світі асоціюється з російською традицією. У наших народів присутня сильна свідомість безперервності і наступності російської державної та суспільної традиції, починаючи з часів Київської Русі і закінчуючи нинішньою Росією, Україною, Білоруссю, Молдовою та іншими країнами історичного простору Русі. Наші предки разом будували і розвивали Русь, обороняли її від іноземних загарбників. Так було упродовж існування нашої єдиної Вітчизни, незалежно від пануючої політичної системи» [2].

Використовуючи православ'я, російську мову і культуру та спільне історичне минуле (головні елементи «русского мира»), ідеологи Кремля планували поступово поглинути Україну. Проте Українська національна революція початку XXI століття перекреслила всі плани В. Путіна, тому він змушений був застосувати, окрім «м'якої сили» «русского мира», ще й «жорстку силу» – захопивши Крим й розв'язавши ві-

йну на Сході України. Так, у лютому 2014 р. розпочалася неоголошена гібридна російсько-українська війна, що триває й досі. Незважаючи на переважання у цьому конфлікті військових, дипломатичних, геополітичних, економічних чинників, керівництво РФ продовжує й надалі активно використовувати «русский мир», вважаючи, що лише комплексне використання всіх засобів дасть можливість їм цілковито перемогти Україну і українців [8, с. 78].

Отже, «русский мир» – це не пересічний культурницький псевдоліберальний проєкт, який паразитує на загальнолюдських патернах, «де-юре» декларує гуманітарну, геополітичну, релігійну, культурну й цивілізаційну спрямованість для об'єднання всього російськомовного населення на планеті Земля задля збереження й розвитку російської мови, культури, літератури, науки, освіти, традицій тощо, як у самій РФ й у країнах так званого «ближнього зарубіжжя» (колишніх радянських республіках) та «далекого зарубіжжя» (по всьому світу) серед так званого російськомовного населення, а «де-факто», путінська геополітична доктрина й псевдорелігійна концепція спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «великої історичної Росії» у кордонах Російської імперії на 1914 р. Путінським імперським ідеологам вдалося поєднати гуманістичну складову «русского мира» (любов і пошана до російської мови, культури, спільної історичної пам'яті, традиційних християнських цінностей тощо) з його повним підпорядкуванням президентський (авторитарній) формі правління у РФ та геополітичними амбіціями імперців.

Саме «русский мир» став вагомим елементом неоімперської політичної ідеології – «рашизму», інструментом для російської автократичної влади «путінізму» й ідеологічним наративом спочатку гібридної російсько-української війни, а згодом і повномасштабної агресії Росії проти України.

Російська військова агресія, спочатку гібридна (з 20 лютого 2014 р.), а з 24 лютого 2022 р. повномасштабна війна мала на меті остаточно вирішити так зване «українське питання», тобто знищити Україну як державу, ліквідувати українську політичну націю та отримати потужний політичний, економічний, фінансовий, військовий, культурний та людський ресурс для відновлення Союзу Радянських Соціалістичних Республік 2.0 у форматі сучасної російської наддержави (неоімперії) «Великої історичної Росії» під путінським керівництвом. Наразі тотальне знищення України та українців відбувається як на полі бою, так і в гуманітарній сфері, тому для зміцнення національної безпеки та посилення національної ідентичності України вченіукраїнознавці мають докласти чималих зусиль у розвінчуванні російських фальсифікацій і міфів, які спрямовані на дискредитацію української державності й суттєвому послабленню національної безпеки. Цей ідеологічний напрямок є важливий у цивілізаційному протистоянні з автократичною євразійською неоімперією та посприяє перемозі України [9, p. 11].

Важливо ще раз наголосити що, повномасштабна війна РФ проти України ведеться не лише традиційними збройними засобами, але й із залученням модерних інноваційних технологій, в тому числі й імперської доктрини «русский мир» та різноманітних інформаційно-пропагандистських засобів, спрямованих на послаблення національної безпеки, руйнування національної ідентичності та національної свідомості українців. Всі ці заходи мають призвести спочатку до ослаблення Української держави, а згодом до її повної ліквідації.

Одним із вагомих деструктивних засобів РФ є потужна інформаційно-пропагандистська кампанія по дискредитації України й українців, зокрема поширення як у Росії та за її межами, де основною фокус-групою є громадяни Української держави, різноманітних російських міфів, фейків й фальсифікацій історії України. Серед багатьох з них, можемо виокремити такі міфи про: «єдиний православний братський російський й український народ»; «українська мова – діалект російської»; «непричетність України до Київської Русі та пропагування її приналежності лише до російської історії»; «Переяславська угода 1654 р. – "віковічний добровільний акт" возз'єднання України з Росією»; «Іван Мазепа – зрадник»; «імперський проєкт "Новоросія" – споконвічні російські землі»; «українці – антисеміти, а С. Петлюра особисто організовував єврейські погроми»; «В. Ленін – креатор української державності»; «голод 1932–1933 рр., став трагедією для всього радянського народу, а не виключно геноцидом для українців і був не спланований Й. Сталіним, він став наслідком тимчасових продовольчих труднощів, викликаних погодними аномаліями й помилками влади на місцях»; «перемога у Другій світовій війні – заслуга лише російського народу»; «воїни Української Повстанської Армії – зрадники, колаборанти й найманці фашистів»; «Україна – невід'ємна частина "русского мира"»; «Православна церква України – неканонічна й фейкова»; «Крим – завжди був і буде російським»; «Українська національна революція початку XXI ст. була запланована й реалізована керівництвом НАТО та ЄС »; «Росія воює не з Україною, а з НАТО»; «Українською державою керує не легітимна влада, а так звана "київська хунта"/"київський режим"»; «в Україні влада й українські нацисти репресують російськомовних громадян» тощо.

В. Путін у виступах, інтерв'ю, публікаціях тощо, систематично називає росіян й українців єдиним православним братнім народом. Так, 12.07.2021 р. на офіційному сайті Президента РФ було оприлюднено його програмну статтю «Про історичну єдність росіян та українців» російською й українською мовами, в якій В. Путін вкотре наголосив, що росіяни й українці один народ, єдине ціле, а Росія та Україна є частинами, по суті, одного історичного і духовного простору. В. Путін переконаний, що сучасна Україна – цілком і повністю дітище радянської епохи, першу Українську державу – Українську Соціалістичну Радянську Республіку створив В. Ленін виключно за рахунок територій так званої «Великої історичної Росії» і започаткував українську радянську націю, розділивши тим самим великий російський народ. В. Путін наголошує: «Саме радянська національна політика – замість великої російської нації, триєдиного народу, що складається з великоросів, малоросів і білорусів – закріпила на державному рівні положення про три окремих слов'янських народи: російський, український і білоруський» [4].

Ідеологи рашизму й провайдери «русского мира» повторюють інформаційно-пропагандистські квазіісторичні наративи В. Путіна і намагаються переконати, як так званий «глибинний російський народ» так і звичайних українців, що ми – єдиний православний братній народ.

У свою чергу, науковці й освітяни мають спростовувати фальсифікації історії України й переконувати аргументами й фактами громадян Української держави. Зокрема, що військово-політична унія козацького гетьмана Б. Хмельницького з московським царем О. Романовим була фатальною помилкою, яка призвела до багатовікового панування московитів над українцями. Також, що внаслідок багатьох загарбницьких воєн, які вела Російська імперія та її наступник – Радянський Союз, українці втратили мільйони вбитими й пораненими, а терор голодом тоталітарного режиму у 1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр. міг взагалі знищити український народ як унікальну етнічну спільноту.

Всебічне й системне перекручення української національної історії, фальсифікації та фейки стала потужною зброєю рашистської пропаганди та невід'ємною частиною путінського злочинного режиму. Саме тому, комплексний аналіз історичних подій, їх критичне переосмислення є надзвичайно важливим завданням для українознавців. Спростування російських квазіісторичних міфів, на яких ґрунтуються

імперські претензії Росії до України, про те, що України як держави та українського народу не існує, а українці – частина великого російського народу, який штучно розділив В. Ленін і створив першу Українську державу, стає модусом операнді для вчених-українознавців. Комплексне спростування російських історичних міфів сприятиме укріпленню державницьких і національно-визвольних наративів в українській історії, зміцненню національної безпеки та стане одним із ключових факторів перемоги над ворогом.

Повномасштабна війна РФ проти України – це, не лише боротьба за території, а також й сплановані інформаційні атаки проти цивільного населення та заволодіння масовою свідомістю українців для ослаблення національної безпеки й остаточної ліквідації Української держави та української політичної нації. У сучасному інформаційному світі постправда, міфи, фейки й різноманітні фальсифікації набувають важливого значення і є одними з найбільш ефективних інструментів інформаційного впливу як на масову свідомість пересічних громадян так і на переконання політичної, духовної, бізнесової, військової, інтелектуальної та мистецької еліти.

У свою чергу, російські міфи використовуються як потужний інструмент гібридної війни з метою фальсифікації історичних подій і створення помилкових уявлень про політичну, соціокультурну й етнокультурну реальність. Маніпулювання сфальсифікованою історією дозволяє міфам й фейкам сформувати хибну й спотворену реальність в об'єктів інформаційного впливу, а саме, у громадян Української держави. Внаслідок цих комплексних і системних дій ворога, національна безпека Української держави та українська національна ідентичність перебуває під загрозою суттєвого послаблення, тому науковці й освітяни мають активізувати й координувати свої дії щодо спростування російських інформаційно-пропагандистських міфів, фальсифікацій і фейків історії України.

Головним завданням деокупації і деміфологізації масової свідомості громадян Української держави є спростування наративів «русского мира», звільнення від головного міфу рашистів про «єдиний православний братський російський й український народ» та викорінення із колективної свідомості сфальсифікованих уявлень про етнічну, національну, політичну, історичну, культурну і релігійну єдність українського і російського народів. Важливим механізмом руйнування російських міфів і фейків про українську історію є моделювання протидії російським міфам, фейкам і фальсифікаціям історії України під час повномасштабної фази російсько-української війни, а також формування нових уявлень про місце України, українців й українського громадянського суспільства у світовій цивілізації сьогодення та майбутнього.

Пріорітетні квазіісторичні дискурси на яких базується «русский мир»: православ'я, спільна історична пам'ять, російська мова і культура, пострадянський інформаційний простір тощо, дав змогу керівництву РФ й ідеологам рашизму створити і популяризувати міф, що Україна є невід'ємною частиною Росії й «русского мира». Онтологічна суть цього фейку базується на твердженні, що Росія – це «Велироссия», а «русские» – це «великоросы» – ядро і база так званої «Великої історичної Росії», й «Російської православної цивілізації». Тоді як Україна, це – «Малоросія», українці – «малороси» – завжди були невід'ємною складовою «Великої історичної Росії» й субетносом «Великого російського народу».

Головна риса українців – «малоросійство», меншовартісність і вторинність по відношенню до «величезних» здобутків «русских» у державотворенні, націєтворенні і культуротворенні. Хоча ці твердження рашистів є імперськими і шовіністичними, на превеликий жаль, в Україні, Європі й у світі вони мають багато прихильників як серед звичайних людей, так і серед істеблішменту, митців, освітян, науковців та інших страт населення.

Для спростування квазінаукових, а конкретніше – антиукраїнських інсинуацій рашистів вченими-українознавцями створена модель заперечення російського фейку, що Україна є невід'ємною частиною Росії й «русского мира». Сутність моделі полягає в осмисленні трьох кластерів: 1) формулювання (наповнення) фейку; 2) констатація факту спростування фейку; 3) оприлюднення висновків [10, p. 75].

Перший кластер. Базове формулювання (наповнення) фейку – російська пропаганда стверджує, що Україна є невідємною частиною Росії, російської історії та «русского мира». Цей фейк створений з метою повної дискретидації Української держави, її міжнародної та правової суб'єктності, а оскільки Росія використовує пропаганду як елемент гібридної війни, то цей імперський наратив про «не суб'єктність України», знищує українські державні інституції, руйнує єдність громадянського суспільства, просуває наративи «русского мира» та приє перемогам окупантів в інформаційній пропагандистській боротьбі [10, p. 75].

Другий кластер. Констатація факту спростування фейку – Україна є геополітичною реальністю, яка була реалізована в українському етнотворенні, державотворенні, націєтворенні й етнокультуротворенні. Ці процеси розпочалися з середини I тисячоліття й тривають наразі. Перша, історично зафіксована давньоукраїнська держава Русь (Руська земля, Київська Русь, Русь-Україна тощо) утворилася у другій половині IX ст. зі столицею у Києві. Давні українці успішно колонізували землі, які заселяли угро-фінські народи, так зване «Залісся», де згодом і виникла Московія та її народ – московити (фіно-угро-слов'яни). Українське Православ'я є світовим феноменом, оскільки саме воно здійснило потужну місіонерську діяльність й християнізувало величезні території Східної Європи та народи, які їх заселяли, у тому числі й предків сучасних «русских». Україна у форматі Української Радянської Соціалістичної Республіки у 1945 р. стала однією з держав-засновниць Організації Об'єднаних націй (далі – ООН). У 1991 р. Україна відновила свою державність і по цей день є суб'єктом міжнародної геополітики й геоекономіки [10, p. 75–76].

Третій кластер. Оприлюднення висновку – твердження рашистів, що Україна є невід'ємною частиною Росії і «русского мира» є квазінауковою містифікацією, одним з елементів агресивної інформаційно-пропагандистської кампанії рашистів, спрямованої на дискредитацію Української держави під час російсько-української війни. Фейкові інсинуації про так звану «нелегітимність України» й те, що вона є складовою частиною «русского мира» є важливим елементом інформаційної війни рашистів. Це фейкове твердження суперечить: історичним фактам, міжнародному праву й сучасному геополітичному статусу України, оскільки Україна є Самостійною Соборною Українською Державою, геополітичною реальністю, членом ООН, суб'єктом міжнародного права, країною, яка відіграє вагому роль у цивілізаційному розвитку Homo sapiens на планеті Земля [10, p. 75].

Отже, українознавство як міждисциплінарна наука й освітня дисципліна має великий потенціал і реальні можливості актуалізувати гуманітарні напрацювання інтелектуальної еліти України для зміцнення національної безпеки та протидії інсинуаціям «русского мира» й спростування пропагандистських міфів, фальсифікацій і фейків рашистів. Українознавство повинно стати важливим елементом національної україноцентричної ідеології, фундаментом національної безпеки України, міцним ідеологічним наративом Української держави, української політичної нації та української національної ідентичності.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши важливу роль українознавства у спротиву «русскому миру» та осмисливши моделювання протидії російським міфам, фейкам і фальсифікаціям історії України під час повномасштабної фази російсько-української війни ми прийшли до таких висновків.

По-перше, українознавство – міждисциплінарна інтегративна наука, комплексна навчальна дисципліна, яка у кінці XX століття та на початку XXI століття, активно формує україноцентричний гуманітарний й інформаційний простір, реально сприяє посиленню національної безпеки, утвердженню в Україні та за її межами української національної ідентичності, тим самим актуалізуючи українське державотворення, націєтворення, етнотворення та етнокультуротворення.

По-друге, «русский мир» – путінська геополітична доктрина й псевдорелігійна концепція спрямована на теоретичне обґрунтування та практичне відновлення «Великої історичної Росії» у кордонах Російської імперії на 1914 р. Саме «русский мир» став вагомим елементом неоімперської політичної ідеології – «рашизму», інструментом для російської автократичної влади «путінізму» й ідеологічним наративом спочатку гібридної російсько-української війни, а згодом і повномасштабної агресії Росії проти України.

По-третє, сучасна повномасштабна російсько-українська війна – цивілізаційне й екзистенційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Вона характеризується такими особливостями: комплексністю, екстенсивністю; інтенсивністю та агресивністю. Рашисти задля досягнення свого стратегічного завдання, а саме, ліквідації Української держави й української політичної нації, проводять в Україні геноцидну політику.

По-четверте, російські інформаційно-пропагандистські псевдоісторичні міфи, наративи і фейки – потужний інструмент гібридної війни з метою фальсифікації історичних подій і створення помилкових уявлень про соціально-політичну реальність та формування хибної соціальної реальності об'єктів інформаційного впливу, внаслідок цих системних дій національна безпека України та національна ідентичність зазнають втрат.

По-п'яте, українознавство – має великий потенціал і реальні можливості актуалізувати інтелектуальні напрацювання гуманітарної еліти України для зміцнення національної безпеки та посилення національної ідентичності й спростування пропагандистських міфів і фейків рашистів.

По-шосте, для досягнення перемоги над путінською автократією, недостатньо її перемогти на полі бою, в економіці, у дипломатії, в геополітиці тощо, треба обов'язково здолати ворога також і в гуманітарній сфері, а саме, розкрити злочинну й імперську сутність «русского мира».

По-сьоме, оприлюднена модель заперечення твердження російської пропаганди, що Україна є невід'ємною частиною «русского мира».

По-восьме, суть моделі полягає у тому: Україна є Самостійною Соборною Українською Державою, геополітичною реальністю, членом ООН, суб'єктом міжнародного права, країною, яка відіграє вагому роль у розвитку цивілізації Homo sapiens на планеті Земля.

Література

1. Всемирный конгресс соотечественников, проживающих за рубежом: Вступительное слово Президента России Владимира Путина на Всемирном конгрессе соотечественников, проживающих за рубежом. Санкт-Петербург, 24 октября 2006 года. URL: http://vksrs.com/publications/vstupitelnoe-slovo-prezidenta-rossii-v-v/

2. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира, 3 ноября 2009 года. URL: http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html

3. О Фонде. Цели и задачи. Идеология. 2007.
URL: http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/fund/about

4. Путін В. Про історичну єдність росіян та українців. 2021 URL: http://kremlin.ru/events/president/news/66182

5. Сурков В. Ю. Основные тенденции и перспективы развития современной России. М.: Издательство СГУ, 2007. 52 с.

6. Україна та проект «русского мира»: аналіт. доп. / С. І. Здіорук, В. М. Яблонський, В. В. Токман [та інші]; за ред. В. М. Яблонського та С. І. Здіорука. К.: НІСД, 2014. 80 с.

7. Фігурний Ю. «Русский мир» – важливий чинник агресії Російської Федерації супроти України й українців. *Українознавство*. 2016. № 3 (60). С. 40–59.

8. Фігурний Ю. Доктрина «русского мира» як політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 72–88.

9. Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. The Role of Ukrainian Studiesin Ukraine's National Security and Exposing Russian Fakes. *SKHID (EAST)*. 2025. Vol. 7. Issue 3. pp. 9–17.

10. Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. The struggle of Ukrainian Orthodoxi against the "russian world": practice and theory of opposition. *SKHID (EAST)*. 2026. Vol. 8. Issue 2. pp. 70–78.

Російсько-українська війна: сутність, основні етапи, тренди й виклики

ФІГУРНИЙ Юрій, м. Київ, Україна

Відновлення Української держави у 1991 р. відбулося мирним шляхом. Тогочасна українська комуністична, радянська й господарська номенклатура вирішила, що краще їм усім буде жити й функціонувати у незалежній Україні, чим існувати у складі тогочасної «революційної» Росії під керівництвом непередбачуваного Бориса Єльцина. Тим паче, що він зразу ж заборонив Комуністичну партію Радянського Союзу, оскільки прагнув позбутися конкурентів й укріпити свою владу. Щодо України, то Б. Єльцин проводив політику повернення її під політичний, економічний, фінансовий, мілітарний, духовний і культурний контроль Кремля, проте слабкість тогочасної Російської Федерації (далі – РФ) й дві затяжні чеченські війни не дали йому це зробити.

У свою чергу, його наступнику Володимиру Путіну вдалося умиротворити Чечню, перемогти Грузію й, суттєво реформувавши й переозброївши Збройні Сили Російської Федерації (далі – ЗС РФ), підготуватися до остаточного вирішення українського питання, а саме, повернення України до складу РФ, шляхом нищення Української держави й української політичної нації й відновлення так званої «Великої історичної Росії».

Російсько-українська війна, яка розпочалася у лютому 2014 р. як гібридна, 24 02. 2022 р. вийшла на повномасштабний рівень. Наразі вона є величезним випробуванням для України й українців, оскільки ворог намагається повністю ліквідувати суверенність й соборність Української держави та суб'єктність української політичної нації. Тому вченим треба вивчати її сутність, причини, перебіг та ймовірні наслідки щоби згуртувати українське громадянське суспільство й пришвидшити перемогу над ворогом.

Метою дослідження є українознавчий аналіз системних викликів, які постали перед Україною й українцями під час російсько-української війни, а також, осмислення багатьох нагальних проблем, вирішення яких є невідкладними і болючими, у тому числі й спростування багатьох російських міфів, фейків і фальсифікацій історії України.

Ця праця підготовлена в межах виконання фундаментальної науково-дослідної роботи № 0125U002252 «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави».

Сучасна повномасштабна російсько-українська війна – це, насамперед, цивілізаційне й екзистенційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Ця війна характеризується такими специфічними особливостями: насамперед, комплексністю – поєднуючи в собі геополітичні, геостратегічні, геоекономічні, суспільно-політичні, соціально-політичні, соціокультурні, етнокультурні, ідеологічні, релігійні, національні, етнічні, територіальні, економічні, культурні та інші чинники; екстенсивністю – вперше з часу завершення Другої світової війни на європейському континенті відбуваються бойові дії такого масштабу, з використанням майже всіх видів сучасної зброї (за винятком – ядерної), протяжність фронтів (ліній бойових зіткнень) вимірюється тисячами й десятками тисяч кілометрів, залученням до воюючих армій понад мільйона мобілізованих громадян, вливанням в економіку величезних фінансових ресурсів тощо; інтенсивністю та агресивністю – рашисти задля досягнення свого стратегічного завдання, а саме, ліквідації Української держави й української політичної нації, проводять в Україні геноцидну політику, безжально знищуючи цивільних людей незалежно від їх віку, статті, релігійних переконань тощо, руйнуючи критичну інфраструктуру, економіку, міста, села, викрадаючи дітей та загалом роблячи все, що тільки можна, щоби заставити українців капітулювати.

Головною передумовою сучасної російсько-української війни, на наше переконання, стала послідовна політика РФ спрямована на цілковите знищення української державності й української національної ідентичності. Розпочинаючи з 1991 р., російська влада всіляко підтримувала так звану проросійську «п'яту колону» й цілеспрямовано руйнувала єдність проукраїнських сил. Здавалося, що за президенства В. Януковича Україна остаточно втратить власну суб'єктність, припинить рух до Європейського Союзу (далі – ЄС) і *Організáції Північноатлантúчного дóговóру* (також Північноатлантичний альянс або НАТО (англ. North Atlantic Treaty Organization — NATO)) (далі – НАТО) й приєднається до РФ на правах автономії. Проте Українська національна революція початку XXI ст. стала переломним моментом для державотворчого, націєтворчого та етнокультурного розвитку України. Пасіонарна частина українського народу зуміла відбити наступ реваншистських проросійських сил в Україні. Євразійські інтеграційні процеси, до яких влада РФ впродовж 2010 – 2014 рр. намагалася активно залучити Українську державу, були зупинені, а євроатлантичний вектор розвитку українського суспільства знову став домінуючим. Для російського неоімперського істеблішменту ці революційні події стали екзистенційним викликом, на який він мав обов'язково відповісти. Проте, якщо на зламі 2004 – 2005 рр. російські реваншисти обмежилися виключно моральною й фінансовою допомогою своїм маріонеткам в Україні, то вже доленосні події української зими 2013 – 2014 рр. рашисти та їх проксі зустріли підготовленими й 20 лютого 2014 р. розпочалася неоголошена російсько-українська гібридна війна, яка триває й наразі. Її перебіг умовно можна розділити на такі головні етапи: 1) анексія Криму (лютий – березень 2014 р.); 2) проєкт «Новороссия» (квітень – липень 2014 р.); 3) прихована гібридна військова агресія РФ проти України (липень 2014 р. – лютий 2015 р.); 4) стабілізація лінії фронту на сході України, перманентні бойові зіткнення на найважливіших ділянках протистояння та неперервна замаскована воєнна й відкрита інформаційна агресія РФ (лютий 2015 р. – лютий 2022 р.); 5) повномасштабне вторгнення ЗС РФ з півночі, сходу і півдня на територію України (24.02.2022 р. – по сьогодні).

Спочатку рашисти окупували Крим, розгорнули на Сході й Півдні України антиукраїнську діяльність (так звана «русская весна»), створили терористичні квазідержавні утворення в Донецькій і Луганській областях, так звані «Донецька народна республіка» (далі – «ДНР») і «Луганська народна республіка» (далі – «ЛНР») та ввели на українську територію російські окупаційні військові підрозділи.

У свою чергу, проукраїнські сили зуміли об'єднатися та завдяки потужному добровольчому й волонтерському руху зупинили рашиських загарбників та їх проксі-терористів. Хоча, тактично російські реваншистські сили досягли в Україні деяких успіхів (загарбання Криму, створення терористичних анклавів «ДНР» і «ЛНР» тощо), але стратегічно рашисти програли, оскільки Українська держава вистояла, а українська політична нація стала доконаним фактом.

Якщо у 2014 р., у критичний для держави час, саме Збройні Сили України (далі – ЗСУ) при допомозі Національної Гвардії України (далі – НГУ) й добровольчих військових формувань, т. зв. «добробатів» зупинили наступ росіян та їх проксі, то вже у кінці лютого на початку березня 2022 р. вже Сили територіальної оборони Збройних Сил України підставили плече воїнам ЗСУ й НГУ та зірвали плани агресора по захопленню Києва за 3 дні й остаточно поховали мрії рашистів, щодо блискавичної ліквідації Української держави та винищення української політичної нації.

Загалом, воєнна кампанія Сил оборони України (далі – СОУ) у 2022 р. у цілому була успішною. Спочатку був зупинений так званий «путінський бліцкриг». Незважаючи на деякі успіхи ЗС РФ у першому півріччі 2022 р., СОУ вдалося стабілізувати лінію бойового зіткнення, накопичити воєнний потенціал і у другому півріччі 2022 р., перейти в успішний контрнаступ. СОУ вдало провели дві контрнаступальні офензиви – вересневу Харківську й літньо-осінню Херсонську. Внаслідок яких було звільнено майже всю Миколаївську, Харківську й правобережну частину Херсоської областей включно з Херсоном.

Ворог зумів зупинити український контрнаступ, лише мобілізувавши восени 2022 р. у ЗС РФ понад 500 тисяч своїх громадян та напруживши власні мілітарні ресурси.

2023 р. мав стати роком остаточної перемоги України, звільненням тимчасово окупованих територій включно з Кримом й вихід СОУ на кордони України 1991 р. Реальність виявилася іншою. Чому так сталося: 1) при плануванні військової кампанії були допущені помилки, замість одного головного наступу, було заплановано три (на міста Токмак, Бердянськ, Бахмут), таке розосередження сил допомогло ЗС РФ підготувати потужні лінії оборони й зупинити літній контрнаступ СОУ; 2) економіка України не була перебудована на «військові рейки»; 3) держави-партнери України не бажали тотального програшу РФ, вони боялися ймовірного застосування Кремлем ядерної зброї і можливого розпаду РФ, тому постачання високоякісної зброї здійснювалося ними повільно й у недостатніх кількостях, а питання посилення української авіації сучасними літаками F-16 було відтерміновано на 2024 р.; 4) влада РФ провела досить успішну роботу над помилками, військово-промисловий комплекс запрацював на повну потужність, внаслідок величезних фінансових надходжень від продажу енергоносіїв, економіка, банківська сфера, суспільство не відчули у повній мірі тягаря західних санкцій й продовжували розвиватися більш-менш стабільно; 5) українське громадянське суспільство після шокових подій 2022 р., у 2023 р. було заколихане промовами політиків про переможний контрнаступ ЗСУ, який остаточно знищить окупантів і не змогло вирішити проблеми мобілізації.

Попри всі ці проблеми, у 2023 р. СОУ зупинили наступи ЗС РФ на міста: Вугледар, Часів Яр, Куп'янськ, Лиман, Авдіївку, успішно наступали на запорізькому напрямку, створили низку плацдармів на лівобережжі Херсонщини та витіснили російський флот із західного чорноморського театру воєнних дій.

Для того, щоби 2024 р. став переламним треба було: 1) проводити війну не симетрично, а асиметрично; 2) переводити економіку виключно на обслуговування СОУ, в рази збільшити виробництво української зброї як високоточної так і звичайної, щоби знищувати ворога і його воєнний потенціал у промислових масштабах; 3) створити чітку стратегію перемоги, всіляко берегти людський потенціал та активно застосовувати сучасні інноваційні засоби ведення війни; 4) переймати у ворога його ноу-хау, будувати потужні лінії укріплень, при потребі вміти переходити у «глуху» оборону для знищення воєнного ресурсу ЗС РФ; 5) консолідувати українську політичну націю та значно посилити національно-патріотичне виховання громадян Української держави, використовуючи для цього україноцентричну гуманітарну політику загалом і українознавство зокрема.

На превеликий жаль, не всі ці завдання влада й суспільство зреалізувала. Воєнна кампанія СОУ у 2024 р. стратегічно була успішною, незважаючи на те, що на деяких ділянках фронту ворог мав тактичні просування. Головний підсумок 2024 р. – Україна вистояла й системно готувалася до деокупації тимчасово захоплених агресором територій. Ще 10 жовтня 2023 р. ЗС РФ розпочали свій контрнаступ під Авдіївкою, який згодом переріс у фронтальний наступ на більшій частині лінії бойового зіткнення. За цей час ворог захопив Авдіївський і Вугледарський укріплені райони, 10 травня 2024 р. розпочав раптовий наступ і намагався створити плацдарм (так звану «буферну зону») на півночі Харківщини та вів активні наступальні дії у Донецькій і Луганській областях, з метою завдання великих втрат й остаточного знищення СОУ.

Тимчасові невдачі СОУ прямо й опосередковано пов'язані з такими факторами: 1) зовнішньо-міжнародний, внаслідок міжпартійної боротьби у Сполучених Штатах Америки (далі – США), майже на півроку (з кінця 2023 р. до середини 2024 р.) американська військова допомога Україні надавалася у мізерній кількості, а інші країни-партнери, переважно з ЄС не змогли, чи не захотіли її посилити. 2) внутрішньо-український, лише з 18 травня 2024 р. почав діяти дуже важливий для СОУ Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», який хоча й значно поліпшив мобілізаційні питання, але не зміг у повній мірі посприяти поповненню лав СОУ мотивованими й підготовленими воїнами, у той час як на фронті проблема поповнення й ротації особового складу підрозділів залишається дуже актуальною.

Курська наступальна операція СОУ, яка розпочалася 6 серпня 2024 р. й завершилася весною 2025 р. вкотре показала високий рівень планування військового керівництва та якісну фахову підготовку українських воїнів. У веденні сучасної маневреної війни українській армії нема рівних, все впирається лише у ресурси – людські й матеріальні.

Президент України Володимир Зеленський 16 жовтня 2024 р. під час виступу у парламенті оприлюднив План перемоги. Він складається з п'яти пунктів (геополітичного, двох військових, економічного та безпекового й трьох таємних додатків): 1) запрошення України в НАТО, воно може стати фундаментом для миру і свідченням для російського диктатора-автократа, що його геополітика щодо Української держави зазнала дошкульної поразки; 2) оборона України, продовження операцій СОУ на території ворога; 3) стримування ЗС РФ, Україна пропонує розмістити на своїй території комплексний неядерний стратегічний пакет стримування, який буде достатнім для захисту країни від ворога; 4) використання потужного економічного потенціалу України для потреб стратегічних партнерів; 5) безпековий, задіяння у післявоєнний час українських підрозділів СОУ, які здобули реальний досвід сучасної війни, у забезпеченні миру в Європі та за її межами [1].

Воєнна кампанія СОУ у 2025 р. стратегічно була успішною, незважаючи на те, що на деяких ділянках лінії бойового зіткнення агресор мав просування. Найважливіший підсумок 2025 р. – Українська держава вистояла, СОУ зберегли свою боєздатність, накопичували матеріальні й людські ресурси й послідовно готувалися до деокупації тимчасово захоплених ворогом територій. Нагромадження країною-агресором величезних ресурсів дало змогу рашистам атакувати позиції СОУ на більшій частині лінії бойового зіткнення. У першій половині 2025 р. ЗС РФ за допомогою експедиційного військового контингенту з тоталітарної Північної Кореї поступово витіснили СОУ з Курської області РФ. Дещо згодом, ЗС РФ розпочали наступ і намагалися створити не лише плацдарм на півночі Сумської області, а й планували захопити навіть місто Суми, але завдячуючи героїчному спротиву СОУ, ворог поніс великі втрати й був зупинений. Також ЗС РФ вели активні наступальні дії на Сході України з метою завдання великих втрат й остаточного знищення СОУ.

Тимчасові невдачі СОУ прямо й опосередковано пов'язані з такими факторами: 1) зовнішньо-міжнародний, внаслідок президентських виборів восени 2024 р., владу у США отримала Республіканська партія на чолі з Дональдом Трампом. На жаль, Президент США заблокував безкоштовну американську військову допомогу Україні (СОУ отримували зброю та військове спорядження у невеликій кількості, виділене попередньою адміністрацією Джо Байдена) й лише у другій половині 2025 р. почав її надавати за гроші країн-партнерів, переважно з ЄС. 2) внутрішньо-український, українська влада протягом року не зуміла вирішити мобілізаційну проблему, а саме, у повній мірі посприяти поповненню лав СОУ мотивованими й підготовленими воїнами, у той час як на фронті проблема поповнення й ротації особового складу підрозділів залишається дуже актуальною. Також українська влада недостатньо системно веде боротьбу з корупцією в Україні. Постійні корупційні скандали демотивували СОУ, українське суспільство й керівництво країн-партнерів та посилювали антиукраїнську риторику пропаганди рашистів.

Зрештою, неадекватні дії влади, що на фронті, що в тилу змусили громадянське суспільство згуртуватися й активізувати тиск на Банкову й Офіс Президента (далі – ОП). Внаслідок поєднання дій української молоді, ветеранів війни й загалом небайдужих громадян Української держави, які разом здійснили так званий «Картонний майдан» влітку 2025 р., владні структури змушені були повернути повну самостійність Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі (далі – САП) і Національному антикорупційному бюро України (далі – НАБУ), які ОП планував повністю підпорядкувати Генеральній прокуратурі України, дуже обмеживши тим самим їх антикорупційну діяльність.

Отримавши вотум довіри і реальну підтримку у Громадянського суспільства САП і НАБУ (до діяльності яких, до речі, було багато запитань) активізували й синхронізували свої дії. Наслідки не забарилися: успішно проведені восени 2025 року антикорупційні операції «Мідас» і так званий «Міндічгейт» стали на нашу думку поворотним пунктом у боротьбі з топ-корупцією у найвищих структурах влади.

Президент України В. Зеленський змушений був реагувати на вимоги громадянського суспільства щодо очищення державних органів від корупціонерів. Кадрові ротації в ОП, українському уряді тощо, в чергове показали й доказали «urbi et orbi», що Україна – демократична держава, а українці – відповідальні громадяни. Особливо показовою була відставка з посади очільника ОП сумнозвісного Андрія Єрмака, нагадаємо, Володимир Зеленський колись пафосно заявив: «Я з Андрієм прийшов до влади, я з ним і піду!»...

Слава Богу, що розсудливість політика взяла гору над емоціями звичайної людини, й відбулося призначення на цю відповідальну посаду Кирила Буданова.

Варто відзначити й вдалі, на нашу думку, ротації в Міністерстві оборони України (далі – МОУ), замість Рустема Умерова його очолив Михайло Федоров. На той

час у МОУ накопичилося багато проблем, які нова команда розпочала системно і цілеспрямовано вирішувати.

Загалом 2025 рік став одним із найскладніших років цієї жахливої війни. Вище керівництво США замість посилення мілітарної та військово-технічної допомоги СОУ розпочало політику примусу України й українці до миру, а точніше до капітуляції перед рашистами. Проте В. Путін постійно висував все нові й нові вимоги, й зрештою, особиста зустріч Д. Трампа і В. Путіна влітку 2025 р. у місті Анкоріджа (штат Аляска, США), засвідчили повний провал політики американського президента щодо «умиротворення» держави-агресора. Зрештою так званий «дух Анкоріджа» вивітрився і залишивши Дональда Фредовича з нічим, який замість «нобелівки» спіймав чергового облизня.

У той час, коли на лінії бойового зіткнення від Сумщини до Херсонщини ЗС РФ цілеспрямовано й системно наступали на знекровлені й недоукомплектовані військові підрозділи СОУ і поступово захоплювали нові території, зокрема їм вдалося загарбати такі важливі міста як Покровськ, Мирноград, Сіверськ і Гуляй-Поле та впритул наблизитися до Слов'янсько-Краматорської агломерації й Запоріжжя, у запіллі корупціонери у владі, використовуючи злочинні схеми крали як в останній раз, тим сам дуже послаблюючи як Українську державу загалом й СОУ зокрема. Здавалося, Україна на краю прірви, ще трохи й вона приречена на поразку. Проте «Картонний майдан», черговий етап Української національної революції початку XXI ст. змусив владоможців України прийти до тями, а особисто В.Зеленського розпочати кадрові зміни у найвищому керівництві і позбутися найбільш «зашкварених» й одіозних діячів-корупціонерів.

Військові дії у 2026 р. ведуться згідно стратегічного оборонного плану СОУ, ворога виснажують, зупиняють й контратакують. На початку року відбулася стабілізація на Куп'янському напрямку, а місто Куп'янськ звільнили від рашистів. Потім СОУ зупинили просування ворога на Запорізькому напрямку, частково вибивши частини ЗС РФ з міста Степногірськ, тим самим усунувши загрозу захоплення міста Запоріжжя. Згодом, СОУ на Олександрівському напрямку розпочали звільнення захоплених рашистами регіонів Дніпропетровської області у 2025 році, звільнивши близько 200 квадратних кілометрів території, тим самим майже деокупувавши майже всю Дніпропетровщину. Наприкінці травня 2026 р. розпочався контрнаступ СОУ біля міст Лимана та Ямполя під романтичною назвою «Вівальді», внаслідок якого ліквідовано плацдарм ЗС РФ (Лимано-Ямпільський виступ) і звільнено близько 200 квадратних кілометрів українського терену, тим самим відкинувши рашистів від Слов'янсько-Краматорської агломерації.

Варто відзначити, що всі ці контрнаступи проводилися й проводяться в режимі так званої «операційної безпеки» (англійською – «opsec» від «operational security» коли назагал інформація про результати бойових операцій СОУ виноситься лише після їх успішного завершення. Враховуючи, що польові офіцери ЗС РФ у багатьох випадках не повідомляють вище керівництво про свої невдачі й відступи, сподіваючись на швидке повернення втрачених позицій, цим самим вводячи в оману як генералів на місцях так і Генеральний Штаб ЗС РФ й навіть самого В. Путіна, який потім повідомляє про так зване «визволення» Куп'янська й Святогірська та нагороджує «генералів-визволителів».

Нагадаємо, що про довгоочікуваний контрнаступ СОУ у 2023 р. українська влада й засоби масової інформації розпочали розповідати громадськості й іноземним партнерам майже за півроку до його початку, зрештою, така відкритість йому дуже зашкодила.

Наразі, найбільш напружена ситуація в районі міст Добропілля, Оріхів та

на Константинівському напрямку, де рашисти шляхом інфільтрації піхотинців-штурмовиків поступово захоплюють місто Костянтинівку, несучі при цьому великі втрати. У це же час, СОУ розпочали як тактично-оперативні дії по перерізанню логістики й шляхів постачання ЗС РФ на Півдні і Сході України, так й оперативно-стратегічні атаки на нафто й газопереробні галузі, а також на об'єкти військово-промислового комплексу РФ. Зокрема, 10.09.2026 р. БПЛА СОУ вразив Новоуренгойський завод (місто Новий Уренгой, Ямал), який розташований на відстані 2 тисячі 800 кілометрів від кордону з Україною. Внаслідок цих атак у Росії й на тимчасово-окупованих територіях розпочалася паливна криза.

Зарубіжні аналітики й експерти досить обережно стверджують, що у російсько-українській війні розпочався перелом й перевага поступово переходить до СОУ. На нашу думку, 2026 р. має дійсно стати переломним, але на чию користь – це буде зрозуміло лише по його завершенню. Поки що виважений аналіз тенденцій, а саме позитивна динаміка змін, свідчить, що ці процеси посилюють саме Україну й послаблюють відповідно РФ.

Відзначимо пріорітетні тренди, що яскраво проявилися під час повномасштабної фази російсько-української війни: найважливіші переваги РФ: сильна вертикаль влади (виконавчої, законодавчої, судової), яку тотально контролює і використовує для ведення бойових дій автократ В. Путін; швидке масштабування тих чи інших рішень, наприклад розвиток дронів на оптичному волокні; оптимальне перебудування економіки РФ для ведення війни; потужне фінансування ЗС РФ і військово-промислового комплексу за рахунок надходження великих коштів від продажу енергоносіїв; великий мобілізаційний ресурс; поповнення окупаційних військ РФ на теренах України переважно контрактниками, помилуваними злочинцями, мобілізованими; активна інформаційно-пропагандистська компанія серед так званого «глибинного російського народу» з метою підтримки так званої «спеціальної військової операції»; продукування численних міфів, фейків і фальсифікацій історії України задля переформатування історичної пам'яті, нищення національної ідентичності й руйнування засад української державності тощо.

Головні переваги України: війна для українців є національно-визвольною, а не загарбницькою як для рашистів; потужні горизонтальні стосунки і взаємодія між громадянами Української держави; розвинене громадянське суспільство, яке забезпечує контроль над діями влади й ініціює обговорення тих чи інших проблем; вільна конкуренція у всеукраїнському виробництві військових озброєнь; вміння продукувати найсучасніші мілітарні технології, впроваджувати їх у СОУ та покращувати їх тактико-технічні характеристики; завдячуючи підтримці (фінансовій, воєнній, військово-технічній, дипломатичній тощо) країн-партнерів (держав ЄС, Великої Британії, Канади, Японії, Австралії та інших) національний бюджет наповнюється коштами і дає змогу функціонувати українській державі, а СОУ вже пятий рік стримувати наступ ЗС РФ; хоча в українському суспільстві відчувається втома від війни, але воно відкидає капітуляцію й, задіяючи волонтерський рух, активізує спротив рашистам, у тому числі й у гуманітарній сфері, посилює національно-патріотичне виховання молоді й пересічних громадян.

Сучасна повномасштабна фаза російсько-української війни розпочалася як звичайний конвенційний конфлікт високої інтенсивності. Аналітики й експерти були впевнені, що Україна у цьому воєнному протистоянні зазнає програшу, оскільки кількісно і якісно РФ має значну перевагу над українською державою. Розуміючи це, вище військове керівництво України перейшло від семетричних до асиметричних засобів ведення бойових дій. Наприклад, Харківська офензива 2022 р., нищення Чорноморського флоту РФ у 2022-2026 рр., Курська наступальна операція 2024-2025 рр.,

диверсійно-дронова операція «Павутина» 2025 р., руйнування за допомогою глибоких ударів (діпстрайків) енергетики і військово-промислових об'єктів РФ на відстані до трьох тисяч кілометрів від лінії бойового зіткнення; використання ударів середньої глибини (мідлстрайків) для перерізання логістики, насамперед, постачання наступаючим частинам ЗС РФ боєкомплектів і паливно-мастильних матеріалів, внаслідок чого суттєво уповільнюється їх рух тощо.

У конвенційних війнах головну роль відіграють, передусім, танки, броньовані машини, артилерія, авіація, ракети і піхота. У ЗС РФ мали великі сподівання на танки Т-90 М «Прорив», броньовані машини піхоти БМП-3, самохідні артилерійські установки САУ «Мста-Б», гелікоптери КА-52 «Алігатор», літаки Су-34, Су-37, Су-57, ракетні комплекси: «Іскандер-М» (балістика), «Циркони», «Онікси», «Кинжали» і «Калібри» (крилаті ракети) тощо.

На превеликий жаль, СОУ були озброєнні на 24.02.2022 р. переважно застарілою радянською технікою (з українських розробок можна відзначити лише протикорабельний ракетний комплекс «Нептун», що не лише потопив у Чорному морі крейсер «Москва», а й ефективно ліквідує інші цілі та протитанковий ракетний комплекс (далі – ПТРК) «Стугна», який добре знищує ворожі танки) у процесі ведення бойових дій з рашистами «виїзджали» лише на морально-вольових якостях українських воїнів. Саме тому, постачання СОУ далеко не сучасних західних, переважно американських систем озброєння, підіймало бойовий дух фронту і запілля. Проте, згодом з'ясувалося, що ні «Леопарди», ні «Абрамси», ні гармати «777», ні літаки «F-16» тощо, однією своєю появою на полі бою не змусили ворога тікати чи здаватися у полон. Хоча, якщо бути послідовними, треба відзначити ракетні системи залпового вогню (далі – РСЗВ) «Хаймарси» і броньовані машини піхоти (далі – БМП) «Бредлі», які суттєво допомогли СОУ, насамперед, у 2022-2023 рр.

Раптово виявилося, що під час російсько-української війни ці традиційні види озброєнь (танки, БМП, ПТРК; РСЗВ тощо) дещо застаріли, оскільки з'явився і набув великого значення інноваційний вид озброєння, який наразі є справжнім геймчейнджером, це – дрони. Наразі, вони існують у багатьох модифікаціях: безпілотні літальні апарати (далі – БПЛА) коптерного й літакового типів, наземні роботизовані комплекси (далі – НРК), безекіпажні катери (далі – БЕК). Саме з допомогою БПЛА, НРК і БЕК СОУ асиметрично відповідають ЗС РФ, зводячи нанівець їх кількісну та якісну перевагу. Як подейкують, рашисти привозять до міста атаки «Камаз» з солдатами, а українці – вантажівку «MAN» з дронами, в результаті відбувають розмін «баш на баш» й ворог нікуди не просувається, бо його піхота знищується. Таке життя...

Про зміну трендів у міжнародній політиці свідчить й активізація геополітичної діяльності США. Опісля успішного вирішення «венесуельского питання» на початку січня 2026 р. (затримка й перевезення до США Президента Венесуели Мадури з дружиною), Трамп прагнув таким чином закрити й іранське питання, розпочавши в кінці лютого 2026 р. власну «спеціальну військову операцію», розраховану на 2-3 тижні. Її початок був чудовим, було вбито верховного правителя Ірану Алі Хаменеї і низку його поплічників, знищено велику кількість ракетних установок, поруйновано чимало ракетник і військових баз, майже повністю ліквідовано військово-повітряні сили, протиповітряну оборону, протиракетну оборону і військово-морський флот Ірану (у Мережі завірусилося відео, як американський підводний човен вперше з часів Другої світової війни атакує й топить іранський військовий корабель). Проте, іранські аятоли виявилися потужним супротивником. Вони шляхом децентралізації осередків спротиву з прийняття рішень, зуміли втримати контроль над державою й поліетнічним суспільством Ірану. Дещо згодом, Корпус вартових ісламської революції (своєрідний аналог сталінського Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВД) і гітлерівської SS), відсунувши Аятол, захопив влади, подолав спротив опозиції і почав вести активні бойові дії проти США та їх союзників, завдаючи їм дошкульних втрат за допомогою балістичних ракет і дронів (сумнозвісних «Шахедів»). Світ був щиро здивований як «успішно» країни Перської затоки використовують сотні своїх ракет «Patriot» для усунення іранської загрози. Раптово з'ясувалося, що український досвід протидії ракетно-дроновим атакам є надзвичайно корисним і усі його потребують. У свою чергу, Президент України В. Зеленський здійснив низку успішних візитів до держав Перської затоки і уклав цілий ряд договорів про військово-технічну співпрацю, вивівши український військово-промисловий комплекс на вищий рівень й забезпечивши тим самим валютні надходження до бюджету. Навіть американський генералітет попри неадекватну позицію Д. Трампа, зацікавився українськими розробками.

Наразі СОУ і ЗС РФ є найбільш підготовленими для ведення сучасної війни, оскільки вони застосовують майже усі наявні інновації для власного успіху. Армія США останні чверть століття воює так сяк лише з терористичними угрупуваннями (згадаймо Афганістан), а в Ірані, на жаль, зазнає дошкульних невдач, свідченням яких стали захмарні світові ціни на нафту й паливо. Ізраїльський «Цахал» робить теж саме у своєму регіоні. Китайська армія, яка вразила увесь світ на параді 01.10.2025, хто зна як поведе себе у реальному бою. Це саме стосується й армії країн НАТО. Тому цивілізований демократичний світ як ніколи потребує досвіду й потуги СОУ, захисників і захисниць України, які мають усі можливості (при достатній підтримці країн-партнерів) здолати ЗС РФ, знищити новітній фашизм – рашизм і принести мир і спокій народам Європи і всього світу.

Під час повномасштабної фази російсько-української війни виявилося, що Україна веде війну на два фронти. Перший – зовнішній, мілітарний, з країною-агресоркою. Другий – внутрішній, антикорупційний, з владоможцями-корупціонерами. Історія свідчить – війна на два фронти, це – у більшості випадків поразка. Учасники так званого «Картонного майдану» (22–31.07.2025 р.) змусили владу піти на поступки й повернути повну самостійність НАБУ й САП. Проте, влітку 2026 р. корупціонери перейшли у наступ, змусивши В. Зеленського звільнити із займаної посади міністра М. Федорова. Подейкують, що саме заради звільнення Михайла Альбертовича був відправлений у відставку уряд Юлії Свириденко й був сформований новий Кабінет Міністрів на чолі з Сергієм Корецьким, де МОУ мав очолити, й, зрештою, очолив колишній виконувач обов'язків голови Служби Безпеки України Євгеній Хмара.

М. Федорову за досить таки короткий час (з кінця 2025 р. до середини липня 2026 р.) вдалося зробити чимало корисних справ. Так, ЗС РФ у другій половині 2025 р. розпочали активно використовувати мережу супутникового зв'язку «Старлінк» для нанесення дронових ударів по Україні БПЛА «Шахед»(«Герань»). З кожним разом ці удари ставали прицільнішими й болючишими для українців. Михайло Федоров особисто поспілкувався по відеозв'язку з власником «Старлінка» Ілоном Маском й проблему було вирішено (номери якими користувалися у СОУ були внесені у так званий «білий список», а всі інші – заблоковано).

Раптово виявилося що ЗС РФ використовують «Старлінк» не лише для нанесення прицільних ударів своїх БПЛА по Україні, але, насамперед, як високоякісний швидкісний інтернет-зв'язок на фронті. Тому, його відключення спричинило великі проблеми у комунікації між рашистами на полі бою й посіяло хаос у їх діях. Це дало можливість СОУ на початку 2026 р. значно активізувати свої контрнаступальні операції, внаслідок яких на Дніпропетровщині й Запоріжжі вдалося не лише зупинити наступ ЗС РФ, а на деяких напрямках успішно контратакувати й звільнити чимало українських земель від ворога.

Проте, найголовнішим досягненням М. Федорова стало те, що він зламав корун-

ційні схеми у державних закупівлях МОУ, які збагачували корупціонерів. Міністерство почало проводити тендерні закупівлі за прозорими правилами, й у них перемагали ті підприємці, які пропонували якісну й потрібну СОУ продукцію за ринковими цінами. Саме міністр ініціював закупівлю інноваційних БПЛА для нанесення мідлстрайків, які блокували логістику ворога й, врешті-решт, спричинили паливно-енергетичу кризу на тимчасово окупованих територіях.

На захист М. Федорова літом 2026 р. самоорганізувався так званий «Картонний майдан-2», який вимагав від В. Зеленського «не ламати те, що працює» й повернути пана Михайла на попередню посаду. Проте Президент затявся, зрештою, він відправив у відставку Олександра Сирського з посади Головнокомандувача ЗСУ, а на його місце призначив Михайла Драпатого. На нашу думку, ця ротація суттєво посилить СОУ як у військовому так і в організаційно-управлінському вимірах й значно пришвидшить потрібні реформи.

Але корупціонери не довго святкували й раділи. НАБУ й САП розпочали черговий контрнаступ на корупційне «військо». Операції під мемними назвами «Форест Гамп» і «Карфаген» призвели до знешкодження значних корупційних осередків в ОП й Офісі Генерального прокурора. Внаслідок таких успішних дій НАБУ й САП, вже відсторонений з посади колишній Генеральний прокурор Руслан Кравченко ганебно втік за кордон.

Маємо надію, що НАБУ й САП при потужній підтримці громадянського суспільства й адекватній позиції Президента України В. Зеленського переможуть корупційне «військо» й змусять його капітулювати. Без цієї важливої перемоги СОУ не зможуть здолати ЗС РФ.

Головним завданням СОУ у 2027 р. є призупинення просування ЗС РФ на більшості ділянок лінії бойового зіткнення, завершення корпусної реформи (перетворення корпусів на потужні мілітарні з'єднання, які спроможні виконувати оперативно-тактичні й стратегічні завдання), наповнення корпусів мотивованим й підготовленим поповненням, що дозволить повністю заповнити всі вакансії у військових частинах, посилить їхню бойову спроможність, зупинить наступ ЗС РФ та допоможе СОУ перейти у потужний контрнаступ.

У свою чергу, українська влада за підтримки громадянського суспільства має активізувати антикорупійну політику, посилити українізацію гуманітарного простору України, а для протидії «русскому миру» і російським фальсифікаціям і фейкам використати напрацювання українознавства як інтегративної науки й навчальної дисципліни.

Висновки. Отже, воїни СОУ спочатку зупинили гібридне, а потім і повномасштабне вторгнення ЗС РФ, стабілізували воєнну ситуацію, а тепер мужньо стримують наступ рашистів. Маємо надію, що виважена політика української влади, потужна військова й фінансова допомога країн-партнерів, консолідація української політичної нації, координація співпраці науковців й освітян для значного посилення національно-патріотичного виховання, яке актуалізує мобілізаційний ресурс СОУ. Всі ці системні дії допоможуть згуртувати громадян Української держави для перемоги над ЗС РФ. Завдяки героям СОУ, Українська держава відновить соборність і суверенність, а путінська Росія зазнає ганебної поразки й ця пострадянська імперія розвалиться на кілька десятків державних утворень. Російсько-українська війна стала величезним викликом для демократичних країн Європи, Північної Америки, Азії й особливо для України й українців. Ця війна має багато вимірів, але найважливіші з них, на нашу думку, мілітарний та суспільно-політичний. Щодо мілітарного, то тут все зрозуміло – війна ведеться для того, щоби перемогти супротивника на полі бою й заставити його капітулювати на вигідних для себе умовах. Суспільно-політичний вимір трохи складніший для усвідомлення звичайною людиною, але від того він не стає другорядним, а навпаки посилює свою значимість. Переживши надскладний 2025 р. СОУ вистояли й у 2026 р., дотримуючись стратегічної оборонної концепції на деяких напрямках перейшли до контратакуючих дій, також активно блокують логістику ЗС РФ, змушуючи їх зменшити наступальні акції. Далекобійні дроново-ракетні удари СОУ по об'єктам військово-промислового комплексу та нафто-газопереробній галузі завдають чималої шкоди РФ, зменшуючи її можливості для ведення війни. Успіхи СОУ на полі бою були підтримані й запіллі. Незважаючи на втому українців від війни громадянське суспільство мобілізувалося й змусило владу посилити боротьбу з корупцією на найвищому рівні. В наслідок ротацій в уряді, Міністерство Оборони України очолив Є. Хмара, який має завершити низку реформ, розпочатих М. Федоровим і тим самим посилити СОУ. Новий Головнокомандувач ЗСУ М. Драпатий планує кардинально реформувати армію й довести на полі бою силу і міць українського війська. Рашисти, зазнаючи дошкульних поразок на лінії бойового зіткнення, посилили терористичні атаки на промисловість, логістику, міста, села й культурну спадщину України. Попри злочинні удари рашистів – Києво-Печерська Лавра вистояла! Україна й українці вистоять! 2026 рік має стати переламним у цій війні, а перелом має бути на користь Самостійної Соборної Української Держави. Разом до Перемоги!

Література

1. План перемоги складається з п'яти пунктів і трьох таємних додатків. 16 жовтня 2024 року. Офіційне інтернет-представництво Президента України. https://www.president.gov.ua/news/plan-peremogi-skladayetsya-z-pyati-punktiv-i-troh-tayemnih-d-93857

Деколонізація культурного простору України як складова сучасного етнокультурного розвитку

ХИЛЬКО Микола, м. Київ, Україна

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується активним переосмисленням історичного досвіду та культурної спадщини. Одним із найважливіших напрямів цих процесів виступає деколонізація культурного простору, яка спрямована на подолання наслідків тривалого перебування України під впливом імперських і радянських політик культурної асиміляції. У контексті російсько-української війни проблема деколонізації набуває особливої актуальності, оскільки безпосередньо пов'язана з питаннями національної ідентичності, історичної пам'яті та культурного суверенітету держави.

Деколонізація культурного простору являє собою комплексний процес звільнення суспільної свідомості від колоніальних наративів, символів та практик, які тривалий час визначали сприйняття української історії та культури. Йдеться не лише про демонтаж окремих пам'ятників чи перейменування топонімів, а про глибоке переосмислення історичного досвіду, відновлення власної культурної суб'єктності та утвердження українського погляду на минуле і сучасність.

Історичні передумови деколонізації пов'язані з багатовіковим перебуванням українських земель у складі різних імперських утворень. Особливо відчутними стали наслідки політики Російської імперії та Радянського Союзу, які систематично обмежували розвиток української мови, культури та історичної пам'яті. Як зазначає Я. Грицак, колоніальний характер багатьох практик полягав не лише у політичному до-

мінуванні, а й у нав'язуванні українцям уявлень про другорядність власної культури та історії [1, с. 247–253].

Відновлення незалежності України у 1991 р. створило передумови для поступового переосмислення культурної політики. Проте тривалий час деколонізаційні процеси мали фрагментарний характер. Ситуація суттєво змінилася після початку російської агресії у 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення у 2022 р. Саме війна актуалізувала питання культурної безпеки та необхідності звільнення українського символічного простору від імперських наративів.

Важливим напрямом деколонізації стало переосмислення історичної пам'яті. В українському суспільстві відбувається перегляд усталених інтерпретацій історичних подій, сформованих у межах російської та радянської історіографічних традицій. Особлива увага приділяється відновленню пам'яті про діячів українського державотворення, визвольних змагань та культурного відродження. На думку Г. Касьянова, сучасна політика пам'яті покликана не лише відновити історичну справедливість, а й забезпечити формування цілісного національного історичного наративу [2, с. 198].

Одним із найпомітніших проявів деколонізації стало реформування топонімічного простору. У багатьох містах України здійснюється перейменування вулиць, площ та інших об'єктів, назви яких були пов'язані з російськими імперськими або радянськими діячами. Ці процеси сприяють утвердженню української історико-культурної традиції та формуванню нового символічного ландшафту держави.

Суттєве значення має також деколонізація мовного простору. Українська мова дедалі більше утверджується як основний засіб суспільної комунікації, культури, освіти та медіа. Як підкреслює Л. Масенко, подолання наслідків тривалої русифікації є необхідною умовою повноцінного розвитку української культури та зміцнення національної ідентичності [3, с. 95]. У цьому контексті мовна політика виступає не лише інструментом культурного розвитку, а й важливим механізмом захисту національного інформаційного простору.

Важливим аспектом деколонізації є переосмислення місця української культури у світовому та європейському контекстах. Тривалий час українські культурні досягнення нерідко презентувалися як складова російської культурної спадщини. Сучасна культурна дипломатія спрямована на повернення українській культурі власної суб'єктності та міжнародного визнання. Особливого значення набувають проєкти популяризації української літератури, мистецтва, музики та історії за кордоном.

Деколонізація охоплює також сферу освіти та науки. Перегляд навчальних програм, оновлення підходів до викладання історії та гуманітарних дисциплін сприяють формуванню нового бачення місця України в європейському та світовому історичному процесі. У результаті формується система знань, вільна від імперських стереотипів і спрямована на утвердження власної культурної перспективи.

Разом із тим деколонізація не повинна зводитися до механічного вилучення окремих символів чи культурних артефактів. Її головна мета полягає у створенні умов для повноцінного розвитку української культури, зміцнення історичної пам'яті та формування стійкої національної ідентичності [4, с. 34]. Саме тому деколонізаційні процеси мають супроводжуватися розвитком культурних інституцій, підтримкою національного культурного продукту та популяризацією української культурної спадщини.

Отже, деколонізація культурного простору України є важливою складовою сучасного етнокультурного розвитку. Вона сприяє подоланню наслідків імперської культурної політики, зміцненню національної ідентичності, відновленню історичної пам'яті та утвердженню культурного суверенітету держави. У сучасних умовах деколонізація виступає не лише культурним, а й суспільно-політичним процесом, який забезпечує формування власного символічного простору та створює підґрунтя для подальшого розвитку української нації.

Література

1. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 432 с.
2. Касьянов Г. Past Continuous: історична політика 1980-х – 2020-х років. Київ: Laurus, 2024. 688 с.
3. Масенко Л. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2023. 232 с.
4. Дроздов О., Дроздова І. Деколонізація суспільної свідомості в Україні: соціокультурні аспекти. *Українознавство*. 2023. № 4. С. 34–46.

Трансформація української культурної ідентичності в умовах європейської інтеграції

ХИЛЬКО Максим, м. Київ, Україна

Проблема культурної ідентичності посідає важливе місце в сучасних гуманітарних і суспільно-політичних дослідженнях. В умовах глобалізації та посилення міжкультурних взаємодій питання збереження культурної самобутності набуває особливого значення для держав, які проходять складні процеси політичної та цивілізаційної трансформації. Для України проблема культурної ідентичності безпосередньо пов'язана з реалізацією європейського інтеграційного курсу, що передбачає не лише інституційні зміни, а й переосмислення власного місця в європейському культурному просторі.

Культурна ідентичність являє собою сукупність уявлень про належність до певної культурної спільноти, яка формується під впливом історичної пам'яті, мови, традицій, символів та цінностей. Вона забезпечує відчуття спадкоємності історичного розвитку та сприяє збереженню культурної цілісності суспільства. Як зазначає М. Попович, культурна ідентичність українців історично формувалася на перетині різних цивілізаційних впливів, поєднуючи європейські традиції з власним культурним досвідом [1, с. 52].

Європейська інтеграція стала одним із найважливіших чинників трансформації української культурної ідентичності після відновлення незалежності України. Поступове зближення з Європейським Союзом сприяло поширенню демократичних цінностей, принципів культурного плюралізму, поваги до прав людини та міжкультурного діалогу. Водночас євроінтеграційні процеси актуалізували питання збереження національної самобутності в умовах відкритого культурного простору.

Важливу роль у трансформації культурної ідентичності відіграє українська мова. Упродовж останніх десятиліть вона дедалі більше утверджується як основа культурної єдності суспільства та один із ключових символів державності. На думку Л. Нагорної, мова є не лише інструментом комунікації, а й важливим механізмом формування колективної пам'яті та культурної самоідентифікації [2]. У контексті європейської інтеграції українська мова виступає важливим елементом представлення національної культури в загальноєвропейському просторі.

Суттєвого значення набувають процеси переосмислення історичної пам'яті. Європейська інтеграція сприяє формуванню нових підходів до інтерпретації історичного минулого, заснованих на принципах історичного плюралізму та критичного осмислення історичного досвіду. У цьому контексті відбувається подолання багатьох радянських історичних стереотипів та актуалізація європейських вимірів української історії. Як підкреслює Я. Грицак, повернення України до європейського історичного контексту є важливим чинником модернізації суспільної свідомості та національної ідентичності [3, с. 284].

Трансформація культурної ідентичності проявляється також у сфері культурних практик. Активізація міжнародних культурних обмінів, участь у програмах Європейського Союзу, розвиток академічної мобільності та цифрових комунікацій сприяють інтеграції української культури до загальноєвропейського культурного простору. При цьому спостерігається не розчинення української культури в глобальних процесах, а зростання інтересу до власної культурної спадщини як важливого елементу національного позиціонування.

Особливо помітною трансформація культурної ідентичності стала після початку російської агресії проти України. Війна актуалізувала питання цивілізаційного вибору та посилила усвідомлення належності України до європейського культурного простору. У суспільній свідомості європейська інтеграція дедалі більше сприймається не лише як зовнішньополітичний курс, а як форма захисту демократичних цінностей, культурної свободи та національної самобутності. Як зазначає В. Андрущенко, сучасна українська ідентичність формується на перетині національної традиції та європейських ціннісних орієнтирів [4, с. 73].

Важливим наслідком європейської інтеграції стало посилення уваги до культурної спадщини. Відбувається активізація процесів охорони пам'яток історії та культури, популяризація української культурної спадщини за кордоном, розвиток культурної дипломатії. Усе це сприяє формуванню позитивного образу України в Європі та зміцненню її культурної суб'єктності.

Водночас трансформація культурної ідентичності не означає відмови від національних традицій. Навпаки, сучасні процеси демонструють поєднання модернізації з прагненням зберегти культурну спадкоємність. Українська культура дедалі більше розвивається як складова європейського культурного простору, зберігаючи при цьому власну історичну специфіку та систему цінностей.

Отже, європейська інтеграція стала важливим чинником трансформації української культурної ідентичності. Вона сприяє переосмисленню історичної пам'яті, зміцненню ролі української мови, розвитку культурних практик та посиленню усвідомлення належності України до європейської цивілізації. Сучасна українська культурна ідентичність формується як поєднання національної самобутності та європейських цінностей, що створює підґрунтя для подальшого розвитку демократичного суспільства та зміцнення культурної суб'єктності держави.

Література

1. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 2018. 728 с.
2. Нагорна Л. П. Ідентичність: особистість, суспільство, політика. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 544 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX століття. Київ : Генеза, 2022. 360 с.
4. Андрущенко В. П. Ціннісна ідентичність українства в європейському цивілізаційному просторі. Київ : Знання України, 2021. 304 с.

Поетизація образу хліба у творчості Ліни Костенко, Івана Драча та Дмитра Павличка

ШАКУЛА Валентина, м. Переяслав, Україна

У художньому всесвіті Ліни Костенко образ хліба є насамперед категорією морально-етичною. Письменниця повертає образу хліба його первинну, сакральну чистоту, де хліб стає еквівалентом правди, совісті та людської гідності.

У поетичному мисленні Л. Костенко хліб тісно пов'язаний із концептом праці як вищого духовного акту. Земля, зерно, колос – це елементи тривалого, майже ритуального процесу, який вимагає від людини абсолютної щирості й моральної чистоти. Неповага до хліба чи його буденність у міському, споживацькому середовищі трактується авторкою як ознака духовної деградації суспільства.

У поезії «Балада про проросле зерно» Ліна Костенко поетизує нездоланну життєдайну силу хлібного злаку, який стає символом історичного безсмертя української нації, здатної відроджуватися після найстрашніших катастроф:

Здавалося, усе. Земля гробами сита.
Уже не буде сліз, не буде й молитов.
І знову хліб, і знову перші сходи,
і знову праця, свято соковите...» [1, с. 42].

У наведених рядках слово «хліб» означає початок нового цивілізаційного та національного циклу, виступаючи антитезою смерті й руйнуванню.

У поезії Ліни Костенко хліб виступає мірилом совісті, історичної пам'яті та зв'язку поколінь. Поетка часто протиставляє праведну працю біля землі духовній глухоті та споживацтву. Хліб у її художній філософії – це синонім життя та істини.

У поезії «Балада про проросле зерно» Ліна Костенко поетизує життєдайну силу хлібного злаку, здатного прорости попри будь-які історичні катаклізми:

Образ хліба у поетки завжди забарвлений глибокою повагою до тих, хто його вирощує. Земля і хліб сакралізуються, набуваючи ознак божественного дару, який вимагає від людини абсолютної моральної чистоти. Неповага до хліба прирівнюється до духовного самогубства.

Особливе місце у творчості Л. Костенко посідає трагічна пам'ять про Голодомор та воєнні лихоліття, де хліб набуває переосмисленого статусу єдиного порятунку. У поемі «Маруся Чурай» він фігурує як мірило людських взаємин і святиня, що супроводжує козацьку долю. Хліб у Ліни Костенко ніколи не буває «дешевим» чи «буденним»; він завжди освячений пам'яттю про предків:

...Був хліб святий, і праця була чесна,
і не топтали праведних святинь [2, с. 189].

Таким чином, у Ліни Костенко поетизація хліба реалізується через його сакралізацію як етичного архетипу, де паляниця є матеріалізованим виявом чесної праці та історичної пам'яті народу.

Якщо Ліна Костенко зосереджується на етико-історичному аспекті, то художній метод Івана Драча відзначається масштабною космізацією буденних речей. Хліб у поетичній рецепції І. Драча стає центром мікро- й макрокосму, естетичним абсолютом, що поєднує земне й небесне, прадавнє й модерне.

Поет-шістдесятник свідомо відходить від традиційного побутового змалювання селянської праці, натомість підносячи її до рівня космічної містерії. Яскравим прикладом такого підходу є вірш «Етюд про хліб», де процес його випікання матір'ю трактується як сакральний акт творення нового всесвіту:

Яйце розіб'є – наче сонце впало,
Ось і тісто жовтіє, немов янтар.
А піч палає, дихає назагал,
Приймає хліб, як найцінніший дар... [3, с. 88].

Метафоризація «яйце – наче сонце» відсилає до прадавніх космогонічних міфів про яйце як першооснову світу. Хліб у Драча народжується у вогні печі, що символізує очищувальну й творчу силу стихій. Автор використовує яскраві кольорові епітети («жовтіє, немов янтар»), що надає образу матеріальної, майже ювелірної цінності.

У «Баладі про соняшник» та інших поезіях збірки «Сонячний фенікс» Іван Драч

часто використовує символіку. Хліб у цій системі координат є земним еквівалентом сонця. Поетизація досягається через гіперболізацію та сміливі метафоричні зближення:

На столі моєму – сонце у хрусткій скоринці,
Пахне небом, пахне вітром і людським теплом» [3, с. 91].

Хліб у трактуванні І. Драча – це пахучий всесвіт, який інтегрує в собі зусилля людини, енергію сонця та щедрість землі. Поет трансформує традиційний образ, роблячи його динамічним, експресивним, наповненим потужним ментальним зарядом.

Для Дмитра Павличка образ хліба – це, насамперед, філософська категорія, міцно зцементована з концептами Батьківщини, материнської любові та синівського обов'язку. Його поетична система тяжіє до класичної строгості форми (сонети, притчі), де хліб стає ключовою метафорою людського призначення на землі.

У вірші «Хліб» автор розгортає філософську концепцію тривалого буття нації через призму вирощування зерна. Він для поета є найвищим авторитетом і суддею:

Він пахне полем, сонцем і трудом,
Його тримають руки, наче свято.
І перед цим пахучим сухарем
Схилити голову побожно треба, тато [4, с. 114].

Павличко акцентує на важкості хліборобської долі. Його хліб нерідко має «гіркий присмак поту», що символізує історичні випробування, які випали на долю українського селянства. У сонетах Д. Павличка цей образ часто римується з долею України, виступаючи матеріальним свідченням її життєздатності та незнищенності.

Особливо зворушливо поет поєднує образ хліба з образом матері. Материнські руки, що замішують діжу, постають як символ незрадливої вірності рідному порогу:

Мати хліб пекла, і пахло в хаті
Спокоєм, надією, добром... [5, с. 45].

У філософській ліриці Павличка хліб виконує функцію посланця між поколіннями. Він є етичним заповітом батьків дітям: жити чесно, працювати на рідній землі й ніколи не цуратися свого коріння. Хліб стає мірилом справжньої, нефальшивої любові до України.

Зіставлення поетичних моделей Ліни Костенко, Івана Драча та Дмитра Павличка дозволяє виявити як спільну етногенетичну основу досліджуваного образу, так і суттєві розбіжності в його естетичній реалізації.

Спільним для всіх трьох авторів є те, що хліб у їхній творчості протиставляється бездуховності, міщанству та історичному безпам'ятству. Проте кожен поет обирає свій шлях ліричного осмислення: від глибокого психологізму та етизму Л. Костенко через космічний вибух метафор І. Драча до строгих філософсько-національних дефініцій Д. Павличка.

Отже, поетизація образу хліба у творчості Ліни Костенко, Івана Драча та Дмитра Павличка є яскравим виявом неоромантичного оновлення української літератури другої половини XX століття. Автори виводять цей образ за межі побутового етнографізму, перетворюючи його на універсальний філософсько-естетичний маркер.

У поезії Ліни Костенко хліб репрезентує площину історичної пам'яті та безкомпромісної моралі. Він постає як сакральний критерій істинності людського буття, що протистоїть духовному нігілізму.

Іван Драч здійснює космізацію образу хліба. У його метафоричній системі випікання хліба прирівнюється до акту творення Всесвіту, а сама паляниця маркується як земне сонце, що акумулює в собі енергію космосу та людської праці.

Дмитро Павличко підкреслює національно-екзистенційну сутність хліба. Для нього він – це символ синівської вірності Батьківщині, зацементований важкою працею предків та благословенням матері.

Компаративний аналіз засвідчив, що попри різницю в індивідуальних художніх стилях (етико-психологічний у Л. Костенко, метафорично-експресивний у І. Драча, філософсько-реалістичний у Д. Павличка), образ хліба залишається наріжним каменем українського національного міфу, символізуючи незнищенність народу та його нерозривний зв'язок із рідною землею.

Таким чином, поетизація образу хліба в досліджуваному поетичному трикутнику має спільне етногенетичне коріння, проте відрізняється індивідуально-авторським наповненням. Якщо у Ліни Костенко хліб – це насамперед етичний імператив та історична пам'ять, у Івана Драча – космічний першоелемент і метафоричне сонце, то у Дмитра Павличка – національно-екзистенційна основа та символ синівського обов'язку. Разом ці бачення формують цілісний сакралізований образ хліба як наріжного каменя української ідентичності.

Література

1. Костенко Л. В. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.
2. Костенко Л. В. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. Київ: Веселка, 1990. 192 с.
3. Драч І. Ф. Сонячний фенікс: Поезії. Київ: Молодь, 1978. 232 с.
4. Павличко Д. В. Золоте яблуко: Поезії. Київ: Радянський письменник, 1983. 198 с.
5. Павличко Д. В. Бистрина: Вибрані поезії. Київ: Дніпро, 1980. 340 с.

Особистий фонд В. Барана як важливе джерело українознавчих студій

ШАКУРОВА Ольга, м. Київ, Україна

Володимир Баран – видатний український археолог, етнолог, історик та українознавець. Він народився 9 серпня 1927 р. у селі Дем'янів (сучасний Галицький район Івано-Франківської області) у селянській родині Данила Павловича та Ганни Степанівні. На той час ці західноукраїнські землі входили до складу Другої Речі Посполитої (1918-1939 рр.). Після закінчення початкової української школи в селі Дем'янів, вступив у польську середню школу в місті Бурштині (у вересні 1939 р. вона стала українською), навчання у якій завершив у 1941 році. Під час німецької окупації 1941-1944 рр. мешкав у рідному селі та допомагав батькам по сільському господарству. В 1944 р. після звільнення західних областей України від німецької окупації, вступив на другий курс Рогатинського педагогічного училища, яке закінчив з відзнакою у 1946 р. З 1946 р. по 1950 р. навчався на історичному факультеті Львівського державного педагогічного інституту, де отримав спеціальність викладача історії. Після закінчення Інституту працював кілька місяців у Львівському будинку вчителя на посаді завідуючого методичним кабінетом, а з лютого 1951 року по жовтень 1953 року – старшим науковим співробітником і керівником відділу культури і побуту у Львівському обласному державному архіві Управління Міністерства внутрішніх справ Української Радянської Соціалістичної Республіки. З жовтня 1953 р. по травень 1962 р. працював на посаді молодшого наукового співробітника, а з травня 1962 р. по квітень 1967 р. старшим науковим співробітником відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР. З квітня 1967 р. по серпень 1969 р. працював на

посаді доцента Львівського державного університету імені І. Я. Франка. Влітку 1969 року В. Баран переїздить до столиці України, де розпочинається його новий київський період життя та наукової діяльності, найбільш плідний та успішний, який тісно та нерозривно пов'язана з археологією. З серпня 1969 р. по травень 1978 р. працював на посаді заступника директора по науковій роботі Інституту археології АН УРСР. З вересня 1972 р. по серпень 1973 р. тимчасово виконував обов'язки директора Інституту археології. З 1978 р. по 2002 р. працював на посаді завідуючого відділом археології ранніх слов'ян Інституту археології АН УРСР. В члени КПРС вступив у 1956 році. У 1958 році захистив кандидатську, а в 1973 р. докторську дисертації [1].

З відновленням української державності у 1991 році, окрім постійної роботи в Інституті археології вчений розпочав працювати за сумісництвом в Інституті українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

За ініціативою його директора – Петра Кононенка, в Інституті українознавства у 1992 р. був створений відділ етнології, який займався дослідженням етнічної історії українського народу та науково-методичним забезпеченням вивчення її в середній та вищій школі. Володимир Баран близько десяти років, а саме з початку 1994 по 31 грудня 2003 р. очолював цей відділ і саме під його керівництвом він став одним із провідних в Інституті [2, с. 295].

Праця на ниві українознавства значно посилила наукові спроможності В. Барана як етнолога й історика.

Вагомим результатом близько семидесятилітнього наукового пошуку стало створення В. Бараном власної концепції раньосередньовічної теорії походження українського народу, започаткованої М. Грушевським [3].

В. Баран прожив 92 роки і посприяв збільшенню кількісних і якісних знань з української археології, історії, етнології та українознавства.

Наразі, в науковому архіві Інституті археології Національної академії наук України (далі – Інститут археології НАН України) зберігається особистий фонд В. Барана. Він складається з рукописів, машинописів, інформаційних документів, листування та інших матеріалів, які відображають його багаторічну наукову, науково-організаційну та просвітницьку діяльність як археолога, історика, етнолога, українознавця. Разом з тим, треба зауважити, що цей фонд перебуває на стадії упорядкування.

Одним з пріоритетних напрямків сучасних наукових досліджень в Україні є збереження історико-культурної спадщини та модернізація архівної справи. Саме тому вивчення архівних матеріалів, пов'язаних з дослідженням унікального особистого фонду В. Барана, є актуальною науковою проблемою.

У 2026 р. у межах виконання прикладної науково-дослідної роботи № 26БП079-02 «Створення цифрового архіву українознавчих студій» (2026-2028 рр., керівник – Р. Додонов) було підписано угоду між Інститутом археології НАН України, в особі заступника директора член-кореспондента Буйських Алли Валеріївни, яка діє на підставі статуту Інституту, з однієї сторони, та Науково-дослідним інститутом українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІ українознавства), в особі директора Додонова Романа Олександровича, який діє на підставі статуту Університету, з іншої сторони.

Основними напрямами співпраці у галузі науково-дослідницької діяльності є: виконання спільних науково-практичних робіт при створенні цифрового архіву член-кореспондента Володимира Даниловича Барана, який працював як в Інституті археології НАНУ та і в НДІ українознавства; консультативна допомога з питань відбору, зберігання та обліку архівних документів В. Д. Барана; вивчення та розробка спільної системи відбору, зберігання та обліку архівних документів В. Д. Барана; спільна підготовка науковцями наукових публікацій в журналах «Археологія», «Українознавство» та «Українознавчий альманах»; участь у наукових конференціях обох інституцій; надання можливості науковцям та співробітникам обох інституцій користуватися своїми бібліотеками, архівами та іншими інформаційними ресурсами.

Отже, оскільки, життя та діяльність В. Барана, було тісно пов'язане як з Інститутом археології НАНУ та і з НДІ українознавства, тому вивчення його особистого архіву дозволяє більш глибоко та повніше зрозуміти особистість вченого через унікальні архівні документи, які перебувають на зберігання у науковому архіві Інституту археології НАНУ. Дослідження також буде спрямоване на пошук, зібрання, впорядкування та публікацію раніше неопублікованих матеріалів В. Барана: рукописів, листів, чернеток наукових праць, експедиційних звітів, польових щоденників та інших, не передбачених номенклатурою документів.

Література

1. Автобіографія В. Барана 1983 року. Особистий фонд В. Барана. Науковий архів Інституту археології НАН України. С. 1.

2. Фігурний Ю. Життєвий шлях та наукова діяльність патріарха української гуманітаристики Володимира Барана (1926–2019). *Українознавство*. 2019. № 3(60). С. 204–221.

3. Фігурний Ю., Шакурова О. Етнокультурні та етногенетичні студії Володимира Барана (1991–2017). *Українознавство*. 2018. № 3 (68). С. 41–61.

Еволюція органів державної та партійної влади у МАРСР

ШЕВЧЕНКО Руслан, м. Кишинів, Республіка Молдова

Досліджуване питання можна поділити на 4 основні складові, пов'язані з виникненням та розвитком структур: 1) партійна влада; 2) законодавча; 3) виконавча; 4) судова. Партійні структури ми представляємо як окрему владу, основну гілку влади в Молдавській Автономній Радянській Соціалістичній Республіці (далі – МАРСР[22]) оскільки вона не тільки ніяк не залежала від інших гілок влади, а й керувала всіма їхніми діями.

I

Партійні органи в МАРСР, підпорядковані ЦК КП (б) України, що знаходився на той час у Харкові, вирізнялися суворою субординацією та мали меншу свободу дій. Згідно зі статутом Комуністичної партії (б) Росії, прийнятим у 1919 році, який діяв на момент створення МАРСР, обласний партійний комітет очолював колектив не менше 3 осіб, проводив засідання 2 рази на місяць, керував усіма партійними організаціями області, призначав редакційний склад обласного партійного органу, організовував та керував діяльністю всіх важливих для області підприємств, розподіляв у її межах кадри, фінансові ресурси та керував обласними фінансами. Зазначалося, що обласний партійний комітет керував виконкомами рад через партійні фракції та був зобов'язаний щоквартально подавати звіти про свою діяльність (у випадку МАРСР – ЦК КП (б) У). Тому ще в партійному статуті 1919 року було закріплено безпосереднє керівництво партійними органами всіма владними структурами області України» [7].

На XIV з'їзді Комуністичної партії (більшовиків) Росії (18–31 грудня 1925 року) у зв'язку з утворенням СРСР партію було перейменовано на Всесоюзну комуністичну партію (більшовиків) (ВКП (б)) України» [10]. Статут ВКП (б), прийнятий 17 червня

[22] З 12 жовтня 1924 р. до 5 грудня 1936 р. мала назву – Автономна Молдавська Соціалістична Радянська Республіка. Натомість у статті для зручності використовуємо лише як Молдавська Автономна Радянська Соціалістична Республіка.

1926 року, передбачав, що керівництво обласного партійного комітету обирається на обласній партійній конференції, яка проводиться раз на рік. На цій конференції заслуховувалися та затверджувалися звіти обласного партійного комітету, контрольних, ревізійних комісій та інших обласних партійних установ, обговорювалися питання партійної, радянської, побутової та професійної діяльності. Кількість членів Бюро обласного партійного комітету збільшувалася не менше ніж на 5 осіб. У Статуті 1926 року зазначалося, що «обласний (територіальний) партійний комітет... керує діяльністю органів рад, профспілок, кооперативів та інших організацій через партійні фракції», безпосередньо керує діяльністю комсомолу та подається звіти про його діяльність до ЦК. Отже, Статут Всесоюзної КП (б) 1926 року підтверджував «право» комуністичної партії на управління всіма сферами життя в області та в СРСР в цілому України» [4].

Водночас, ще одним специфічним аспектом партійних органів було те, що їхній статус не був закріплений у Статуті МАРСР, прийнятому 23 квітня 1925 року, а це означає, що вони навіть, згідно з радянським законодавством того періоду, були незаконним та неконституційним органом. Спочатку, 4 листопада 1924 року, рішенням Партійного бюро МАРСР було затверджено лише секретаря Молдавського обласного партійного комітету І. Бадеєва та керівників 3 секцій, найважливіших для досліджуваного періоду: 1) організаційно-навчальної, яка керувала всіма питаннями партійного життя (Раєвич); 2) агітації та пропаганди (Холостенко); 3) секції по роботі з жінками (Теміш) [1, dos.10, f.1]. Той самий Холостенко, трохи пізніше, через брак підготовлених кадрів, був обраний заступником секретаря Молдавського обласного партійного комітету та, 22 квітня 1925 року, залишив цю посаду[1, dos.89, f.185]. Ця посада відповідала посаді другого секретаря обкому партії, яка з'явилася пізніше. Судячи з документів цих років, деякий час керівники секцій працювали без заступників, яких призначили лише у 1925–1926 роках: Богопольська (заступник керівника секції агітації та пропаганди, з 14 липня 1925 року) [1, dos.89, f.137] та Россінський (заступник начальника організаційно-навчального відділу, 15 червня 1926 р.) [1, dos.320, f.115].

Оскільки організаційно-навчальний відділ був перевантажений поданими завданнями, оскільки він також вів облік членів партії та інформацію про них, через кілька місяців, 31 березня 1925 року, з нього було виділено Інформаційно-статистичний відділ (мовою того часу – Інформпод). Вайсмана було призначено керівником цього відділу [1, dos.89, f.75]. Щоб ліквідувати гостру нестачу досвідчених партійних кадрів, 17 лютого 1925 року в Балті було відкрито Радянську партійну школу 2-го розряду, яка готувала спеціалістів у галузі функціонування регіональних партійних органів[1, dos.89, f.44].

Водночас, відповідно до структури регіональних партійних комітетів, що існувала в ці десятиліття, у Молдавському обласному партійному комітеті були сформовані Жіноча секція (голова – Гирла, 1925–1928) та Загальна секція (голова – Похінін, 1926–1928) [1, dos.522, f.87; Ibidem, dos.919, f.162; 2].

Порівняно з іншими регіонами України, МАРСР залишалася територією, де переважало сільське господарство, зі слабкою промисловістю, а серед міст лише Балта, яка стала столицею МАРСР, та Тирасполь, який замінив Балту в цій якості в 1929 році, досягали незначних успіхів. Тому керівництво партії швидко зрозуміло, що сільську секцію слід сформувати у складі Молдавського обласного партійного комітету. Цей підрозділ був сформований і отримав назву Секції для роботи в селах (дата утворення секції в документах обласного партійного комітету відсутня). Через брак підготовлених кадрів керівником цієї секції став голова Уряду (Ради Народних Комісарів) МАРСР А. Строєв. Він поєднував ці посади з посадами Голови Виборчого комітету МАРСР (з 9 грудня 1924 року) та Голови Обласного кооперативного комітету (з 20 січня 1925 року) [1, dos.10, f.19, Ibidem, dos.89, f.18; Ibidem, dos.519, f.43].

Оскільки молдавани, народ, який дав назву республіці, були в меншості в МАРСР

(за переписом 1926 року, в МАРСР проживало 30,13% молдаван, 48,49% українців, 8,54% росіян, 8,48% євреїв, 4,36% представників інших етнічних груп) [13], МАРСР потребувала структури, яка б могла координувати національні питання та відносини між представниками різних етнічних груп. Вона була створена в 1925 році в рамках Молдавського крайового партійного комітету, а з 4 листопада 1925 року Салтанович був призначений її головою [1, dos.89, f.215]. У межах цієї ділянки також було створено німецький сектор на чолі з Підгостним [1, dos.320, f.145].

Оскільки в МАРСР була досить велика кількість католиків (поляків) та протестантів (німців), 14 квітня 1925 року в складі Молдавського крайового партійного комітету було створено Секцію культів, яку очолив Горбенко [1, dos.89, f.80].

Молдавському обкому партії підпорядковувалися окружні комітети партії – Тирасполь, Бірзула, Ананьєв, Дубоссари, Рибниця, Каменка, Олексіївка, створені в листопаді 1924 року[1, dos.10, f.3-4]. Наприкінці 1924 року було створено також Ставровський район, але його ліквідували вже в січні 1925 року [1, dos.89, f.6; 16]. Статут районного (волосного) партійного комітету був закріплений у розділі VIII Статуту Комуністичної партії Росії (б). Згідно з ним, районний партійний комітет обирався щокварталу (пізніше щорічно) і включав 3–5 осіб. До його функцій входили: керівництво всіма організаціями, розташованими в районі, реєстрація всіх членів партії, розповсюдження літератури, організація мітингів, уроків, створення нових первинних організацій, подання їх на затвердження обласному партійному комітету, управління районною скарбницею, звітування про роботу перед обласним партійним комітетом та ЦК ВКП (б) – щомісяця, та управління районною (волосною) радою та її виконкомом через партійну фракцію [7]. До її складу, у перші роки існування РАССМ, входила лише секція агітації та пропаганди [1, dos.89, f.86].

Інші структури райкому партії в документах Молдавського обласного комітету партії того періоду не згадуються.

Тому, незважаючи на статус партійних органів, закріплений у Конституції, їхнього власного Статуту було достатньо для управління діяльністю всіх районних організацій та установ.

Протягом кількох років Молдавський обласний комітет партії очолював секретар, якого іноді називали першим секретарем, іноді просто секретарем. На початку 1930-х років ситуація змінилася. У зв'язку з тим, що проблеми, з якими стикалися партійні органи, ставали дедалі складнішими, в умовах розпочатої колективізації та індустріалізації стало зрозуміло, що одна людина не в змозі вирішити весь комплекс цих проблем. Тому 2 липня 1932 року було запроваджено посаду другого секретаря, яку обійняв Мукле. Він мав вирішувати ті проблеми, з якими з різних причин перший секретар не міг впоратися, та замінювати його під час відряджень [1, dos.2068, f.74].

Крім того, у червні 1933 року було запроваджено посаду помічника першого секретаря обласного партійного комітету, яку обійняв такий собі Зей. Оскільки перший секретар координував, серед іншого, роботу органів державної безпеки та військових комісаріатів, Зей також взяв на себе керівництво секретним підрозділом Комітету [1, dos.2267, f.3]. Через кілька років функції секретарів були додатково розмежовані. Перший секретар відповідав за загальне керівництво, другий секретар – за підбір кадрів, а також були запроваджені посади третього секретаря, який відповідав за ідеологію (С. Зеленчук, з 5 травня 1938 р.), за пропаганду (Ф. Герліманов, з 24 лютого 1939 р.) та за кадри (Н. Крамар, з 21 червня 1939 р.) [1, dos.4097, f.5; Ibidem, dos.4405, f.1; Ibidem, dos.4406, f.4.]. У лютому 1933 року з'явилася структура, яка координувала партійну просвітницьку роботу – сектор партійної просвіти відділу пропаганди обласного комітету партії [1, dos.2266, f.3].

Окрім секції агітації та пропаганди, у січні 1934 року було створено також секцію масової агітації, але вона практично копіювала попередню та невдовзі після цього

зникла [1, dos.2471, f.1]. У лютому 1934 року вперше було створено Спеціальний сектор (далі Спеціальний відділ), який відповідав за відбір інформації про стан справ у райкомах партії та різних компрометуючих матеріалів на комуністів [1, dos.2481, f.83]. Того ж місяця було створено ще два департаменти – Департамент радянської торгівлі та Департамент промисловості та транспорту. (21 лютого 1934 р.) [1, dos.2472, f.1]. Так само, у лютому 1934 року, у зв'язку зі швидким збільшенням кількості комуністів у складі обласного партійного комітету, було створено секцію керівних органів партії, а через рік, у червні 1935 року, для реєстрації членів партії - підрозділ реєстрації та статистики [1, dos.2756, f.27]. У липні 1939 року цей підрозділ було перетворено на сектор партійної статистики та єдиного партійного квитка[1, dos.4459, f.8]. Також тоді, у липні 1939 року, було створено кілька галузевих секторів, прототип майбутніх секцій ЦК КП (б) Молдавії – сектори культури та науки, радянських організацій, земельних органів, партійних та комсомольських кадрів, оборонних організацій тощо [1, dos.4459, f.7-8]. Вся господарська діяльність партійних органів була зосереджена у фінансово-економічному секторі, створеному у вересні 1939 року, який також контролював фінансовий стан партійних структур [1, dos.4466, f.28]. У січні 1936 року школи були передані до новоствореного відділу шкіл та культурно-просвітницької роботи [1, dos.3098, f.5]. Повноваження Верховної Ради МАРСР тоді були настільки обмежені, що бюджет республіки вже відкрито приймався партійними органами. Для цього у вересні 1939 року було створено спеціальну комісію на чолі з тим самим С. Зеленчуком [1, dos.4466, f.37].

II

Вищим органом законодавчої влади та формально вищою структурою в МАРСР, відповідно до статті 11 Конституції МАРСР, був Молдавський з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, Центральний виконавчий комітет (ЦВК) та його Президія (з 1938 року, відповідно до Конституції СРСР 1936 року, ЦВК та його Президія називалися Президією Верховної Ради) [6; 8; 9; 14, с.33]. З'їзд Рад формально вважав себе носієм верховної влади в МАРСР, його рішення могли бути скасовані лише Центральним Виконавчим Комітетом України або Всеукраїнським з'їздом Рад. З'їзд мав збиратися один раз на рік. У виняткових випадках, за пропозицією Центрального Виконавчого Комітету України або Президії Центрального Виконавчого Комітету МАРСР, або на вимогу не менше 1/3 місцевості МАРСР, міг скликатися Надзвичайний з'їзд Рад МАРСР. З'їзд Рад встановлював основні напрямки діяльності Уряду та інших владних структур, включаючи внесення змін до Конституції, бюджету та території республіки [14, с.43]. Центральний виконавчий комітет МАРСР обирався З'їздом Рад та його Президією, і в період між з'їздами він формально керував усіма органами влади у МАРСР. Перший з'їзд Центрального виконавчого комітету відбувся у МАРСР 19–23 квітня 1925 року. Головою Центрального виконавчого комітету МАРСР був обраний Г. Старий. З'їзд прийняв Конституцію МАРСР яка згодом була остаточно затверджена IX з'їздом Рад України 10 травня 1925 року, яким також було внесено відповідні зміни до Конституції України. Конституція МАРСР, прийнята в 1925 році, діяла до 1938 року. На Другому з'їзді Рад МАРСР в травні 1926 року до Центрального виконавчого комітету було обрано 83 члени та 22 кандидати. Водночас було прийнято Положення про Центральний виконавчий комітет МАРСР, затверджене союзним Центральним виконавчим комітетом у лютому 1927 року. На засіданнях Центрального виконавчого комітету обговорювалися питання щодо зміни меж МАРСР, її районів, їх утворення та ліквідації, Кодекси, постанови, якими встановлювалися суспільно-політичне, економічне та культурне життя МАРСР, питання місцевих фінансів. Центральний виконавчий комітет МАРСР був відповідальний за свою діяльність лише перед З'їздом Рад та Центральним виконавчим комітетом МАРСР. Для кворуму було потрібно не менше 1/3 його

членів [3; 5; 14, с.43-45, 55]. Статус МАРСР у складі України був чітко закріплений у Конституції цієї республіки, прийнятій 10 травня 1929 року (до цього цей статус не був окреслений в основному законі України). Конституція МАРСР була єдиною з усіх Конституцій автономних республік, яка була затверджена законодавчою владою автономії, а не республіки, до складу якої входила ця автономія [15, с. 296-297].

Усі органи місцевого самоврядування МАРСР безпосередньо підпорядковувалися ЦВК, до якої входили міські та сільські ради, їх виконавчі комітети та районні з'їзди рад. У період між районними з'їздами виконавчі комітети підпорядковувалися керівництву всіх структур районного управління [14, с.48]. До грудня 1925 року окружні виконавчі комітети діяли тимчасово. Їхній остаточний склад був затверджений Бюро Молдавського обласного партійного комітету лише 1 грудня 1925 року [1, dos.88, f.53].

5 травня 1926 року Центральний Виконавчий Комітет і Верховна Рада України затвердили Положення про районні з'їзди Рад та районні виконавчі комітети. До складу районного з'їзду Рад входили делегати від усіх Рад – сільських, селищних та міських у пропорції 1 делегат на 500 жителів сільських Рад та 100 жителів міських та селищних Рад, робітники фабрик та заводів, військовослужбовці [3].

Це Положення вже передбачало сегрегацію сільських жителів порівняно з міськими. Але, порівняно з історично відомим переписом майна, який існував у кількох державах і на початку XX століття, в СРСР і особливо в МАРСР діяв «міський» перепис – міста та їхні мешканці вважалися вищою категорією, голос міського жителя дорівнював 5 голосам представників нижчої категорії – селян. Районні з'їзди скликалися окружними виконавчими комітетами раз на рік, вони керували підпорядкованими органами влади, включаючи окружні виконавчі комітети, обирали їх членів, ревізійні комісії та делегатів на з'їзд Рад від усієї Молдови. Районні виконавчі комітети вирішували питання адміністративного, військового, податкового, фінансового, організаційного та соціально-культурного характеру, сільського господарства, лісового господарства, комунального господарства та обслуговування населення. Кількість членів окружних виконавчих комітетів могла бути різною. Тираспольський, Ананьївський, Балтський, Бірзулинський та Рибницький районні виконавчі комітети мали 25 членів та 7 кандидатів, тоді як Каменський, Григоріопольський та Слободзейський' районні виконавчі комітети мали по 17 членів та 5 кандидатів кожен. Районні виконавчі комітети підпорядковувалися з'їздам Рад та їх виконавчим комітетам [3]. Окрім цього, 17 лютого 1925 року в МАРСР були створені міські ради – у Бірзулі, Рибниці, Ананьєві, Тирасполі [1, dos.89, f.44].

У травні 1926 року Другий з'їзд Рад МАРСР прийняв Положення про сільські Ради МАРСР, яке розширило їхню діяльність та надало їм права у сфері побутового, культурного та соціального будівництва. Сільські Ради утворювалися в селах з населенням не менше 1 000 осіб. Населені пункти, де проживало менше 1 000 осіб, об'єднувалися 1 сільською радою, якщо вони розташовувалися на відстані не більше 3 км від центрального населеного пункту. Окремі сільські Ради в населених пунктах з населенням 500–1 000 осіб могли бути створені лише в тому випадку, якщо їх об'єднання призвело б до незручностей для населення. Сільська рада обиралася жителями відповідного села терміном на 1 рік за нормою 1 делегат на 100 селян та 1 делегат на 20 робітників радгоспів, промислових підприємств та військовослужбовців, розташованих на території відповідної сільської ради. Сільська рада мала компетенцію вирішувати організаційні, сільськогосподарські, адміністративні, фінансові, громадські та інші проблеми. Окрім ради, створювалися комісії (секції) з питань культури та освіти, фінансово-економічних, адміністративних, організації побуту тощо. Комісії підпорядковувалися сільській раді та діяли під керівництвом президії сільської ради або її голови [3].

У новій Конституції МАРСР, прийнятій 6 січня 1938 року, права вищого законодавчого органу перейшли від З'їзду Рад до Верховної Ради та її Президії, створеної на базі З'їзду. Цей документ набагато конкретніше та чіткіше окреслював функціонування законодавчого органу, права та повноваження МАРСР, які були суттєво розширені порівняно з 1925 роком. Якщо раніше ці права включали лише питання, пов'язані з бюджетом, фінансами, помилуванням, кордонами республіки, проектами кодексів, усіма рішеннями щодо політичного та економічного життя, то тепер автономії надавалися права у сфері охорони громадського порядку, управління страхуванням, промисловості, торгівлі, сільського господарства, комунально-житлового управління, охорони здоров'я, освіти, культурно-просвітницьких закладів, організації фізичного виховання та спорту тощо[14, с. 44–45, 82].

Протягом 16 років існування МАРСР структура Президії ЦВК/Президії Верховної Ради практично не змінювалася. Спочатку вона складалася лише з 2 секцій – секції національних меншин (створена в 1925 році, керівник – Шаєвич) та загальної секції (створена в 1926 році, керівник – Попович) [1, dos.522, f.49]. Через кілька років було створено організаційний відділ, який очолив Луковецький, а з червня 1932 року – Негруца [1, dos.2070, f.2]. Далі, протягом кількох років поспіль, структура вищого органу законодавчої влади МАРСР не зазнавала жодних змін. Лише у 1938 році, з перетворенням Всеукраїнського з'їзду рад на Верховну Раду, очолювану Президією, тут також відбулися деякі зміни. У січні 1939 року було створено інформаційно-статистичний відділ, який очолив В. Васалатій [1, dos.4420, f.20]. А в липні 1939 року було створено юридичний відділ, який очолив П. Вербовецький [1, dos.4459, f.20].

III

Судову гілку влади в МАРСР очолював Головний суд області. Він був заснований Партійним бюро МАРСР 9 грудня 1924 року. Його головою було призначено Іванченка [1, dos.10, f.19]. Згодом це рішення було включено до Статуту МАРСР (стаття 41), прийнятого 23 квітня 1925 року. Головний суд діяв на підставі Положення, затвердженого Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом. До його функцій входили: розгляд місцевих законів з питань судової практики, розгляд заяв про перегляд справ, що залишилися невирішеними районними судами МАРСР скасування в порядку нагляду рішень і вироків районних судів та розгляд у касаційній формі та перегляд вироків з правом їх зміни та скасування. Головний суд мав право розглядати справи особливої важливості щодо звинувачення керівників МАРСР, крім випадків, коли за рішенням Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету ці справи розглядаються Верховним Судом України, якому підпорядковувався Головний суд МАРСР. Виконання рішень Головного суду мав здійснювати Народний комісаріат юстиції МАРСР [1, dos.14, f.48-49].

До кінця 1925 року до складу Головного суду МАРСР входили Голова, Заступник голови, 4 члени, 2 додаткові судді та апарат. Як судді першої інстанції функціонували районні народні суди, що обиралися терміном на 1 рік, відповідно до Положення про судовий устрій України, сектори народних судів, у містах та промислових районах – робітничі сесії народних судів (голова та 2 постійні члени). Крім того, були засновані спеціалізовані суди: арбітражна, судова та земельна комісії; комісії у справах неповнолітніх тощо [3]. 18 грудня 1926 року Центральний виконавчий комітет та Верховний адміністративний суд МАРСР затвердили Положення про Народний комісаріат юстиції. Цей правовий акт покладав на згадану структуру завдання здійснювати нагляд за всіма судами, що діяли в Автономній Радянській Соціалістичній Республіці. Комісаріат юстиції Автономної Радянської Соціалістичної Республіки підпорядковувався відповідному комісаріату України, що дозволяло Києву здійснювати постійний контроль над судами автономії, підтверджувати, скасовувати або оскаржувати рішення, прийняті цими структурами [17].

Після прийняття нової Конституції СРСР у 1936 році судову систему МАРСР було перебудовано відповідно до територіально-адміністративного поділу республіки. Районні народні суди розглядали кримінальні та цивільні справи, що належали до їхньої юрисдикції. Головний суд МАРСР, який у 1937–1938 роках називався Обласним судом, а з 1938 року – Верховним Судом, розглядав справи особливої важливості, що належали до юрисдикції цього суду [17]. Однак, порівняно з Конституцією 1925 року, Конституція МАРСР, прийнята 6 січня 1938 року, не деталізувала профіль справ, які міг розглядати Верховний Суд республіки. Судова діяльність в МАРСР могла здійснюватися не лише Верховним Судом та районними народними судами, а й спеціальними судами, створеними на основі рішень Верховної Ради СРСР. Ця Конституція визначала термін, на який обиралися судді Верховного Суду (5 років) та районних судів (3 роки). Був передбачений принцип, за яким обиралися судді – загальна таємність та рівне виборче право, мова, якою велося судочинство (молдавська та українська, російська була відсутня). Підкреслювалося, що судова діяльність в МАРСР була відкритою, що судді були незалежними та підпорядкованими лише закону. Все це було новинкою для тих часів, порівняно з Конституцією 1925 року, навіть в умовах, коли багато з тих заяв залишалися лише на папері [4, с.89].

IV

Виконавчу владу представляла Рада Народних Комісарів (РНК) МАРСР. Вона була утворена Центральним виконавчим комітетом МАРСР і включала: Голову народних комісарів: 1) внутрішніх справ; 2) юстиції; 3) освіти; 4) сільського господарства; 5) соціального страхування; 6) охорони здоров'я; 7) фінансів; 8) внутрішньої торгівлі; 9) робітничо-селянської інспекції; 10) праці; 11) Голови Ради народного господарства. Окрім нього, повноважні представники союзних народних комісаріатів при РНК України мали, крім РНК МАРСР, своїх представників, які включалися до її складу з правом дорадчого голосу. Таке ж право дорадчого голосу в РНК МАРСР мали, як об'єднані комісаріати, Статистичне управління та Головне політичне управління. Інші особи могли бути включені до складу РНК з правом дорадчого або вирішального голосу [14, с.45–46].

РНК МАРСР підпорядковувався ЦВК МАРСР та ЦВК України та виконував їхні доручення. Останній мав право скасовувати свої рішення. Народні комісаріати поділялися на 2 категорії: 1) неуніфіковані (тобто підпорядковані, перш за все, органам влади МАРСР, після війни ці структури називалися міністерствами республіканського підпорядкування – *Р.С.)* – Народні комісаріати внутрішніх справ, сільського господарства, охорони здоров'я, освіти, соціального страхування, юстиції. Вони мали виконувати деякі доручення та завдання органів влади України та подавати їм запитувану інформацію та звіти; 2) уніфіковані з відповідними комісаріатами України: Народним комісаріатом внутрішньої торгівлі; Праці, Робітничо-селянською інспекцією; Фінансів, Радою народного господарства; Статистичним управлінням; Головним політичним управлінням (після війни структури з таким статусом називалися міністерствами союзного підпорядкування – *Р.С.)*. Керівників необ'єднаних комісаріатів обирала ЦВК МАРСР, за винятком наркома юстиції та прокурора МАРСР (до 1931 року ці посади були об'єднані), кандидатури на яких мали бути узгоджені з Комісаріатом юстиції України. Прокурор МАРСР підпорядковувався Прокурору України відповідно до спеціального Положення про Комісаріат юстиції України [12, с. 62; 14, с. 46–47].

Накази, положення та інші рішення, прийняті необ'єднаними комісаріатами, могли бути скасовані Центральним виконавчим комітетом МАРСР, якщо вони не відповідали законам автономії. Центральний виконавчий комітет МАРСР інформував про ці факти РНК України та відповідні українські комісаріати. Усі керівники об'єднаних комісаріатів МАРСР призначалися Центральним виконавчим комітетом МАРСР після узгодження з відповідними комісаріатами України. Вони підпорядковувалися як

Центральному виконавчому комітету та РНК України, так і галузевим комісаріатам України та виконували їхні рішення, накази, розпорядження та завдання. Ці рішення українських комісаріатів могли бути зупинені Центральним виконавчим комітетом МАРСР, якщо вони не відповідали законам МАРСР та України. Про ці факти негайно повідомлялися РНК України та відповідний комісаріат України[12, с. 62: 14, с. 47–48].

Першим Головою РНК МАРСР став А. Строєв, але до кінця перебування на цій посаді, у 1926 році, його не затвердило на ній Бюро Молдавського крайового комітету КП (б) У [1, dos.10, f.19, Ibidem, dos.89, f.18; 3].Того ж дня, 9 грудня 1924 року, народними комісарами стали Криворуков (охорони здоров'я), Меренер (фінансів), Шишкевич (внутрішньої торгівлі) та Рисаков (зовнішньої торгівлі). 6 грудня 1924 року Августа було призначено керівником Відділу місцевого господарства (далі – Комунального господарства) [1, dos.10, f.19-20; Ibidem, dos.11, f.2.]. Однак, перший повний склад РНК МАРСР згадується лише в документах 1926 року. Відповідно до рішення Бюро Молдавського крайового комітету КП (б) від 7 травня 1926 року, до його складу входили: голова – Г. Старий (Борисов), наступник Строєва, комісари – фінансів (Меренер), праці (Галицький), освіти (Бучушкан), охорони здоров'я (Субботін), робітничо-селянської інспекції (Арборе), юстиції (Строєв), внутрішніх справ (Корнєв), внутрішньої торгівлі (Шишкевич), сільського господарства (Лойтр), голова Центральної ради народного господарства (Август) [1, dos.519, f.43]. 10 травня 1926 року бюро Молдавського крайового комітету партії також затвердило уповноваженого з питань соціального страхування (Данілова) та голову Державного планового комітету зі статусом заступника голови РНК (Бубновського) [1, dos.519, f.49].

Були зроблені подальші спроби створити низку галузевих відділів. Деякі з них були успішними. Наприклад, створення Народного комісаріату м'ясної промисловості (27 серпня 1937 року Герасимова було призначено комісаром) [1, dos.3664, f.17]. Ця структура функціонувала до ліквідації МАРСР. Ще одним успішним прикладом є створення Комісаріату постачання у листопаді 1932 року [1, dos.2070, f.155]. Він не лише проіснував до 1940 року, а й був відроджений і функціонував у МАРСР протягом багатьох років, зокрема в 1960-х. Те саме стосується і Главліту, створеного в січні 1936 року [1, dos.3105, f.21]. Ця структура пережила навіть часи МССР і була остаточно ліквідована в 1993 році. Однак деякі структурні спроби зазнали невдачі. Наприклад, Комісаріат легкої промисловості (19 травня 1932 року, комісар – Фейгін) [1, dos.2073, f.65]. У МАРСР на той час було мало організацій, що діяли в цій галузі. Він не зміг взяти на себе керівництво ними і зник через рік. Деякі відділи були ліквідовані через надання їхніх функцій українським комісаріатам. Так сталося з Комісаріатом соціального страхування, ліквідованим 24 березня 1927 року та відновленим лише 30 жовтня 1934 року[1, dos.939, f.30; Ibidem, dos.2484, f.133].

Підсумовуючи вищесказане, слід зазначити, що владні структури МАРСР всередині України певною мірою випереджали статут майбутньої МАРСР, також створеної на базі МАРСР. Незважаючи на централізоване партійне керівництво та підпорядкування партійної організації Молдови всередині України ЦК КП (б) У, а всередині МАРСР – безпосередньо ЦК Союзу КП(б), вважала себе добровільно включеною до складу України та формально мала право вийти з її складу [12, p.61; 18, p.175]. МАРСР мала своє постійне представництво, окрім уряду України, до 1938 року. Пізніше, 10 травня 1941 року, така ж посада, але окрім уряду України, була створена в МССР [12, p.70; 18, p.176]. У процесі підготовки до прийняття Конституції України Уповноважений юстиції України М. Скрипник доручив створити у складі МАРСР наркомати оборони, внутрішніх справ та зовнішньої торгівлі [12, p.61–62]. Деякі з цих ідей почали реалізовуватися в РРФСР, хоча згодом їх втілення було зупинено. Наприклад, бюро Молдавського обласного партійного комітету України своїм рішенням від 31 березня 1925 року звернулося до командування 151-го полку 51-ї дивізії з проханням відкликати на службу Похило, якого було рекомендовано на посаду секретаря Народного комісаріату закордонних справ [1, dos.89, f.74]. Раніше, 9 грудня 1924 року, також було призначено наркома зовнішньої торгівлі Рисакова [1, dos.10, f.19]. У МССР 2 з цих ідей були реалізовані, хоча й суто формально: 23 лютого 1944 року були створені наркомати оборони та закордонних справ [11; 18]. Ці структурні рішення також були симптомами тимчасової присутності МАРСР в Україні, що було очевидним ще під час процесу створення МАРСР [12, p.61-62].

Відмінність Молдавського обласного партійного комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (б) від інших обласних партійних комітетів полягала також у наявності великої кількості національних меншин. Тому в його складі були створені Секції релігій та національних меншин. Інші підрозділи Комітету відповідали структурі обласних партійних комітетів, затвердженій на той час.

Ще однією ідеєю, яка вперше була реалізована в МАРСР, було створення системи управління виконавчою гілкою влади за 2 категоріями: єдині та неєдині комісаріати. Перші, за часів МАРСР, були перетворені на міністерства союзного підпорядкування, друга категорія – на міністерства республіканського підпорядкування.

А саме, в процесі створення МАРСР на території сучасної Молдови вперше були створені структури антиконституційної влади, і, водночас, головної влади в республіці – партійні органи. Вони керували всіма сферами життя в республіці, спираючись лише на розділи та пункти власного Статуту. Ця ситуація, створена з прийняттям Статуту РКП (б) ще в 1919 році, залишалася незмінною до 1977 року, коли керівна роль партії була закріплена у ст. 6 Конституції СРСР. Верховна влада Рад (на той час – ЦВК), закріплена в Конституції, залишалася лише формальною, тобто лише на папері.

Характерною для того періоду була процедура обрання сільських та міських Рад, в рамках якої мешканці сіл переходили в нижчу соціальну категорію – 1 голос виборця з міста дорівнював 5 голосам виборців з сіл. Це виявляло повну недовіру більшовиків до селян, яких радянський режим розглядав як представників дрібної буржуазії, яку ще потрібно було піддати тривалій обробці, перш ніж справді визнати їх радянськими громадянами.

Судова та виконавча гілки влади, хоча й мали певний ступінь автономії від центральної влади України, досить суворо контролювалися нею, і значна частина вищих посадових осіб МАРСР мала бути узгоджена з українським керівництвом.

Таким чином, ідея формування обмеженої автономії у складі України була реалізована в МАРСР. Незважаючи на те, що в наступні роки цей «експеримент» був припинений, а в радянський період між МАРСР та МССР намагалися провести якомога менше паралелей, водночас МАРСР значною мірою стала прототипом статусу МССР у складі СРСР, і, на нашу думку, ця концепція повинна бути піддана ретельному вивченню фахівцями.

Джерела та література

1. Agenția Națională a Arhivelor. Fond 49. Inv.1. Dosarul. Filă.
2. URL: (https://cyberleninka.ru/article/n/kommunisticheskaya-partiya-na-rubezhe-1920-1930-h-gg-mezhdu-vlastyu-i-obschestvom-na-primere-deyatelnosti-orlovskogo-okruzhkoma-vkp-b/viewer) (accesat 15.07.2026)
3. URL: (https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionno-pravovoy-status-i-organy-gosudarstvennoy-vlasti-moldavskoy-avtonomnoy-sovetskoy-sotsialisticheskoy-respubliki/viewer) (accesat 15.07.2026)
4. URL: (https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/vkpb1926.htm) (accesat 15.07.2026)
5. URL: (https://history.gospmr.org/moldavskaya-avtonomnaya-sovetskaya-soczialisticheskaya-respublika-1924-1940-gg/) (accesat 15.07.2026)

6. URL: (http://knowbysight.info/1_SSSR/09011.asp) (accesat 15.07.2026)
7. URL: (https://opentextnn.ru/old/history/rushist/sovigu/libraries/ustavkpss/index.html@id=6686) (accesat 15.07.2026)
8. URL: (https://web.archive.org/web/20171228134233/) (accesat 15.07.2026)
9. URL: (https://www.prlib.ru/item/1268512) (accesat 15.07.2026)
10. URL: (https://www.prlib.ru/history/619820) (accesat 15.07.2026)
11. Șevcenco R. Dicționarul abrevierilor sovietice. A–Я. Chișinău: Lexon-Prim, 2023. 251 p.
12. Șevcenco R. Statutul internațional al Moldovei: aspecte istorico-juridice (1359–1991). Chișinău: Pontos, 2007. 112 p.
13. Бурменко Л. МАССР в контексте национально-государственного строительства в СССР. *Studia Universitatis Moldaviae. Revista științifică a USM*. 2013. nr.10 (70). С. 61–66.
14. Вехи молдавской государственности. Координатор и научный редактор В. Царанов. Кишинев: SRL «Metrompaș», 2000. 327 с.
15. Вологдин А.А. Конституционно-правовой статус и органы государственной власти Молдавской Автономной Советской Социалистической Республики. *Русин*. 2018. №53. С.292–310.
16. Галущенко О. Сравнительный анализ истории Молдавской АССР и АТО Гагаузия. К постановке проблемы. URL: (https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/125-131_7.pdf) (accesat 15.07.2026)
17. Ковальски С.В., Анточ А.М., Булатович К. Система советского права в Молдавской ССР (1924–1940). URL: (https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-sovetskogo-prava-v-moldavskoy-assr-1924-1940-gg/viewer) (accesat 15.07.2026)
18. Шевченко Р. Политическая система в Молдавской ССР (1940–1957). *PONTES. Review of South East European Studies*. III–IV. Chișinău, 2009. P. 170–188.

Мотив втрати в українській дитячій мілітарній літературі (2024–2025 рр.)

ШИНКАРИК Юліана, м. Київ, Україна

Сучасний етап розвитку українського суспільства в умовах тривалої війни росії проти України гостро актуалізує потребу в пошуку дієвих соціокультурних та психолого-педагогічних інструментів для делікатної інтеграції травматичного досвіду в свідомість зростаючого покоління. Традиційні підходи дитячої літератури, що базувалися на замовчуванні складних тем або надмірній романтизації бойових дій, виявляються неефективними перед запитом сучасних юних читачів на чесність. У зв'язку з цим постає потреба комплексного аналізу мілітарної прози 2024–2025 рр., яка потребує вивчення її не лише як художнього феномену, а й як терапевтичного та націєтворчого інструментарію, що здатний трансформувати біль втрати у фундаментальний ресурс національної стійкості.

Метою дослідження є комплексний українознавчий та психолого-педагогічний аналіз мотиву втрати в українській дитячій мілітарній літературі 2024–2025 рр. для виявлення специфіки її еволюції від заспокійливих наративів до етики художньої чесності та методології її інтеграції в освітній простір.

У нашій науковій розвідці представлено українознавче осмислення етичних вимірів і трансформації смислів у мотиві втрати родини та близьких під час російсько-української війни в українській мілітарній літературі для дітей. Встановлено, що розуміння мотиву втрати в українській дитячій літературі періоду 2024–2025 рр. засвідчує якісно новий, зрілий етап розвитку національного українознавчого дискурсу, фіксуючи перехід від заспокійливої терапії та реакції на шок до глибокої етичної відвертості, деконструкції табуйованих тем і формування в дитини активної суб'єктності. Виявлено, що сучасна воєнна проза для дітей, представлена творами Аліни Отземко, Катерини Єгорушкіної, Дзвінки Матіяш, Тетяни Руменко, Дмитра Кузьменка, Олени Скуловатової та інших авторів, остаточно відмовляється від надмірної романтизації війни на користь легітимізації дитячого страху, болю та невизначеності. Зазначено, що завдяки потужним художнім метафорам і специфічним сучасним культурним кодам література трансформує сприйняття втрати з руйнівної порожнечі на ціннісну спадщину. У цьому контексті фізично зруйнований дім перетворюється на внутрішній простір національної ідентичності, а пам'ять про полеглих героїв інтегрується як в особистий, так і в загальнонаціональний досвід боротьби за свободу, забезпечуючи тяглість поколінь і виконуючи важливу націєтворчу функцію. Дослідження показує, що такий літературний катарсис синхронізується з еволюцією практик читання серед українських дітей (згідно із соціологічними даними Info Sapiens та моніторингом «Читання без кордонів» Національної бібліотеки України для дітей) [1, 2]. Ця еволюція демонструє зростання частки самостійного читання задля задоволення та інтелектуального розвитку, де книга слугує інструментом адаптації, а вибір підлітками чесного діалогу свідчить про їхнє становлення як активних літописців власної епохи. Наголошено, що домінування пригодницьких і гумористичних творів у читацьких уподобаннях дітей увиразнює потребу в збереженні ментальної цілісності та визначенні безпечних територій, що вимагає від авторів і педагогів відмови від прямолінійної дидактики на користь делікатних, синергійних підходів. Обґрунтовано, що сучасна література про війну для дітей постає не просто як сухий текстовий документ, а як комплексний терапевтичний інструментарій: паратекстуальні елементи та візуальні коди ілюстрацій (зокрема, роботи Анастасії Банкулової [6]) знижують тривожність і створюють візуальний простір довіри, тоді як інтерактивні додатки (у виданнях Аліни Отземко [9, 10]) уможливлюють опрацювання травми через творчу дію. Варто відзначити, що завдяки потужним художнім метафорам і специфічним сучасним культурним кодам література трансформує сприйняття втрати з руйнівної порожнечі на ціннісну спадщину. У цьому контексті фізично зруйнований дім перетворюється на внутрішній простір національної ідентичності, а пам'ять про полеглих героїв інтегрується як в особистий, так і в загальнонаціональний досвід боротьби за свободу.

Основним результатам нашого аналізу підлягав корпус прозових творів для дітей останніх років, які демонструють якісно новий етап вітчизняного літературного процесу. У повісті Дзвінки Матіяш «Ми повертаємось додому» [5] смерть і втрата перестають бути табуйованими темами, стаючи частиною повсякденного філософського осмислення дитини, яка критикує «несправжнє життя» і брехню. Книга Тетяни Руменко [6] десакралізує страх через рольову гру та візуальну модерацію ілюстрацій Анастасії Банкулової, перетворюючи біль розділеності на незламний родинний зв'язок. Повість Олени Скуловатової «Щоденник моєї ма» [7] досліджує шлях підлітка Аврори від ескапізму у віртуальному просторі «Роблокс» до прийняття реальності через тепло сільського життя та зв'язок з конем Вітерцем. У книзі Дмитра Кузьменка «Я, тато і Висока Гора» [8] спільний похід у гори створюють навколо дитини захисний купол, де батько демонструє зразок свідомого батьківства. Дилогія Аліни Отземко — «Чому тато не вдома?» [9] та «Чому тато загинув?» [10] — слугує потужним інструментом бібліотерапії, де чесний діалог про загибель доповнено інтерактивними додатками (зростаюча листівка з насінням та стікер-банка для спогадів), які допомагають опрацювати травму через творчу дію. Книжка Аліни Отземко «Чому тато загинув?» [10] посідає особливе місце в сучасній українській літературі для дітей, оскільки не просто описує трагедію, а слугує путівником через найважче

переживання дитини, коли родичі чи близькі на війні. Цей твір функціонує як засіб бібліотерапії, де в щирому діалозі матері та сина розгортаються теми смерті, героїзму, вічності. Розповідь починається з першого знайомства дитини з атрибутами війни — військовим цвинтарем. Автор вдало вловлює дитячу наївність у сприйнятті дійсності: герой зазначає, що хоч могил з прапорами багато, їх «менше, ніж могло б бути без них» [10]. У цій фразі прихована глибока надія на те, що армія та його батько зуміли захистити багатьох. Коли дитина ставить пряме запитання на визначення ворога — «А ці люди, що загинули, їх усіх убили росіяни?» [10], — мати обирає шлях чесності, а не замовчування. Вона пояснює різницю між природною смертю та загибеллю в бою: «Не всі. Тільки ті з прапорами, бачите? Це військові, які захищали нас і всю країну від росіян, а самі загинули» [10]. Таке пояснення допомагає дитині сформувати ціннісний каркас, у якому смерть батька сприймається не як випадкова несправедливість, а як акт вищого захисту.

Важливим висновком нашої роботи є те, що успішна рецепція цих текстів в освітньому та родинному просторі критично залежить від опанування інструментів тактичної комунікації. Педагоги та батьки мають спиратися на методики з посібників «Тактична комунікація для закладів освіти» від проєкту «Як ти, брате?» [3] та «Як ти, сонечко?: посібник з тактичної комунікації з дітьми під час війни» [4], де наголошується на відмові від приховування правди та необхідності чесного визнання власної вразливості задля зменшення дитячої тривоги.

Отже, українська дитяча мілітарна література 2024–2025 років у поєднанні з практиками тактичної комунікації стає надійним моральним запобіжником проти дегуманізації. Вона не лише фіксує історичну катастрофу, а й трансформує особистий біль утрати на ресурс довготривалої стійкості, формуючи цілісну особистість нового покоління та закладаючи смислові підвалини повоєнного українознавчого світогляду. Обґрунтовано, що сучасна мілітарна література для дітей постає не просто як сухий текстовий документ, а як комплексний терапевтичний інструментарій: паратекстуальні елементи та візуальні коди ілюстрацій знижують тривожність і створюють візуальний простір довіри, тоді як інтерактивні додатки уможливлюють опрацювання травми через творчу дію.

Важливим висновком нашої роботи є те, що успішна рецепція цих текстів в освітньому та родинному просторі критично залежить від опанування інструментів тактичної комунікації. Педагоги та батьки мають спиратися на методики з посібників «Тактична комунікація для закладів освіти» від проєкту «Як ти, брате?» [3] та «Як ти, сонечко?: посібник з тактичної комунікації з дітьми під час війни» [4], де наголошується на відмові від приховування правди та необхідності чесного визнання власної вразливості задля зменшення дитячої тривоги.

Література

1. Зміцнення позиції української книги. Звіт про дослідження читання 2024: соціол. дослідж. / Info Sapiens ; [на замовлення ДУ «Український інститут книги» у межах Стратегії розвитку читання на період до 2032 року]. Київ, 2024. 151 с. URL: https://www.sapiens.com.ua/publications/socpol-research/329/Зміцнення%20позиції%20української%20книги.%20Звіт%20про%20дослідження%20читання%202024.pdf

2. Читання без кордонів. Національна бібліотека України для дітей. URL: https://t-a-yaku.github.io/readingwithoutborders/

3. Тактична комунікація для закладів освіти: посібник. Проєкт «Як ти, брате?». URL: https://yakty.com.ua/shop

4. Як ти, сонечко?: посібник з тактичної комунікації з дітьми під час війни. Проєкт «Як ти, брате?». URL: https://yakty.com.ua/storage/app/media/Yak%20ty_sonechko_web-compressed.pdf

5. Матіяш Д. Ми повертаємось додому. іл. Мар'яни Микитюк. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 176 с.

6. Руменко Т. Як ти, тату? Люблю тебе, мамо! іл. Анастасії Банкулової. Талант, 2024. 112 с.

7. Скуловатова О. Щоденник моєї ма. іл. Валерії Печеник. Харків: Vivat, 2024. 280 с.

8. Кузьменко Д. Я, тато і Висока Гора. іл. О. Шатохін. Харків: Vivat, 2024. 64 с.

9. Отземко А. Чому тато не вдома? Київ: Тічер, 2024. 64 с.

10. Отземко А. Чому тато загинув? Київ: Тічер, 2025. 96 с.

Північне Причорномор'я в джерелах, матеріалах фонду польськомовної літератури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ЯКУБОВА Тетяна, м. Київ, Україна

У фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – НБУВ) зберігаються чисельні матеріали з історії Північного Причорномор'я (XVI-початок XX ст.), що є науковою перспективою для книгознавства, модерного українознавства. Значна кількість джерел з історії Північного Причорномор'я зберігається в Інституті рукопису НБУВ (далі – ІР НБУВ). Значний масив книжкових пам'яток та джерел з зазначеної проблематики зберігається також в декількох колекціях, бібліотеках у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ (далі – ВБЗІК ІК НБУВ), (фонд дореволюційної періодики, «Бібліотека римо-католицької Луцько-Житомирської семінарії», фонд польськомовної літератури, фонд франкомовної літератури, Бібліотека університету Св. Володимира, Бібліотека Київської духовної академії та ін.). Не дивлячись на невелику кількість наукових робіт з зазначеної проблематики, окремого історико-книгознавчого, історико-джерелознавчого огляду потребують історіографія та джерела з фондів НБУВ, зокрема з фондів ІР НБУВ, ВБЗІК ІК НБУВ, що містять історичний матеріал з історії Північного Причорномор'я (XVI-початок XXст.). Актуальність розвідки полягає в тому, що в статті представлено короткий огляд джерелознавчих, книгознавчих матеріалів з фондів ІР НБУВ, ВБЗІК ІК НБУВ щодо історії Північного Причорномор'я. Наголошується на актуальності вивчення цієї теми та її нового осмислення в умовах російсько-української війни та процесів європейської інтеграції вітчизняного науково-освітнього простору, книгознавства. У статті представлено короткий історико-книгознавчий огляд книжкових видань, узагальнено внесок досліджень польських науковців з історії Північного Причорномор'я (кінець XVIII- початок XX ст.) з фондів франкомовної та польськомовної літератури та інших бібліотек у фондах ВБЗІК ІК НБУВ в контексті наукової перспективи для модерного українознавства, книгознавства. У представленому короткому історико-книгознавчому огляді книжкових видань, виокремлені дослідження, спогади мандрівників, матеріали польських хронік, польської періодики, польських енциклопедій щодо історії Північного Причорномор'я та Криму (фонди ВБЗІК ІК НБУВ). Відмічене також короткий комплекс джерел з фондів ІР НБУВ з зазначеної проблематики. Наголошується на тому, що історичні матеріали з історії Північного Причорномор'я, відомості про які представлені в статті, в короткому історико-книгознавчому огляді з фондів ВБЗІК ІК НБУВ та в короткому огляді комплексу джерел з фондів ІР НБУВ є науковою перспективою для книгознавства, регіональної історії, модерного українознавства, історії Півдня України, козакознавства, краєзнавства, що складає наукову новизну статті. Виокремлена тематика історії Північного Причорномор'я в поетичних творах Антона Голова-

того (пісня «Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий...», фонд дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ). Відмічена значимість поетичних творів Адама Міцкевича, написаних в Одесі, в творчості польського поета - романтика на Півдні України (книжкові видання А. Міцкевича зберігаються в фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ). Матеріали статті надають історико-книгознавчі відомості для створення наукового покажчика «Історія Північного Причорномор'я в фондах ВБЗІК ІК НБУВ».

Тема історії Північного Причорномор'я в фондах НБУВ, польській історичній літературі досліджувалась в низці наукових праць: *Гутник Л. М., Галькевич Т. А. Одеса: подорож у часі (міські краєвиди на поштових листівках початку ХХ ст.). НБУВ. 2025 р. // http://www.nbuv.gov.ua/node/6679; А. М. Беба. Український журнал «Світло» (1910-1914) – освітній часопис для сім'ї та школи. ВБЗІК ІК НБУВ. 2023р. //http://www.nbuv.gov.ua/node/6334***;** *Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського : довідник. Вип. 2. Історичні колекції монастирів та релігійних навчальних закладів / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; упоряд. О. В. Заєць, відп. ред. Г. І. Ковальчук. Київ, 2024. 302 с.; Дослідники історії Південної України: бібліографічний довідник / Упорядник Ігор Лиман. Київ, 2013. Том.1. 2013. 382с. Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні (1992 - 2015) : бібліографічний покажчик / Центр пам'яткознавства НАН України і Укр. т-ва охорони пам'яток історії та культури ; голов. ред. О. М. Титова; упоряд. С. Ю. Зозуля. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. 105 с. - (Серія "Бібліографічні покажчики"; вип. 5).*

Історія Північного Причорномор'я, Османської імперії увійшли в коло наукових та бібліофільських уподобань орієнталіста, славіста, історика української мови і літератури академіка Агатангела Кримського (1871-1942), який, працюючи на ниві сходознавства та українознавства в Україні, вважав, що він «вже вічно буде українцем». У 2026 році ми відзначаємо 155 річницю від дня народження А.Ю. Кримського. Багатогранною була діяльність А. Кримського в царині українознавства та розбудови Всеукраїнської Академії наук. А. Кримський відстоював ідею окремішності й безперервності процесу історичного розвитку України («Київська старовина», 1898 р., участь ученого в полеміці україністів, журнал зберігається в фонді дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ) [4, с.173-175]. Наукова та бібліотечна спадщина ученого, що зберігається в фондах НБУВ продовжує бути актуальною для досліджень різних наукових тем з історії Півдня України, зокрема Північного Причорномор'я. Архівна спадщина А. Ю. Кримського зберігається в ІР НБУВ у ф. 36 (ф. ХХХVI), ф. І, та ф. ІІІ і складає разом близько 4,5 тис. од. зб. [5, с. 1-20]. В Українську академію наук передали свої книгозбірні видатні учені України, зокрема, вдова професора В. Антоновича першою передала бібліотеку В. Антоновича, також до УАН перейшли книгозбірні А. Кримського, О. Левицького, В. Модзалевського, В. Іконникова [11, с. 121-128]. Необхідно зазначити також, що складають наукову перспективу для книгознавства, модерного українознавства дослідження фондів бібліотеки А. Кримського щодо виявлення книжкових видань, що містять історичні матеріали з історії Північного Причорномор'я, Півдня України, зокрема Криму, а також книг та періодики за темою «Україна-Туреччина», що також можуть бути задіяні при створенні в перспективі наукового покажчика «Північне Причорномор'я в фондах бібліотеки А. Кримського», (фонди НБУВ).

Комплекс джерел з історії Північного Причорномор'я міститься в низці архівів у фондах ІР НБУВ. Це документи Архіву Одеського товариства історії та старожитностей з фондів ІР НБУВ щодо епохи російсько-турецьких війн та Півдня України XVIII ст., історії Османської імперії (XVII-XIX ст.). (ІР НБУВ. Ф.V.) [19, с.8-12]. В Архів Одеського товариства історії та старожитностей ІР НБУВ, ф.V. містяться документи про фортецю Кінбурн, острів Березань, розкопки на острові Березань під керівництвом відомого одеського археолога, історика, професора Новоросійського університету в Одесі Ернеста Штерна (1859- 1924). В 1904–1913 роках, розкопки Березанського античного поселення на о. Березань проводив Ернест Романович Штерн - почетний член Одеского товариства історії та старожитностей [9, с. 688]. Низка документів, в фондах ІР НБУВ, ф V, надає історичний матеріал про археологічні дослідження на о. Березань, що очолив Е. Штерн у 1906-1908рр., про картографічні джерела щодо історії фортеці Акерман. *Лист віце-президента Одеського товариства історії та старожитностей Штерну Ернесту Романовичу щодо планів Акерманської фортеці. 3 квітня 1899 р. Одеса. 2 с. (ІР НБУВ. Ф.V.2054).* Історико-біографічний, джерелознавчий матеріал щодо життя та наукової діяльності Е. Штерна в Одесі, епістолярій знаного одеського археолога Е.Штерна в фондах Архіву Одеського товариства історії та старожитностей (ІР НБУВ, ф.V.) містить наукову перспективу для досліджень з теми «Україна-Німеччина», з історії Північного Причорномор'я, що є актуальними в часи нашого воєнного сьогодення та нашої сучасної освітньо-наукової євроінтеграції [22, с. 88-91]. Адже, Е.Штерн у 1905 році отримав диплом Німецького Археологічного інституту. *Диплом Археологічного інституту Німецької імперії про обрання Ернеста фон Штерна членом інституту. 1905р. Квітень. Німецькою мовою. 1с. (ІР НБУВ. Ф.V.3699).*

У часи російсько-турецької війни 1787–1791 рр., штурм турецької фортеці на о. Березань було здійснено 7 листопада 1788 року козаками Чорноморського козацького війська на чолі з Антоном Головатим (1744–1797) - кошовим отаманом Чорноморського козацького війська, що командував козацькою флотилією [3, с. 1-7]. Антон Головатий відомий також як автор кількох віршів-пісень, зокрема «Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий!», «Ей, годі нам журитися, пора перестати!», в яких передаються настрої колишніх запорожців. Ці вірші поширювалися в списках та багато разів друкувалися в пісенниках кінця XVIII–XIX ст. Про А. Головатого згадував у своїх творах Т. Шевченко («Сліпий», «До Основ'яненка», «Близнецы»). Існує ескіз олівцем «А. Головатий біля Неви» авторства Тараса Шевченка [2, с. 1-7]. Антон Головатий в пісні «Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий...» передав настрої колишніх запорожців, які після зруйнування Запорізької Січі сподівалися одержати вільні землі між Дністром і Бугом. Козаки покладали надії на князя Г. О. Потьомкіна. У 1792 р. була підписана грамота про утворення Чорноморського війська на Кубані, куди переселилися колишні запорожці. Антон Головатий у пісні «Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий...» згадує землі в Північному Причорномор'ї, що були близькими до турецького кордону поблизу фортеці Очаків. Ці землі «од Дністра до Бугу», що запорожцям, за словами пісні А. Головатого, дав гетьман для рибної ловлі та торгівлі, століттями були відомі українському козацтву та складали один з пріоритетів у воєнній, дипломатичній, торгівельній діяльності для Січі та Гетьманщини в XVI-XVIIIст. Ім'я українського гетьмана, що дав запорожцям ці землі «од Дністра до Бугу», А. Головатий в відомому тексті своєї пісні «Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий...», прямо не вказує. За нашою думкою, А. Головатий в своїй пісні «Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий...» мав на увазі гетьмана Богдана Хмельницького та його гетьманські справи щодо кордонів України.

Польський історик І. Чарновський у праці «Ukraina i Zaporoże czyli Historia kozaków» («Україна і Запоріжжя або історія козаків») (1854) змальовує події російсько-польської війни 1655 р. Автор відзначає, що на театр воєнних дій гетьман Богдан Хмельницький послав полковників, а сам займався тільки дипломатичними справами. Прийнявши посланця Польщі, гетьман поставив його до відома про кордон України з боку Польщі: південний кордон він визначив аж до Дніпровської затоки понад Чорним морем над фортецею Очаків. (За нашою думкою, це землі біля тогочасного турецького кордону на відносно невеликій відстані від Дніпровсько-Бугзького лиману та фортеці Очаків). Таким чином, пише польський історик, гетьман Богдан Хмельницький здійснював певну мету. Визначивши кордони, гетьман залишив вільною до-

рогу до Чорного моря українським купцям, що направлялись торгівельним шляхом від Січі до Очакова. Польська сторона була вимушена погодитися з вимогами гетьмана Б.Хмельницького щодо визначеного кордону. (*Czarnowski J. Ukraina i Zaporoże czyli Historia kozaków. T. I. Warszawa: Nakladem J. A. Breslavera, 1854. 321 s.* Фонд польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ). Так, ми можемо відмітити козацькі зимівники та козацькі прикордонні форпости в Північному Причорномор'ї, що знаходились на відносно невеликій відстані від турецької фортеці Очаків у XVIII ст. Бугогардівська паланка (1734–1775) мала в своїх межах 373 зимівники. Прогноївська паланка (1735–1769), що знаходилась на Кінбурнській косі [15, с. 316; 14, с. 678].

У другій половині XVIIIст., землі козацьких вольностей в північно-східному напрямку від фортеці Очаків над турецьким кордоном (1700-1740 рр.) між ріками Південний Буг та Дніпро, відносно неподалік від округи фортеці Очаків, відмічені також на карті Дебоксета (1751р.). *Генеральна Карта від Києва до Очакова по річці Дніпро та по степу до Азова з показанням Нової Сербії із слобідським козацьким поселенням та з Українською лінією, складена Дебоксетом у 1751 році (копія надрукована в літографії Д. Кленова в Одесі). 1843 р. ДАОО України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 1.* На карті Дебоксета (1751 р.) відмічені «Очаків», «Кінбурн», «Степ де Білгородські і Буджацькі татари кочують», «Степ де ногайські татари кочують», «Старий турецький кордон створений у 1711 році», «Турецький кордон 1700-1740 років», «Зимівники та житла запорозьких козаків» на землях між Бугом та Дніпром поруч з тогочасним турецьким кордоном (1700-1740рр.), «Чорне море», «Азовське море», ріки Дністер, Буг, Інгул, Дніпро [6, с.7]. Рукописна копія карти Дебоксета зберігається в фондах НБУВ. *Генеральная Карта от Киева по реке Днепру до Очакова и по степи до Азова с показанием Новой Сербии со Слобоцким казачьим поселением и с Украинскою линиею, также Турецкой области и Польскаго владения с Российскою Империею границ / Скопир. с таковой же, сост. в 1751 г., инж.-полк. Дебоксетом и ген.-лейт. Хорватовым. - Б. м. : [б. и.], [1751]. - 1 к. : 2 цв. ; 76x89 см. - Рукоп., 2 цв.* (НБУВ. Сектор картографічних видань. Рукописні карти. // https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_sk/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=KARTM&P21DBN=KARTM&S21FMT=briefwebr&S21ALL=(%3C.%3EK%3D%D0%90%D0%94).

У Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України) зберігається «Архів Коша Нової Запорозької Січі» (Ф. 229), що містить документи з історії українських козаків та турецького панування в Північному Причорномор'ї, а також документи про перебування українських козаків на землях Північного Причорномор'я, в фортеці Очаків та на землях її округи, під час воєнних операцій, торгівельних справ, справ козацької воєнної розвідки.

Антон Головатий. «Ой Боже наш, Боже, Боже милостивий...»:

Ой Боже наш, Боже, Боже милостивий,
Що ми народилися в світі нещасливі.
Служили вірно в полі і на морі,
Та остались убогі, босі й голі;
Старались землю заслужити,
Щоб в вольності нам віку дожити.
Да й дав же гетьман од Дністра до Бугу,
Границя по Бендерську дорогу,
Дністровий і Дніпровий обидва лимани,
В них добувати рибу, справляти каптани.
Прежнюю взяли да й сю одбирають,
А нам дати Тамань обіцають [2, с. 1-7].

У пісні А. Головатого «Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий...» простежується згадка про козацькі християнські традиції епохи козацької доби, коли століттями прикордонна територія поблизу фортеці Очаків, усвідомлювалась українським козацтвом, як земля козацьких вольностей та Свободи. Тієї Свободи, про яку писав Григорій Сковорода в оді «De libertate», що присвячена Свободі - головній цінності козацького життя, що її відстоював, за Г. Сковородою, також і український гетьмана Богдан Хмельницький. Північне Причорномор'я стало землею козацьких вольностей в наслідок різних історичних подій в епоху козацької доби в Україні, зокрема також і завдяки воєнно-морським козацьким експедиціям до берегів Туреччини (перша половина XVII ст.), торгівлі українських козаків за торгівельним шляхом Січ, Очаків, Стамбул, дипломатичним відносинам Січі з Очаковом, Кримом та адміністраціями турецьких прикордонних фортець, воєнним походам під стіни фортеці Очаків та інших турецьких фортець у Північному Причорномор'ї в XVI-XVIII ст. Північне Причорномор'я, з південним степовим простором, як землю козацьких вольностей, добре знав і гетьман Іван Мазепа, коли порадив шведському королю Карлу XII відступ від Полтави до Очакова, після Полтавської битви (1709 р.). Отже, пісня А. Головатого «Ой Боже наш, Боже, Боже милостивий...» ще раз говорить нам про значення для українського козацтва земель Північного Причорномор'я, в історичній ретроспективі, як «земель козацьких вольностей», що також входило в XVI-XVIII ст., до християнських та воєнних традицій українського козацтва часів епохи козацької доби в Україні. У пісні А. Головатого «Ой Боже наш, Боже, Боже милостивий...» ми знаходимо вислів «справляти каптани». Каптан - старовинний верхній чоловічий одяг, який був досить поширений в Україні за козацьких часів. «Справляти каптани» (або «справити каптан») - це старовинний вислів в козацькій Україні, який означав також купувати, замовляти або лагодити новий верхній одяг (каптани, жупани). Такий вираз в класичній українській літературі та історичних творах також підкреслював підготовку козаків до походів [10,с.543]. У пісні А. Головатого «Ой Боже наш, Боже, Боже милостивий...» вираз «Справляти каптани», на нашу думку, означає також торгівлю українських козаків з турецькою стороною в фортеці Очаків або підготовку до воєнних походів до турецьких прикордонних фортець на землях Північного Причорномор'я. (Антон Головатий. «Ой, Боже наш, Боже, Боже милостивий...» і «Ей, годі нам журитися, пора перестати..,.» - тексти, опубліковані з копії рукопису кінця XVIII ст. у журналі «Киевская старина», 1883, т. V, с. 206-207 (Известия и заметки), журнал зберігається в фонді дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ. Антон Головатий. «Ой Боже жь нашъ, Боже милостивый!» // *Антон Васильевич Головатый // Современник: Литературный журнал. СПб., 1848. Т. X. № 7. С. 1-26. ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Сов-к/1848/т. 10 № 7. Фонд дореволюційної періодики*).

Документи архіву фортеці Св. Єлизавети про Південь України XVIII ст. та події навколо фортеці Очаків у другій половині XVIII століття, містять історичні матеріали з історії Північного Причорномор'я епохи козацької доби в Україні. (ІР НБУВ.Ф.IX) [19, с. 8-12]. Історичні матеріали з історії Північного Причорномор'я з фондів ІР НБУВ містяться також в різних рукописах духовних осіб, біографії яких пов'язані з Півднем України. ІР НБУВ. Ф. V, од. зб. 462-546. Гавриил – Архиепископ Екатеринославский, Херсонский и Таврический [Рапорты духовных правлений, монастырей, церквей и др. документы] (1738–1799). (ІР НБУВ. // https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe). ІР НБУВ. Ф. V, од. зб. 547-612. [Указы Синода, Епископа Славенского и Херсонского Никифора, Екатеринославской Духовной Консистории, Херсонской Казенной палаты; Предписание Военного министерства ... и др. документы] (1785–1837). (ІР НБУВ. //https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe). Також історичні матеріали з історії Північного Причоромор'я містить комплекс польськомовних рукописних джерел з фонду 24 (XXIV) ІР НБУВ "Уманська збірка". Колекція рукописів і автографів польських та західноєвропейських діячів XVI – початку XX ст., зібрана Антоном Казимировичем Жолкевським (1856– [після 1909]). Об-

сяг фонду: 2704 од. зб. Крайні дати документів фонду: XVI–XX ст. (ІР НБУВ // http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_arch/cgiirbis_64.exe). Матеріали Уманської збірки містять одеській епістолярій, біографічні відомості про родину Жолкевських - представників польської шляхти з Поділля, що перебували в Одесі в XIX ст. [19, с. 8-12].

У фондах ВБЗІК ІК НБУВ, в декількох фондах та бібліотеках, зберігаються примірники франкомовних книг авторства Яна Потоцького з історії Північного Причорномор'я, зокрема – це книги про Скіфію та Сарматію (Бібліотека Волинського губернського комітету, Бібліотека університету Св. Володимира, фонд франкомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ). Ян «Непомуцен» Потоцький (пол. Jan Nepomucen Potocki, 8.03. 1761, с. Пиків Вінницького повіту, (тепер Калинівський район, Вінницька область) - 2.12. 1815, Уладівка, Літинський район, Вінницька область) - польський письменник, історик, славіст, етнограф, археолог, географ, соціолог, публіцист, редактор, видавець, бібліограф, мандрівник Європою та Азією, граф. Автор праць, які започаткували краєзнавче вивчення Волині, Поділля та Херсонщини. У XVIII – на початку XIX ст., опубліковані франкомовні книги авторства Я. Потоцького, що містять матеріали античних авторів із питань стародавньої і середньовічної історії слов'ян та історії, географії Східної Європи, у тому числі й України: «Дослідження про Сарматію» (т. 1-4, Варшава, 1789-1791), «Історичні та географічні матеріали про Скіфію, Сарматію і слов'ян» (т. 1-4, Брауншвейг-Берлін, 1796), «Стародавня історія народів Росії» (СПб., 1802), «Стародавня історія Херсонської губернії» (СПб., 1804), «Стародавня історія Подільської губернії» (СПб., 1805), «Стародавня історія Волинської губернії» (СПб., 1805) [7,с.457]. Книги із власної Бібліотеки граф Я. Потоцький подарував у бібліотеку Кременецької гімназії. Також, книги з приватної Бібліотеки Я. Потоцького зберігаються в бібліотеці Кременецького ліцею, Королівській бібліотеці (Regia), в інших книжкових зібраннях у фондах ВБЗІК ІК НБУВ. Фото титульних аркушів франкомовних книг Я. Потоцького, зокрема про Північне Причорномор'я, та фото дарчих написів Я. Потоцького на його книгах представлені на електронній виставці, що присвячена книгам з Бібліотеки Я. Потоцького в фондах ВБЗІК ІК НБУВ [12, с. 1-7]. Представлені в статті книгознавчі відомості щодо франкомовних книг Яна Потоцького та книг польських науковців, мандрівників, літераторів про Північне Причорномор'я можуть в перспективі бути задіяні при створені наукового покажчика «Історія Північного Причорномор'я в фондах ВБЗІК ІК НБУВ».

Potocki Jan (1761-1815). Fragments Historiques et Géographiques Sur La Scythie, La Sarmatie et Les Slaves. Brunswick : s.n., 1795. T. 1; Livres I-XXVIII. - 1795. - 110, 206, 96 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: ВГК 577. Бібліотека Волинського губернського комітету). Potocki Jan (1761-1815) Fragments Historiques et Géographiques Sur La Scythie, La Sarmatie et Les Slaves. Brunswick : s.n., 1795. T. 2; Livres XXIX-XXXVIII. - 1795. - 408 p. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: ВГК 577. Бібліотека Волинського губернського комітету). Potocki Jan (1761-1815). Fragments Historiques et Géographiques Sur La Scythie, La Sarmatie et Les Slaves. Brunswick : s.n., 1795. T. 3; Livre XXXIX-XLII . - 1795. - [2], 185, [6], 231 p. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: ВГК 577. Бібліотека Волинського губернського комітету). Potocki J. Fragments historiques et geographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves. : T.4. / J. Potocki. - Brunsvic : Libr. des Ecoles, 1796. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Із фр В 579 / 4. Фонд франкомовної літератури). Potocki J. Fragments historiques et geographiques sur la Scythie, la Sarmatie et les Slaves. : T.3. / J. Potocki. - Brunsvic : Libr. des Ecoles, 1795. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Із фр В 579 / 3. Фонд франкомовної літератури). Bohusz Stanislas Sestrengewicz. Histoire de la Tauride. Brunswick : Chez Pierre-François Fauche et Gomr. Imprimeurs-Libraires, 1800. T. 1. - 1800. - 395 p. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: ІЗ фр. А 3432/1. Фонд франкомовної літератури). Kaczkowski Karól. Dziennik podróży do Krymu, odbytey w roku 1825. W Warszawie : Dr. N. Glücksberga, 1829. - (Na dochod institutów ubogich). Cz.2. - 1829. - 167 s., tab.3. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр:

ІЗ пол. А 1808/2. Фонд польськомовної літератури). Kaczkowski Karól. Dziennik podróży do Krymu, odbytey w roku 1825 / Karól Kaczkowski. - w Warszawie : Dr. N. Glücksberga, 1829. - (Na dochod institutów ubogich). Cz.1. - 1829. - 110 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: ІЗ пол. А 1808/1. Фонд польськомовної літератури). Kaczkowski Karol Maciej (1797-1867). Dziennik podróży do Krymu, odbytey w roku 1825. W Warszawie : druk N. Glücksberga, 1829. Cz. 3. - [4], 170 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: ІЗ пол. А 1177/3-4. Фонд польськомовної літератури). Kaczkowski Karol Maciej (1797-1867). Dziennik podróży do Krymu, odbytey w roku 1825 / przez Karóla Kaczkowskiego. - W Warszawie : druk N. Glücksberga, 1829. Cz. 4. - [4], 154 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: ІЗ пол. А 1177/3-4. Фонд польськомовної літератури).

Професор слов'янської літератури, великий польський поет Адам Міцкевич (пол. Adam Bernard Mickiewicz; 1798 - 1855) прибув до Одеси 17 лютого (1 березня) 1825 року, для отримання посади вчителя Рішельєвського ліцею. В Одесі А. Міцкевича поселили на території ліцею Рішельє. Також, в Одесі А.Міцкевич написав свою поезію, відому як «одеська лірика» [8,с.85-96]. В фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ зберігаються книжкові видання поезії А.Міцкевича, зокрема це і книга, видана у Львові, в якій надрукована «одеська лірика» поета. *Mickiewicz Adam (1798-1855). Wiersze pisane w Petersburgu i Odessie 1824-1825 ; Sonety erotyczne i krymskie ; Wiersze pisane w Moskwie i Petersburgu 1825-1829 ; Wiersze pisane po wyjeździe z Rossyi 1829-1855 ; Urywki 1824-1825 ; Wiersze przypisywane Mickiewiczowi 1824-1855. Wydanie Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza. Lwów : nakładem Towarzystwa, 1900. [4], 304 s. - (Dzieła Adama Mickiewicza / [wyd. Wilhelm Bruchnalski] ; t. 2). (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: ІЗ пол. В 6454/2. Фонд польськомовної літератури. Bruchnalski, Wilhelm (1859-1938) (видавець).* Ранній період творчості Адама Міцкевича був пов'язаний з Одесою. Тут він провів дев'ять місяців, написавши ліричні вірші (серед них і любовні «одеські сонети»), які ввійшли також до книжки «Кримські сонети». Українські переклади поезії «Акерманські степи» Адама Міцкевича із циклу «Кримські сонети», були створені Максимом Рильським і Борисом Теном [13,с.96]. А. Міцкевич в вірші «Stepy Akermańskie» («Акерманські степи») поетично представив свої враження та почуття замилування природою Півдня України під час подорожі Одещиною. А.Міцкевич у «Stepy Akermańskie» поетично оспівує Акерманські степи, (степи навколо фортеці Акерман), коли «то блискає Дністро, то лампа Акерману» [13,с.96]. Отже, як свідчить його поезія «Stepy Akermańskie», Адаму Міцкевичу південно-українські Акерманські степи принесли світлі почуття радості, спокою та подиву від краси природи навколишнього світу Півдня України. Безумовно, перебування А. Міцкевича в Північному Причорномор'ї сприяло появі у поета світлих почуттів радості, душевної поетичної гармонії, любові до життя та внутрішнього спокою, необхідного для літературної творчості.

«Акерманські степи» авторства Адама Міцкевича вперше надруковано в журналі «Вестник Европы», 1830, №1 (січень), під заголовком «Малороссийский перевод из «Крымских сонетов» Мицкевича». Підписано криптонімом: «Ш» [1,с.52]. Відомо, що прізвище Левка Івановича Боровиковського (1806-1889), що зробив цей переклад українською мовою вірша А.Міцкевича «Акерманські степи» було підтверджено на підставі «Реестра...», де цей твір стоїть під номером 38 (рубрика «Сонеты, Мицк[евич]»). Левко Боровиковський у «Реестре моим пьесам», доданому до листа І. Срезневському від 24 вересня 1834 року, подає назви близько 80 віршів, згрупованих за жанровими ознаками (балади, пісні, думи, переклади).

Смеркає вже; нігде ні шляху, ні кургану;
Шукаю шляхових на небі я зірок,
Гень, блись! Чи хмара то? То зіроньки світок?
Ні, то синіє Дністр – то світло Акерману.

(Адам Міцкевич. «Акерманські степи». Переклав Левко Боровиковський) [1, с. 52].

Перебування Адама Міцкевича в Одесі (кінець зими до листопада 1825року) – це важлива біографічна віха в житті та творчості поета - романтика, коли на Півдні України була створена «одеська лірика», яка і по сей день цікава для дослідників. А. Міцкевич Одесу та Крим поетично-філософські сприйняв як простір свободи, тимчасового відпочинку, «комфортних контактів та неофіційного спілкування». Південна Одеса - «перлина» над теплим Чорним морем, в першій половині XIX століття стала в житті та творчості поета світлим, романтичним, поетичним символом лицарського кохання та «опозицією волелюбного півдня» для «півночі та холодного Петербургу» [24, с.119-128]. У фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ зберігається книга «Кримські сонети» авторства А. Міцкевича, видана в Варшаві в 1910 році, (Gebethnera i Wolffa; Gebethnera i Spółki (коштом)) та книжкові видання поезії А.Міцкевича раннього та пізнього періодів творчості поета. *Mickiewicz Adam (1798 - 1855). Sonety krymskie. Farys. Warszawa : [Druk W.L. Anczyca i Spólki], 1910. - 26s. - (Biblioteczka Uniwersitetów Ludowych i Mlodzieży Szkolnej ; 143). (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: І3 пол. А 430/143. Фонд польськомовної літератури).Mickiewicz Adam (1798-1855). Poezye Adama Mickiewicza. - Nowe uzupełnione wydanie ułożone przez Piotra Chmielowskiego. - Warszawa : nakładem księgarni A. Gruszeckiego, 1886. T. 1. - [8], 300, II s. : 1 portr. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: І3 пол. А 2260/1-3. Chmielowski Piotr (1848-1904) \уклад.\. Фонд польськомовної літератури).Mickiewicz Adam (1798-1855). Poezye Adama Mickiewicza. - Nowe uzupełnione wyd. ułożone przez Piotra Chmielowskiego. - Warszawa : nakładem księgarni A. Gruszeckiego, 1886. T. 2. - 359, [5] s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: І3 пол. А 2260/1-3. Chmielowski, Piotr (1848-1904) \уклад.\. Фонд польськомовної літератури). Mickiewicz Adam (1798-1855). Poezye Adama Mickiewicza. - Nowe uzupełnione wyd. ułożone przez Piotra Chmielowskiego. - Warszawa : nakładem księgarni A. Gruszeckiego, 1886. T. 3. - [2], 217, [1] s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: І3 пол. А 2260/1-3. Фонд польськомовної літератури) та ін.*

Про фортецю Акерман написав також і Юзеф Крашевський в своєму «Одеському спогаді». Книга Юзефа Ігнація Крашевського «Спогади про Одесу, Єдисан та Буджак» є опис вражень автора про подорож у Північному Причорномор'ї в 1843 році [25,с.180-186]. Книга зберігається в фондах НБУВ. *Kraszewski, Józef Ignacy. Wspomnienia Odessy Jedyssanu i Budzaku : dziennik przejażdżki w roku 1843, od 22 czerwca do 11 września / J. I. Kraszewski. - Wilno : Naklad i druk T. Glucksberga, 1845 - 1846. T. III. 1846. 280, [3] с. (НБУВ. Електронна бібліотека "Україніка" electronic library "Ukrainica". // https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019945).* Під датами 31 липня – 1 серпня 1843 року в цій книзі Ю.Крашевський надає свої описи та історичні відомості за темами: «Виїзд з Одеси», «Околиці Одеси», «Степ. Овідіополь», «Лимани і Дністер», «Акерман», «Замок, башти, церкви грецькі, цвинтар, турецьке місто, церкви вірменські», «Будівлі в степу, могили Бессарабії, Буджак, татарські кургани». Крашевський надав тогочасний опис замку Акерман. Він зазначив, що турецький замок Акерман був побудований з тамтешнього білого каміння, як і башти, мури, мінарет. Мінарет тут був єдиним, високим, білим, його було видно з далеку. Акерманський замок під час подорожі Ю.Крашевського був пустим. На похилому пагорбі були дерева навколо султанської бані-лазні, від якої підземні ходи вели до старовинного Акерманського замку. Далі від фортеці Акерман над берегом стояли козацькі казарми та невелика грецька церква. (Kraszewski, Józef Ignacy (1812-1887). Wspomnienia Odessy, Jedyssanu i Budzaku : dziennik przejażdzki w roku 1843, od 22 czerwca do 11 września, J. I. Kraszewskiego. Tom trzeci. Wilno: Nakład i druk T. Glücksberga, 1845. // DBC. https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/10415/edition).

Через землі Північного Причорномор'я іноземні мандрівники здійснювали свої подорожі до Криму. Ми можемо згадати «Записки» барона Тотта, який направляючись в своїх подорожах з Франції до Криму, побував неподалік від фортець Очаків

та Кінбурн в другій половині XVIII ст. Барон Тотт в своїх «Записках» зробив невеликий опис тогочасної фортеці Очаків, зазначивши рів, криту дорогу, як єдині укріплення фортеці Очаків. Також, барон Тотт відмітив, що фортеця Очаків має вигляд продовженого паралелограма та має багато артилерії. (Тотт (барон). «Записки барона Тотта». *Київська старовина. 1883. Т.VII.* Фонд дореволюційної періодики ВБЗІК ІК НБУВ). За нашою думкою, історія Північного Причорномор'я пов'язана з кримознавством. У Бібліотеці Леона Ідзіковського, в фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ зберігаються матеріали спогадів польських мандрівників про подорожі до Криму в XIX столітті, історичні наукові праці про Крим, автори яких цікавились історією Півдня України, іноді перебували, зокрема і на землях Північного Причорномор'я, подорожуючи до Криму.

Sierakowski Adam. Listy z Podróży. Podróż na Krym, Kaukaz i do Tunisu. / Adam Hr. Sierakowski. - Warszawa : Druk L. Bogusławskiego, 1914. - (Biblioteka Dzieł Wyborowych; nr849). T. 1. - 1914. - IV, 305 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Ідз. 19346Р. Бібліотека Леона Ідзіковського). Naruszewicz Adam Tadeusz Stanisław (1733-1796). Tauryka czyli Wiadomosci starożytne i pożnieysze o stanie i mieszkańcach Krymu do naszych czasów / Adam Naruszewicz ; edycya T. Mostowskiego. - Warszawa : Dr. Nr. 646, 1805. - 470 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: І3 пол. В 3296. Фонд польськомовної літератури). Marcinkowski Antoni Albert (1823-1880). Stepy, morze i góry : szkice i wspomnienia z podróży / przez Antoniego Nowosielskiego. - Wilno : nakład i druk T. Glücksberga, 1854. T. 1. - 1854. - [6], 248 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: І3 пол. В 6383/1-2. Фонд польськомовної літератури. Antoni Nowosielski (pseud.)). Marcinkowski Antoni Albert (1823-1880). Stepy, morze i góry : szkice i wspomnienia z podróży / przez Antoniego Nowosielskiego. - Wilno : nakład i druk T. Glücksberga, 1854. T. 2. - 1854. - [4], 276 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: І3 пол. В 6383/1-2. Фонд польськомовної літератури. Antoni Nowosielski (pseud.)). Marcinkowski Antoni Albert (1823-1880). Stepy, morze i góry : szkice i wspomnienia z podróży / przez Antoniego Nowosielskiego. - Wilno : T. Glücksberg, 1854. T. 1. - 1854. - [6], 248 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Ідз. 19216Р. Бібліотека Леона Ідзіковського. Antoni Nowosielski (pseud.)). Marcinkowski Antoni Albert (1823-1880). Stepy, morze i góry : szkice i wspomnienia z podróży / przez Antoniego Nowosielskiego. - Wilno : T. Glücksberg, 1854. T. 2. - 1854. - [4], 276 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Ідз. 19217Р. Бібліотека Леона Ідзіковського. Antoni Nowosielski (pseud.)). Skirmuntowa H. Szkice z Krymu / [H. Skirmuntowa] // Tygodnik ilustrowany. – 1871. – T. VIII. – № 195. – S. 155–156 ; № 196. – S. 163–165 ; № 198. – S. 192 ; № 199. – S. 201 ; № 200. – S. 207–210 ; № 201. – S. 219–225 ; № 202. – S. 233–236 ; № 203. – S. 243–247. (У фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ зберігається повний комплект видання «Tygodnik ilustrowany». Зібрання сформоване з часописів із бібліотек різних установ та приватних книгозбірень. *Беба А. Польський тижневик «Tygodnik ilustrowany» як джерело до вивчення історії та культури України. Рукописна та книжкова спадщина України. Вип. 23. 2019. С. 219-232*).

У фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ історичні матеріали про Північне Причорномор'я містяться також в польській періодиці, польських хроніках, польських енциклопедіях, польських наукових історичних працях та художній літературі [16,с.109-113]. У статті «Ojciec Stanisława Augusta» («Батько Станіслава Августа»), надрукованій у журналі «Ateneum» № 3 за 1876 р., польський історик К. Кантецький докладно описує перебування військ гетьмана Івана Мазепи та Карла XII в околицях фортеці Очаків у 1709 році, під час відступу від Полтави до Очакова. *(Kantecki K. Ojciec Stanisława Augusta. Ateneum. – Warszawa, 1876. №3. S. 1 – 71).* Фортеця Очаків стала відома в Швеції перш за все завдяки листу Карла XII в Стокгольм, який шведський король написав в липні 1709 року з табору під фортецею Очаків. *(Військові кампанії доби гетьмана Івана Мазепи в документах. Т. ІІ. К., 2009).* Дослідження історичних подій навколо фортеці Очаків в часи Північної війни (1709р.), у фондах вітчизняних, зарубіжних бібліотек, архівів є важливою науковою перспективою для теми «Україна-

Швеція» в контексті української та європейської історії. Польська періодика з фондів ВБЗІК ІК НБУВ також складає наукову перспективу для досліджень з історії Північного Причорномор'я. Адже, журнали «Ateneum», «Kwartalnik Historyczny» та інші польські наукові періодичні видання містять наукові статті з зазначеної проблематики, що можуть бути систематизовані та представлені в окремих розділах наукового покажчика «Історія Північного Причорномор'я в фондах ВБЗІК ІК НБУВ» [23, с. 283-286].

У польських хроніках М. Бельського, М. Стрийковського відмічені історичні події в Північному Причорномор'ї, зокрема навколо фортеці Очаків. У «Хроніці» М. Бельский написав, що в кінці 1528 р. Предслав Лянцкоронський, староста Хмельницький, залишив Черкаськ та зібравши «декілько сот поляків та русинів, пішов військовим походом під Очаків» [18,с.166-169]. *Bielski Marcin (1495-1575). Kronika Polska. Marcina Bielskiego. - W Warszawie : w drukarni A. Gałęzowskiego i Komp., 1830 - 1833. - (Zbiór Pisarzów Polskich ; Cz. 6). T. 17. - 1832. - 251 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр:І3 пол. А 1523/6.17-18, 7.19. Фонд польськомовної літератури). Stryjkowski M. (1547- 1586 або 1593). Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Stryjkowskiego. T. 2. Warszawa: Nakład Gustawa Glūskberga, 1846. 392 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Із пол. В 3812/ 2. Фонд польськомовної літератури). Stryjkowski Maciej (1547- 1586 або 1593). Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi. T. 1 ; T. 2 / Maciej Stryjkowski. - wyd. nowe. - Warszawa : s.n, 1846. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Із пол. В 3470/1-2. Фонд польськомовної літератури).*

У фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ історичні матеріали з історії Північного Причорномор'я (XV-початок XXст.) містяться в польських наукових енциклопедіях XIX – початку XX ст., в яких надруковані статті про фортеці Північного Причорномор'я в епоху козацької доби в Україні, зокрема про фортецю Очаків [17, с. 112-115]. В «Малій енциклопедії польській» том I-II (1847) І.Мазепа та фортеця Очаків згадуються в статтях «Мазепа», (*Mazeppa (Jan) // Mała encyklopedya polska przez S.P. Tom II . – Leszno i Gniezno . Nakladem i Drukiem Ernesta Günthera, 1847.), «Карл XII», «Karol XII» (Tom I ;1847).* У першому томі польської енциклопедії надрукована стаття «Очаків» *(Oczakow // Mała Encyklopedya Polska. Tom I. – Leszno i Gniezno, 1847).* В статті відзначено, Очаків – місто в губернії Херсонській над берегом Чорного моря. Місто розташоване в п 'ятнадцяти милях на схід від Одеси та в п 'яти милях від гирла Бугу до моря. Ця міцна твердиня була укріплена під час турецького панування. У 1709 році, після битви під Полтавою, під час прибуття до ріки Буг, Карл XII та І. Мазепа знайшли під Очаковом перший притулок від переслідування росіян.

У 2015 році авторкою статті була підготовлена електронна виставка за матеріалами фонду літератури польською мовою ВБЗІК ІК НБУВ *Якубова Т.А. Енциклопедія Самуеля Оргельбранда – оригінальне джерело з вивчення історії України XVI–XVIII ст. (до 205-річчя від дня народження Самуеля Оргельбранда), ВБЗІК ІК НБУВ. 2015 р. (ВБЗІК ІК НБУВ. //http://www.nbuv.gov.ua/node/2145.*). Польська енциклопедія С. Оргельбранда містить значну кількість наукових статей щодо історії Півдня України, зокрема і Північного Причорномор'я, які супроводжуються цінним бібліографічним матеріалом: «Козаки» («Kozacy», T. VIII), «Гайдамаки» («Hajdamacy», T. VI), «Остап Дашкевич» («Daszkiewicz Ostap», T. IV.), «Б. Хмельницький» («Chmelnicki Bohdan», T. III), «І. Мазепа» («Mazepa», T. X). Треба зазначити, що раніше енциклопедії належали різним книгозбірням та польським бібліотекам, про що свідчать печатки: «Rada Okregowa Kijowska. Polskich Towarzystw Pomocy Ofiarom Wojny», «Centralna Polska Bibljoteka Panstwowa na Ukrainie», «Bibljoteka Centralnego Polskiego Technikum Pedagogicznego Leningród», «Konsulat Polski w Kijowie», «Житомирська центральна бібліотека», «Житомирська обласна бібліотека», «Бібліотека Музею м. Біла Церква». У фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ наразі зібрано повні комплекти 1-го, 2-го, 3-го і 4-го видань енциклопедії Самуеля Оргельбранда.

Фрагментарно історія Північного Причорномор'я розглядається в книгах поль-

ських істориків, що зберігаються в фонді польськомовної літератури ВБЗІК ІК НБУВ, зокрема це книги авторства Й. Роллє, Ш.Ашкеназі та ін. [20, с. 41-48; 21,с. 41-46]. *Askenazy S. Przymierze polsko-pruskie. Wydanie drugie. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa; Kraków : G. Gebethner i Spółka, 1901. 238 s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: Із пол.В 3129.). Dr. Antoni J. Emir Rzewuski. Opowiadania. Ser. IV. 1884. T. 1. S. 159-253. Rolle Antoni Józef (1830-1894). Opowiadania. / Dr. Antoni J. - Warszawa : nakład Gebethnera i Wolffa, 1884. Ser. 4, 1 : Senatorska dola.-Chamska dola.- Palestrant z XVII wieku.- Pan Balcer z Godzimierza Wilga.-Na szpakowym szlaku.-Gospodarstwo skarbnika czerwonogrodzkiego w kamienieckiej warowni.-Emir Rzewuski.-Początek handlu polskiego na Czarnem morzu i żegluga po Dniestrze.-Jeden ze szczepów zasłużonego rodu. - 1884. - [4], 415, [2] s. (ВБЗІК ІК НБУВ. Шифр: 3 пол. В 1059/4.1. Dr. Antoni J. (pseud.)*

*Висновки***.** Огляд матеріалів з фондів ВБЗІК ІК НБУВ, ІР НБУВ з історії Північного Причорномор'я продовжує дослідження з зазначеної проблематики та представляє інформаційний ресурс для створення наукового покажчика «Історія Північного Причорномор'я в фондах ВБЗІК ІК НБУВ». Тема історії Північного Причорномор'я в фондах ВБЗІК ІК НБУВ є актуальною та містить перспективи для подальших досліджень з козакознавства, книгознавства, літературознавства, модерного українознавства.

Література

1. Акерманські степи. (З Міцкевича). Левко Боровиковський. *Українські поетиромантики : Поетичні твори* / Упорядник і примітки М. Л. Гончарука; Вступна стаття М. Т. Яценка; Редактор тому М. Т. Яценко. К.: Наукова думка, 1987. С. 52.

2. Антон Головатий. Українська література XVIII ст. *Ізборник.* С. 1-7. URL: http://litopys.org.ua/old18/old18_18.htm

3. Бреславська К. Легендарний острів Березань: ТОП-10 цікавих фактів про рідну пам'ятку. 2019 р. С. 1-7. URL: https://travel.tochka.net/ua/13488-legendarnyy-ostrov-berezan-top-

4. В. Д. А.Кримський – науковець. *Україна. Українознавство і французьке культурне життя.* Ч: 3. Париж, 1950. С. 173-175.

5. Гарбар Л. В., Герасімова Т. В. Агатангел Кримський (1871–1942): виставка до 145-річчя з дня народження українського історика, письменника, мовознавця. 2016 р. ІР НБУВ. С. 1-20. URL: http://www.nbuv.gov.ua/node/2750

6. Генеральна Карта від Києва до Очакова по річці Дніпро та по степу до Азова з показанням Нової Сербії із слобідським козацьким поселенням та з Українською лінією, складена Дебоксетом у 1751 році (копія надрукована в літографії Д. Кленова в Одесі). 1843 р. ДАОО України. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 76. Арк. 1. [Фото]. Аполлон Олександрович Скальковський історик, археограф, статистик, економіст, громадський діяч 13.01.1808 – 09.01.1899 рр. До 215-ї річниці від дня народження. Біографія. *Державний архів Одеської області.* С. 7. URL: https://archive.od.gov.ua/main/apollon-oleksandrovych-skalkovskyj/

7. Ісаєвич Я. Д. Потоцький Ян. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2011. Т. 8 : Па — Прик. С. 457.

8. Лисенко-Єржиківська Н. Тематично-мотиваційна проблематика "Одеської" інтимної лірики Адама Міцкевича та її українське відлуння. *Слово і Час.* 2009. № 9. С. 85-96.

9. Назаров В. В. Березанське поселення. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2003. 688 с.

10. Нахлік Є. К. Перелицьований світ Івана Котляревського: текст - інтертекст –

контекст. Наук. ред. В. Панченко ; НАН України. ДУ «Інститут Івана Франка». Львів, 2015. 543 с. (Серія «Літературознавчі студії»; вип. 21).

11. Н.Д. Агатангел Кримський. *Україна. Українознавство і французьке культурне життя.* Ч: 2. Париж, 1949. С. 121-128.

12. Рабчун О. «Благословляю науку, яка приносить мені щастя, спокій і навіть насолоду, всупереч жахливому хаосу, в котрий укинуто наш час...» (Ян Непомуцен Потоцький). 2016р. ВБЗІК ІК НБУВ. Електронна виставка. С. 1-7. URL: https://www.nbuv.gov.ua/node/2767

13. Сидяченко Н. Кримські почуття, ув'язнені у форму сонета. *Слово і Час*. 2009. № 9. С. 96.

14. Скальковський А. Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького. Дніпропетровськ : Січ, 2003. 678.

15. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. Львів : Світ, 1990-1992. Т. 1. 1990. 316, [3] с.

16. Якубова Т.А. Дореволюційна періодика та рукописні джерела з фондів НБУВ: матеріали щодо історії Півдня України. *Аркасівські читання: історичні та краєзнавчі дослідження: виклики та перспективи. Матеріали XII і XIII Міжнародних наукових конференцій (20 травня 2022 р.; 26-27 травня 2023 р.).* Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2023. С. 109-113.

17. Якубова Т. Енциклопедичні видання у матеріалах фонду літератури польською мовою НБУВ. *Аркасівські читання: історичні дослідження на сучасному етапі розвитку гуманітарної науки: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2017 р.).* Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. С. 112–115.

18. Якубова Т. Історичні впливи турецько-татарського прикордоння на формування ментальності польської шляхти та українського козацтва (XVI–XVII ст.). *Українознавчий альманах.* Випуск 1. Київ, 2009. С. 166-169.

19. Якубова Т. А. Історія Півдня України: дослідження в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження : збірник наукових матеріалів XIV Миколаївської обласної краєзнавчої конференції (Миколаїв, 20–21 листопада 2025 р.)* / ред. рада: О. О. Буберенко (голова), Е. І. Єлізарова, С. В. Романенко, Ю. М. Бринза. Миколаїв: СПД Румянцева, 2025. С. 8-12.

20. Якубова Т., Матвіїшин Я. Видатний дослідник польської й української історії Й. Роллє та його книги у фондах НБУВ. *Вісник Книжкової палати.* № 9. 2022. С. 41-48.

21. Якубова Т., Матвіїшин Я. Професор Львівського університету Шимон Ашкеназі та його книги. *Вісник Книжкової палати.* № 5. 2022. С. 41-46.

22. Якубова Т. Німеччина в біографії та творчості Григорія Сковороди. Книги про філософа видані в Берліні, Мюнхені. *Україна – Німеччина: гуманітарні паралелі (до 100-ліття утворення Українського наукового інституту в Берліні): Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2026 р.).* К.: ТОВ «Геопринт», 2026. С. 88-91.

23. Якубова Т. «Ateneum», «Kwartalnik Historyczny» як джерела вивчення історії України (XVI-XIXст.) *Збірник матеріалів 15-ої всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання історії науки і техніки» (29 вересня - 1жовтня 2016 р.) Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК.* Київ, 2016. С. 283–286.

24. Malinowski A. Adam Mickiewicz w Odessie. Fenomen pogranicza. S.119-128. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/12314/1/A_Malinowski_Adam_Mickiewicz_w_Odessie.pdf (дата звернення: 21.07.2026).

25. Yakubova Tetyana. Ukraine in the biography and works of Józef Kraszewski. *Українознавчий альманах*. Випуск 38. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Науково-дослідний інститут українознавства. Київ: «Міленіум», 2026. С. 180-186.

Соціальна травма в системі травмоутворюючих факторів в життєдіяльності особистості

ЯТЧЕНКО Володимир, м. Київ, Україна

У своєму прагненні осягнути прихований зміст суспільних процесів учений-суспільствознавець вимушений відшукувати системоутворюючу основу понятійного апарату – категорію, яка здатна відіграти роль зв'язуючої ланки в системі понять, що відбивають реалії досліджуваного об'єкта. На переконання ряду дослідників такою центруючою категорією при вивченні генези сучасного суспільства здатна відіграти категорія суспільної травми. В літературі вирізняють три різновиди суспільної травми – історичну, культурну і соціальну. Пригляньмося ближче до їхнього змісту.

Історична травма отримала обширне і, додамо, різноспрямоване висвітлення у працях вітчизняних і зарубіжних авторів. В межах психологічних концепцій історична травма постає як пережита в минулому травма колективного характеру, бо ж її пережила велика кількість людей, але водночас вона улягає аналізові і крізь призму категорій, які застосовуються при дослідженні індивідуальної травми. Натомість в соціологічно-орієнтованих теоріях історична травма підлягає розглядові з боку впливу минулих подій на кількісні і якісні зміни в суспільстві в ході його історичного поступу. Ще одним маркером у дослідженнях багатьох авторів явища історичної травми постає розокремлення в часовому вимірі самої травматичної події з одного боку і процесу існування пам'яті про неї – з іншого. Справді, з плином часу травма може знову й знову вриватись в індивідуальну свідомість і особистість знаново повертається до пережитого травматичного досвіду; при цьому нерідко переживання «постфактум» може відбуватись навіть у гострішій, болючішій формі, аніж на момент самої травматичної події. Такими постають окремі риси історичної травми як складного феномена духовного й соціального життя особистості й соціальної групи.

Культурна травма. В працях низки авторів, зокрема в польського соціолога П. Штомпки, поняття «культурна травма» і «соціальна травма» постають як синонімічні, однорядні. Підставою для такого ототожнення служить витрактування ними сутності культури як синтезу середовища, об'єкта і продукту соціальних змін. Іншими словами культурне – це загальносуспільне. Беручи до уваги цю думку, можемо припустити: якщо за допомогою категорій психічної чи історичної травми дослідник вивчає травмоутворюючі зміни переважно в окремих сферах життя, то через культурну травму він зосереджується на загальнішому (загальносуспільному) контексті досліджуваного явища. Таке розмежування дозволяє детальніше візуалізувати багатогранність підходів до вивчення травми. До того ж культурна травма охоплює широкий спектр суспільних явищ не лише минулих, але й нацюхвилинних епізодів життя особистості чи групи, вигранюючи при цьому цілий ряд нових якостей феномена травми.

Відзначаючи продуктивність залучення до вивчення травми її історичних і культурних видозмін, необхідно все ж зауважити, що вони не вичерпують собою багатство духовних станів (під станом тут розумію діяльні акти, сполучені з емоціями, пристрастями, виникнення яких потрібує духовних й душевних зусиль особистості) людини в момент переживання нею травмоутворюючої події. З поля зору випадає надзвичайно важливий компонент внутрішнього світу людини – її здатності до прориву у світ загальнолюдських цінностей і нового погляду на себе в момент переживання травмоутворюючої події. Така здатність відіграє визначальну роль в системі життєвиявів і особистості, і соціальних груп, а травму, яка викликала цей стан, і переживання якої продукує такий прорив, можна назвати *соціальною травмою.* Цей вид травми посідає особливе місце серед різновидів складного й багатогранного феномена травми, які входять до об'єкту вивчення психологами, філософами, соціологами, літературознавцями, істориками.

Можна було б сказати, що соціальна травма поєднує в собі і культурну, і історичну травми. Висновок правильний, але цілком недостатній. Поєднання мусить мати в основі власний, лише їй притаманний вимір. На відміну від інших видів травми соціальна травма утримує в собі важливий момент в житті людини – прорив у площину універсальних цінностей і перетворення їх в елемент власного духовного світу, формування нової самоідентичності, погляду на себе в світі в момент переживання травмоутворюючої події.

Ці акти відіграють визначальну роль в системі життєвиявів і особистості, і соціальної групи. Велика вага в їх пізнанні належить філософії й соціології, адже розглянута тільки в раціонально-понятійному горизонті поза соціологічними дослідженнями життєвого світу окремих особистостей, проблема впливу травми на людське буття втрачає необхідну для філософського дослідження проникливість, унеможливлює заглиблення в багатство проявів повсякденних практик особистості.

Під цим оглядом *соціальна травма – це той вид травми, яка, вразивши людину, змушує її здійснити акт трансценденції, прориву за межі свого теперішнього стану. Але суть соціальної травми полягає не тільки в цьому.* В процесі переживання, наприклад, історичної травми особистість так само трансцендує за межі наявного буття. Та на відміну від переживання історичної травми в стані соціальної травми особистість входить в особливу пізнавальну й оцінкову ситуацію. Соціальна травма змушує особистість здійснити прорив у горизонт своєї взаємодії з універсальними феноменами екзистенційного досвіду, які заторкують її глибинне ядро (ставлення до Бога, до життя, до смерті, до домінуючих у своєму соціумі або навіть у своїй цивілізації норм моралі, релігії, права, науки). В такий спосіб соціальна травма виявляє свій внутрішній зв'язок зі свободою, істиною, мовою, совістю.

Отже, соціальна травма – це ураження, ушкодження у внутрішньому світі людини тих струн, через які звучить узгодження нею явищ свого особистісного проживання з бажаними загальнішими процесами життєтворення. Тож *категорії «надія», «відповідальність», «доля», «життєве призначення», «страх», «самотність», «страждання», «справедливсть» - невідлучні елементи категоріального апарату пізнання соціальної травми і шляхів її подолання*. Включення змісту цих категорій в тканину філософських і соціологічних досліджень, дозволяє нам отримати ключі до розкриття ще затаєних для дослідників глибин душі нашого співвітчизника в непростий воєнний час.

Chilia și Cetatea Albă ca zone de frontieră între Imperiul Otoman, Hanatul Crimeii și Secea Zaporojană (sec. XVI–XVII)

BERCU Igor Gheorghe, or. Chișinău, Republica Moldova

Comunicarea își propune să analizeze rolul „*re·âyâ*-lelor" otomane de la Chilia și Cetatea Albă în cadrul sistemului de frontieră nord-pontic, în perioada secolelor XVI–XVII, evidențiind funcția acestora ca zone tampon între Imperiul Otoman, Hanatul Crimeii și spațiul cazacilor zaporojeni. Situate într-un areal de intersecție geopolitică și militară, aceste unități administrativ-teritoriale au reprezentat nu doar puncte strategice de apărare, ci și spații de interacțiune, negociere și conflict între actori regionali diverși.

Studiul va urmări modul în care administrația otomană a organizat și gestionat aceste teritorii de frontieră prin intermediul instituțiilor specifice (*kadi*, *subași*, *garnizoane militare*), precum și adaptarea politicilor imperiale la realitățile locale marcate de mobilitate, insecuritate și presiuni externe constante. În același timp, vor fi analizate relațiile complexe dintre autoritățile otomane locale și Hanatul Crimeii, aliat formal al Imperiului, dar actor autonom în dinamica regională, precum și impactul incursiunilor cazacilor zaporojeni asupra stabilității zonei.

Demersul de față evidențiază caracterul ambivalent al acestor „*re·âyâ*-le", care funcționau simultan ca bastioane defensive și ca spații permeabile, în care circulația oamenilor, bunurilor și informațiilor genera atât tensiuni, cât și forme de coexistență. De asemenea, se va acorda o atenție deosebită dimensiunii economice și demografice, analizând rolul porturilor Chilia și Cetatea Albă în rețelele comerciale ale Mării Negre și impactul instabilității asupra populației locale.

Кілія та Четатя Алба як прикордонні території між Османською імперією, Кримським ханатом та Вольностями Війска Запорозького (XVI–XVII ст.)

БЕРКУ Ігор Георге, м. Кишинів, Республіка Молдова

Метою наукової доповіді є аналіз ролі османських «*рай*» з Кілії та Четатя-Албе в Північно-Понтійській прикордонній системі протягом XVI–XVII ст., із підкресленням їхньої функції як буферних зон між Османською імперією, Кримським ханатом та територіями Війська Запорозького. Розташовані в зоні геополітичного та військового перетину, ці адміністративно-територіальні одиниці являли собою не лише стратегічні оборонні пункти, але й певний простір взаємодії, перемовин та конфліктів між різними регіональними а́кторами.

У дослідженні простежується, яким чином османська адміністрація організовувала та управляла цими прикордонними територіями через спеціальні інституції (*каді, субаші, військові гарнізони*), а також як імперська політика адаптувалася до місцевих реалій, що характеризувалися мобільністю населення, нестабільністю та постійним зовнішнім тиском. Водночас аналізуються складні відносини між місцевою османською владою та Кримським ханатом, формальним союзником імперії, але водночас автономним а́ктором регіональної динаміки, а також вплив нападів запорозьких козаків на стабільність регіону.

Такий підхід підкреслює амбівалентний характер цих «*рай*», котрі функціонували одночасно як оборонні бастіони та як простір доступний для проникнення, в межах яких («*рай*») циркуляція людей, товарів та інформації породжувала як конфлікти, так і форми співіснування. Особлива увага приділяється також економічному та демографічному виміру, зокрема ролі портів Кілія та Четатя-Албе в торговельних мережах Чорного моря та впливу нестабільності на місцеве населення.

Problem Pokucia w stosunkach polsko-mołdawskich (Проблема Покуття у польсько-молдовських відносинах)

CZAMAŃSKA Ilona (ЧАМАНСЬКА Ілона), m. Poznań, Rzeczpospolita Polska

Dążenie Mołdawii do opanowania Pokucia stało się widoczne po raz pierwszy w latach 90. XIV wieku za panowania hospodara Romana I, co skłoniło niektórych historyków do błędnego twierdzenia, jakoby było ono przedmiotem zastawu pożyczki udzielonej Władysławowi Jagielle przez jego brata i poprzednika Piotra I. W istocie problem stał się aktualny dopiero 100 lat później po utracie przez Mołdawię portu w Białogrodzie. Konflikt polsko

-mołdawski o Pokucie miał przede wszystkim podłoże gospodarcze, jego skutki jednak były polityczne: polsko-turecki układ pokojowy i podporządkowanie polityczne Mołdawii Imperium Osmańskiemu.

Literatura

1. Nistor Ioan. Die moldawische Anspruchen auf Pokutien. *Archiv für österreichische Geschichte*. T. 101. Wien, 1911. S. 1–182.

2. Spieralski Zdzisław. Z dziejów wojen polsko-mołdawskich. Sprawa pokucka do wstąpienia na tron Zygmunta I. *Studia i Materiały do Historii Wojskowości*. XI. cz. 2. 1965. S. 62–121.

3. Czamańska Ilona. Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 1996. 368 s.

4. Niemczyk-Wiśniewska Katarzyna. Stosunki polsko-mołdawskie w kontekście relacji z Węgrami i Turcją na przełomie XV i XVI wieku. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Sląskigo, 2025. 322 s.

Colonizarea românească în Ucraina în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Probleme de terminologie («Румунська колонізація в Україні у другій половині XVIII століття. Проблеми термінології»)

EREMIA Ion Andrei (ЄРЕМІЯ Іон Андрій) or. Chișinău, Republica Moldova

Expansiunea teritorială a Imperiului Rus din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea necesita valorificarea noilor teritorii anexate din punct de vedere economic, ceea ce a determinat guvernul rus să redreseze situația demografică în aceste regiuni, invitând coloniști din statele străine. În rândul coloniștilor veniți, un procent destul de semnificativ îl alcătuiau românii. Deoarece în sursele timpului ei sunt menționați cu diferite denumiri, iar în perioada sovietică, toți au fost prezentați drept «moldoveni», în comunicarea de față ne vom opri în mod deosebit, la problemele de terminologie.

Conform unor calcule, bazate pe rapoartele inedite ale lui I. Șevici din Serbia Slavonă în 1756, în regimentul său, sârbii reprezentau aproximativ 38%, vlahii – 23%, maghiarii – 9%, macedonenii – 8%, alții – 22% [1, c. 55; 2].

Date mult mai detaliate despre componența etno-națională a detașamentelor de oșteni din Serbia Slavonă sunt acele care se referă la polcul de cavalerie de husari al lui Raiko Preradovici și Ivan Șevici din 1 septembrie 1757. Așa, polcul lui Raiko Preradovici includea 199 de husari, dintre ei erau 92 de ofițeri și unterofițeri, 105 ostași de rând și doi muzicanți. După componenta națională situația se prezenta în felul următor: sârbi – 72, volohi – 41, moldoveni – 10, unguri (*венгерской*) – 3, «de națiune ungureni» (*«унгорской нации»*) – 22, bulgari – 9, greci – 11, macedonieni – 4, transilvăneni (*трансильванцы*) – 4, turci – 3, austrieci (*цесарской*) – 3, sloveni – 1, moravi (*моравецкой*) – 1, ucraineni – 1, ruși – 1, evrei creștini – 1. Pentru alte câteva persoane nu e specificată apartenența etnic că, dar V.I. Podov crede că ei erau ruși, fiindcă toți erau pisari, care duceau lucrările de secretariat în polc în limba rusă [3, c.28-29; 4, c. 64-65].

În polcul lui I. Șevici, la aceeași dată, 1 septembrie 1757, erau 278 de husari, printre care 164 husari simpli. După componenta națională situația se prezenta în felul următor: sârbi – 151; de națiune volohă (*волоская*) – 39; moldoveni – 10; macedonieni – 20; de națiune

ungureni (*«унгорской»*) – 15; unguri (*венгерской*) – 2; bulgari – 11, slavoni – 5; ruși – 8; bosniaci, tătari, turci, nemți, englezi, suedez, evrei – câte 1 de fiecare națiune. Pentru câteva persoane națiunea nu era indicată și V.I. Podov presupune că erau ruși [3, c. 30; 4, c. 66; 5, c. 28-29; 6, c. 228].

Termenii care indică apartenența națională, care ne interesează în cazul de față sunt vlahi (*влахи*), volohi (*волохи*), moldoveni (*молдоване*), unguri (*венгерской*), «de națiune ungureni» (*«унгорской нации»*) și transilvăneni (*трансильванцы*).

În ce privește termenul *vlah* și variantele acetuia *valah* și *voloh,* astăzi la nimeni nu mai trezește nici o îndoială – este vorba de *români*, de populația românească, care locuia pe teritoriile întinse de la sud și de la nord de Dunăre, termen întâlnit în surse bizantine, ungurești și rusești, cu referință la perioada începând cu secolul al IX-lea.

Termenul moldoveni, după cum se va arăta și mai jos, indică la statul de unde au venit acești locuitori, la statul Țara Moldovei, nu la apartenența lor etno-națională.

Destul de interesantă apare termenul «unguri» (*венгерской*) și sintagma «de națiune ungureni» (*«унгорской нации»*), și desigur, apare legitima întrebare, de ce a fost nevoie de această specificare, dacă s-ar fi avut în vedere reprezentanții unei singure națiuni, a ungurilor? În realitate, este vorba de reprezentanții a două națiuni, sub «unguri» (*венгерской*) trebuie să-i subînțelegem întradevăr pe unguri, dar în ce privește pe reprezentanții celor «de națiune ungureni» (*«унгорской нации»*), aceștea credem că erau români, ori, cu acest termen, ungureni (*унгорской*), erau desemnați românii din Transilvania, care treceau Carpații și se așezau cu traiul în Țara Moldovei sau în Țara Românească [7, p. 350-366; 8, p. 141-146; 9, p. 24]. Ungurenii sunt cunoscuți cu acest nume încă din faimoasa baladă Miorița, ori, *ungureanul* de acolo, adică cel amintit în baladă, nu era ungurul propriu-zis, ci vlahul sau românul din Transilvania, aflată sub dominație ungară [10].

Credem că anume aceștia, care ulterior au trecut în Serbia Slavonă, singuri pe sine s-au prezentat autorităților locale anume așa, «de națiune ungureni» (*«унгорской нации»*).

La ședința Senatului din Imperiul Rus din data de 15 ianuarie 1759 a fost discutată problema unor noi coloniști sosiți, menționânându-se că pe lângă muntenegrenii și sârbii care au venit, sunt și 14 oameni «sub numele lor, volohi alderi austrieci» (*подъ именемъ ихъ, цесарскіе алдерскіе волохи*). Ceva mai jos, textul documentului precizează că este vorba de volohii ardeleni (*ардельскихъ волоховъ*), adică de românii din Transilvania, care, inițial și-au exprimat dorința să meargă și să se stabilească în Serbia Slavonă, dar ulterior 4 persoane și-au exprimat dorința să fie în echipa muntenegrenilor, iar ceilalți 10 au declarat că în virtutea originii lor, în virtutea naturii lor (*по ихъ природе*), doresc să slujească în polcul de husari moldoveni, dorință acceptată de Senat [11,c.9]. Cu alte cuvinte, *volohii ardeleni* erau absolut conștienți că sunt aceeași, după natura lor (originea) ca și moldovenii din polcul de husari moldovenesc.

Sursele istorice și istoriografice de origine rusească, folosite în cercetarea de față, nu fac nici o deosebire între termenii *valah, voloh, moldovean*, care sunt întrebuințați ca termeni interschimbabili, dar, uneori, fiind amintiți concomitent. Spre exemplu, P.I. Keppen îi amintește pe volohi (valahi) sau moldoveni (*Волохи (Валахи) или Молдаване*) [12, c.VI], cu alte cuvinte, volohii/valahii erau și moldoveni, și invers, moldovenii erau și volohi/valahi. Același autor, referindu-se la originea acestora, scria că locuitorii Daciei, originari din vechii geți sau daci, amestecându-se cu coloniștii romani din timpul lui Traian, sau numit pe sine români (*Ромынами*), dar au primit de la slavi numele de volohi (*волохов*). Când s-a format voievodatul Moldova, scrie autorul în continuare, locuitorii au început să se numească moldoveni, împrumutând numele de la noua lor patrie, numele de român l-au păstrat după sine numai valahii (*валахи*) [12, c.121].

Cu aceasta surprizele surselor documentare nu se termină. Printre cei veniți în Imperiul Rus era amintită o persoană cu specificarea muntean din Transilvania (*мунтянской из Трансилвании*) [3,c.84], adică ar fi vorba despre un muntean/valah/român din Țara Românească, trecut în Transilvania și care s-a prezentat în fața autorităților din Imperiul Rus drept muntean din Transilvania. Înafară de acesta, sursele istorice îi mai amintesc pe Niuțul Munteanul și pe Gheorghe Munteanul [3, c.87], care, evident, erau români din Muntenia, adică din Țara Românească.

De asemenea, sursele istorice îi amintesc separat pe moldoveni, volohi și transilvăneni (*трансильванцы*). Conform unor date statistice, în anul 1778 în gubernia Azov erau *moldoveni* – 11 bărbați și 6 femei, total 17; *volohi* – 2938 bărbați și 2658 femei, total 5 596; *transilvăneni* (*трансильванцы*) – 8 bărbați și 2 femei, total – 10 [4, c. 286].

Se pare că este clar – persoanele indicate cu termenul moldoveni sunt cele venite din Moldova, adică românii din Moldova.

Cine sunt volohii? Am putea bănui că este vorba de românii din Țara Românească și vom vedea, ceva mai jos, că sunt unele argumente pentru a crede anume așa. Dar numărul lor este prea mare, trecerea lor prin Moldova sau prin Bugeac este neverosimilă. În atare situație considerăm că este vorba de românii sosiți de la Granița Militară împreună cu sârbii. De acolo soseau mii de coloniști, dar când în anul 1764 coloniile Serbia Nouă și Serbia Slavă au fost lichidate ca structuri administrative autonome deosebite în cadrul Imperiului Rus, s-a constatat că numărul sârbilor era extrem de mic.

O explicație excelentă este oferită de *Raportul* din 28 februarie 1767 al contelui G. G. Orlov (1734–1783), președintele Cancelariei de Tutelă a străinilor din Imperiul Rus, care făcea precizări extrem de prețioase referitoare la coloniștii veniți din Țara Moldovei. Este vorba de reprezentanții poporului, specifică sursa dată, «*cum îl numesc ei singuri, popor român* (în original – *Ромунского народа*)». Cancelaria de Tutelă a străinilor considera necesar să adopte două hotărâri pentru acel *popor român* (în original – *Ромунского народа*). Articolul 4 al proiectului de *Hotărâre* prevedea că dacă cineva dintre cei veniți vor dori să intre în comunitatea coloniștilor din *poporul român* (în original – *Ромунским народом*), despre ei să se informeze din timp. Urmează *Rugămintea celor veniți aici în anul trecut pe 13 iunie 1765 a moldovenilor Cuchi (va fi corect – Cucu) (молдавцев Куки) și a tovarășilor săi, care neam* (în original – *родъ*) *al lor îl numesc în general românesc* (în original – *Ромунским*) *și locuiesc în trei state* (*княжествах*) *și anume: în Valahia, Moldova și Transilvania*. În sfârșit, urma rugămintea ca Ecaterina a II-a să le dea un act scris pentru încredințarea tuturor celor din *neamul nostru Românesc* (în original – *роду нашему Ромунскому*), sub care se subînțeleg: moldovenii (în original – *молдавцы*), volohii propriu-ziși (în original – *точные Волохи*) și transilvănenii (în original – *Трансильванцы*), toți, sublinia actul respectiv, de o limbă și de o credință (*одного языка и веры*) [13, c. 35-49]. Așa dar, moldoveanul Cucu și tovarășii lui au explicat destul de limpede autorităților rusești de atunci, că moldovenii, volohii și transilvănenii erau parte componentă a neamului, adică a națiunii române, care locuiau în Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Așa dar, acești doi piloni – *limba* și *credința*, importanța cărora este subliniată și în literatura de specialitate contemporană [14], în conceptul românilor moldoveni emigrați în Imperiul Rus, erau determinanți pentru definirea *neamului*, *poporului*, *națiunii* române. Fără îndoială, actul în cauză atestă că suntem în fața unei răspândiri destul de largi a *conștiinței naționale românești* în societatea moldovenească de la mijlocul secolului al XVIII-lea, această conștiință fiind destul de clar explicată autorităților țariste.

Românii mai erau prezenți printre așa-numiții *arnăuți,* identificați cu cazacii de pe Bug. Încă istoricii sovietici indicau la aceea că arnăuții includeau reprezentanții mai multor

națiuni cum ar fi necrasoviști, români (moldoveni, volohi), bulgari și ucraineni. În anul 1769, în condițiile războiului ruso-otoman, turcii au creat două polcuri de arnăuți pe care intenționau să-i folosească în lupta împotriva Imperiului Rus, dar aceștia au trecut de partea Rusiei și ulterior au întemeiat cinci așezări – Grigorăuca Nouă *(Новогригорьевское)*, Sokola *(Соколы)*, Rakoveț *(Раковец)*, Arnăutovka *(Арнаутовку)*, Skarjinka *(Скаржинку)*, Mihailovka *(Михайловку)* și Troițk *(Троицкую)* [15, c. 68].

Căutând să obțină bunăvoința românilor din Moldova, imperiul primea Ucazul din 7 martie 1769, conform căruia moldovenii care vor veni sub protecția Rusiei, să fie primiți cu amabilitate și să li se acorde ajutorul necesar [16, c. 56]. Polcul amintit mai sus a trecut de partea rușilor. O parte din oșteni au fost duși și așezați în steple din Novorosia, alții au rămas să lupte contra otomanilor și după război au avut aceeași soartă ca și camarazii lor: repartizați în stepele din Novorosia. Din acești noi coloniști, în anul 1769 a fost format un nou polc Moldovenesc de husari [17, c. 93], care a primit pământuri în regiunea râurilor Tașlâc, Siniuha și malul stâng al Bugului, s-au bucurat de anumite privilegii, dar aveau sarcina de a apăra hotarele sudice ale Imperiul Rus de atacurile din partea tătarilor și otomanilor. Polcul avea cca 14 000 – 15 000 desetine de pământ, împărțite în 16 părți, ce corespundea la 16 unități militare cu cca 100 de soldați fiecare. Componența etno-națională era pestriță, dar majoritatea o alcătuiau volohii și moldovenii (*волохи и молдавцы*), adică, am putea bănui, locuitori de origine din Moldova și din Țara Românească.

Johann Anton Güldenstädt (1745–1781), originar dintre nemții baltici, aflat în serviciul Imperiului Rus la Academia de științe din Sankt-Peterburg, care vizitase teriorііle respective, nota cu data de 6 iunie 1774 că moldovenii și volohii care erau în Serbia Nouă, după modul de viață, îmbrăcăminte și îndeletniciri, erau asemănători cu ucrainenii. Autorul semnala că deși limba lor prezintă multe urme de latină, ea este complet de neînțeles din cauza cuvintelor străine. Autorul mai făcea câteva precizări importante și afirma că volohii sunt numiți cu acest termen, volohi, de către ruși. Ei șinguri se numesc pe sine *Moldaweny*, acești *Moldauer* se numesc *Rominy*, iar ramurile lor sunt *Montany* și *Tzurkany*. Volohii, încheia autorul, «sunt toți de religie greco-creștină, dar sunt foarte ignoranți. Fizionomia lor este europeană; statura lor este mică, caracterul lor este instabil, perfid și încăpățânat» [18, p. 174].

Examinând problema polcului Moldovenesc de husari, lingvistul sovietic V.F. Șișmariov (1875–1957) presupunea că majoritatea erau moldoveni și făcea referință la lucrarea lui Johann Anton von Güldenstädt (1745–1781), aducea toate denumirile locuitorilor, specificând că aceștea se numeau pe sine *moldoveny* **și** *rominy, montany*, ultimii fiind locuitori veniți din Muntenia, dar și *zurkany*, care, scria V.F. Șișmariov, nu este clar cine sunt, dar, în opinia sa, termenul provine de la *țurcă*, un fel de căciulă. V.F. Șișmarev evalua numărul volohilor pentru anii 1775–1776 la cca 4 000 – 4 500 suflete sau cca 700 de familii [16, c. 52-54].

În realitate și *țurcanii* sau *zurkany*, cum apar ei la Johann Anton Güldenstädt, sunt tot români, români care se ocupau cu creșterea oilor țurcane, o rasă de oi cu lâna lungă, aspră și groasă. Țurca, într-adevăr era o căciulă mare și mițoasă făcută din blană de oaie țurcană.

Inventarul hutorului situat în apropierea râului Malaya Ternovka de către pisarul militar Ivan Globa, realizat la 8 iunie 1775 îi amintește pe moldoveni și volohi [19, c. 337], ceea ce ne duce la gândul că ei ar fi fost originari din Moldova și Țara Românească

Unul dintre personajele care s-a manifestat activ în procesul de organizare a Serbiei Noi a fost Simeon Stepanovici Pieșcevici. El a trecut în Imperiul Rus părăsind armata austriacă în gradul de praporșcik [20, c.145]. Memoriile acestuia, finalizate în anul 1795 sunt o sursă importantă pentru studierea istoriei Serbiei Noi și au fost publicate în anul 1870. Autorul amintește pe unii locuitori cunoscuți cu numele *țințari* [21, c. 599]. Este de atenționat că

acest nume, *țințari*, era un nume generic pentru românii din Tesalia, Epir, Albania de Mijloc și Macedonia din cauza rostirii sibilante a sunetelor palatale: *cinci* s'aude la ei ca *ținți*.

Același autor mai scria și despre venirea în Imperiul Rus a grecilor și românilor (*румын*) [21, c. 609], și relata despre relațiile destul de tensionate ale noilor coloniști cu cazacii din Secea Zaporojeană, ultimii deseori năvăleau asupra coloniștilor, îi jefuiau și ucideau [21, c. 610]. Autorul mai preciza că în anul 1759 în Serbia Nouă au fost formate două polcuri de câmp, numite Macedonian și Bulgar, dar în ele au intrat și români (*румын*), dar indica el, au venit să se înscrie mulți sârbi, moldoveni, valahi, greci bulgari, chiar nemți și unguri, menționând că nu erau primiți doar polonezii [21, c. 611].

În concluzie la cele de mai sus putem afirma cu certitudine că terminologia surselor originale din secolul al XVIII-lea referitoare la populația românească care a emigrat pe teritoriile Ucrainei este destul de pestriță și reflectă nu numai locurile de origine de unde au venit ei, ci chiar și îndeletnicirea sau pronunțarea unor cuvinte, considerată defectuoasă. Toste aceste denumiri pe care le întâlnim în sursele istorice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, *vlahi, valahi, volohi, moldoveni, munteni, transilvăneni, țințari, ungureni, țurcani* etc., nu semnificau națiuni diferite, este vorba de un singur popor, de o singură națiune – națiunea română. Desigur, pentru a evita erorile, dar și speculațiile, ar fi bine ca istoricii să întrebuințeze în cercetările lor, anume asest termen – români.

Literatura

1. Канцелярія Новосербського корпусу / Упорядники: В.Мільчев, О.Посунько / Передмови: С. Гаврилович, С. Лалич, В. Мільчев, О. Посунько. *Джерела з історії Південної України*. Том 7. Запоріжжя: Без вид-ва, 2005. 442 с.

2. Дмитрієв В. *Серби в Україні* URL: (https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/pidruchnuku/21/13.pdf) (accesat 18.04 2024).

3. Подов В. И. *Славяносербия. Очерки из истории заселения Донбасса в XVIII веке*. Документы. Луганск: GLOBUS, 1998. 120 с.

4. Подов В. И. *История Донбасса*. В 3 т. Т. I. Донбасс в XVII – XVIII веках. Луганск: Альма-матер, 2004. 336 с.

5. Подов В. И. *Донбасс. Век XVIII-й. Социально-экономическое развитие Донбасса в XVIII веке*. Луганск: Світлиця, 1998. 227 с.

6. Дегтярев Юрий. Сказание о земле Славяносербской – Славяносербия. 1753–1764. С. 222–242. URL: (https://www.rastko.rs/rastko-ukr/istorija/2003-ns/jdegetjarev.pdf) (accesat 15.07.2026).

7. Chiriță Mihai. «Ungurenii» în Țara Românească. *LITUA. Studii și cercetări*. VII. Târgu-Jiu: Muzeul județean Gorj «Alexandru Ștefulescu», 1997. P.350–366.

8. Mocioi Ion. Agricultori şi păstori imigranţi în Oltenia Subcarpatică. *LITUA. Studii și cercetări*. XIV. Târgu-Jiu: Muzeul județean Gorj «Alexandru Ștefulescu», 2012. P.141–146.

9. Constantinov Valentin. Un izvor demografic necunoscut privitor la populația Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. *Revista de istorie a Moldovei*. № 2. 2018. P. 18–32.

10. Гросул Владислав. *Проблема этногенеза молдаван* URL: (https://ava.md/ru/stati/history/problema-etnogeneza-moldavan/) (accesat 15.07.2026)

11. *Сенатский архив*. Т.11. Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1904. 483. 23 с.

12. Кеппен П. И. *Хронологический указатель материалов для истории инородцев Европейской России*. Санкт-Петербург: Тип. Имп. Акад. наук, 1861. VI. [2]. 510 с.

13. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание I (1649–1825), Том XVIII (1767–1769), Санкт-Петербург: Печатано в Типографии II Отделения Собственной его Императорскаго Величества Канцелярии, 1830. 1033 с.

14. Мечковская Н. *Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий*. 1997 URL: (http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Mechkov/01.php) (accesat 16.03.2016).

15. Кабузан В. М. *Заселение Новороссии (Екатерино- славской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX в. (1719-1858 гг.)*. Москва: Наука, 1976. 308 с.

16. Шишмарёв В. Ф. *Романские поселения на юге России*. Ленинград: Наука. Ленингр. отделение, 1975. 246 с.

17. Скальковский А. А. *Хронологическое обозрение Новороссийского края*. Ч. 1. 1730–1823. Одесса: Печатано в городской типографии, 1836. 288 с.

18. Güldenstädt Johann Anton. *Reisen durch Rußland und im Caucasischen Gebürge*. Russisch-Kayserliche Akademie der Wissenschaften. II. Sankt Petersburg, bey der Kayserl Academie der Wissenschaften, 1791. XXIV. 511. [1] с., [14] ил., карт.

19. Полонська-Василенко Н. *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина*. Т. I. Мюнхен: Видання «ДНІПРОВОЇ ХВИЛІ», 1965. 247 с.

20. Костић Мита. *Нова Србија и Славеносрбија*. Нови Сад: Српско-украјинско друштво, 2001. 192 с.

21. Попов Н. А. Военные поселения сербов в Австрии и России. *Вестник Европы*, 1870, Т. 6. С. 584–614.

Розділ 2
Підготовка, перебіг і підсумки наукового форуму

Українознавство – дієвий чинник українського державотворення та націєтворення під час російсько-української війни

ФІГУРНИЙ Юрій, ШИНКАРИК Юліана, м. Київ, Україна

У четвер, 4 червня 2026 р. у м. Києві, у новому приміщенні Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка), розташованого за адресою: вулиця Євгенії Мірошниченко, 5 на першому поверсі у великій кімнаті, відбулися VI Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!».

Було передбачено дві форми проведення заходу: очна та заочна (дистанційно учасники приєднувалися до відеоконференції у Google Meet). Науковці, освітяни, аспіранти та представники громадськості проаналізували низку актуальних проблем, які постали перед українським суспільством в умовах повномасштабної фази російсько-української війни, зокрема й актуалізацію українознавства як дієвого чинника українського державотворення та націєтворення під час російсько-української війни.

Задля успішного проведення наукового форуму був сформований організаційний комітет. Його очолив доктор філософських наук, професор, директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Р. О. Додонов. Заступниками голови оргкомітету стали: доктор історичних наук, заступник директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Н. О. Гаврилюк; кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка І. Й. Краснодемська; кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Ю. С. Фігурний.

До оргкомітету увійшли: молодша наукова співробітниця відділу культурології та культурної спадщини НДІУ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Г. О. Богданович; доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка М. С. Васьків; кандидат історичних наук, завідувачка відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка О. О. Газізова; доктор історичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка С. Р. Кагамлик; доктор соціологічних наук, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка К. В. Настояща; кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ О. М. Пономарьов; кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка О. В. Трачук. Організаційний секретар оргкомітету – молодша наукова співробітниця відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Ю. В. Шинкарик.

Варто відзначити, що проведення VI Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» та їх результати здійснені у контексті виконання фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт (далі – НДР), які виконувалися науковими співробітниками НДІУ у 2026 р.: 1. «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» (керівник фундаментальної науково-дослідної роботи (2025–2027) – Фігурний Ю.С.); 2. «Сучасна українська мілітарна література: типологія, проблематика, жанри, впровадження в навчальний процес» (керівник фундаментальної НДР (2025–2027) – Васьків М.С); 3. «Матеріальні й духовні втрати населення українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання» (керівник прикладної НДР (2025–2027) – Трачук О.В.); 4. «Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства» (керівник прикладної НДР (2025–2027) – Газізова О.О.). 5. «Північне Причорномор'я – контактна зона Запорізької Січі та Кримського ханства: протистояння і консолідація (XV-XVII ст.)» (керівник фундаментальної НДР (2026–2028) – Гаврилюк Н.О.); 6. «Створення цифрового архіву українознавчих студій» (керівник прикладної НДР (2026–2028) – Додонов Р.О.). 7. «Роль М. Грушевського у розвої українознавства» (керівник ініціативної НДР (2026) – Настояща К.В.). 8. «Деконструкція російських імперських наративів в українському сакральному просторі» (керівник ініціативної НДР (2026) – Кагамлик С.Р.).

Модерував роботою наукового заходу Юрій Фігурний, кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

Учасники представницького форуму розпочали свою роботу з пошанування хвилиною мовчання пам'яті про всіх захисників і захисниць України, хто ціною власного життя, порятував і рятує наразі Українську державу та її громадян від знищення рашистами.

З вітальним словом до учасників Читань звернулися: директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, доктор філософських наук, професор, Р. Додонов; доктор філософських наук, завідувач кафедри історії філософії філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка Т. Кононенко; керівник експертної групи з питань державно-приватного партнерства директорату інновацій та зв'язків науки з реальним сектором економіки Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України) А. Петровський.

З теоретичними доповідями на пленарному засіданні Читань виступили:

Доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Т. Бевз онлайн виголосила доповідь: «Когнітивна стійкість нації: національна ідентичність молоді як основа протидії гібридним загрозам».

Доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Я. Калакура онлайн виголосив доповідь: «Українознавство в епіцентрі деміфологізації історичної пам'яті українства».

Організаційний секретар оргкомітету, молодша наукова співробітниця відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Ю. В. Шинкарик зачитала доповідь доктора історичних наук габілітовано-

го, головного наукового співробітника Секції історії, археології та музеології Національного музею історії Молдови (м. Кишинів) Л. Заболотної – «Містечко Рашків у контексті молдавсько-українського династичного союзу XVII ст.: проблема шлюбного дару (джерелознавчий підхід)».

Доктор соціологічних наук, доцент, завідувач відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка К. Настояща виголосила доповідь: «Зшиваючі лінії розломів: українські біженці за кордоном і українці в Україні – стратегії спільного майбутнього».

Докторка історичних наук габілітована, професорка Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань) І. Чаманська онлайн виголосила доповідь: «Problem Pokucia w stosunkach polsko-mołdawskich» («Проблема Покуття у польсько-молдовських відносинах»).

Опісля завершення пленарного засідання розпочалося заслуховування панельних та стендових доповідей.

Під час роботи першої панелі «Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави» були виголошені такі доповіді:

Доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України В. Скляр онлайн виголосив доповідь: «Етномовні процеси в Україні у 20-х – 80-х рр. XX ст. в контексті концепту геноциду Рафала Лемкіна».

Кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Ю. Фігурний виголосив доповідь: «Українознавство vs «русский мир»: моделювання протидії російським міфам і фальсифікаціям історії України».

Під час роботи другої панелі «Сучасна українська мілітарна література: типологія, проблематика, жанри, впровадження в навчальний процес» були виголошені такі доповіді:

Доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка М. Васьків виголосив доповідь: «Єдиний / атомізований / байдужий / надійний тил під кутом зору сучасної української літератури».

Кандидат географічних наук, доцент, науковий співробітник відділу ландшафтознавства Інституту географії Національної академії наук України В. Гетьман виголосив доповідь: «Про виникнення східнослов'янської (української) державності».

Під час роботи третьої панелі «Матеріальні й духовні втрати населення українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання» були виголошені такі доповіді:

Доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка В. Ятченко виголосив доповідь: «Методологічні основи вивчення проблеми соціальної травми в умовах російсько-української війни».

Доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Г. Лозко онлайн виступила з доповіддю: «Історія наруги над парковою скульптурою Святовита у Києві як доказ нищення історико-культурної пам'яті».

Під час роботи четвертої панелі «Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства» були виголошені такі доповіді:

Методистка лабораторії педагогічного досвіду та етнопедагогіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Л. Андрійчук онлайн виголосила доповідь «Культурна традиція як ресурс збереження ідентичності в умовах суспільних трансформацій».

Методистка лабораторії педагогічного досвіду та етнопедагогіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти С. Сміх онлайн виголосила доповідь «Українознавчі практики співпраці закладів освіти з родинами з метою збереження національної ідентичності».

Доктор історичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка С. Кагамлик виступила з доповіддю: «Столітній досвід української еміграції в Польщі: проблеми та перспективи».

Під час роботи п'ятої панелі «Північне Причорномор'я – контактна зона Запорізької Січі та Кримського ханства: протистояння і консолідація (XV-XVII ст.)» були виголошені такі доповіді:

Доктор історичних наук, старший науковий співробітник, заступник директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Н. Гаврилюк виступила з доповіддю: «Населення Дніпровського Правобережжя у XV-XVII ст.: історіографія та джерела».

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу Міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Нан України, старший науковий співробітник за сумісництвом НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка В. Тимченко онлайн оприлюднив доповідь: «Кадіаскерські дефтери Бахчисарая як джерело для історії України XVII ст.».

Науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії, археології та природи Національного заповідника «Хортиця» (м. Запоріжжя) А. Волков онлайн виступив з доповіддю: «Джерела до історії Кам'янської Січі».

Під час роботи шостої панелі «Створення цифрового архіву українознавчих студій» увагу учасників наукового форуму привернули такі доповіді: доктора філософських наук, професора, директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Р. Додонова «Структура і зміст Наукового архіву НДІ українознавства»; доктора наук із соціальних комунікацій, професора, директора Наукової бібліотеки імені М. Максимовича М. Женченко «Архівна колекція Нестора Махна в фондах Наукової бібліотеки імені М. Максимовича»; молодшого наукового співробітника НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка А. Богданович «"Паризький архів" Н. Махна: досвід опису та діджіталізації»; кандидата історичних наук, старшогонаукового співробітника відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка О. Шакурової «Формування персонального архіву Володимира Барана: завдання, концепція, проблеми й перспективи»; доктора філософії в філософських науках, старшого наукового співробітника Наукової бібліотеки Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, старшого наукового співробітника за сумісництвом НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка К. Дзігори «Технічні можливості сучасних цифрових архівів».

Під час роботи сьомої панелі «Об'єднані Грушевським: українознавчі студії в Київському та Львівському університетах» увагу учасників наукового форуму привернули такі доповіді: доктора соціологічних наук, доцента, завідувачки відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка К. Настоящої «Академік М. С. Грушевський – засновник Українського соціологічного інституту в

Празі» й молодшого наукового співробітника НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Р. Ковальчука «Роль Володимира Антоновича в науковому становленні Михайла Грушевського в Київському університеті Св. Володимира».

Під час роботи восьмої панелі «Деконструкція імперських наративів в українському сакральному просторі» були виголошені такі доповіді:

Доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, доцент, професор МКА, академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності Ф. Медвідь онлайн оприлюднив доповідь: «Стратегія національних інтересів України в релігійно-духовній сфері: конституційні засади (до 30-річчя прийняття Конституції України)».

Аспірантка НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка В. Паздрій виголосила доповідь: «Роль і місце історичної архетипіки в деконструкції російських імперських наративів».

По завершенні панельних виступів відбулось представлення учасникам Читань наукових праць підготовлених й оприлюднених вченими-українознавцями у другій половині 2025 року й у першій половині 2026 року. Так, Ю. Фігурний розповів присутнім про такі наукові видання: 1. «ІІ Всеукраїнські наукові читання «Свою Україну любіть!» (31.05.2022 р., м. Київ, НДІУ). Збірник матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Сцібан О. Є. Видання друге, допрацьоване. Київ: НДІУ КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. 166 с.»; 2. «V Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (05.06.2025 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Збірник матеріалів. Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2025. 202 с.»; 3. «Матеріальні та духовні втрати населення Українського Полісся в період російсько-української війни та їх подолання. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 19 лютого 2026 року). Тернопіль: «Джура», 2026. 132 с.».

По завершенню Читань було обговорено його найголовніші підсумки.

Враховуючи жорстокі реалії російсько-української війни, виступи на форумі відбувалися як вживу (офлайн), у новому приміщенні Інституту, так і в фоматі онлайн. Саме для тих учасників, які в силу тих чи інших причин не змогли прибути до будівлі за адресою: м. Київ, вулиця Євгенії Мірошниченко, 5, завдячуючи старанням організаційного секретаря оргкомітету, молодшої наукової співробітниці відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Ю. Шинкарик, була організована дистанційна участь у Читаннях із використанням сервісу для проведення онлайн конференцій Google Meet. Приєднатися до відеозустрічі Читань можна було за таким посиланням: https://meet.google.com/akx-hnky-drw.

Варто відзначити також й успішну організаційну діяльність члена оргкомітету Г. Богданович, яка забезпечила ретельну й мистецьку фотофіксації перебігу високоповажного наукового форуму.

Отже, під час проведення наукового заходу учасники обговорили такі важливі проблеми:

1. Місце і роль українознавства у розбудові Української держави та української нації під час російсько-української війни.

2. Внесок П. Кононенка у творення інтегративного українознавства й важливої українознавчої інституції – НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

3. Збереження та популяризація подвигів учасників російсько-української війни засобами українознавства.

4. Роль НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка у консолідації українців і світового українства для перемоги над рашистами.

5. Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства.

6. Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави.

7. Сучасна українська мілітарна література: типологія, проблематика, жанри, впровадження в навчальний процес.

8. Матеріальні й духовні втрати населення Українського Полісся внаслідок російсько-української війни та їх подолання.

9. Північне Причорномор'я – контактна зона Запорізької Січі та Кримського ханства: протистояння і консолідація (XV-XVII ст.).

10. Створення цифрового архіву українознавчих студій.

11. Етнокультурний розвиток українського суспільства в XX–XXI ст.

12. Популяризація історико-культурної спадщини в музейних установах України в контексті збереження історичної пам'яті.

13. Геополітична суб'єктність України в умовах глобальних викликів.

14. Роль М. Грушевського у розвої українознавства.

15. Деконструкція російських імперських наративів в українському сакральному просторі.

Таким чином, під час проведення VI Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!», науковці, освітяни, аспіранти проаналізували низку актуальних проблем, які постали перед українським суспільством під час повномасштабної російсько-української війни, зокрема й актуалізацію українознавства в ім'я консолідації української політичної нації для перемоги над російськими окупантами.

Розділ 3

Відображення поважного українознавчого заходу у світлинах

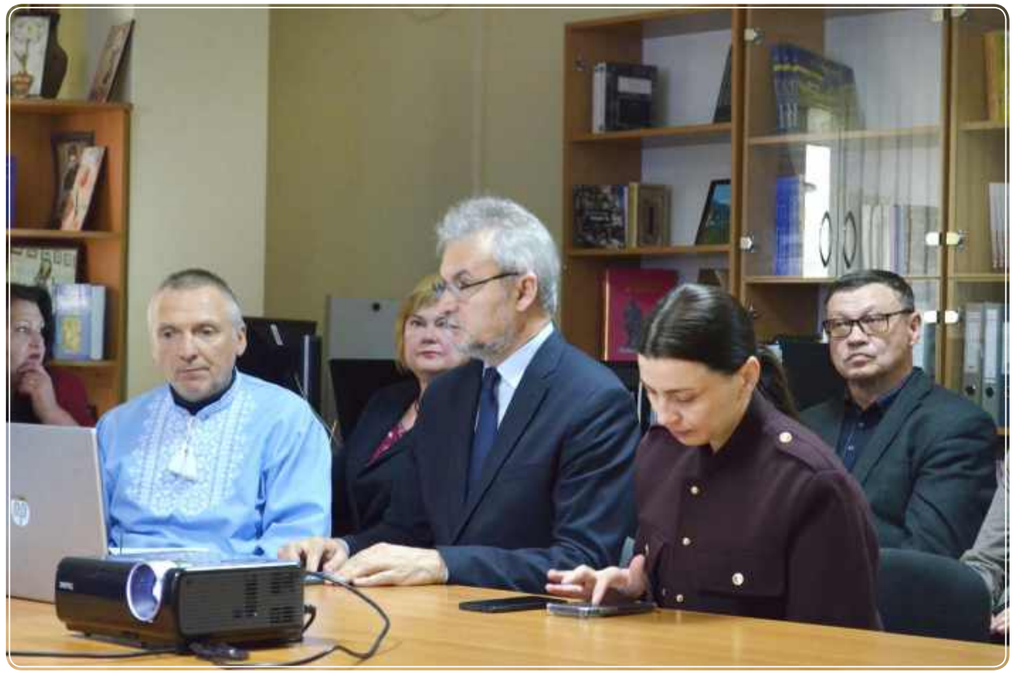

Учасники Читань

Учасники Читань

Доповідач директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, доктор філософських наук, професор, Р. Додонов

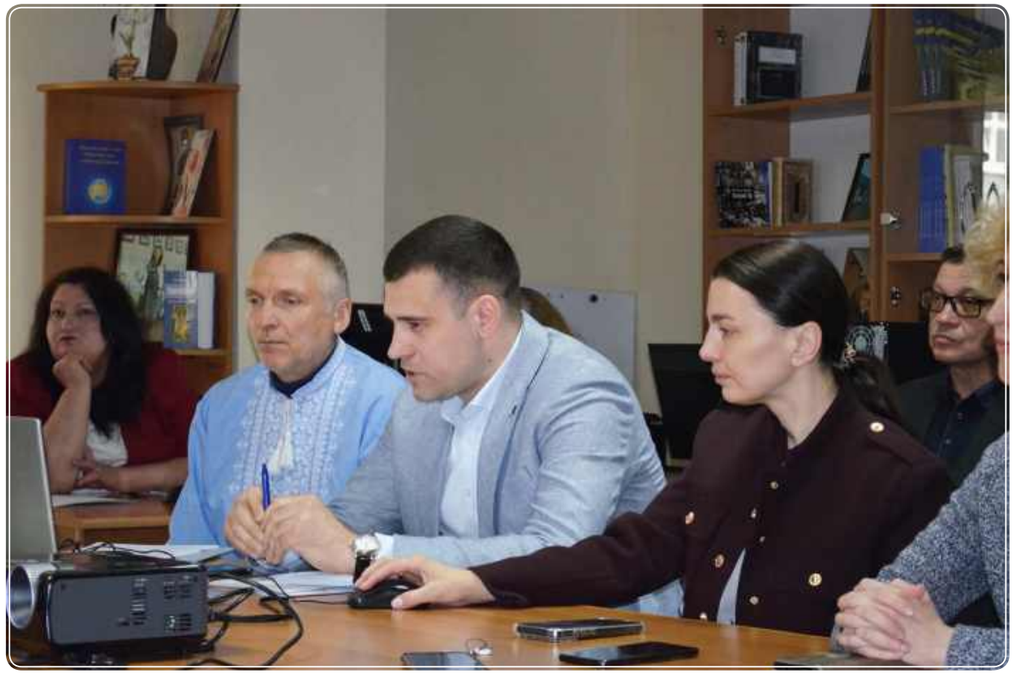

Доповідач доктор філософських наук, завідувач кафедри історії філософії філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка Т. Кононенко

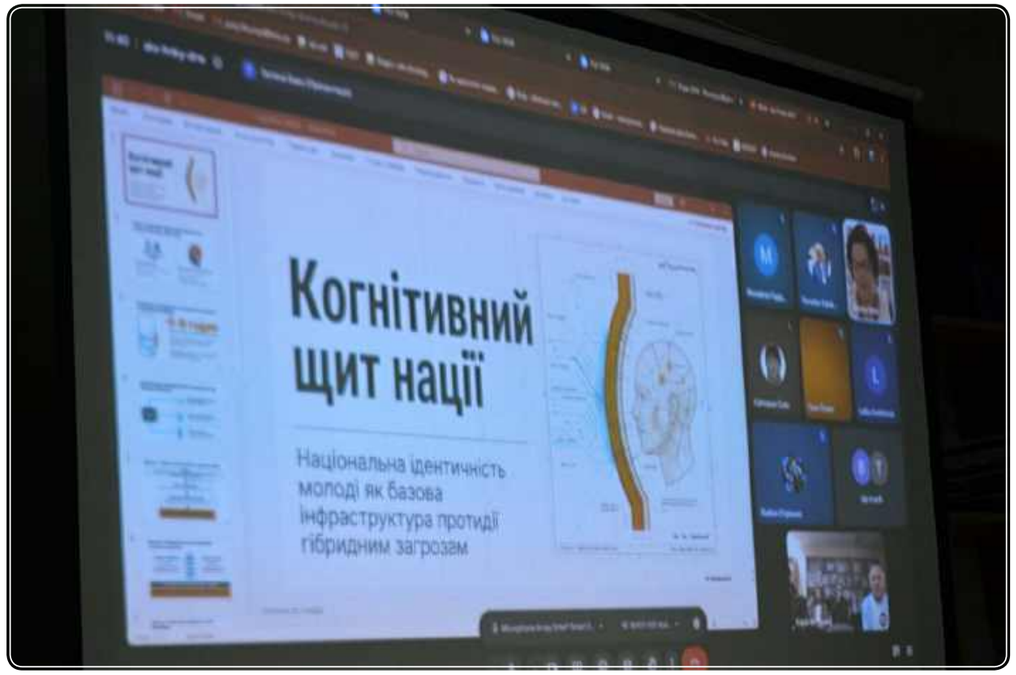
Учасники Читань

Доповідач керівник експертної групи з питань державно-приватного партнерства директорату інновацій та зв'язків науки з реальним сектором економіки Міністерства освіти і науки України А. Петровський

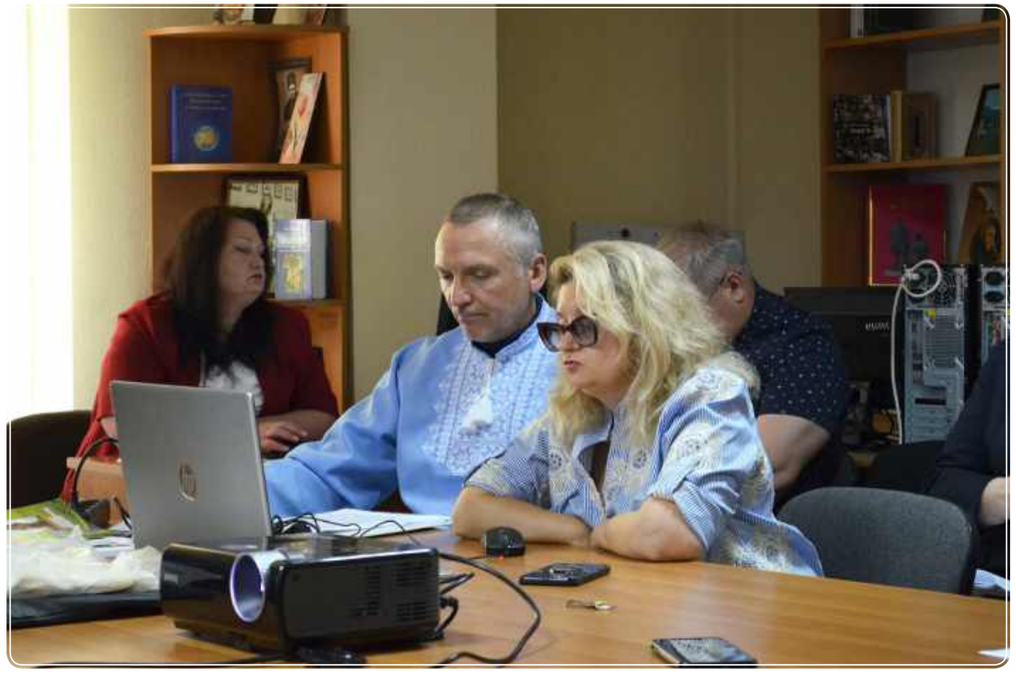
Доповідач доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Т. Бевз

Доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Я. Калакура

Ю. Шинкарик зачитує доповідь доктора історичних наук габілітованого, головного наукового співробітника Секції історії, археології та музеології Національного музею історії Молдови (м. Кишинів) Л. Заболотної

Доповідач доктор соціологічних наук, доцент, завідувач відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка К. Настоящa

Учасники Читань

Учасники Читань

Доповідач доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка М. Васьків

Доповідач октор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка В. Ятченко

Доповідач доктор історичних наук, заступник директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Н. О. Гаврилюк

Доповідач докторка історичних наук габілітована, професорка Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань) І. Чаманська

Доповідач доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Г. Лозко

Доповідач методистка лабораторії педагогічного досвіду та етнопедагогіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти Л. Андрійчук

Учасники Читань

Розділ 4

Програма VI Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!»

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Науково-дослідний інститут українознавства

**VI ВСЕУКРАЇНСЬКІ НАУКОВІ ЧИТАННЯ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
«СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»**

ПРОГРАМА

м. Київ, 2026

УДК 908 (478)
ББК 63,5 (4 УКР)

П26 Програма VI Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (04.06.2026 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). Автор-упорядник: Фігурний Ю.С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю.В. Видання друге, доопрацьоване (електронний варіант). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2026. 18 с.

Програму укладено на основі заявок учасників VI Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю «Свою Україну любіть!». Час і місце проведення: 04 червня 2026 р., четвер, м. Київ, приміщення Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка), вул. Євгенії Мірошниченко, 5.

Проведення Читань здійснено у контексті виконання фундаментальних та прикладних науково-дослідних робіт, які виконуються науковими співробітниками НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка у 2026 р.

© Фігурний Ю.С. 2026
© Шинкарик Ю.В. 2026
© НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2026

ОРГКОМІТЕТ VI ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ «**СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!**»

***Голова оргкомітету*:**
Додонов Р. О., доктор філософських наук, професор, директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Заступники голови:
Гаврилюк Н. О., доктор історичних наук, заступник директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
Краснодемська І. Й., кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
Фігурний Ю. С., кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

***Члени оргкомітету*:**
Богданович Г. О., молодший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
Васьків М. С., доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
Газізова О. О., кандидат історичних наук, завідувачка відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
Кагамлик С. Р., доктор історичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
Настояща К. В., доктор соціологічних наук, доцент, завідувач відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
Пономарьов О. М., кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ
Трачук О. В., кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Організаційний секретар оргкомітету:
Шинкарик Ю. В., молодший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

ПОРЯДОК РОБОТИ

04 червня 2026 р. (четвер)

Пленарне засідання

Місце проведення: м. Київ, вул. Євгенії Мірошниченко, 5, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

(10:30 – 15:30)

10:30 – 11:00 – реєстрація учасників Читань
11:00 – 15:00 – відкриття Читань, пленарне засідання
15:00 – 16:00 – презентація наукових видань НДІ українознавства
16:00 – 16:30 – обговорення підсумків та прийняття Ухвали читань

РЕГЛАМЕНТ

Вітальне слово – до 10 хв. Доповідь – до 15 хв. Виступ у дискусії – до 5 хв.

Для приєднання до конференції у Google Meet скористайтеся посиланням:
https://meet.google.com/akx-hnky-drw
або відкрийте додаток Meet та введіть код: akx-hnky-drw

ВІДКРИТТЯ ЧИТАНЬ

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Додонов Роман Олександрович, доктор філософських наук, професор, директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Кононенко Тарас Петрович, доктор філософських наук, завідувач кафедри історії філософії філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка

Петровський Андрій Іванович, керівник експертної групи з питань державно-приватного партнерства директорату інновацій та зв'язків науки з реальним сектором економіки Міністерства освіти і науки України

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Модератор: Фігурний Юрій Степанович

ДОПОВІДІ

Бевз Тетяна Анатоліївна (м. Київ), доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Когнітивна стійкість нації: національна ідентичність молоді як основа протидії гібридним загрозам»**

Калакура Ярослав Степанович (м. Київ), доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Українознавство в епіцентрі деміфологізації історичної пам'яті українства»**

Настояща Катерина Василівна (м. Київ), доктор соціологічних наук, доцент, завідувач відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Зшиваючі лінії розломів: українські біженці за кордоном і українці в Україні – стратегії спільного майбутнього»**

Czamańska Ilona (Чаманська Ілона) (Poznań, Rzeczpospolita Polska), doktor habilitowany, emerytowana profesor zwyczajna, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Назва доповіді: **«Problem Pokucia w stosunkach polsko-mołdawskich» («Проблема Покуття у польсько-молдовських відносинах»)**

Заболотна Лілія Павлівна (м. Кишинів, Республіка Молдова), доктор габілітований історичних наук, головний науковий співробітник Секції історії, археології та музеології Національного музею історії Молдови. Назва доповіді: **«Містечко Рашків у контексті молдавсько-українського династичного союзу XVII ст.: проблема шлюбного дару (джерелознавчий підхід)»**

Ротару Ліліана Миколаївна (м. Кишинів, Республіка Молдова) доктор габілітований історичних наук, Молдавський державний університет. Назва доповіді: **«Між Молдавською РСР та Українською РСР: бачення Івана Мещерюка болгарсько-гагаузької автономії в Південній Бессарабії»**

ПАНЕЛЬНІ ТА СТЕНДОВІ ДОПОВІДІ

Панель 1.
«Викриття російських фальсифікацій і міфів історії України як складова гуманітарної безпеки держави»
(модератор панелі – Фігурний Ю.С.)

Залізняк Леонід Львович (м. Київ), доктор історичних наук, професор, завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАН України. Назва доповіді: **«Біля витоків ранньосередньовічної концепції походження українців»**

Скляр Володимир Миколайович (м. Київ), доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу «Український етнологічний центр» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. Назва доповіді: **«Етномовні процеси в Україні у 20-х – 80-х рр. XX ст. в контексті концепту геноциду Рафала Лемкіна»**

Сащук Ганна Миколаївна (м. Київ), доктор політичних наук, професор кафедри аудіовізуальних медіа Навчально-наукового Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Етнокультурна стійкість українського суспільства в умовах російсько-української війни»**

Хилько Микола Івнович (м. Київ), доктор філософських наук, професор кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Деколонізація культурного простору України як складова сучасного етнокультурного розвитку»**

Гордієнко Михайло Григорович (м. Яготин), кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Яготинського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Назва доповіді: **«Імперські міфологеми кремля як інструмент атрофії національної свідомості українців»**

Краснодемська Ірина Йосипівна (м. Київ), кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Переосмислення історії Криму крізь призму наукового викриття імперських уявлень»**

Фігурний Юрій Степанович (м. Київ), кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Українознавство vs «русский мир»: моделювання протидії російським міфам і фальсифікаціям історії України»**

Шакурова Ольга Владиславівна (м. Київ), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Внесок Володимира Барана у спростування російських фальсифікацій щодо походження українців й "братерства" російського й українського народів»**

Eremia Ion Andrei (Єремія Іон Андрій) (or. Chișinău, Republica Moldova), doctor habilitat în istorie, profesor universitar, directorul Centrului de Studii Interdisciplinare «Silviu Dragomir», Universitatea de Stat din Moldova. Назва доповіді: **«Colonizarea românească în Ucraina în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea» («Румунська колонізація в Україні у другій половині XVIII століття»)**

Tomuleți Valentin (Томулець Валентин) (or. Chișinău, Republica Moldova), doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova. Назва доповіді: **«Торгівля як механізм господарської інтеграції Бессарабії в економічний простір українських губерній Російської імперії (1812–1868 рр.)»**

Poștarencu Dinu (Поштаренку Діну) (or. Chișinău, Republica Moldova), doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova. Назва доповіді: **«Mișcarea de eliberare națională a ucrainenilor din anul 1917 a avut ecou în Basarabia» («Національно-визвольний рух українців 1917 року та його відгомін у Бессарабії»)**

Шевченко Руслан Олександрович (м. Кишинів, Республіка Молдова), доктор історичних наук, Молдавський державний університет. Назва доповіді: **«Еволюція органів державної та партійної влади у МАССР»**

Вертій Олексій Іванович (м. Суми), доктор філологічних наук. Назва доповіді: **«Ми –українці!»**

Лєбєдєва Юлія Олександрівна (м. Київ), кандидат історичних наук, старший дослідник, вчений секретар Національного музею «Київська картинна галерея». Назва доповіді: **«Криза та оновлення методології української історичної науки: пострадянський вимір»**

Пономарьов Олександр Михайлович (м. Київ), кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Назва доповіді: **«Зведення фортеці Святої Єлисавети в контексті міжнародних відносин середини XVIII століття»**

Матвійчук Андрій Васильович (м. Київ), кандидат політичних наук, заступник генерального директора з науково-технічної роботи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Національної Академії наук України. Назва доповіді: **«Етнокультурні аспекти формування громадянської нації в сучасній Україні»**

Рихлік Володимир Анатолійович (м. Київ), кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних технологій, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана. Назва доповіді: **«Етнокультурний вимір суспільної згуртованості України в умовах воєнного стану»**

Хилько Максим Миколайович (м. Київ), кандидат філософських наук, завідувач Інформаційно-аналітичного відділу Фонду Президентів України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Національної Академії наук України. Назва доповіді: **«Трансформація української культурної ідентичності в умовах європейської інтеграції»**

Губський Сергій Іванович (м. Київ), молодший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Історична пам'ять проти імперської пропаганди: викриття міфу "Новоросії"»**

Отрошко Любов Григорівна (м. Київ), молодша наукова співробітниця, здобувачка наукового ступеня доктора філософії (поза аспірантурою) НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Міжнародна публічна дипломатія Ярослави Стецько як голови АБН (1986–2003)»**

Машевський Олександр Васильович (м. Київ), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Аналіз вивчення проблем Голодомору 1946–1947 рр. в українській історіографії»**

Овчарук Максим Олександрович (м. Львів), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Викриття та спростування російських імперських міфів про історію України у дослідженнях Леоніда Залізняка»**

Панель 2.
«Сучасна українська мілітарна література:
типологія, проблематика, жанри, впровадження в навчальний процес»
(модератор панелі – проф. Васьків М.С.)

Васьків Микола Степанович (м. Буча), доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Тема доповіді: **«Єдиний / атомізований / байдужий / надійний тил під кутом зору сучасної української літератури»**

Бондарева Олена Євгенівна (м. Київ), доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник Київського столичного університету імені Бориса Грінченка. Назва доповіді: **«Зміна пріоритетів сучасної української драматургії війни»**

Сорочук Людмила Василівна (м. Київ), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Тема доповіді: **«Комбатантська проза як правда про війну в контексті сучасної української мілітарної літератури»**

Безсмертна Наталія Сергіївна (м. Київ), молодший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Українська мова у трансформації гуманітарного простору України наприкінці XX – на початку XXI ст.»**

Шинкарик Юліана Василівна (м. Київ), молодший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Мотив втрати в українській дитячій мілітарній літературі (2024–2025 рр.)»**

Бабійчук Тамара Василівна (м. Бердичів, Житомирська область), кандидат педагогічних наук, викладач-методист Бердичівського педагогічного фахового коледжу. Назва доповіді: **«Художні світи прози Василя Шкляра, або Окремі зауваги щодо формування української ідентичності»**

Шакула Валентина Миколаївна (м. Переяслав), молодший науковий співробітник Музею хліба науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Назва доповіді: **«Поетизація хліба та хліборобської праці у творчості І. Драча, Д. Павличка, Л. Костенко»**

Панель 3.
«Матеріальні й духовні втрати населення українського Полісся
внаслідок російсько-української війни та їх подолання»
(модератор панелі – Трачук О.В.)

Ятченко Володимир Феодосійович (м. Київ), доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Методологічні основи вивчення проблеми соціальної травми в умовах російсько-української війни»**

Калакура Олег Ярославович (м. Київ), доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. Назва доповіді: **«Соцієтальність культури як чинник виходу України з воєнної травми»**

Лозко Галина Сергіївна (м. Київ), доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Історія наруги над парковою скульптурою Святовита у Києві як доказ нищення історико-культурної пам'яті»**

Власюк Ігор Миколайович (м. Житомир), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка. Назва доповіді: **«Матеріальні втрати в містах Житомирської області в роки російсько-української війни**

Ткаченко Віктор Миколайович (м. Переяслав), доктор історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Музею М.М. Бенардоса Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Назва доповіді: **«Тематичні підмузеї Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини: збагачення експозиції та популяризація культурного життя українців»**

Трачук Олексій Васильович (м. Київ), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Створення бази даних городищ Житомирського Полісся, що знаходяться під загрозою внаслідок російсько-української війни»**

Отрошко Любов Григорівна (м. Київ), молодша наукова співробітниця, здобувачка наукового ступеня доктора філософії (поза аспірантурою) НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Створення бази даних городищ Київського Полісся, що знаходяться під загрозою внаслідок російсько-української війни»**

Трачук Олексій Васильович (м. Київ), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Шидловський Павло Сергійович** (м. Київ), кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Винниченко Ігор Іванович** (м. Київ), кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка; **Отрошко Любов Григорівна** (м. Київ), молодша наукова співробітниця, здобувачка наукового ступеня доктора філософії (поза аспірантурою) НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка Назва доповіді: **«Комплексна українознавча експедиція «Полісся 2026 – Житомирщина»**

Панель 4.
«Українознавчі практики у сфері утвердження національної ідентичності молоді як чинник консолідації українського суспільства»
(модератор панелі – Газізова О.О.).

Газізова Олена Олександрівна (м. Київ), кандидат історичних наук, завідувачка відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Українознавча концепція Петра Кононенка у вимірах сучасної освіти»**

Кагамлик Світлана Романівна (м. Київ), доктор історичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Столітній досвід української еміграції в Польщі: проблеми та перспективи»**

Безсмертна Наталія Сергіївна (м. Київ), молодший науковий співробітник відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Сучасні українознавчі практики у процесі формування національної ідентичності молоді України»**

Телегуз Ірина Олександрівна (м. Київ), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Назва доповіді: **«Вплив культури на формування та збереження національної ідентичності українців: історико-етнологічний підхід»**

Андрійчук Лідія Федорівна (м. Івано-Франківськ), методистка лабораторії педагогічного досвіду та етнопедагогіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Назва доповіді: **«Культурна традиція як ресурс збереження ідентичності в умовах суспільних трансформацій»**

Висовень Оксана Іванівна (м. Бохум, Німеччина), доктор історичних наук, доцент. Назва доповіді: **«Збереження української національної ідентичності українськими біженцями у Федеративній Республіці Німеччина»**

Петровський Андрій Іванович (м. Київ), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Трирічні конгреси українців Канади: відображення питань підтримки діаспорою України у війні за незалежність»**

Покропивна Ірина Миколаївна (м. Богуслав, Київська область), вчитель трудового навчання ОЗО Богуславський ліцей № 2. Назва доповіді: **«Вишиванка в освітньому просторі України: збереження традицій і формування ідентичності»**

Сміх Світлана Володимирівна (м. Івано-Франківськ), методист лабораторії педагогічного досвіду та етнопедагогіки Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти. Назва доповіді: **«Українознавчі практики співпраці закладів освіти з родинами з метою збереження національної ідентичності»**

Турпак Надія Василівна (м. Київ), кандидат філософських наук, провідний фахівець соціальної роботи Комунальної реабілітаційної установи «Київський центр незрячих». Назва доповіді: **«Особливості застосування українознавчого підходу Петра Кононенка у сфері соціальної реабілітації громадян з порушеннями зору»**

Шакула Валентина Миколаївна (м. Переяслав), молодший науковий співробітник Музею хліба науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Назва доповіді: **«Традиції народного хлібопекарства в промисловому виробництві ТОВ «МИЗА» ТМ («Переяслав Хліб»)»**

Шостак Маргарита Василівна (м. Вінниця), кандидат історичних наук. Назва доповіді: **«Внесок Петра Кононенка у творення інтегративного українознавства»**

Панель 5.
«Північне Причорномор'я – контактна зона Запорізької Січі та Кримського ханства: протистояння і консолідація (XV-XVII ст.)»
(модератор панелі – Гаврилюк Н.О.)

Гаврилюк Надія Оксентівна (м. Київ), доктор історичних наук, старший науковий співробітник, заступних директора з наукових питань НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Населення Дніпровського Правобережжя у XV-XVII ст.: історіографія та джерела»**

Крисаченко Валентин Семенович (м. Київ), доктор філософських наук, профе-

сор, Заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Українсько-турецькі відносини XV-XVII ст.: історичний досвід»**

Краснодемська Ірина Йосипівна (м. Київ), кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Теорія *contact zone* у вивченні козацько-татарських взаємин XV–XVII ст.»**

Сухобокова Ольга Олегівна (м. Київ), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Видатні діаспорні вчені – дослідники Північного Причорномор'я»**

Тимченко Віктор Миколайович (м. Київ), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу Міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, старший науковий співробітник за сумісництвом НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Кадіаскерські дефтери Бахчисарая як джерело для історії України XVII ст.»**

Волков Анатолій Володимирович (м. Запоріжжя), науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії, археології та природи Національного заповідника «Хортиця». Назва доповіді: **«Джерела до історії Кам'янської Січі»**

Bercu Igor Gheorghe (Берку Ігор Георге) (or. Chişinău, Republica Moldova), doctor în istorie, conferenţiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova. Назва доповіді: **«Chilia şi Cetatea Albă ca zone de frontieră între Imperiul Otoman, Hanatul Crimeii şi Secea Zaporojană (sec. XVI–XVII)» («Кілія та Білгород як прикордонні території між Османською імперією, Кримським ханатом та Військом Запорозьким (XVI–XVII ст.)»)**

Eşanu Andrei (Єшану Андрій) (or. Chişinău, Republica Moldova), academician, doctor habilitat în istorie, profesor, membru titular al AŞM, şef Secţiei de Istorie Medievală la Institutul de Istorie al Universităţii de Stat din Moldova. **Eşanu Valentina (Єшану Валентина)** (or. Chişinău, Republica Moldova), doctor în istorie, cercetător ştiinţific superior la Institutul de Istorie al Universităţii de Stat din Moldova. Назва доповіді: **«Румунська середньовічна культурна спадщина в наукових дослідженнях українського академіка Ярослава Ісаєвича»**

Mischevca Vlad (Мискевка Влад) (or. Chişinău, Republica Moldova), doctor în istorie, cercetător ştiinţific coordonator la Institutul de Istorie al Universităţii de Stat din Moldova. Назва доповіді: **«"Росія на Дунаї" – історіографічні оцінки в контексті анексії Південної України та Бессарабії в дослідженнях Л.А. Кассо щодо Східного питання»**

Пономарьов Олександр Михайлович (м. Київ), кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Назва доповіді: **«Російська імперія проти самостійного обрання кошового отамана Війська Запорозького Петра Калнишевського»**

Панель 6.
«Створення цифрового архіву українознавчих студій»
(модератор панелі – проф. Додонов Р.О.)

Додонов Роман Олександрович (м. Київ), доктор філософських наук, професор,

директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Структура і зміст Наукового архіву НДІ українознавства»**

Женченко Марина Іванівна (м. Київ), доктор наук із соціальних комунікацій, професор, професор, директор Наукової бібліотеки імені М. Максимовича. Назва доповіді: **«Архівна колекція Нестора Махна в фондах Наукової бібліотеки імені М. Максимовича»**

Богданович Ганна Олександрівна (м. Київ), молодший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«"Паризький архів" Н. Махна: досвід опису та діджиталізації»**

Шакурова Ольга Владиславівна (м. Київ), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Формування персонального архіву Володимира Барана: завдання, концепція, проблеми й перспективи»**

Дзігора Кирило Романович (м. Київ), доктор філософії в філософських науках, старший науковий співробітник Наукової бібліотеки Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, старший науковий співробітник за сумісництвом НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Технічні можливості сучасних цифрових архівів»**

Єпішенков Костянтин Сергійович (м. Київ), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Особовий фонд Володимира Барана в Науковому архіві Інституту археології НАНУ»**

Жам Олена Михайлівна (м. Переяслав), кандидат історичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». **Грудевич Тетяна Вадимівна** (м. Переяслав), старший науковий співробітник Музею Поштова станція Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Назва доповіді: **«Шевченківські лауреати Переяславщини: Михайло Сікорський та Володимир Коломієць (до 65-річчя заснування премії)»**

Іванова Вікторія Геннадіївна (м. Київ), провідний фахівець НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Електронні архіви журналу «Українознавства»: проблема відтворення та збереження»**

Пономарьов Олександр Михайлович (м. Київ), кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ. Назва доповіді: **«Чолобитні, подані під час російсько-турецької війни 1768–1774 років як джерело до біографій нобілітету України-Гетьманщини»**

Телегуз Андрій Володимирович (м. Київ), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнології України Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Назва доповіді: **«Штучний інтелект як феномен сучасної цифрової культури в Україні: етнологічний аспект»**

Якубова Тетяна Анатоліївна (м. Стрий, Львівська область), кандидат історичних наук, науковий співробітник Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Назва доповіді: **«Північне Причорномор'я в джерелах, матеріалах фонду польськомовної літератури Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського»**

Панель 7.
«Об'єднані Грушевським: українознавчі студії в Київському та Львівському університетах»
(модератор панелі – Настояща К.В.)

Настояща Катерина Василівна (м. Київ), доктор соціологічних наук, доцент, завідувачка відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Академік М.С. Грушевський – засновник Українського соціологічного інституту в Празі»**

Гетьман Володимир Іванович (м. Київ), кандидат географічних наук, доцент, науковий співробітник відділу ландшафтознавства Інституту географії Національної академії наук України. Назва доповіді: **«Про виникнення східнослов'янської (української) державності»**

Ковальчук Ростислав Володимирович (м. Київ), молодший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Роль Володимира Антоновича в науковому становленні Михайла Грушевського в Київському університеті Св. Володимира»**

Котик Юрій Ігорович (м. Львів), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Міждисциплінарний аналіз сфрагістичних знаків влади й державності княжої Руси-України»**

Фігурний Юрій Степанович (м. Київ), кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Внесок Петра Кононенка у створення Інституту українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка»**

Воропаєва Тетяна Сергіївна (м. Київ), кандидат психологічних наук, доцент. Назва доповіді: **«Становлення і розвиток університетської наукової школи "Українознавство": теоретико-методологічні й термінологічні аспекти»**

Губський Сергій Іванович (м. Київ), молодший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Армія УНР періоду Директорії (листопад 1918-листопад 1920) проти більшовицької експансії: історичні факти та фальсифікації»**

Маслак Олексій Анатолійович (м. Київ), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Осмислення значення Переяславської угоди 1654 р. для української державності у новітній історіографії»**

Ткаченко Лариса Іванівна (м. Київ), провідний фахівець НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«М.С. Грушевський та археографічна комісія Наукового товариства імені Шевченка»**

Панель 8.
«Деконструкція імперських наративів в українському сакральному просторі»
(модератор панелі – Кагамлик С.Р.)

Кагамлик Світлана Романівна (м. Київ), доктор історичних наук, старший дослідник, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Деколонізація сакрального простору Києво-Печерської Лаври»**

Стасюк Олександра Йосипівна (м. Львів), доктор історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу новітньої історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Назва доповіді: **«Російські імперські наративи в сакральному просторі України: ключові тези»**

Медвідь Федір Михайлович (м. Київ), доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, доцент, професор МКА, академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності. Назва доповіді: **«Стратегія національних інтересів України в релігійно-духовній сфері: конституційні засади (до 30-річчя прийняття Конституції України)»**

Олексійчук Валерій Юрійович (м. Київ), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Християнізація Русі-України VI–X ст. як чинник формування українського сакрального простору»**

Паздрій Вікторія Арамаїсівна (м. Київ), аспірантка НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Роль і місце історичної архетипіки в деконструкції російських імперських наративів»**

Хаєцький Богдан Анатолійович (м. Вінниця), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Розвиток лікарської справи у Києво-Печерській Лаврі XVIII ст.»**

Авраменко Світлана Михайлівна (м. Переяслав), молодший науковий співробітник Музею історії Української Православної Церкви Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Назва доповіді: **«Колекція ікон Покрови Пресвятої Богородиці із фондового зібрання НІЕЗ «Переяслав» у контексті збереження історико-культурної спадщини українців»**

Маяцький Сергій Ігорович (м. Київ), аспірант НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. Назва доповіді: **«Національна єдність як фактор стійкості української держави в умовах воєнних викликів»**

ПРЕДСТАВЛЕННЯ НАУКОВИХ ВИДАНЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ УКРАЇНОЗНАВСТВА КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ОБГОВОРЕННЯ ПІДСУМКІВ ТА ПРИЙНЯТТЯ УХВАЛИ ЧИТАНЬ

Науково-інформаційне видання

ПРОГРАМА
VI ВСЕУКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ЧИТАНЬ
З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ
«СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!»
(04.06.2026 р.)
м. Київ

Автор-упорядник:	Фігурний Ю.С.
Організаційний секретар	Шинкарик Ю.В.
Комп'ютерний набір	Фігурний Ю.С.
Загальне редагування	Шинкарик Ю.В.
Комп'ютерний макет та верстка	Фігурний Ю.С., Шинкарик Ю.В.
Технічне забезпечення	Шинкарик Ю.В., Фігурний Ю.С.

Підписано до друку 31.05.2026 р. Формат 60x84/16
Папір офісний. Друк оперативний Гарнітура Таймс.
Умовних друкованих аркушів 0,8
Електронний документ

Розділ 5
Рецензії

Осягнення смислового наповнення кирилиці (Рецензія на працю «Ятченко В. Античні й елліно-візантійські корені кириличної абетки. К.: Видавництво НДІУ, видавництво "Міленіум", 2023. 84 с.»)

ФІГУРНИЙ Юрій, м. Київ, Україна

У 2023 р. була надрукована й оприлюднена цікава українознавча праця – «Античні й елліно-візантійські корені кириличної абетки». Так склалося, що це видання, на жаль, не набуло широкого розголосу у науковому середовищі, хоча його креатор – доктор філософських наук, професор, автор понад 100 наукових праць, серед яких 5 одноосібних монографій і 2 підручники у співавторстві, завідувач відділу культурології Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України В. Ятченко доклав чималих зусиль і часу щоби проаналізувати світоглядні особливості й закономірності творення й осмислення акрофонічних термінів кирилиці.

У книзі здійснена спроба розшифрувати зміст і логіку послідовності викладу акрофонічних термінів, які супроводжують літери кириличної абетки, а також висвітлити роль і призначення числової частини кирилиці. Володимир Феодосійович прагнув розкрити єдину методологічну основу акрофонічної й числової частин кириличної азбуки і прослідкувати її витоки в античній та елліно-візантійській філософській і богословській культурах (с. 2).

Книга складається з передмови, трьох розділів, післямови й списку джерел і літератури.

У передмові зазначено: «Кінець минулого й початок нинішнього століття в житті України – і в економічному, і в державному, і в мілітарному, і, зрештою, в духовно-особистісному вимірах – проходить під знаком вибору цивілізаційного шляху розвитку українського суспільства, употужнення зусиль по закріпленню повноцінної інтеграції на демократичних засадах України в світове (особливо європейське) співтовариство. В контексті цього руху актуалізуються й питання дослідження взаємозв'язків європейської й української культур, зокрема й діахронічний аналіз мовних взаємовпливів цих культур. В обширі проблематики духовних контактів України і Європи своє місце посідає й питання впливу кириличної абетки на розвиток писемності давніх слов'ян, в їх числі й предків сучасних українців, на процеси їх прилученості до текстів європейської літератури, філософії, медицини, богослов'я, науки й техніки і т. ін.» (с. 4).

У першому розділі «Погляди сучасних дослідників на зміст акрофонічної частини кирилиці та на проблему її авторства» В. Ятченко всебічно вивчає історіографію питання, систематизує тлумачення змісту акрофонічних термінів кирилиці авторами XX–XXI ст. й окреслює коло ймовірних авторів цієї абетки.

На його думку, прийом додавання слів метафізичного змісту до літер в кириличній абетці постає, в контексті парадигм середньовічних філософів і богословів, цілком закономірним і дозволяє припустити, що в словах акрофонічного супроводу кирилиці автор вбачав символи, які відбивають християнські уявлення пізнання Бога, про світотворення й наближення людини до Бога (с. 7).

Володимир Феодосійович переконаний, що акрофонічний зміст абетки мав стати своєрідними пролегоменами до вживлення християнського світовідчуття й світоусвідомлення у світ язичницької свідомості слов'ян, тому й слова, які позначають літери абетки, мусять в скороченому, символічному вигляді конденсувати в собі основні пункти парадигми християнського світогляду (с. 16).

Щодо ймовірних авторів кирилиці, то В. Ятченко наголошує, що питання авторства кириличної азбуки продовжує залишатись відкритим, оскільки віднаходження імені її автора постає безсумнівно важливим завданням для сучасних дослідників й це мусить бути предметом окремих досліджень фахівців, а для проблеми прояснення акрофонічного змісту кириличної абетки першорядної уваги набуває та обставина, що мислителі належали до однієї культурно-історичної доби, ймовірно, до еліти елліно-візантійської цивілізації IX-X століття (с. 16).

Також, Володимир Феодосійович зазначає, що Кирило й Мефодій, їхні учні своє надзавдання, свою місію, за яку вони відчували власну відповідальність перед Богом, вбачали у включенні слов'ян в культурне коло елліно-візантійського світу, здійснення цього мислилось ними передусім шляхом прилучення слов'янських народів до священних текстів християнства, а щонайпершим і щонайнеобхіднішим кроком у цьому напрямкові мусило стати створення абетки – як глаголичної, так і кириличної (с. 16).

У другому розділі «Парадигмальна основа побудови акрофонічної частини кириличної абетки» В. Ятченко осмислює спадщину античного неоплатонізму як важливий елемент методологічного підґрунтя акрофонічної частини кирилиці та християнську наповненість акрофонічного змісту кирилиці.

На думку дослідника, при уважному розгляді кириличної абетки в ній теж можна помітити групоутворення літер, які послідовно охоплюють вищі духовні субстанції, матеріальний світ, сходження особистості до Бога, що ще раз вказує на вплетеність кирилиці в багатовікову філософську й богословську традицію (с. 26).

У третьому розділі «Зміст і значення акрофонічних термінів у кириличній абетці» В. Ятченко проаналізовано, яким чином її автором (авторами) здійснювалося ознайомлення слов'янських народів з основами християнського віровчення через акрофонічне значення кириличних літер.

Вчений-українознавець переконаний, що метою запровадження кирилиці було не просто впровадження в свідомість слов'ян християнського світогляду, але й включення їх у культурні обрії елліно-візантійського світу (с. 51).

У четвертому розділі «Числова частина кирилиці» науковець охарактеризував сутність природи чисел у християнських богословів і задіяння їх у кирилиці. Зокрема, Також, Володимир Феодосійович зазначає, що в контексті побудови кириличної абетки реальність, позначена окремим акрофонічним терміном й окремим числом, сама є окремою завершеною «єдино-множинною» реальністю, дискретною стосовно інших реальностей, позначених іншими акрофонічними термінами, а число в абетці, окрім своєї службової функції, фіксує автономність однієї речі, позначеної акрофонічним терміном стосовно іншої, позначеної вже іншим терміном (с. 74-75).

У післямові автор підводить підсумки українознавчого дослідження. Зокрема, він зазначає: «Акрофонічний зміст кирилиці історично постав насамперед як предметний вияв прагнення еліти елліно-візантійського культурного кола поширити

християнське вчення на слов'янські землі не лише через літери, а також за допомогою слів, що їх супроводжують, через комбінації цих слів. Але цим фактором призначення акрофонічної частини абетки не вичерпується. Завдяки їй кирилиця в символічному вигляді стала від-світом домінуючого в епоху створення абетки християнського переосмислення античної та середньовічної парадигм діяльності надсвітової творчо-будівничої сили, світотворчих й історіотворчих процесів. Своєю чергою й числова частина азбуки постає засобом упорядкування акрофонічного змісту кирилиці й відрив цієї частини від загального контексту кирилиці аж ніяк не сприяє її поглибленому розумінню. Нарешті, якщо наше припущення підтверджується, то, як наслідок, виникає інше запитання: чи не було надання літерам кирилиці теологічно-космічного змісту своєрідною егідою, засобом уберегти абетку від тих, хто противився її появі як єресі, як засобу легітимізувати й поширювати священні тексти неканонічною слов'янською мовою? Досвід створення кирилиці – це досвід непростої проблеми взаємовідносин між релігією й культурою, між релігійною доктриною (абетка створювалась для написання богословських і богослужебних текстів) і філософсько-теологічними концепціями» (с. 78).

Зауважень до книги немає, але є деякі пропозиції, які варто було б врахувати при ймовірному перевиданні цієї дуже цікавої праці.

По-перше, здійснюючи науковий аналіз заявленої проблематики В. Ятченко полюбляє структурувати свій текст словами: «по-перше», «по-друге», «по-третє» тощо, але у деяких випадках, зокрема, с. 5-6, 11-12, 20, 59, 68, він пише «по-друге», але не зазначає де було «по-перше» й це трохи напружує, й викликає сум'яття та пошуки того важливого, що випадково пропустив. Тому, бажано було би логічний виклад матеріалу супроводжувати відповідним чином.

По-друге, науковець у книзі наводить літери кирилиці у дещо застарілому зображенні, які важко сприймаються при читанні, а також не завжди дає їх сучасне прочитання в українській традиції. Враховуючи, що у переважній більшості читачі не мають достатніх знань, можна було б дещо полегшити їм читання й осягнення цієї, без сумніву, цікавої книги.

По-третє, література наукового видання оформлена не за ДСТУ 8302:2015, треба все ж таки, крокувати в ногу з часом.

По-четверте, праця дещо хибує на деякі технічні похибки. Зокрема, у змісті зазначено назву підрозділу «1.1. Витлумачення змісту акрофонічних термінів кирилиці авторами XX-XXI століть» (с.3), а у тексті на с.5 його назва відсутня, а у пагінації підрозділу «1.2. Вірогідні автори кирилиці» трапилася помилка– не с.8 як у змісті, а с. 13. Розділ 4 у змісті не має підрозділів (с.3), а у самому тексті наукової праці вони є: «Неоплатонівська теорія числа» (с.70), «Природа числа у християнських богословів» (с.73).

Всі ці помилки при перевиданні дослідження бажано виправити.

Попри ці пропозиції рецензента, книга «Античні й елліно-візантійські корені кириличної абетки» є завершеною науковою працею, важливим внеском вченого-українознавця в осмислення етнокультурного розвитку України й українців у контексті цивілізаційних процесів в Європі й у світі. Ми маємо надію, що вона допоможе розсудливому читачу всебічно осягнути світоглядні глибини інтелектуальних досягнень наших пращурів, щоби знати власне минуле, вміти протидіяти російським фальсифікаціям української історії та розбудовувати українську політичну націю й Українську Самостійну Соборну Державу.

Інформація про авторів Збірника

Бабійчук Тамара Василівна (м. Бердичів, Житомирська область, Україна), кандидат педагогічних наук, викладач-методист Бердичівського педагогічного фахового коледжу.

Бевз Тетяна Анатоліївна (м. Київ, Україна), доктор історичних наук, професор, старша наукова співробітниця відділу української філології та освітніх технологій Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Богданович Ганна Олександрівна (м. Київ, Україна), молодший науковий співробітник Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Вертій Олексій Іванович (м. Суми, Україна), доктор філологічних наук.

Винниченко Ігор Іванович (м. Київ, Україна), кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства та туризму Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Волков Анатолій Володимирович (м. Запоріжжя, Україна), науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії, археології та природи Національного заповідника «Хортиця».

Гаврилюк Надія Оксентіївна (м. Київ, Україна), доктор історичних наук, заступник директора Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Газізова Олена Олександрівна (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, завідувачка відділу української філології та освітніх технологій Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Гетьман Володимир Іванович (м. Київ, Україна), кандидат географічних наук, доцент, науковий співробітник відділу ландшафтознавства Інституту географії Національної академії наук України.

Гордієнко Михайло Григорович (м. Яготин, Київська область, Україна), кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи Яготинського інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом».

Дзігора Кирило Романович (м. Київ, Україна), доктор філософії в філософських науках, старший науковий співробітник НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Додонов Роман Олександрович (м. Київ, Україна), доктор філософських наук, професор, директор НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Заболотна Лілія Павлівна (м. Кишинів, Республіка Молдова), доктор габілітований історичних наук, головний науковий співробітник Секції історії, археології та музеології Національного музею історії Молдови.

Залізняк Леонід Львович (м. Київ, Україна), доктор історичних наук, професор, завідувач відділу кам'яної доби Інституту археології НАН України.

Калакура Ярослав Степанович (м. Київ, Україна), доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Краснодемська Ірина Йосипівна (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, завідувачка відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Крисаченко Валентин Семенович (м. Київ, Україна), доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, провідний науковий співробітник відділу філософії та геополітики Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лозко Галина Сергіївна (м. Київ, Україна), доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Лєбєдєва Юлія Олександрівна (м. Київ, Україна), кандидатка історичних наук, старша дослідниця, вчений секретар Національного музею «Київська картинна галерея».

Матвійчук Андрій Васильович (м. Київ, Україна), кандидат політичних наук, заступник генерального директора з науково-технічної роботи Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Національної Академії наук України.

Медвідь Федір Михайлович (м. Київ, Україна), доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, доцент, професор МКА, докторант, академік Міжнародної академії безпеки життєдіяльності.

Отрошко Любов Григорівна (м. Київ, Україна), молодша наукова співробітниця, здобувачка наукового ступеня доктора філософії (поза аспірантурою) Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Паздрій Вікторія Арамаїсівна (м. Київ, Україна), аспірантка НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Петровський Андрій Іванович (м. Київ, Україна), державний експерт Директорату інновацій та трансферу технологій Міністерства освіти і науки України, аспірант Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Покропивна Ірина Миколаївна (м. Богуслав, Київська область, Україна), вчитель трудового навчання ОЗО Богуславський ліцей № 2.

Пономарьов Олександр Михайлович (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Ротару Ліліана Миколаївна (м. Кишинів, Республіка Молдова) доктор габілітований історичних наук, Молдавський державний університет.

Рихлік Володимир Анатолійович (м. Київ, Україна), кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних технологій, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана.

Сащук Ганна Миколаївна (м. Київ, Україна), доктор політичних наук, професор кафедри аудіовізуальних медіа Навчально-наукового Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Сухобокова Ольга Олегівна (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тимченко Віктор Миколайович (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу Міжнародної інформації та зарубіжних зв'язків Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, старший науковий співробітник за сумісництвом НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Трачук Олексій Васильович (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

Фігурний Юрій Степанович (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Хилько Микола Іванович (м. Київ, Україна), доктор філософських наук, професор кафедри політології філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Хилько Максим Миколайович (м. Київ, Україна), кандидат філософських наук, завідувач Інформаційно-аналітичного відділу Фонду Президентів України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського Національної Академії наук України.

Шакула Валентина Миколаївна (м. Переяслав, Україна), молодший науковий співробітник Музею хліба Науково-дослідного філіалу «Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини» Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Шакурова Ольга Владиславівна (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Шевченко Руслан Олександрович (м. Кишинів, Республіка Молдова), доктор історичних наук, Молдавський державний університет.

Шидловський Павло Сергійович (м. Київ, Україна), кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Шинкарик Юліана Василівна (м. Київ, Україна), молодший науковий співробітник, здобувач наукового ступеня доктора філософії (поза аспірантурою) Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Якубова Тетяна Анатоліївна (м. Стрий, Львівська область, Україна), кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Ятченко Володимир Феодосійович (м. Київ, Україна), доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Bercu Igor Gheorghe (or. Chișinău, Republica Moldova), doctor în istorie, conferențiar universitar, Universitatea de Stat din Moldova.

Czamańska Ilona (Poznań, Rzeczpospolita Polska), doktor habilitowany, emerytowana profesor zwyczajna, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Eremia Ion Andrei (or. Chișinău, Republica Moldova), doctor habilitat în istorie, profesor universitar, directorul Centrului de Studii Interdisciplinare «Silviu Dragomir», Universitatea de Stat din Moldova.

Poștarencu Dinu (or. Chișinău, Republica Moldova), doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova.

Tomuleți Valentin (or. Chișinău, Republica Moldova), doctor habilitat în istorie, profesor universitar, Universitatea de Stat din Moldova.

Mischevca Vlad (Мискевка Влад) (or. Chișinău, Republica Moldova), doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie al Universității de Stat din Moldova.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Науково-дослідний інститут українознавства

Наукове видання

Ш 26 VI Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!» (04.06.2026 р., м. Київ, НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка). *Збірник Матеріалів.* Автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шинкарик Ю. В. Тернопіль: «Джура», 2026. 296 с.

Макет *Фігурний Ю. С.*
Дизайн обкладинки *Фігурний Ю. С., Шинкарик Ю. В.*
Комп'ютерна верстка *Інни Голяш*
Підготовка до друку *Ольги Капусти*
Відповідальний за випуск *Василь Ванчура*

Підписано до друку 19.10.2026 р. Формат 60х90$^{1}/_{8}$.
Папір офісний. Minion Pro. Друк оперативний.
Ум. др. арк. 34,41. Зам. № 2026-1019. Наклад 100 прим.

ТОВ «Джура», 46000, м. Тернопіль, вул. Поліська, 5
e-mail: dzhura09@gmail.com

Віддруковано в ФОП Дишлюк О. В.
09100, Київська область, місто Біла Церква, вулиця Некрасова, 95
контактний телефон: +38(097)657-24-80